



Qazaqstan Respublikasy Zaınnama
jáne quqyqtyq aqparat institutyynyń

JARSHYSY

gylymi-quqyqtyq jýrnal №4 (75)-2023

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМҚ
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz

сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - з.ғ.к., Қазақстанның еңбек
сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) –
(төраға)
Абайділинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Бельх В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Уззила Шапақ – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LLM (Астана,
Қазақстан)
Ишекков К.А. - з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қазбаева Ә.Ғ. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Қалиева А.Ө. – (Астана, Қазақстан)
Қаржаубаев С.С. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Князова А.Ж. – LLM (Астана, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Мұрзашев Қ.Т. – (Астана, Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Салықова Д.Ө. – (Астана, Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қызығызстан)

Редактор – **Қолғубаева Г.Б.**
Беттеуші – **Ақылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қ., Жеңіс даңғ., 15А
тел.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы.....7

Мемлекет және құқық теориясы

**А.И. БИРМАНОВА, Ж.С. ШУКЕНОВА,
Д.К. РУСТЕМБЕКОВА** Білім алушылар мен оқытушылардың
корпоративтік мінез-құлқындағы мәдени құқықтар.....13
А.С. АХМЕТОВ Жемқорлық түсінігін зерттеудің кейбір
аспектілері.....21
Д.А. БАКИРОВ, Н.Д. МЫРЗАТАЕВ, Г.А. СТАМКУЛОВА
Қазақстандық құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық
қамтамасыз етілуін жетілдіру мәселелері.....33

Конституциялық және әкімшілік құқық

**Қ.Е. ИСМАҒҰЛОВ, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА,
А.К. ЕСКЕНДІРОВ** Қылмыстық-процестік преюдициясы
институтының конституцияға сәйкестігі.....43
Р.Г. НҰРМАҒАМБЕТОВ, С.К. УКИН, Н.А. НАЛИЗКО
Цифрлық технологиялармен жасалған құқықтың жаңа
объектілері және олармен құқықтық қатынастардың
құқықтық нәтижелері.....53
Т.В. ЧЕХОВИЧ Құқықтық актілердің оқылу жарам-
дылығын қамтамасыз етудің жеке аспектілері.....61

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

А.А. АМАНГЕЛДІ Интеллектуалдық меншік құқығының
жеке құқық салаларымен өзара байланысы.....70
Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Д.Б. РАЗИЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН
Білім беру ұйымдарындағы «WELL-BEING» тұжырымдамсы:
корпоративтік мәдениетке енгізудің құқықтық тетіктері.....80
Э.Б. АБЛАЕВА Қазақстан Республикасының мамандан-
дырылған отбасылық соттары.....89
**Э.Б. АБЛАЕВА, А.Р. ЕНСЕБАЕВА, С.М. МУХТАРОВА,
С.Б. САУТБАЕВА, М.А. УТАНОВ** Қазақстан Республикасы-
ның азаматтық сот ісін жүргізудегі сот медиациясы.....102
Ғ.Б. АХМЕТ, Д.Н. БЕКЕЖАНОВ, Г.К. КОПБАСАРОВА
Климатты қорғау саласын цифрландырудағы құқықтық
реттеу мәселелері.....115

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

С.М. РАХМЕТОВ Қылмыстық-құқықтық қатынастарды
реттеу саласындағы нормашығармашылық қызмет.....122
**К.Н. ШАКИРОВ, А.А. АРЫН, А.Б. ОТАРБАЕВА,
Г.А. КУАНАЛИЕВА** Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама
жасауда сыбайлас жемқорлық көріністерінің тәуекел фактор-
ларын болдырмаудың өзектілігі.....133

Р.Р. ГАЛЯУТДИНОВ (Уфа қ., Ресей) «Қауіп» лауазымдық зорлық-зомбылық қылмыстарын жасау тәсілдері жүйесіндегі психикалық зорлық-зомбылық ретінде (Ресей Федерациясының құқық қолдану практикасы мысалында).....	144
З.Т. АБДУКАРИМОВА, Н.К. АБДРАМАНОВА, М.Б. ҚАЙНАЗАРОВА Қазақстандағы әйелдерге қарсы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың криминологиялық сипаттамасы.....	150
Б.Т. АУЕШОВА Қоғамдық қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуді іске асыру ретінде «Қауіпсіз қала» жүйесін енгізу.....	158

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

Е.М. АБАЙДІЛДАНОВ, Ш.В. ТЛЕПИНА, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Білім беруге қол жетімді құқықтық қамтамасыз ету саласындағы мақсатты топтардың халықаралық және отандық деңгейдегі өзара әрекеті.....	165
ВАН ХУНВЭЙ (Харбин қ., Қытай), ЧЖАН ЦЗЮ Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің энергетикалық ынтымақтастығының құқықтық аспектілері.....	176
Ж.Б. МҰЗТАУОВ, Ю.А. ГАВРИЛОВА Трансшекаралық су объектілері бойынша келісімдер: жай-күйі және даму перспективалары.....	183
А.А. ЕШНАЗАРОВ, Д.Т. АМУРТАЕВА, А.С. ҚУАТОВА Алқабилердің қатысуымен соттардың қызметін салыстырмалы талдау: АҚШ пен Қазақстан мысалында.....	194

Құқықтық мониторинг

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Қоғамдық қатынастарды заңнамалық және заңға тәуелді реттеу мәселелері (кейбір теориялық және құқықтық аспектілер).....	203
М.И. ДЯЧУК, А.С. РАМАЗАНОВА Қылмыстық процестегі медиация жанжалдарды реттеудің ерекше тетігі ретінде.....	216

Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан

А.К. МАХАМБЕТОВА Заң техникасының кейбір тәсілдері.....	223
---	-----

Жас ғалым мінбері

З.Н. АМАНЖОЛОВА Қазақстан Республикасының бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің төтенше жағдай кезінде шығаратын қаулыларын қабылдау және күшін жоюдың кейбір мәселелері.....	232
М.З. КЕНЖАЛИЕВ Ислам қаржысын құқықтық реттеу: Қазақстан Республикасы, «Астана» халықаралық қаржы орталығы және Ұлыбританияның құқықтық базасын салыстырмалы талдауы.....	241

«Жаршының» архивтегі беттері

Қ.Т. МЫРЗАШЕВ З.Ғ.Д. Л.Т. Жанұзақова мен з.ғ.к. Б.Қ. Нұрғазиновтің «Қазақстан қоғамының тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз етудегі Қазақстан Республикасы Конституциясының рөлі» атты ғылыми жарияланымына оралғанда.....	250
--	-----

ЗҚАИ-ның ғылыми қызметі туралы ақпарат	257
---	-----



Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданий для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38
от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный
деятель Казахстана (Астана, Казахстан) –
(председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Джангарашев Р.М. – LL.M. (Астана,
Казахстан)
Ишеев К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Калиева А.У. – (Астана, Казахстан)
Каржаубаев С.С. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Киязова А.Ж. – LL.M. (Астана, Казахстан)
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Мурзаев К.Т. – (Астана, Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменно-
горск, Казахстан)
Салыкова Д.О. – (Астана, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Верстка – **Акылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и
коммуникаций Республики Казахстан
(Первичная постановка на учет №6592-
Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Астана, пр. Жеңіс, 15А
тел.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой
информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №4 (75)-2023

Колонка редакции9

Теория государства и права

- А.И. БИРМАНОВА, Ж.С. ШУКЕНОВА,
Д.К. РУСТЕМБЕКОВА** Культурные права в корпоративном
поведении обучающихся и преподавателей.....13
- А.С. АХМЕТОВ** Некоторые аспекты изучения понятия
коррупции.....21
- Д.А. БАКИРОВ, Н.Д. МЫРЗАТАЕВ, Г.А. СТАМКУЛОВА**
Вопросы совершенствования нормативно-правового обеспе-
чения казахстанского правового менталитета.....33

Конституционное и административное право

- К.Е. ИСМАГУЛОВ, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА,
А.К. ЕСКЕНДИРОВ** Конституционность института
уголовно-процессуальной преюдиции.....43
- Р.Г. НУРМАГАМБЕТОВ, С.К. УКИН, Н.А. НАЛИЗКО**
Новые объекты права, созданные цифровыми техноло-
гиями, и юридические последствия связанных с ними
правоотношений.....53
- Т.В. ЧЕХОВИЧ** Отдельные аспекты обеспечения чита-
бельности юридических актов.....61

Гражданское и гражданско-процессуальное право

- А.А. АМАНГЕЛЬДЫ** Взаимодействие права интеллекту-
альной собственности с отраслями частного права.....70
- Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Д.Б. РАЗИЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН**
«WELL-BEING» концепция в организациях образования:
правовые механизмы внедрения в корпоративную
культуру.....80
- Э.Б. АБЛАЕВА** Специализированные семейные суды
Республики Казахстан.....89
- Э.Б. АБЛАЕВА, А.Р. ЕНСЕБАЕВА, С.М. МУХТАРОВА,
С.Б. САУТБАЕВА, М.А. УТАНОВ** Судебная медиация
в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан...102
- Г.Б. АХМЕТ, Д.Н. БЕКЕЖАНОВ, Г.К. КОПБАСАРОВА**
Проблемы правового регулирования цифровизации
в области охраны климата.....115

Уголовное право и уголовный процесс

- С.М. РАХМЕТОВ** Нормотворческая деятельность в сфере
регулирования уголовно-правовых отношений.....122

К.Н. ШАКИРОВ, А.А. АРЫН, А.Б. ОТАРБАЕВА, Г.А. КУАНАЛИЕВА Актуальность исключения факторов риска коррупционных проявлений в процессе проведения антикоррупционной экспертизы.....	133
Р.Р. ГАЛЯУТДИНОВ (г. Уфа, Россия) «Угроза» как психическое насилие в системе способов совершения должностных насильственных преступлений (на примере правоприменительной практики Российской Федерации).....	144
З.Т. АБДУКАРИМОВА, Н.К. АБДРАМАНОВА, М.Б. КАЙНАЗАРОВА Криминологическая характеристика домашнего насилия в отношении женщин Казахстана.....	150
Б.Т. АУЕШОВА Внедрение системы «Безопасный город» как реализация обеспечения общественной безопасности и правопорядка.....	158

Международное право и сравнительное правоведение

Е.М. АБАЙДЕЛЬДИНОВ, Ш.В. ТЛЕПИНА, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Взаимодействие целевых групп на международном и внутригосударственном уровнях в сфере правового обеспечения доступа к образованию.....	165
ВАН ХУНВЭЙ (г. Харбин, Китай), ЧЖАН ЦЗЮЮ Правовые аспекты энергетического сотрудничества государств-членов Шанхайской организации сотрудничества.....	176
Ж.Б. МУЗТАУОВ, Ю.А. ГАВРИЛОВА Соглашения по трансграничным водным объектам: состояние и перспективы развития.....	183
А.А. ЕШНАЗАРОВ, Д.Т. АМУРТАЕВА, А.С. КУАТОВА Сравнительный анализ деятельности судов с участием присяжных заседателей: на примере США и Казахстана....	194

Правовой мониторинг

Р.К. САРПЕКОВ Вопросы законодательного и подзаконного регулирования общественных отношений (некоторые теоретико-правовые аспекты).....	203
М.И. ДЯЧУК, А.С. РАМАЗАНОВА Медиация в уголовном процессе как особый механизм урегулирования конфликтов.....	216

Из практики законотворчества на государственном языке

А.К. МАХАМБЕТОВА Некоторые подходы юридической техники.....	223
---	-----

Трибуна молодого ученого

З.Н. АМАНЖОЛОВА Некоторые вопросы принятия и отмены постановлений главного государственного санитарного врача Республики Казахстан, издаваемых при чрезвычайном положении.....	232
М.З. КЕНЖАЛИЕВ Правовое регулирование исламских финансов: сравнительный анализ законодательной базы Республики Казахстан, Международного финансового центра «Астана» и Великобритании.....	241

Архивные страницы «Вестника»

К.Т. МУРЗАШЕВ Возвращаясь к научной публикации д.ю.н. Л.Т. Жанузаковой и к.ю.н. Б.К. Нургазинова «Роль Конституции Республики Казахстан в обеспечении стабильности и развитии казахстанского общества».....	250
---	-----

Информация о научной деятельности ИЗПИ	257
---	-----



Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute
of Legislation and Legal information
of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed
on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic
scientific results of dissertations on legal
sciences (Order CCES MES RK №38
from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – *c.j.s.*, Honored Worker of
Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)
Abayeldinov E.M. – *d.j.s.* (Astana,
Kazakhstan)
Abyzov R.M. – *d.j.s.* (Barnaul, Russian)
Belih V.S. – *d.j.s.* (Ekaterinburg, Russian)
Gubin E.P. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Melnik R.S. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Moiseev A.A. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Muromcev G.I. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Rahmetov S.M. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Malinovski V.A. – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Unzila Shapak – *d.j.s.* (Astana, Kazakhstan)

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – *c.j.s.*

Editorial Board members

Azer Aliyev – *PhD* (Kiel, Germany)
Bainiyazova Z.S. – *c.j.s.* (Saratov, Russian)
Dzhangarashev R.M. – *LLM* (Astana,
Kazakhstan)
Ishekov K.A. – *d.j.s.* (Moscow, Russian)
Kaliev A.U. – (Astana, Kazakhstan)
Kazbayeva A.G. – *c.j.s.* (Astana,
Kazakhstan)
Karzhaubaev S.S. – *c.j.s.* (Astana,
Kazakhstan)
Kiyazova A.Zh. – *LLM* (Astana, Kazakhstan)
Kulzhabayeva Zh.O. – *c.j.s.* (Astana,
Kazakhstan)
Murzashvili K.T. – (Astana, Kazakhstan)
Nurmagametov R.G. – *PhD*
(Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – *c.j.s.* (Astana, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – *d.j.s.* (Ust-Kamenogorsk,
Kazakhstan)
Salykova D.O. – (Astana, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – *c.j.s.* (Bishkek,
Kyrgyzstan)

Editor – **Koltubaeva G.B.**
Layout – **Akylbaeva S.A.**
Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media
№17761-G from 25.06.2019 from
the Information Committee of the Ministry
of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan
(Number and date of primary registration
№6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000,
Astana, Zhenis ave., 15A,
tel.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №4 (75)-2023

Editorial.....11

Theory of State and law

- A.I. BIRMANOVA, ZH.S. SHUKENOVA,**
D.K. RUSTEMBEKOVA Cultural rights in the corporate behavior
of students and teachers.....13
A.S. AKHMETOV Some aspects of studying the concept of cor-
ruption.....21
D.A. BAKIROV, N.D. MYRZATAEV, G.A. STAMKULOVA
Issues of improving normative and legal support of the
kazakhstani legal mentality.....33

Constitutional and Administrative Law

- K.E. ISMAGULOV, E.N. KALIAKPEROVA,**
A.K. ESKENDIROV Constitutionality of the institution of
criminal procedural prejudice.....43
R.G. NURMAGAMBETOV, S.K. UKIN, N.A. NALIZKO
New objects of law created by digital technologies and legal
consequences of legal relations with them.....53
T.V. CHEKHOVYCH Some aspects for ensuring readability
of legal acts.....61

Civil and Civil Procedure Law

- A. AMANGELDY** Interaction of intellectual property law with
certain branches of public law.....70
F.G. IBRAGIMOVA, D.B. RAZIEVA, Y.M. AYTAKAZIN
«WELL-BEING» concept in educational organizations: legal
mechanisms of implementation in corporate culture.....80
E.B. ABLAEVA Specialized family courts Republic
of Kazakhstan.....89
E.B. ABLAEVA, A.R. ENSEBAYEVA, S.M.
MUKHTAROVA, S.B. SAUTBAYEVA, M.A. UTANOV Judicial
mediation in civil proceedings Republic of Kazakhstan.....102
G.B. AKHMET, D.N. BEKEZHANOV,
G.K. KOPBASSAROVA Problems of legal regulation
of digitalization in the field of climate protection.....115

Criminal law and Criminal procedure

- S.M. RAKHMETOV** Normative activity in the field
of regulation of criminal law relations.....122
K.N. SHAKIROV, A.A. ARYN, A.B. OTARBAYEVA, G.A.
KUANALIYEVA The relevance of exclusion of the risk factors
of corruption manifestations in the process of carrying out the
anti-corruption examination.....133
R.R. GALYAUTDINOV (Ufa, Russia) "Threat" as mental
violence in the system of ways of committing official violent
crimes (on the example of law enforcement practice of the
Russian Federation).....144

Z.T. ABDUKARIMOVA, N.K. ABDRAMANOVA, M.B. KAINAZAROVA Criminological description of domestic violence against women of Kazakhstan.....	150
B.T. AUYESHOVA Implementation of the "Safe city" system: how the implementation of ensuring public safety and law order.....	158

International law and Comparative law

Y.M. ABAIDELDINOV, S.V. TLEPINA, M.ZH. KULIKPAYEVA Interaction of target groups at the international and domestic level in the field of legal support of access to education.....	165
WANG HONGWEI (Harbin, China), ZHANG JU Legal aspects of energy cooperation of the SHanghai cooperation organization member states.....	176
Zh.B. MUZTAUOV, J.A. GAVRILOVA Agreements on transboundary water bodies: state and prospects of development.....	183
A.A. YESHNAZAROV, D.T. AMURTAYEVA, A.S. KUATOVA Comparative analysis of the activity of courts with the participation of jurors: on the example of the USA and Kazakhstan.....	194

Legal monitoring

R.K. SARPEKOV Issues of legislative and subordinate regulation of public relations (some theoretical and legal aspects).....	203
M.I. DIACHUK, A.S. RAMAZANOVA Mediation in criminal proceedings as a special mechanism for conflict resolution.....	216

From the lawmaking practice in the official language

A.K. MAKHAMBETOVA Certain approaches of legal technique.....	223
--	-----

Young researchers' tribune

Z.N. AMANZHLOVA Some problems of adoption and cancellation of resolutions of the chief state sanitary doctor of the Republic of Kazakhstan issued in case of emergency.....	232
M.Z. KENZHALIEV Legal regulation of the islamic finance: comparative analysis of the legal framework of the Republic of Kazakhstan, «Astana» International financial centre and United Kingdom.....	241

The archive pages of the «Bulletin»

K.T. MURZASHEV Returning to the scientific publication of doctor of law L.T. Zhanuzakov and candidate of law B.K. Nurgazinov «The role of the Constitution of the Republic of Kazakhstan in ensuring stability and development of kazakhstani society».....	250
---	-----

Information about the scientific activities of ILLI RK.....	257
--	------------

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАҢДАР!

Сіздердің алдарыңызда «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы» ғылыми-құқықтық журналының кезекті шығарылымы. Осы шығарылымның ұсынылған айдарларында ұлттық заңнаманың және халықаралық құқықтың теориялық және практикалық сипатының неғұрлым өзекті мәселелері қарастырылады.

«Мемлекет және құқық теориясы» айдарында «Білім алушылар мен оқытушылардың корпоративтік мінез-құлқындағы мәдени құқықтар» тақырыбында мақала жарияланды, онда кез келген білім беру мекемесінің корпоративтік мәдениетінің негізі болып табылатын мәдени құқықтардың жай-күйі туралы зерттеу нәтижелері көрсетілген. Сыбайлас жемқорлық-мемлекет пен азаматтардың оған қарсы күресу үшін ерекше назар аударуы мен іс-қимылын талап ететін ұлттық қауіпсіздікке төнетін нақты қатерлердің бірі. Келесі мақалада бұл тұжырымдаманы зерттеудің кейбір аспектілері қарастырылған. Қазақстандық қоғамда құқықтық менталитетті және оның нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуін зерттеуге арналған мақала бұл айдарды аяқтайды.

Конституциялық және әкімшілік құқық жөніндегі мақалалар айдарын «Қылмыстық-процестік преюдиция институтының конституциялылығы» мақаласы ашады, онда Қазақстанның қылмыстық сот ісін жүргізудегі преюдиция институтының рөлі, орны мен мазмұны ашылады. Бұдан әрі жасанды интеллекттің құқықтық мәртебесі мәселелері қарастырылған. Авторлар жаңа технологиялардың дамуы белгілі бір дәрежеде пайда болған жаңа қоғамдық қатынастарды, соның ішінде цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект пен байланысты құқықтық реттеуді қажет ететіндігін атап өтті. Заңды актілердің оқылуын қамтамасыз етудің жекелеген аспектілері туралы айдарды аяқтайтын мақалада айтылған.

«Азаматтық құқық және процесс» айдары зияткерлік меншік құқығының жеке құқық салаларымен өзара іс-қимылына арналған ғылыми мақаламен ашылады. Бұдан әрі «well-being» тұжырымдамасын білім беру ұйымдарында корпоративтік мәдениетке енгізудің құқықтық тетіктерінің мәселелері және Қазақстан Республикасының мамандандырылған отбасылық соттарының, сондай-ақ Қазақстан Республикасының азаматтық сот ісін жүргізудегі сот медиациясының мәселелері қарастырылады. Бұл блокты климатты қорғау саласындағы цифрландыруды құқықтық реттеу мәселелеріне арналған ғылыми мақала аяқтайды.

Қылмыстық-құқықтық қатынастарды реттеу қоғам өмірінде маңызды рөл атқарады, өйткені қылмыстың жағдайы оларды дұрыс реттеуге байланысты, ал қоғамда өмір сүретін адамның өмір сапасы қылмыстың жағдайына байланысты. Бұл туралы «Қылмыстық құқық және қылмыстық іс жүргізу» айдарын ашатын «Қылмыстық-құқықтық қатынастарды реттеу саласындағы норма шығармашылық қызмет» мақаласында жазылған. Бұдан әрі сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізу процесінде сыбайлас жемқорлық көріністерінің тәуекел факторларын жоюдың өзектілігі туралы жазылған. Келесі басылымның авторы Ресей Федерациясының мысалында ғылыми дереккөздер мен құқық қолдану практикасының объективі арқылы лауазымдық зорлық-зомбылық жасау тәсілдері жүйесіндегі психикалық зорлық-зомбылық ретінде «қауіп-қатер» терминін зерттейді. Келесі мақалада әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу проблемаларын шешу кезінде мемлекет алдында тұрған факторлар мен кедергілерге назар аударылды, өйткені соңғы онжылдықта Қазақстан Республикасында отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл мәселелері өте өзекті болды. Ірі қалаларда қоғамдық қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің теориялық-құқықтық аспектілері туралы, «Қауіпсіз қала» автоматтандырылған ақпараттық-талдау жүйесін енгізу және пайдалану туралы - айдарды аяқтайтын мақалада.

«Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану» айдарында білім беруге қол жеткізуді құқықтық қамтамасыз ету саласындағы халықаралық және мемлекетішілік деңгейлердегі нысаналы топтардың өзара іс-қимыл мәселелері зерттелді, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына мүше мемлекеттердің энергетикалық ынтымақтастығының құқықтық аспектілері қаралды. Оқырмандардың назарына трансшекаралық су объектілерін бірлесіп пайдалану мәселелерін реттейтін қолданыстағы халықаралық келісімдерге мақала-талдау ұсынылды. Сонымен қатар, АҚШ пен Қазақстан мысалында алқаб

лердің қатысуымен соттардың қызметіне салыстырмалы талдау жасалды.

«Құқықтық мониторинг» блогында қоғамдық қатынастарды заңнамалық және заңға тәуелді реттеудің кейбір теориялық-құқықтық аспектілері қарастырылған. Қазақстандық заң практикасында жанжалдарды реттеудің озық тәсілдерін енгізу аз зерттелген тақырып болып қала береді. Қазіргі уақытта медиация жанжалдарды медиациялаудың барған сайын танымал және кең таралған әдісіне айналууда. Бұдан әрі қылмыстық процес-тегі медиация жанжалдарды реттеудің ерекше тетігі ретінде қарастырылатын мақала ұсынылады.

Терминологиялық жүйенің дамуы белгілі бір саланы зерттеуде оның тұрақты қолданылуына ықпал ететіні белгілі. «Мемлекеттік тілдегі заң шығару тәжірибесінде» айда-рында мақала авторы заң техникасының кейбір тәсілдерін қарастырады.

«Жас ғалымның мінбері» айдарында заңнаманың түрлі өзекті мәселелері қаралды. Мәсе-лен, бұл нөмірде төтенше жағдай кезінде шығарылатын Қазақстан Республикасының Бас мемлекеттік санитарлық дәрігерінің қаулыларын қабылдау мен жоюдың кейбір мәселелері-не арналған мақалалар ұсынылған. Ислам қаржысын құқықтық реттеу тұрғысынан Қазақ-стан Республикасының, «Астана» Халықаралық қаржы орталығының және Ұлыбритания-ның заңнамалық базасын салыстырмалы талдау осы айдарды толықтырады.

«Жаршының архивтік беттері» айдарында з.ғ.д. Л.Т. Жанұзақова мен з.ғ.к. Б.Қ. Нұрғазиновтің «Қазақстан қоғамының тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз етудегі Қазақстан Республикасы Конституциясының рөлі» атты мақаласына ретроспективті талдау жасалды.

«ЗҚАИ ғылыми қызметі туралы ақпарат» блогы Институттың ғылыми өмірі 2023 жылдың соңғы тоқсанында немен толтырылғанын баяндайды.

Құрметті достар мен әріптестер! 2023 жылғы жұмысты қорытындылай келе, жур-налда жариялағысы келгендердің барлығына мақаланы анонимді рецензиялау нәтижелерін қабылдауға ашықтығы мен дайындығы үшін алғыс айтқым келеді, өйткені бұл жақсарту мүмкіндігі.

Сондай-ақ, біз журналдың құрметті рецензенттеріне бірлескен жұмыста көрсеткен қолдауы үшін алғыс айтамыз! Айқын жұмыспен қамтылғанына қарамастан, олар әрқа-шан рецензиялау туралы өтінішке жауап берді және ескертулер мен ұсыныстарды объек-тивті негіздей отырып, ғылыми жарияланымдарға сапалы шолулар берді. Бұл баға жет-пес көмек және бұл үшін көп рахмет.

Редакциялық кеңестің, редакциялық алқаның және Заңнама және құқықтық ақпа-рат институтының ұжымының атынан барлығыңызды 2024 жылмен құттықтаймыз! Алдағы жыл бақыт пен өркендеу, жаңа шығармашылық табыстар әкелсін!

«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» журналының редакциясы

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Перед Вами очередной выпуск научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». В представленных рубриках настоящего выпуска рассматриваются наиболее актуальные вопросы теоретического и практического характера национального законодательства и международного права.

В рубрике «Теория государства и права» опубликована статья на тему: «Культурные права в корпоративном поведении обучающихся и преподавателей», где отражены результаты исследования о состоянии культурных прав, которые являются основой корпоративной культуры любого образовательного учреждения. Коррупция - одна из реальных угроз национальной безопасности, требующая особого внимания и действий со стороны государства и граждан для борьбы с ней. В следующей статье - некоторые аспекты изучения данного понятия. Завершает рубрику статья, посвященная изучению правовой менталитета и его нормативного правового обеспечения в казахстанском обществе.

Блок статей по конституционному и административному праву открывает статья «Конституционность института уголовно-процессуальной преюдиции», в которой раскрывается роль, место и содержание института преюдиции в уголовном судопроизводстве Казахстана. Далее вопросы правового статуса искусственного интеллекта. Авторами отмечается, что развитие новых технологий в той или иной степени обуславливает необходимость правового регулирования появившихся новых общественных отношений, связанных в том числе и с цифровыми технологиями и искусственным интеллектом. Об отдельных аспектах обеспечения читабельности юридических актов - в завершающей рубрику статье.

Рубрика «Гражданское право и процесс» открывается научной статьей, посвященной взаимодействию права интеллектуальной собственности с отраслями частного права. Далее вопросы правовых механизмов внедрения в корпоративную культуру в организациях образования «well-being» концепции; вопросы специализированных семейных судов Республики Казахстан, а также судебной медиации в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан. Завершает данный блок научная статья, посвященная проблемам правового регулирования цифровизации в области охраны климата.

Регулирование уголовно-правовых отношений играет важную роль в жизни общества, так как от правильного их регулирования зависит состояние преступности, а от состояния преступности зависит качество жизни человека, живущего в обществе. Об этом в статье «Нормотворческая деятельность в сфере регулирования уголовно-правовых отношений», открывающей рубрику «Уголовное право и уголовный процесс». Далее об актуальности исключения факторов риска коррупционных проявлений в процессе проведения антикоррупционной экспертизы. Автор следующей публикации исследует термин «угрозы» как психического насилия в системе способов совершения должностных насильственных преступлений через призму научных источников и правоприменительной практики на примере Российской Федерации. В следующей статье уделено внимание факторам и препятствиям, с которыми сталкивается государство при решении проблем предотвращения домашнего насилия в отношении женщин, ведь вопросы противодействия семейно-бытовому насилию в Республике Казахстан в последнее десятилетие стали очень актуальными. О теоретико-правовых аспектах обеспечения общественной безопасности и правопорядка в крупных городах, о внедрении и использовании автоматизированной информационно-аналитической системы «Безопасный город» - в завершающей рубрику статье.

В рубрике «Международное право и сравнительное правоведение» исследованы вопросы взаимодействия целевых групп на международном и внутригосударственном уровнях в сфере правового обеспечения доступа к образованию, рассмотрены правовые аспекты энергетического сотрудничества государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. Предложена вниманию читателей статья-анализ действующих международных соглашений, регулирующих вопросы совместного использования трансграничных водных объектов. Кроме этого, на примере США и Казахстана дан сравнительный анализ деятельности судов с участием присяжных заседателей.

В блоке «Правовой мониторинг» рассмотрены некоторые теоретико-правовые аспекты законодательного и подзаконного регулирования общественных отношений. В казахстанской юридической практике внедрение передовых способов урегулирования конфлик-

тов остается малоизученной темой. В настоящее время медиация становится все более широко известным и распространенным методом посредничества в конфликтах. Далее представлена статья, где медиация в уголовном процессе рассматривается как особый механизм урегулирования конфликтов.

Развитие терминологической системы, как известно, способствует ее устойчивому применению при изучении той или иной сферы. В рубрике «Из практики законодательства на государственном языке» автор статьи рассматривает некоторые подходы юридической техники.

В рубрике «Трибуна молодого ученого» рассмотрены различные актуальные вопросы законодательства. Так, в этом номере представлены статьи, посвященные некоторым вопросам принятия и отмены постановлений главного государственного санитарного врача Республики Казахстан, издаваемых при чрезвычайном положении. Сравнительный анализ законодательной базы Республики Казахстан, Международного финансового центра «Астана» и Великобритании с точки зрения правового регулирования исламских финансов дополняет данную рубрику.

В «Архивных страницах «Вестника» сделан ретроспективный анализ статьи д.ю.н. Л.Т. Жанузаковой и к.ю.н. Б.К. Нургазинова «Роль Конституции Республики Казахстан в обеспечении стабильности и развитии казахстанского общества».

Блок «Информация о научной деятельности ИЗПИ» рассказывает, чем была наполнена научная жизнь Института в завершающем квартале 2023 года.

Дорогие друзья и коллеги! Подводя итоги работы за 2023 год, хочется поблагодарить каждого, кто пожелал публиковаться в журнале, за открытость и готовность принимать результаты анонимного «слепого» рецензирования статьи, ведь это возможность совершенствоваться.

Также мы признательны уважаемым рецензентам журнала за оказанную поддержку в совместной работе! Несмотря на очевидную занятость, они всегда откликнулись на просьбу о рецензировании и предоставляли качественные рецензии на научные публикации с объективным обоснованием замечаний, рекомендаций. Это неоценимая помощь и за это большое спасибо.

От имени Редакционного совета, Редакционной коллегии и коллектива Института законодательства и правовой информации поздравляем всех с 2024 годом! Пусть год грядущий принесет счастье и благополучие, новые творческие успехи!

**Редакция журнала «Вестник Института законодательства
и правовой информации Республики Казахстан»**

DEAR READERS!

Here is the next issue of the scientific and legal journal “Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan”. The presented sections of this issue discuss the most pressing issues of theoretical and practical nature of national legislation and international law.

In the section “Theory of State and Law” an article was published on the topic: “Cultural rights in the corporate behavior of students and teachers”, which reflects the results of a study on the state of cultural rights, which are the basis of the corporate culture of any educational institution. Corruption is one of the real threats to national security, requiring special attention and action on the part of the state and citizens to combat it. The next article contains some aspects of studying this concept. The section ends with an article devoted to the study of the legal mentality and its normative legal support in Kazakh society.

The block of articles on constitutional and administrative law opens with the article “Constitutionality of the institution of criminal procedural prejudice”, which reveals the role, place and content of the institution of prejudice in the criminal proceedings of Kazakhstan. Next are questions of the legal status of artificial intelligence. The authors note that the development of new technologies to one degree or another determines the need for legal regulation of emerging new social relations, including those related to digital technologies and artificial intelligence. About certain aspects of ensuring the readability of legal acts - in the article that concludes this section.

The “Civil Law and Process” section opens with a scientific article devoted to the interaction of intellectual property law with the branches of private law. Further questions of legal mechanisms for introducing the “well-being” concept into corporate culture in educational organizations; issues of specialized family courts of the Republic of Kazakhstan, as well as judicial mediation in civil proceedings of the Republic of Kazakhstan. This block ends with a scientific article devoted to the problems of legal regulation of digitalization in the field of climate protection.

The regulation of criminal legal relations plays an important role in the life of society, since the state of crime depends on their correct regulation, and the quality of life of a person living in society depends on the state of crime. This is discussed in the article “Rule-making activities in the sphere of regulation of criminal legal relations”, which opens the heading “Criminal Law and Criminal Procedure”. Further on the relevance of eliminating risk factors for corruption in the process of conducting anti-corruption examinations. The author of the following publication explores the term “threats” as mental violence in the system of methods of committing official violent crimes through the prism of scientific sources and law enforcement practice using the example of the Russian Federation. The following article pays attention to the factors and obstacles that the state faces when solving problems of preventing domestic violence against women, because issues of combating domestic violence in the Republic of Kazakhstan have become very relevant in the last decade. About the theoretical and legal aspects of ensuring public safety and law and order in large cities, about the implementation and use of the automated information and analytical system “Safe City” - in the article that concludes the section.

In the section “International Law and Comparative Law”, issues of interaction between target groups at the international and domestic levels in the field of legal support for access to education are explored, and the legal aspects of energy cooperation between member states of the Shanghai Cooperation Organization are considered. An article is presented to the attention of readers - an analysis of current international agreements regulating the issues of joint use of transboundary water bodies. In addition, using the example of the USA and Kazakhstan, a comparative analysis of the activities of courts with the participation of jurors is given.

The “Legal Monitoring” block examines some theoretical and legal aspects of legislative and subordinate regulation of public relations. In Kazakh legal practice, the introduction of advanced methods of conflict resolution remains a little-studied topic. Currently, mediation is becoming an increasingly well-known and widespread method of mediating conflicts. The following is an article where mediation in criminal proceedings is considered as a special mechanism for resolving conflicts.

The development of a terminological system, as is known, contributes to its sustainable use in the study of a particular area. In the section “From the practice of lawmaking in the state language,” the author of the article examines some approaches of legal technology.

The section “Tribune of a Young Scientist” examines various current issues of legislation.

Thus, this issue presents articles devoted to some issues of the adoption and repeal of decisions of the chief state sanitary doctor of the Republic of Kazakhstan, issued during a state of emergency. A comparative analysis of the legislative framework of the Republic of Kazakhstan, the “Astana” International Financial Center and the UK from the point of view of the legal regulation of Islamic finance complements this section.

In the “Archival pages of the “Bulletin” a retrospective analysis of the article by doctor of law L.T. Zhanuzakov and candidate of law B.K. Nurgazinov «The role of the Constitution of the Republic of Kazakhstan in ensuring stability and development of kazakhstani society».

The block “Information about the scientific activities of the Institute” tells what the scientific life of the Institute was filled with in the final quarter of 2023.

Dear friends and colleagues! Summing up the results of the work for 2023, we would like to thank everyone who wished to publish in the journal for their openness and willingness to accept the results of an anonymous “blind” review of the article, because this is an opportunity to improve.

We are also grateful to the respected reviewers of the journal for their support in our joint work! Despite their obvious busyness, they always responded to requests for reviewing and provided high-quality reviews of scientific publications with objective justification for comments and recommendations. This is invaluable help and thank you very much for it.

On behalf of the Editorial Council, the Editorial Board and the team of the Institute of Legislation and Legal Information, we congratulate everyone on 2024! May the coming year bring happiness and prosperity, new creative successes!

Editorial board of the journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan»

БІЛІМ АЛУШЫЛАР МЕН ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ КОРПОРАТИВТІК МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ҚҰҚЫҚТАР

Ақсұңқар Исланбекқызы Бирманова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының қауымдастырылған
профессоры, PhD докторы, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы,
e-mail: birmanovaa81@internet.ru

Жадыра Сламханқызы Шукенова

Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің докторанты,
Түркістан қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: Jadira_81@mail.ru

Динара Кенжебекқызы Рустембекова¹

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Азаматтық және
еңбек құқығы кафедрасының профессоры, PhD докторы, қауымдастырылған
профессор, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: dinara_226@mail.ru

Аннотация. Мақалада білім алушылар мен оқытушылардың корпоративтік мінез-құлқындағы мәдени құқықты дамытудың теориялық аспектілеріне талдау жасалды. Жүргізілген зерттеу авторларға мәдени мұрасыз жастарды тәрбиелеу, әлеуметтендіру міндеттерін шешу мүмкін емес екенін көрсетеді. Бұл зерттеудің маңыздылығы мәдени бостандықтың субъектілері білім алушы мен оқытушының тәрбиелік функциясы ретінде тұлғаны шығармашылық қызметпен айналысуға, шығармашылық қабілеттерін дамытуға баулуда қалыптастыру, ең алдымен ғылыми-білім беру қоғамдастығының талаптарын ескере отырып, азаматтардың әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерін жалпы құбылыс ретінде талдау. Мақаланың мақсаты мәдени құқықтар мәнінің ажырамас құрамдас бөлігі ретінде білім алу құқығын қарау, білім алушылар мен оқытушылардың мәдени құқықтарын кешенді зерттеу, оқыту бостандығы мен академиялық еркіндік арақатынасын анықтау болып табылады. Ғылыми еңбек білім беру саласындағы мемлекеттік саясат қағидаттары ретінде адамның жалпы құқықтарын қамтамасыз етуге және іске асыруға арналған. Ұсынылған мақаланың өзектілігі білім алушылардың мәдени құқықтары мен бостандықтарына, ЖОО оқытушысының тәрбиеші ретіндегі рөліне, оның студенттік ұжыммен қарым-қатынасы, зияткерлік әлеуетін арттыруы, кәсіби біліктілігін қолдану қажеттілігіне байланысты шарттары және бағалау мүмкіндігі болып табылады. Тәрбиелік ықпал студенттік міндеттерді орындауға жоғары талапшылдықпен және білім алушының жеке басының қадір-қасиетін құрметтей отырып, тиімді білім беру құралы туралы бірнеше себептерді келтіру мақаланың ерекшелігін айқындайды. Авторлар білім беру процесі субъектілерінің мәдени құқықтарын нақтылау арқылы жетілдіру бойынша ұсыныстар жасаған. Зерттеу нәтижелері білім беру саласындағы субъектілердің мәдени құқықтары мен бостандықтарына мақсат қоюда және білім беру мен адам құқықтары саласындағы нормативтік құқықтық актілерді жобалауда қолданыла алады.

Түйінді сөздер: университеттің корпоративтік мәдениеті, корпоративтік мінез-құлық, мәдени құқықтар, білім алушылар мен оқытушылардың мәдени құқықтары, білім алу құқығы, академиялық еркіндік.

КУЛЬТУРНЫЕ ПРАВА В КОРПОРАТИВНОМ ПОВЕДЕНИИ ОБУЧАЮЩИХСЯ И ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

Бирманова Аксункар Исланбековна

Доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры теории и истории государства и права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: birmanovaa81@internet.ru

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Шукенова Жадыра Сламхановна

Докторант Международного казахско-турецкого университета имени Х.А. Ясави, г. Туркестан, Республика Казахстан, e-mail: Jadira_81@mail.ru

Рустембекова Динара Кенжебековна

Доктор PhD, ассоциированный профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: dinara_226@mail.ru

Аннотация. В статье проведен анализ теоретических аспектов развития культурного права в корпоративном поведении обучающихся и преподавателей. Проведенное исследование показывает авторам, что без культурного наследия невозможно решение задач воспитания, социализации молодежи. Значимость данного исследования состоит в том, что субъекты культурной свободы как воспитательная функция обучающегося и преподавателя формирование личности в обучении творческой деятельности, развитию творческих способностей, анализ социокультурных потребностей граждан как общего явления, в первую очередь с учетом требований научно-образовательного сообщества. Целью статьи является рассмотрение права на образование как неотъемлемого компонента сущности культурных прав, комплексное изучение культурных прав обучающихся и преподавателей, определение соотношения свободы преподавания и академической свободы. Научная статья призвана обеспечить и реализовать общие права человека как принципы государственной политики в области образования. Актуальность представленной статьи обусловлена культурными правами и свободами обучающихся, ролью преподавателя ВУЗа как воспитателя, его взаимоотношениями со студенческим коллективом, повышением интеллектуального потенциала, необходимостью применения профессиональной квалификации и возможностью оценки. Воспитательное воздействие с высокой требовательностью к выполнению студенческих задач и уважением личного достоинства обучающегося, приведение нескольких причин об эффективном образовательном средстве определяет специфику статьи. Авторы выдвинули предложения по совершенствованию через уточнение культурных прав субъектов образовательного процесса. Результаты исследования могут быть использованы при целеполагании культурных прав и свобод субъектов в сфере образования и при проектировании нормативных правовых актов в области образования и прав человека.

Ключевые слова: корпоративная культура университета, корпоративное поведение, культурные права, культурные права обучающихся и преподавателей, право на образование, академическая свобода.

CULTURAL RIGHTS IN THE CORPORATE BEHAVIOR OF STUDENTS AND TEACHERS

Birmanova Axunkar Islanbekovna

PhD, Associate professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: birmanovaa81@internet.ru

Shukenova Zhadyra Slamhanovna

Ph.D. candidate of International Hosa Akhmet Yassawi Turkish-Kazakh University, Turkestan, Republic of Kazakhstan, e-mail: Jadira_81@mail.ru

Rustembekova Dinara Kenzhebekovna

PhD, Associate professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: dinara_226@mail.ru

Abstract. The article analyzes the theoretical aspects of the development of cultural law in the corporate behavior of students and teachers. The conducted research shows the authors

that without cultural heritage it is impossible to solve the problems of education, socialization of youth. The significance of this study lies in the fact that the subjects of cultural freedom as an educational function of the student and teacher are the formation of a personality in teaching creative activity, the development of creative abilities, the analysis of the socio-cultural needs of citizens as a general phenomenon, primarily taking into account the requirements of the scientific and educational community. The purpose of the article is to consider the right to education as an integral component of the essence of cultural rights, a comprehensive study of the cultural rights of students and teachers, to determine the ratio of teaching freedom and academic freedom. The scientific article is designed to ensure and implement general human rights as principles of state policy in the field of education. The relevance of the presented article is due to the cultural rights and freedoms of students, the role of a university teacher as an educator, his relationship with the student body, increasing intellectual potential, the need to apply professional qualifications and the possibility of evaluation. Educational impact with high demands on the fulfillment of student tasks and respect for the personal dignity of the student, giving several reasons about an effective educational tool determines the specifics of the article. The authors put forward proposals for improvement by clarifying the cultural rights of subjects of the educational process. The results of the study can be used in the goal-setting of cultural rights and freedoms of subjects in the field of education and in the design of normative legal acts in the field of education and human rights.

Keywords: *corporate culture of the university, corporate behavior, cultural rights, cultural rights of students and teachers, the right to education, academic freedom.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_13

Кіріспе

Білім беру мекемелері ұжымның нығаюы мен бірлігін, ғылыми-педагогикалық қызметті жүзеге асыру кезінде қолайлы, үйлесімді, мейірімді, жоғары адамгершілік орта құру үшін оқытушылар мен білім алушыларды ынталандырудың оңтайлы нысандарын іздеуді қажет етеді. Сол себепті, қазіргі жағдайда адамның мінез-құлқын анықтайтын әлеуметтік және моральдық құндылықтардың жиынтығы ретінде қоғамның жалпы мәдениетінің деңгейіне байланысты болатын құқықтық мәдениетті дамыту мәселелері маңызды мәнге ие. Бүгінгі таңда қоғамның құқықтық мәдениеті мен жалпы мәдениетін арттыру мәселесі өзекті болып табылады және мәдени құқықтарды дамыту осы жағдайды жақсартуға бағытталған. Бұл тұрғыда мәдени құқықтар адамның білім беру, мәдениет, ғылым, шығармашылық саласындағы өз және әлеуметтік қажеттіліктері мен мүдделерін іске асыруға бағытталған мүмкіндіктері ретінде қарастырылады.

Заңдық тұрғыдан алғанда, мәдени құқықтар - адамның ғылыми, шығармашылық, зияткерлік қызмет саласындағы қазіргі заманғы мәдениет ұғымымен қамтылған заңды түрде бекітілген мүмкіндіктері. Мәдени құқықтардың болуы және іске асырылуы құқықта заңды және әлеуметтік мақұлданатын мінез-құлық ретінде айқындалған құқықтық мінез-құлықты қа-

лыптастырудың базалық алғышарты болып табылады. Бұл мінез-құлық қазіргі заманғы азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттегі барлық қоғамдық қатынастардың негізі болуы тиіс. Мәдени құқықтарға заманауи қоғамның неғұрлым маңызды әлеуметтік, материалдық, идеологиялық құндылықтарына қол жеткізуді қамтамасыз етуге арналған заң және ұйымдастыру құралдарының ұйымдасқан жүйесіне деген қоғамның талаптарын да жатқызуға болады.

Ал, білім алушылар мен оқытушылардың корпоративтік мінез-құлқы біртұтас мақсаттарға жетуге, олардың бастамасын, мәдениеттерін шоғырландыруға, моральдық-психологиялық ахуалды қамтамасыз етуге және бағыттауға мүмкіндік береді деп айтуға болады.

Мәдени бостандықтың субъектісі болып әрбір жеке тұлға, білім алушылар мен оқытушылар танылады. Білім ордасында жеке тұлғаның мәдени құқықтарын іске асыру үшін бостандық зор маңызға ие. Қолайлы моральдық-психологиялық ахуалды қамтамасыз ету үшін білім алушылардың корпоративтік әдеп нормаларын біркелкі түсінуі және орындауы, дербес жауапкершілікті сезінуі болуы шарт. Тұлғаның қалыптасуы мәдениет арқылы жүреді, ал әлеуметтік саясат мәдени құндылықтарды пайдалану еркіндігін қамтамасыз ету қажеттілігін ескеруі тиіс. Сондықтан да, мәдени құқықтарды мойындамай және сақтамай мәдени бірегей-

лікке, білімге, ақпаратқа, адамның өзге де құқықтарын іске асыру кепілдіктеріне қол жеткізу мүмкіндігі болмайды.

Мәдени құқықтар мен бостандықтар, шын мәнінде әлеуметтік құндылыққа ие, сондықтан да Қазақстанда бірыңғай мәдени кеңістікті дамытуға және сақтауға ықпал ететін, заманауи қоғам мен болашақ ұрпақ үшін мәдени мұралардың мәдени өмірге позитивті әсерін күшейту мақсатында халықтардың, этникалық, әлеуметтік-демографиялық және басқа да қауымдастықтардың мәдениет саласындағы құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ететін заманауи құқықтық базаны қалыптастыру мәселесі өзекті болып тұр [1, 104 б.].

Білім алушылардың мәдени құқықтары білім алуға деген конституциялық құқықты іске асыру үдерісінде қарастырылады. Өзін-өзі оқыту, өзін-өзі дамыту және әлемді жеке тану кезінде адам мұражайларға, кітапханаларға, театрларға және басқа да мәдени типтегі мекемелерге барады, көркем немесе әдеби бағыттағы білім алады, осылайша адамның мәдени құқықтарының қалыптасқан компоненттері арасында білім алу құқығының позициясын нығайтады. Әдеп нормаларын ұстану белгілі бір тәуекелдерді болдырмауға көмектеседі, білім беру және ғылыми-зерттеу қызметін дамытуға, білім беру саласы қызметкерлерінің имиджін арттыруға да ықпал етеді.

Әдістер мен материалдар

Білім алушылар мен оқытушылардың корпоративтік мінез-құлқындағы мәдени құқықтарының көріністерінің жан-жақтылығы және әртүрлілігі зерттелетін мәселеге объективті талдау мен алынған нәтижелер мен тұжырымдардың сенімділігін қамтамасыз ететін мемлекеттік-құқықтық құбылыстар мен процестерді білудің жалпы ғылыми және арнайы ғылыми әдістерінің кешенін қолдануға әкелді.

Зерттелетін тақырыптың тұжырымдамалық ғылыми-әдістемелік негіздерін қалыптастыруға Д.А. Беккер, Е.В. Сазонникова, А.Н. Кокотов, А.М. Косиньска, А. Ильяс, Г.Е. Аимбетова және т.б. теориялық және практикалық жұмыстар айтарлықтай әсер етті, онда білім алушылар мен оқытушылардың корпоративтік мінез-құлқындағы мәдени құқықтардың орны мен рөлі анықталды.

Нәтижелер

Жаһандану жағдайында жоғары оқу орындарында корпоративті мәдениетті қалыптастыру әрбір университеттің миссиясы

мен даму стратегиясына айналды. Көптеген авторлар корпоративті мәдениеттің мәнін аша келе, университетте сыртқы орта мен ішкі интеграцияланған қарым-қатынасқа бейімделген мәдени мағыналардың, рәміздердің және мінез-құлықтардың жиынтығы деген тұжырымдар жасауда [2, 284 б.]. Осы тезиспен келісу керек, «мәдениеттендіру» туралы көзқарас оған жеке адамдардың да, сондай-ақ бүкіл әлемдік қоғамдастықтың да, әсіресе экономикалық реформалар инноватикасы, кадрлық әлеуеттің өсуі және еңбек нарығының дамуы тұрғысынан мүдделілігімен қосымша дәлелденеді. Өзін-өзі оқыту, өзін-өзі дамыту және әлемді дараланған тану кезінде адам мәдени үлгідегі мұражайларға, кітапханаларға, театрларға және басқа да мекемелерге барады, көркемдік немесе әдеби бағыттағы білім алады, сол арқылы адамның мәдени құқықтарының қалыптасқан құрамдас бөліктерінің арасында білім алу құқығының ұстанымын нығайтады. Бұл ретте ұлттық мәдениет қазіргі заманғы адам үшін негізгі байлық болып табылатынын атап өткен жөн. Өз құқықтарын білу және түсіну, оларды оқу процесінде іске асыру қазіргі заманғы ЖОО студентінің тұлғасын дамытудың маңызды факторы болып табылады, өздерінің мәдени құқықтарын іске асыру арқылы өз оқыту саласында кәсіби білім алудың зияткерлік және ұйымдастырушылық негізі қалыптасады. Профессор-оқытушылар құрамы, кураторлар болашақ мамандарға көпұлтты, көпконфессиялы мәдениеттің жетістіктерін табысты оқытудың және одан әрі кәсіби қызметтің негізі болып табылатынын көрсетуі тиіс. Болашақ маман өзінің мінезінің ең жақсы қасиеттерін тек мәдени тұлға - алдыңғы ұрпақтар жасаған білім мен гуманистік құндылықтардың саналы тасымалдаушысы бола отырып қалыптастыра алады.

Білім алу құқығы адамды, тұтастай қоғамды дамытуға арналған ең маңызды мәдени құқықтардың бірі. Ол әлеуметтік маңыздылығымен түсіндіріледі, адамның жан-жақты дамуына, азаматтардың жалпы және кәсіби дайындығына, олардың рухани және мәдени қажеттіліктерін дамытуға бағытталады.

Білім беру адамның бойында болатын мәдени құқығының жоғары құндылығына айналған, күнделікті өмірдегі адам санасының айнасы деп айтсақ артық емес. Осыған сәйкес, білім берудің мынадай мәдени мақсаттары ұсынылады:

– өшпенділік пен араздықтың кез келген

түріне тыйым салу, бір адамның бойында бір-неше жағымды артықшылықты насихаттау;

– білім алу құқығы, табиғи және ажырамас құқық сияқты мәдени дәстүрлердің қоғамға жүктелген идеяларын зерттеу және сақтау;

– адамның психофизиологиялық қабілеттіліктерін жасына, жынысына, денсаулық жағдайына байланысты дамыту;

– табысқа жету үшін жеткілікті мәдени дағдыларды қалыптастыру.

Қазіргі білім беру жүйесі өзінің ғылыми және фундаменталдылығын жоғалтпай, тәжірибеге бағытталған мазмұнмен толықтырылуы керек. Түлек жан-жақты дамып қана қоймай, теориялық білімдерін іс жүзінде қолдана білуі керек. Заманауи әлемнің дамыған ақпараттық технологиялары жағдайында кең мәдени көкжиегі бар мамандарды тәрбиелеу қажет.

Өздігінен және тиісті білім алу үшін барлық қажетті жағдайларды жасай отырып, азаматтардың мәдени әлеуетін арттыру қажет. Білім берудің жоғары деңгейі-әлеуметтік-экономикалық прогресс пен тұлғаның үйлесімді дамуының кепілі.

Әрбір адамның мәдениетке қол жеткізуін қамтамасыз етуге қатысты конституциялық нормалар «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 15 желтоқсандағы Заңында нақтыланады. Бұл заңда мәдениет жеке тұлғаның үйлесімді дамуына, патриотизмді тәрбиелеуге және азаматтардың эстетикалық қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған мәдени құндылықтардың жиынтығы ретінде айқындалады. «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 10-бабында азаматтардың өз қабілеттеріне сәйкес олардың қосымша саласын, іске асыру нысандарын және кәсіптік білім алуды дербес таңдау арқылы шығармашылық қызметті жүзеге асыру құқығы бекітіледі².

Демек, бүгінгі күні өмір сүру фактісі ретінде қалыптасқан қажеттілік, білім алу мен білім беру құқықтары адамның мәдениеттілігін айқындаушы құқық жүйесі болары сөзсіз... Мұның себебі, білім беру қатынастары күрделі, өйткені олар адам және азаматтардың қазіргі заманғы қоғамда онсыз қалыптаспайтын, танылған және әрбір мемлекет ұсынған білім беру саласының жиынтығының ажырамас бөлігі болып табылады, сондықтан, кез келген демократиялық мем-

лекетте олардың тұжырымдамасы бір-бірінен елеулі түрде ерекшеленбеуі керек. Білім беру ешқашан құндылықтардан бос болмайды және мәдениетті мәңгі есте сақтауға арналған. Осылайша, оқытушы мен студенттердің арасындағы жоғары құқықтық мәдениетті нығайту арқылы университеттің корпоративті мінез-құлқын қалыптастыру әбден мүмкін.

Талқылаулар

Жоғары сапалы білім адамның рухани әлемінің дамуына ықпал етеді. Оның негізінде адам мәдениеттің байлығын түсіне алады. Жоғары деңгейдегі білім беру дайындығы болған жағдайда және егер адам табысты мансап үшін қажетті білім мен дағдыларды алуға ғана емес, сонымен бірге білімді және мәдениетті болуға келген болса ғана мүмкін болады. Мұнда оқытушының шеберлігі үлкен рөл атқарады, өйткені оқытушының көзқарастарының кеңдігі, сонымен қатар оның мінез-құлқын мәдениеті, білім алушылармен қарым-қатынасы арқасында білімді, мәдени тұлғаны қалыптастыра алады.

Университет оқытушысының тәрбиеші ретіндегі рөлі зор. Оның студенттік ұжыммен қарым-қатынасы қарапайым, шынайы және мейірімді болуы керек. Тәрбиелік әсерді студенттік міндеттерді орындауға жоғары талап қоя отырып және студенттің жеке басының қадір-қасиетін құрметтей отырып жүргізу қажет. Тәрбие өнерінде оқытушының даралығы, оның біліктілігі көп нәрсені шешеді. Оқытушы студенттердің шығармашылық қабілеттері мен тәуелсіздігін ынталандыратын тәрбиелік жағдайларды жасай білуі керек.

Оқыту тәрбие мен оқу үдерісіндегі шығармашылық қызмет түрі деп айтсақ болар. Педагогикалық қызмет жеке еңбек қызметі ретінде де, білім беру мекемелері шеңберінде де мүмкін.

Оқыту екі өзара байланысты процесті қамтитын біліммен тығыз байланысты: оқыту және тәрбиелеу. Оның мәдениетке деген көзқарасы білімді адамда қалай тәрбиеленетініне байланысты. Білім беруді, рухани тәжірибені жинақтауды, оны байытуды білдіреді. Нәтижесінде, жақсы білім «дипломы бар және ғылым мен техниканың негіздерін білетін адамды ғана емес, білімді тұлғаны» қалыптастырады.

Оқыту балаларға ерте жастан бастап

² «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 15 желтоқсандағы № 207-III Заңы. - [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30082822 (жүзінген күн: 30.01.2023ж.)

бастапқы білім мен дұрыс күтім жасауды талап етеді (5-бап)³. Сол себепті, рухани-мәдени құндылықтарды қалыптастыра отырып, адамның ішкі байытылуына ықпал етеді, жаңа іс-әрекеттерге, ізденістер мен идеяларға шабыттандырады. Бұл құқықты Конституциялық бекіту, салалық заңнамада дамыту және нақтылау қоғамның рухани мәдениетін арттыру үшін өте маңызды.

А.Н. Кокотов оқыту бостандығының мәдени құқық жүйесіндегі орнын ерекше белгілей келе, білім алу құқығы, шығармашылық бостандығы, ғылыми еркіндік, шығармашылық даму мүмкіндіктерін қамтамасыз ету үшін барлық өркениеттердің мәдени ортасын білу мен жетілдіру арқылы құндылықтарға қол жеткізуге болатын айтады [3, 81 б.].

Академиялық бостандықтар кәсіби дайындық процесінде гуманистік білім беруді жүзеге асырудың маңызды шарты болып табылады. Білім алушының өз біліміне, оның деңгейі мен сапасына құндылық және ынталандырушы көзқарасын аша отырып, академиялық еркіндіктер олардың өз бетінше таңдау жасау, осы таңдаудың түпкілікті нәтижесін көру, оның кәсіби қызмет үшін маңыздылығын анықтау және білім беру жүйесі үшін жауапты болу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Академиялық еркіндік ғылыми нәтижелердің нақтылығы мен объективтілігін мейлінше кепілдендіруді қамтамасыз ететін ғылыми процестің ажырамас бөлігі⁴. Познань декларациясында, ғылым мен техниканың жетістіктерін пайдалану және олардан пайда алу құқығы, сондай-ақ ғылыми зерттеулермен айналысу, білім алу және тарату мәселелері өз мәнін тапқан [4, 352 б.].

Осылайша, академиялық еркіндік құрамына келесі элементтерді қосу ең ғылыми негізделген болып табылады:

1) білім беру функциясын іске асырудың әдістемелерін, көзқарастарын, тәсілдерін таңдауда, сондай-ақ білім беру курстарының құрылымы мен мазмұнын айқындауда білім беру қатынастары субъектілерінің дербестігі ретінде шығармашылық еркіндігімен ажырамас байланыста түсінілетін оқыту еркіндігі;

2) пәндік саланы таңдаудағы ғылыми қызмет субъектілерінің дербестігі, ғылыми

зерттеулерді жүргізудің әдістері мен тәсілдері, сондай-ақ өз зерттеулерінің нәтижелерін еркін жариялау мүмкіндігін қамтитын ғылыми шығармашылық пен ғылыми зерттеулердің еркіндігі;

3) білім алушылардың білім алу құқығын дербес іске асыру, оқу орындарын, оқыту нысандарын, білім беру бағдарламаларын және оларды игеру мерзімдерін таңдау, сондай-ақ қашықтықтан білім беру бағдарламаларын пайдалану мүмкіндігі енгізілетін оқыту еркіндігі.

Азаматтық қоғамның идеологиялық плюрализмін көрсететін академиялық еркіндік (оқыту еркіндігі) білім алу құқығымен тығыз байланысты. Демократиялық мемлекеттегі академиялық еркіндік оқытушының өз пәнін өзі қалағандай үйрету құқығын білдіреді. Академиялық еркіндік – бұл ақпаратты тарату құқығының, ой мен сөз бостандығының көрінісі және жалғасы деп айтуға болады.

Академиялық еркіндік оқытушының көзқарасы мен тұжырымдамасына сәйкес оқыту, сол себепті оқыту еркіндігі білім алу құқығымен байланысты. Сонымен қатар, қажетті білімнің көлемі мен деңгейін анықтайтын мемлекеттік білім беру стандарттары бар (көптеген елдерде, мысалы, АҚШ-та стандарттар жоқ және оқытушы алдын-ала жарияланған кез-келген мәселе бойынша дәріс оқуға құқылы, ал студенттер өз қалауы бойынша оны тыңдауға жазылады).

Заңнама оқыту кезінде зорлық-зомбылыққа, басқа халықтарды менсінбеуге, моральдық қағидаларды бұзуға тыйым салады. Кейде академиялық еркіндік принципі тек жоғары оқу орындарында қолданылады.

Мәдени құқықтар әр білім ұйымдарының мінез-құлық кодексінде және білім беру стандарттарында бекітілген моральдық нормалар мен құндылықтардан көрінеді, сондай-ақ оқытушыларға, студенттерге тұрақты нәтижелер беру құралы ретінде қолданылады. Білім беру процесінің барлық субъектілерінің құқықтары, міндеттері мен жауапкершілігі оқу университетінің корпоративтік (ішкі) құжаттарында бекітілген. Мәселен, Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің оқу және тәрбие процесін реттейтін ішкі құжаттарын, сондай-ақ білім беру қызметінің барлық субъектілерінің ере-

³ *Всемирная декларация об образовании для всех и рамки действий для удовлетворения базовых образовательных потребностей*. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/jomtien.pdf (дата обращения: 30.01.2023 г.)

⁴ *Рекомендация о статусе научно-исследовательских работников (Париж, 20 ноября 1974 года)*. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/902084640> (дата обращения: 30.01.2023 г.)

желер мен мінез-құлық нормаларын білмеу оларды бұзғаны үшін жауапкершіліктен босатпайды және өзара құқықтар мен міндеттерді жүктейтін өзге де құжаттарды білу қажеттілігі жүктетіледі⁵.

Шыныменде, университеттің корпоративтік мәдениетін зерттеу, бір жағынан, ғылыми білімді тарату және жоғары білікті кадрларды даярлау функциясын орындайтын өзіндік әлеуметтік – мәдени институт, екінші жағынан, өзіндік дәстүрі, тарихы, идеясы бар өзіндік мәдени құбылыс [5].

Біздің ойымызша, жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамы оқытудың абстрактілі еркіндігінде емес, олардың кәсіби шеберлігін, көзқарасын, таңдалған оқыту әдістемесін және оның нәтижелерін тексеруді құрметтеуді қажет етеді, бұл оқытушылардың ғылыми және педагогикалық жетістіктерінің критерийі бойынша кәсіби қоғамдастықтың өзімен айтарлықтай шектеледі. Университет білім алушылардың әлеуетін, олардың шығармашылық ресурстарын университет миссиясын орындауға жұмылдырады, олардың оқу сапасын қамтамасыз етуге, бәсекеге қабілетті білім алуға және оқу-тәрбие процесі мен ғылыми-зерттеу қызметінің барлық қатысушыларының мүддесі үшін университеттің тұрақты дамуына ынталандырады.

Қорытынды

Жоғарыда көрсетілгендей, білім алушылар мен оқытушылардың корпоративтік мінез-құлқындағы мәдени құқықтарды дамыту қойылған мақсаттарға қол жеткізу ережелерін одан әрі дамытуды, оларды білім ошақтарының Әдеп кодекстерінде бағаланатын рәсімдер мен процестер жиынтығына айналдыруды көздейді. Білім беру мекемесінің корпоративтік мәдениеті нәтижелілік пен тиімділікке тұрақты бағытталуы

үшін корпоративтік құндылықтарды қабылдау, бір мақсатқа жету үшін білім алушылар мен оқытушылардың арасындағы белсенді өзара іс-қимылды дамыту қажет. Осылайша, білім алушылар мен оқытушылардың корпоративтік мінез-құлқындағы мәдени құқықтарды қалыптастырудың салдарының бірі өзара әрекеттесу ережелерін ескеретін білім беру мекемесі субъектілерінің маңызды жеке және кәсіби құндылықтарын дамыту болуы мүмкін.

Осыған сәйкес, келесідей қорытындыларға келуге болады:

- Білім алушылар мен тәрбиеленушілердің құқықтарын зерттеу барысында білім беру процесі субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделері ерекшеленеді, олар адамның білім алуға құқықтарын және мәдени құқықтардың барлық жиынтығын нақтылау арқылы білім беру және тәрбие саласындағы жеке тұлғаның мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге және іске асыруға арналған;

- Адамның құқықтары мен бостандықтары білім беру саласындағы қатынастарды кешенді түрде реттейтін құқықтық қағидаттар, білім беру құқығының кепілдіктері, заңға тәуелді актілер, корпоративтік нормалар, мораль нормалары түрінде білім беру құқығында нақтыланады, сол себепті өзара сенім, әдептілік, этикалық қағидаттардың ортақтығы даулы мәселелерді шешудің негізі болып табылады;

- Заманауи әлемнің дамыған ақпараттық технологиялары жағдайында жақсы бағдарлана алатын мәдениетті мамандарды тәрбиелеу қажет. Өздігінен білім алу және тиісті білім алу үшін барлық қажетті жағдайларды жасай отырып, азаматтардың білім беру және мәдени әлеуетін арттыру қажет. Білім берудің жоғары деңгейі – әлеуметтік-экономикалық прогресс пен тұлғаның үйлесімді дамуының кепілі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Birmanova A.I. *Cultural rights in the human rights system: issues of theory* / A.I. Birmanova // *Bulletin of the Karaganda University*. – 2018. – Vol. 4(92). – P. 99-106.

2. Ильяс А., Дадабаева Д.М., Изеев С.Н. *Инновациялы-кәсіпкерлік типтегі университеттің корпоративті мәдениетін қалыптастыру* // «Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы. – 2019. – № 4(84). – Б. 284-288.

3. Кокотов А.Н. *Конституционное право России* / А.Н. Кокотов. – М.: Юристъ, 2006. – 583 с.

4. *Познаньская Декларация о научной свободе (Познань, Польша, 7-9 января 1993 г.): сб. междунар. документов по правам человека: в 11 т. / сост. Е.А. Жовтис. – Алматы: ОО «OST-XXI век», 2005. – Т. 6. – 572 с.*

⁵ «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КеАҚ Корпоративтік Әдеп Кодексі [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://buketov.edu.kz/kz/page/corporate> (дата обращения: 10.04.2023 г.)

5. Аимбетова Г.Е., Рамазанова М.А., Бегимбетова Г.А., Кагарманова А.К. Өзгермелі қоғам жағдайындағы жоғарғы оқу орнының корпоративтік мәдениеті. - [Электронды ресурс]. – Қолжетімділігі: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44838833> (дата обращения: 10.04.2023 з.).

REFERENCES

1. Birmanova, A.I. *Cultural rights in the human rights system: issues of theory. Bulletin of the Karaganda University.* – 2018. – Vol. 4(92). – P. 99-106.
2. Il'ias, A., Dadabaeva, D.M., Izeyev, S.N. *Innovatsiialy-kasipkerlik tiptegi universitetin korporativti madenietin kalyptastyru // «Turan» universitetinin habarshysy» gylimi zhurnaly.* - 2019. –№ 4(84). – В. 284-288.
3. Kokotov, A.N. *Konstitutsionnoe pravo Rossii. Moscow: Yurist, 2006.* – 583 s.
4. Zhovtis, E.A. *Poznanskaia Deklaratsiia o nauchnoi svobode: sbornik mezhdunarodnykh dokumentov po pravam cheloveka: v II t. Almaty: OO «OST-XXI vek», 2005.* – Т. 6. – 572 s.
5. Aimbetova G.Ye., Ramazanova M.A., Begimbetova G.A., Kagarmanova A.K. *Ozgermeli kogam zhagдайындағы zhogарgy oku ornynyn korporativtik madenieti.* - [Elektrondy resurs]. – Kolzhetimdiligi: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44838833> (data obrashhenija: 10.04.2023).



УДК: 343.352

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ПОНЯТИЯ КОРРУПЦИИ

Ахметов Арман Серикович

Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент),
профессор НАО «Павлодарский педагогический университет»;
г.Павлодар, Республика Казахстан; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Аннотация. В данной научной работе проводится исследование основных аспектов содержания коррупции на основе поиска и анализа совокупности отечественных и зарубежных исследований, посвященных данной теме. Целью представленной статьи является исследование понятия коррупции, ее признаков и особенностей. В процессе написания научной работы использовался весь комплекс методов научного анализа: дедукция, индукция, анализ, синтез, абстрагирование, диалектика, сравнение, аксиоматика. Для более полного раскрытия содержания феномена коррупции, положения Казахстана в мировом сообществе в области применения антикоррупционного законодательства, были изучены и представлены результаты работы независимых международных организаций по вопросам эффективности правовой политики государств мира, уровня доверия граждан к проводимым реформам. В статье изучены различные точки зрения в определении дефиниции коррупции, показана классификация коррупции по формам выражения. Проблема наличия коррупции как негативного социального явления затрагивает практически все страны мира, что дает необходимость изучения и применения положительного опыта в борьбе с этим феноменом. В научной работе был взят опыт борьбы с коррупцией в странах Юго-Восточной Азии (Гонконг, Сингапур), т.к. данные страны за относительно небольшое время добились огромных успехов в разработке и применении антикоррупционной стратегии. Результаты научного исследования обуславливаются наличием в работе предложенных мер для усиления борьбы с коррупционными проявлениями, а также некоторых рекомендаций для совершенствования нормативной базы. Все материалы и положения в статье можно использовать в учебном процессе, при разработке государственных программ и концепций. В конце исследования сделан вывод, что коррупция является одной из реальных угроз национальной безопасности и требует особого внимания и действий со стороны государства и граждан для борьбы с ней.

Ключевые слова: право, культура, правовая культура, правосознание, государство, общество, личность, система, индивид, коррупция, правовой нигилизм.

ЖЕМҚОРЛЫҚ ТҮСІНІГІН ЗЕРТТЕУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Арман Серікұлы Ахметов

Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент),
КеАҚ «Павлодар педагогикалық университеті» профессоры;
Павлодар, Қазақстан Республикасы; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Аннотация. Бұл ғылыми жұмыста осы тақырыпқа арналған отандық және шетелдік шерттеулердің жиынтығын іздеу мен талдау негізінде сыбайлас жемқорлық мазмұнының негізгі аспектілерін зерттеу жүргізілген. Бұл мақаланың мақсаты – сыбайлас жемқорлық ұғымын, оның белгілері мен ерекшеліктерін зерттеу. Ғылыми жұмысты жазу барысында ғылыми талдаудың барлық әдістерінің кешені пайдаланылды: дедукция, индукция, талдау, синтез, абстракция, диалектика, салыстыру, аксиоматика. Сыбайлас жемқорлық феноменінің мазмұнын, Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдылықты қолдану аясында әлемдік қоғамдастықтың жағдайын толық ашу үшін әлемдік мемлекеттердің құқықтық саясатының тиімділігі, жүргізіліп жатқан реформаларға азаматтардың сенімінің деңгейі сұрақтары бойынша тәуелсіз халықаралық ұйымдардың жұмыстарының қорытындысы ұсынылып зерттелді. Мақалада сыбайлас жемқорлықтың анықтамасын анықтаудағы әртүрлі көзқарастар қарастырылады, сыбайлас жемқорлықты

білдіру формалары бойынша жіктелуі көрсетіледі. Сыбайлас жемқорлықтың теріс әлеуметтік құбылыс ретіндегі проблемасы барлық әлемдік елдердің барлығына әсер етеді, осы құбылыспен күрес жүргізудің оң тәжірибесін қолдану мен зерттеудің қажеттігін туындатады. Ғылыми жұмыста Оңтүстік-Шығыс Азия (Гонконг, Сингапур) елдерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізу тәжірибесі алынды, өйткені бұл мемлекеттер аз уақыт ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияны әзірлеу мен қолдануда үлкен жетістіктерге жетті. Ғылыми зерттеу нәтижелері жұмыста сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту бойынша ұсынылған шаралардың, сондай-ақ нормативтік құқықтық базаны жетілдіру бойынша кейбір ұсыныстардың болуымен анықталады. Мақаладағы барлық материалдар мен ережелерді оқу процесінде, мемлекеттік бағдарламалар мен концепциялар әзірлеу кезінде қолдануға болады. Зерттеудің соңында сыбайлас жемқорлық ұлттық қауіпсіздікке төнетін нақты қауіптердің бірі екенін және онымен күресу үшін мемлекет пен азаматтардың ерекше назары мен әрекеттерін қажет етеді деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: құқық, мәдениет, құқықтық мәдениет, құқықтық сана, мемлекет, қоғам, тұлға, жүйе, жеке тұлға, сыбайлас жемқорлық, құқықтық нигилизм.

SOME ASPECTS OF STUDYING THE CONCEPT OF CORRUPTION

Akhmetov Arman Serikovich

Doctor of Philosophy (PhD), associate professor,

Professor of NPJSC «Pavlodar pedagogical University»;

Pavlodar, Republic of Kazakhstan; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Abstract. In this scientific work, a study of the main aspects of the content of corruption is carried out based on the search and analysis of a combination of domestic and foreign studies on this topic. The purpose of this article is to study the concept of corruption, its signs and features. In the process of writing a scientific work, the whole complex of methods of scientific analysis was used: deduction, induction, analysis, synthesis, abstraction, dialectics, comparison, axiomatics. For a more complete disclosure of the content of the phenomenon of corruption, the position of Kazakhstan in the world community in the field of application of anti-corruption legislation, the results of the work of independent international organizations on the effectiveness of the legal policy of the states of the world, the level of citizens' confidence in the ongoing reforms were studied and presented. In the scientific work, the experience of fighting corruption in the countries of Southeast Asia (Hong Kong, Singapore) was taken. The results of the scientific study are determined by the presence in the work of the proposed measures to strengthen the fight against corruption, as well as some recommendations for improving the regulatory framework. At the end of the study, it was concluded that corruption is one of the real threats to national security and requires special attention and action on the part of the state and citizens to combat it.

Key words: law, culture, legal culture, legal consciousness, state, society, personality, system, individual, corruption, legal nihilism.

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_21

Введение

В современном обществе проявление коррупции является одной из основных проблем, т.к. генезис этого социального явления строится на основе наличия человеческих слабостей, желаний быстро и легко разбогатеть, что приводит к повышению «популярности» этого явления в обществе. Повсеместное развитие и внедрение консьюмеризации и как следствие, возросший уровень недоверия людей друг к другу выступают тут объективными факторами, которые усложняют борьбу с коррупцион-

ными рисками и проявлениями.

Вся история человечества на протяжении развития государства сопровождалась эволюцией коррупции во всех ее проявлениях. На сегодняшний день коррупция остается одной из самых актуальных проблем для многих стран мира, т.к. коррупция тормозит развитие гражданского общества, демократические и социально-экономические институты [1, с.76].

Коррупция, безусловно, является угрозой национальной безопасности государства

и влияет на социально-экономическое благосостояние граждан. При коррупции страдают не только национальные интересы государства, но и подвергается разрушению сам рынок, происходит отрицательные изменения в сфере функционирования государственных органов, понижается уровень доверия граждан к государству и как следствие возникает социальное напряжение в обществе.

В Республике Казахстан имеются следующие нормативно-правовые источники, которые затрагивают вопросы сущности коррупции и способы противодействия этому негативному социальному явлению:

- 1) Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года;
- 2) Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы;
- 3) Закон Республики Казахстан «О государственной службе»;
- 4) Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции»;
- 5) Уголовный кодекс Республики Казахстан;
- 6) Трудовой кодекс Республики Казахстан
- 7) Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях».

Совершенствование качества и эффективности мер по борьбе с коррупцией зависит от содержания нормативной базы. В этом направлении проводится большая работа при проектировании нормативной базы и определении целей и задач, которые содержатся в них. Например, в Концепции правовой политики Казахстана до 2030 года в ожидаемых результатах прописано, что к 2030 году планируется достигнуть среднего уровня стран ОЭСР: по индексу верховенству права World Justice Project - не ниже 0.60 баллов; по индексу восприятия коррупции Transparency International - не ниже 55 баллов. К достижению таких показателей есть все предпосылки и все зависит как от качества деятельности уполномоченных государственных органов, так и от уровня правосознания и правовой культуры каждого гражданина¹.

В другом нормативном документе - Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, в Разделе 4, прописывается, что в области противодействия коррупции по Индексу восприятия коррупции Transparency International к 2026 году планируется достичь 47 баллов. Здесь необходимо учитывать, что этот показатель отражает не только сами антикоррупционные меры, но и систему социально-экономических реформ в стране. В данной Концепции описанные антикоррупционные меры, главным образом, призваны бороться прежде всего с «бытовой» формой коррупции, посредством повышения антикоррупционной культуры каждого гражданина².

В Законе Республики Казахстан «О государственной службе», в статье 52, пп.1-2, прописано, что все государственные служащие должны противостоять любым проявлениям коррупции и, кроме того, пресекать факты коррупционных правонарушений со стороны других государственных служащих. Эта норма диктуется необходимостью личного участия человека в предупреждении и выявлении фактов коррупции, недопущения в будущем подобных фактов³.

Согласно статьи 5 Закона Республики Казахстан «О противодействии коррупции», целью противодействия коррупции является ее устранение в обществе. Это становится возможным только посредством решения следующих задач: 1) формирование в обществе атмосферы полной нетерпимости к коррупционным проявлениям; выявление причин и условий, которые способствуют совершению коррупционных преступлений; 3) развитие международного сотрудничества и использования зарубежного опыта по противодействию коррупционным правонарушениям; 4) выявление, раскрытие и расследование коррупционных преступлений⁴.

Кроме вышеназванных нормативно-правовых источников, важное значение имеют ежегодные Послания Главы государства Касым-Жомарта Токаева, которые затрагивают вопросы борьбы с коррупцией. Так, 1 сентября 2021 года в ежегодном Послании

¹ Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 11.01.2023г.)

² Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802. Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (дата обращения: 11.01.2023г.)

³ Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V ЗРК. «О государственной службе Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416> (дата обращения: 11.01.2023г.)

⁴ Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК. «О противодействии коррупции» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (дата обращения: 11.01.2023г.)

Главы государства Касым-Жомарта Токаева было озвучено, что для более эффективной борьбы с коррупцией необходимо начинать с искоренения именно «бытовой коррупции» во всех ее проявлениях и формах⁵.

Если обратиться к данным независимой международной неправительственной организации «World Justice Project», которая в 2021 году провела большую работу в области анализа обеспечения правовой среды в странах мира, то большой интерес представляют результаты этой работы по измерению Индекса верховенства закона (Rule of Law Index), который состоит из 8 факторов и 44 показателей, причем одним из таких факторов является - отсутствие коррупции. Значение названных показателей оценивается по шкале от «0» - низший до «1» - высший. В исследовании принимали участие 139 стран, Казахстан занял 66 место («0,52» балла), что показывает положительную динамику в сравнении с прошлыми годами. Например, Дания уже шесть лет подряд занимает лидерские позиции, а в первую пятерку входят Германия, Норвегия, Швеция, Финляндия. Среди стран СНГ, Казахстан опережает Молдову (73-я позиция), Украину (74-я позиция), Беларусь (97-ая позиция), Российскую Федерацию (101-я позиция). Стоит заметить, что действующая государственная политика по повышению правовой грамотности и искоренению коррупционных проявлений имеет некоторые успехи, однако, существуют множество других проблем (недоработки в законодательстве, «бытовая» коррупция и т.д.)⁶.

Большим шагом вперед в антикоррупционной политике было вступление Казахстана в 2020 году в «Group of States against Corruption» - (Группа государств по борьбе с коррупцией - «ГРЕКО»). Данная организация является постоянно действующим органом при Совете Европы по противодействию коррупции и координирует применение антикоррупционных стандартов, осуществляет контроль за их соблюдением и помогает выявлять возникающие проблемы и недочеты в национальной политике по борьбе с коррупционными проявлениями. Кроме этого, данная организация иници-

рует необходимость проведения реформ на законодательном уровне, делится практическим положительным опытом⁷.

Резюмируя вышесказанное, необходимо сделать вывод, что государственная правовая политика в области противодействия коррупционным проявлениям нуждается в дальнейшей модернизации с учетом пройденного положительного опыта и имеющихся текущих проблем, что дает нам возможность изучить и применить зарубежный опыт стран, добившихся успехов в борьбе с коррупцией и определить ряд мер по противодействию этому негативному явлению.

Материалы и методы исследования

Данное научное исследование было написано в результате обзора отечественных и зарубежных источников, посвященных теме работы, анализа действующей законодательной базы, изучения результатов исследований международных неправительственных организаций. К методологической основе научной работы можно отнести различные методы исследования как общенаучного, так и частнонаучного направления: анализ и синтез, дедукция и индукция, диалектический, сравнительный, метод абстрагирования, логический, метод формализации, аксиоматический, использование которых позволило в полной мере осветить представленную тему.

Обсуждение

В 2022 году был представлен отчет по проведенным исследованиям Институтом экономики и мира (Сиднейский университет, Австралия) на основе данных, которые содержатся в Глобальном индексе мира (Global Peace Index). В данном отчете проводился рейтинг среди 163 стран мира по Индексу позитивного мира (Positive Peace Index, PPI), по которому Казахстан занял 75-ю позицию («3.12» балла). Этот рейтинг включает в себя 8 показателей позитивного мира, одним из которых является - «низкий уровень коррупции». Данный Индекс PPI, рассчитывается следующим образом: наиболее низкий балл указывает на лучшее положение в социально-экономическом аспекте,

⁵ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны» от 01.09.2021 г. // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (дата обращения: 05.01.2023г.)

⁶ Каков уровень правовой грамотности казахстанцев. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://365info.kz/2022/08/kakov-uroven-pravovoj-gramotnosti-kazahstantsev> (дата обращения: 10.01.2023г.)

⁷ Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2019 года № 299-VI ЗРК. «О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Советом Европы в отношении привилегий и иммунитетов представителей Группы государств против коррупции и членов оценочных групп» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000299> (дата обращения: 11.01.2023г.)

а более высокий балл - на худшее положение (шкала баллов действует от 1 до 5 баллов). Если рассматривать положение Казахстана на именно по показателю «низкий уровень

(«3,93» балла), воровства в государственном секторе («3,67» балла), эффективности борьбы с коррупцией («3,61» балла).

По представленным данным необходимо

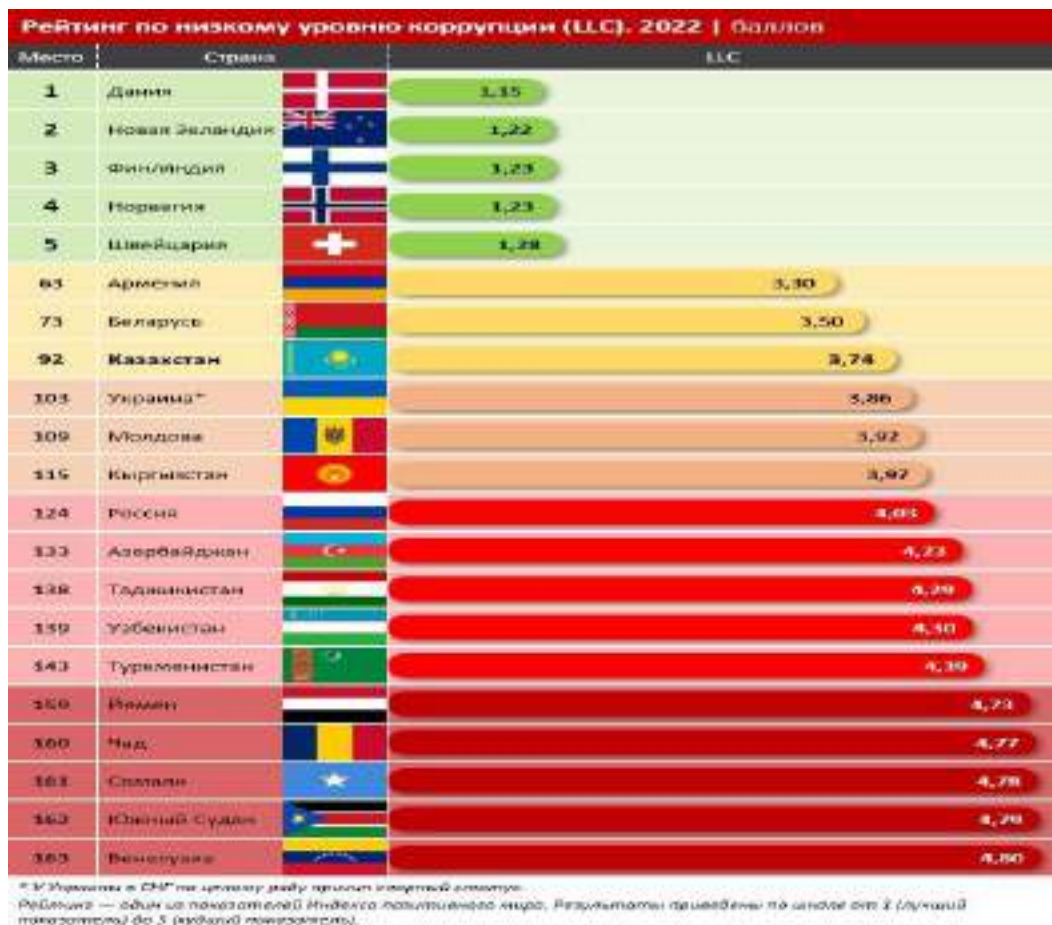


Рис. №1.1 Рейтинг по низкому уровню коррупции (LLC). 2022

коррупции», то мы имеем «3.74» балла, что дает нам 92-ю позицию в рейтинге (см. Рисунок №1.1). Наиболее лучшие показатели по данному пункту у Дании («1,15 балла»), Новой Зеландии («1,22» балла), Финляндии («1,23» балла). Среди стран СНГ Казахстан опережает Российскую Федерацию («4,03» балла), Азербайджан («4,23» балла), но отстает от Армении («3,3» балла), Белоруссии («3,5» балла)⁸.

Стоит отметить, что содержание этого показателя определяет уровень доверия граждан институтам власти и показывает реальный уровень эффективности проводимых в странах антикоррупционных реформ.

На Рисунке №1.2 можно увидеть причины такого положения Казахстана по данному показателю. Главной причиной является наличие клановости политической элиты

сделать вывод, что нам предстоит проделать большую работу, содержание которой должно не только отражаться в принимаемой законодательной базе, но и в реальных делах, в практической деятельности, на обычном уровне в повседневной жизни, что в принципе является достижимым и зависит в большей степени от воли и уровня правосознания, правовой культуры каждого гражданина.

В 2021 году по итогам проведенного исследования независимой международной неправительственной организацией Transparency International по Индексу восприятия коррупции (Corruption Perceptions Index), который отражает степень распространенности коррупционных проявлений в государственном секторе среди 180 стран мира, Казахстан занял 102-е место (37 бал-

⁸ В рейтинге Positive Peace Index Казахстан на 75-м месте из 163. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://kapital.kz/gosudarstvo/105735/v-reytinge-positive-peace-index-kazakhstan-na-75-m-meste-iz-163.html> (дата обращения: 10.01.2023г.)

лов), разделив это положение с Гамбией и Шри-Ланкой. В 2020 году по данному индексу наша страна находилась на 94-й позиции (38 баллов)⁹. В 2022 году мы уже можем

что просто учет этих данных отражает саму эффективность работы правоохранительных органов по пресечению фактов коррупции, но не транслирует уровень коррупции в стра-

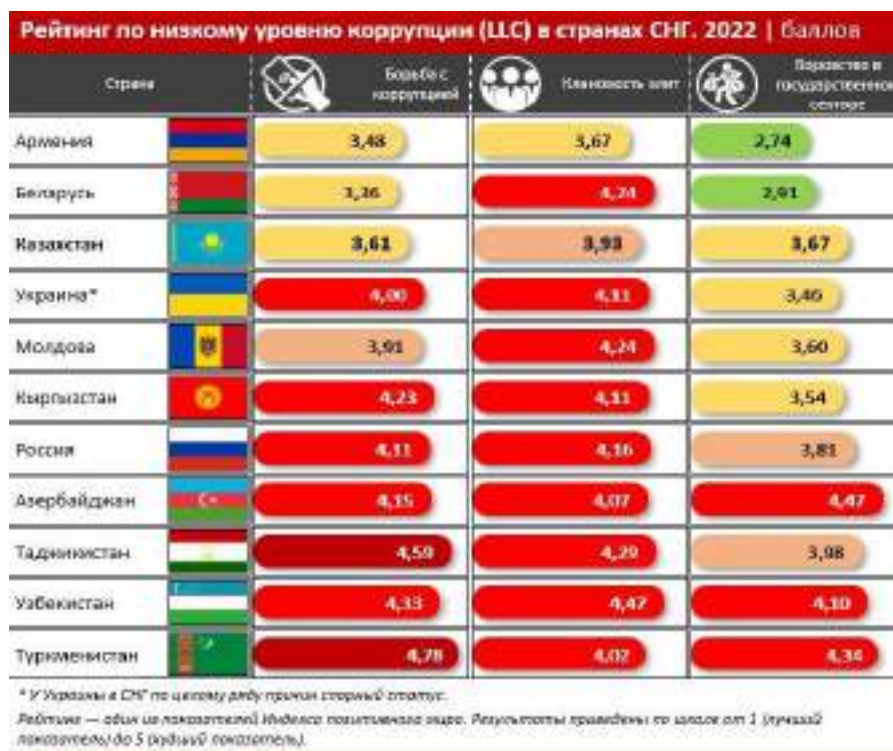


Рис. №1.2 Рейтинг по низкому уровню коррупции (LLC) в странах СНГ. 2022

видеть следующую картину: Казахстан занял 101-е место (36 баллов), разделив свою позицию с Турцией, Тайландом, Сербией¹⁰

Возникают вопросы о причинах такого положения дел и вообще содержания и особенностях вычисления данного показателя. Индекс восприятия коррупции (The Corruption Perceptions Index) вычисляется на основе получаемой информации от экспертов, которые предоставляют данные из различных международных независимых организаций. Данная информация содержит в себе уровень наличия и распространённости коррупции, т.е. количество, объем, частота взяток в государственном секторе. Данное оценивание включает в себя опросы представителей предпринимательской среды, интервью с аналитиками, изучение официальных отчетов уполномоченных органов. Возникает вопрос о том, почему данный рейтинг не содержит в себе официальные данные по совершенным коррупционным правонарушениям, количеству судебных приговоров. Это объясняется тем,

не в целом. Поэтому, по мнению экспертов данной организации, наиболее надежными источниками здесь являются мнения, точки зрения тех, кто непосредственно сам лично сталкивается с фактами коррупции (представители сферы бизнеса) или те, кто профессионально занимается исследованием и анализом коррупции (эксперты-аналитики).

По мнению руководителя общественного фонда «Центр исследования правовой политики» (<https://lprc.kz>) Татьяны Зинович, существует парадокс в том, что данные независимые международные организации показывают просто какое количество правонарушений и это определяет их общее видение того, что в стране высокий процент коррупции. Наши же граждане мыслят иначе, т.е. большинство граждан полагает, что чем выше статистические показатели в борьбе с коррупцией, тем эффективнее борьба. Но в реалиях это не так. Эффективность борьбы определяется на стадии превентивных мер, а не в выявлении и привлечении к ответственности уже по фактически совершен-

⁹ Рейтинг стран мира по индексу восприятия коррупции. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index> (дата обращения: 10.01.2023г.).

¹⁰ Corruption Perceptions Index.- [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022> (дата обращения: 11.01.2023г.).

ным коррупционным правонарушениям¹¹.

Вопрос о сущности феномена коррупции волновал людей на протяжении практически всего периода развития государства и общественного сознания, это позволило разработать множество научных подходов и теорий к дефиниции коррупции. Одним из самых ранних представителей такого научного поиска являлся древнегреческий философ Аристотель, который полагал, что коррупция является не только самим проявлением правонарушения, но и системообразующим элементом негативного влияния на все области государственного устройства [2, с.246].

Коррупция как негативное социальное явление имеется практически в любом государстве в разной степени и формах и является предметом научного анализа ее сущности и содержания [3, с.89].

В юридической науке среди исследователей существует большое количество разных определений и дефиниций понятия коррупции, что говорит об актуальности изучения данного социального явления и необходимости проведения классификации коррупции по признакам, видам и определить факторы, влияющие на ее распространение.

Если обратиться к международным актам, заложившим основы понимания коррупции, то можно выделить:

1) Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 15.11.2000 г.;

2) Декларация ООН о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих операциях: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 16.12.1996 г.

В ст. 8 Конвенции под коррупцией могут выступать совершенно любые выгоды, которые определены в международном документе общим понятием «какое-либо неправомерное преимущество». В сам объем дефиниции «коррупция» включены в качестве окончательных составов преступлений: обещание, предложение дачи взятки, вымогательство взятки, соучастие в получении

или дачи взятки¹². Можно сделать вывод, что Конвенция ООН не содержит конкретного универсального определения понятия «коррупция». Изучение признаков конвенционного характера этого негативного социального явления дает возможность полагать, что в международном документе понятие «коррупция» ограничивается лишь термином «взяточничество». Однако, положения Конвенции позволяют широко трактовать предмет и субъектный состав коррупционных отношений, в пользу расширения понятия коррупции.

В Декларации ООН о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих операциях 1996 г. дефиниция «коррупция» и «взяточничество», имеют равнозначное значение, т.к. они употребляются как синонимы¹³.

Согласно статье 1, пп.6 Закона «О противодействии коррупции», коррупцией является незаконное использование государственными служащими или приравненными к ним своих служебных (должностных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения лично либо через посредников имущественных (неимущественных) материальных благ и преимуществ для себя или третьих лиц¹⁴.

Коррупция выступает сложной формой антисоциального общественно опасного явления, которая проявляется в негативном влиянии на саму государственную власть, посредством разложения устоев публичного аппарата управления, что приводит к экономической и политической стагнации государства [4, с.210]. Необходимо добавить, что влияние коррупции на работу государственных органов обусловлено низким уровнем правовой культуры некоторой части государственного аппарата и наличием правового нигилизма среди населения.

Коррупция - это комплекс негативных социальных явлений, которые происходят в деятельности государства и обществе. Ярким выражением коррупции является желание государственных должностных лиц,

¹¹ В Казахстане стали чаще ловить коррупционеров. О чём это свидетельствует. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://informburo.kz/interview/v-kazaxstane-stali-cashhe-lovii-korrupcionerov-o-cyom-eto-svidetelstvuet> (дата обращения: 10.01.2023г.)

¹² Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 15.11.2000 г. № A/RES/55/25. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml (дата обращения: 11.03.2023г.)

¹³ Декларация ООН о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих операциях: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 16.12.1996 г. № A/RES/51/191. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bribery.shtml (дата обращения: 11.03.2023г.)

¹⁴ Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗПК. «О противодействии коррупции» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (дата обращения: 11.01.2023г.)

несмотря на морально-этические нормы, совершать противоправные деяния из личных корыстных побуждений и действий [5, с.55].

По мнению казахстанского ученого А.Н. Агыбаева, коррупция - это преступление, которое совершено в целях присвоения незаконным путем прибыли любым должностным лицом для себя или для других заинтересованных лиц, при этом коррупция выступает катализатором организованной преступности, являясь одной из составляющих ее среды обитания [6, с.273]. Можно согласиться с мнением автора, ведь большинство коррупционных преступлений совершается именно должностными лицами в сфере государственной службы.

Например, Умарова А.А. считает, что существует большое количество разновидностей коррупции - от простейших (прямолинейных), в форме получения взятки и до сложных (комбинационных), в которых принимают участие целые группы лиц, включая друзей и членов семьи взяточника, представителей бизнес-сообществ, государственных служащих [7, с.155].

По мнению Частнова К.С., Калева Н.В., существуют следующие виды коррупции: 1) злоупотребление служебным положением и полномочиями; 2) дача взятки; 3) получение взятки; 4) коммерческий подкуп [8, с.400].

Мы полагаем, что коррупцию условно можно разделить на:

1) мелкую (низовую) или «бытовую», которая выражается в своем повседневном проявлении, т.е. решает возникающие житейские проблемы;

2) крупную (элитарную), которая может проявляться на разных уровнях государственных органов власти, среди крупных бизнес-сообществ.

По количественным показателям низовая коррупция наиболее распространенная форма среди населения, т.к. наиболее «полезна» и менее подвержена рискам между участниками коррупционного процесса. Элитарная форма коррупции содержит в себе интеллектуальную составляющую среди участников коррупции, но приводит к более большому материальному ущербу государству, т.к. тут непосредственное участие принимают представители государственной власти.

Если говорить о признаках преступлений коррупционной направленности, то можно выделить следующие признаки: 1) наличие факта использования служебного положения в личных корыстных целях; 2) наличие факта участия сторонних (или третьих) за-

интересованных физических и/или юридических лиц в совершении коррупционных правонарушений; 3) наличие факта подкупа; 4) наличие прямого умысла в совершенном коррупционном правонарушении [9, с.370].

На процесс распространения коррупции влияют различные факторы, как правового, так и организационно-управленческого характера. К ним можно отнести:

1) недостаточный уровень контроля общестественности за работой государственных органов и должностных лиц;

2) недостаточная стабильность кадровой политики и кадрового реформирования в системе государственного управления;

3) лоббирование интересов определенных социальных групп населения через деятельность государственных органов;

4) взаимодействие преступных образований с государственной системой в пользу корыстных целей;

5) недостаточная роль участия в антикоррупционной политике средств массовой информации как неотъемлемого субъекта борьбы с коррупционными проявлениями;

6) несовершенство и неэффективность законодательной базы, которая выступает детерминирующим фактором развития коррупции;

7) переизбыток количества государственных служащих, при низком уровне качества работы;

8) слабый уровень превентивных мер по противодействию коррупции, слабый уровень правовой культуры населения, наличие правового нигилизма [10, с.110].

Опыт зарубежных стран в борьбе с коррупцией

Для того чтобы повысить эффективность борьбы с коррупцией, важно изучать и использовать положительный опыт стран, которым удалось добиться больших успехов в борьбе с этим негативным социальным явлением. Большой интерес тут представляет опыт Гонконга и Сингапура.

В 2021 году по данным Transparency International в разрезе Индекса восприятия коррупции Гонконг занял 12 место из 180 стран мира, набрав 77 баллов. В 2022 году сохранил свои позиции, набрав 76 баллов (12 место). Это действительно высокий показатель и результат успешной работы правительства и активного участия граждан в борьбе с коррупцией. Давайте разберемся в чем причины такого успеха.

К первым антикоррупционным мерам

можно отнести принятую Программу борьбы с коррупцией в 1974 году, которая включала три основных направления борьбы с коррупцией:

1) Была отменена презумпция невиновности для всех чиновников. Данное направление действовало по принципу «необходимо доказать, что все имущество было приобретено не на взятки», стоит заметить, что данный принцип очень схож с принципом учета и конфискации имущества «In Rem», действующий в некоторых государствах Запада. Так вот, если государственный служащий не мог доказать происхождение имущества, то автоматически приговаривался к уголовному сроку до 15 лет.

2) Была создана Независимая комиссия по борьбе с коррупцией, которая непосредственно подчинялась генерал-губернатору Гонконга и не имела отношения в области подчинения к другим правоохранительным органам. Данный орган занимался не только выявлением коррупции и следственными действиями в ее отношении, но и работал в направлении предупреждения и профилактики коррупции.

3) Был введен общественный контроль за работой Комиссии по борьбе с коррупцией. Работу данного органа на постоянной основе контролируют представители бизнес-сообщества и независимые общественные организации¹⁵.

Отметим, что на данный момент Гонконгская Организация по борьбе с коррупцией использует в своей работе следующие подходы: 1) разработка и внедрение способов предупреждения коррупции; 2) постоянное методическое совершенствование правоохранительной деятельности в области борьбы с коррупцией; 3) работа по правовому просвещению общественности, повышению правовой грамотности населения.

Общеизвестно, что одни из лидирующих позиций в рейтинге международной организации «Transparency International» по Индексу восприятия коррупции занимает Сингапур (в 2021 году 4-е место из 180 стран мира, в 2022 году 5-е место (83 балла).

В большинстве стран Юго-Восточного региона Азии (в том числе и Сингапур), выделяют следующие главные причины коррупции:

1) слабый социальный пакет государственных служащих, особенно в сфере зара-

ботной платы;

2) полное доминирование воли и единоличных решений Правительства в области национального развития;

3) низкий уровень вероятных рисков (уголовного наказания) за совершение коррупционных наказаний;

4) наличие низкого уровня правовой культуры среди населения;

5) недостаточный уровень развития антикоррупционной законодательной базы, ее «оторванность» от реалий [11, с.177].

Для искоренения причин коррупции была проделана огромная работа правительством Сингапура и достигнуты успехи в этой области.

Еще до обретения полной независимости правительством Сингапура в 1952 году был образован специальный государственный орган - Бюро по расследованию коррупционных практик (Corrupt Practices Investigation Bureau), который разработал специальную антикоррупционную концепцию. Разработанная концепция по борьбе с коррупцией основывается на базовых принципах, это: эффективность применения законодательной базы, полная независимость судебной системы и ее открытость, среди населения полная нулевая терпимость к коррупционным проявлениям, эффективность работы государственных органов власти, профессионализм в работе правоохранительных органов [12, с.68].

Антикоррупционная стратегия Сингапура была основана на следующих положениях:

1. Политический фактор. После победы на выборах «Народная партия действия» (PAP) во главе с премьер-министром - Ли Куан Ю (Lee Kuan Yew) разработала оптимальную стратегию по борьбе с коррупцией, которая содержала следующие принципы: неотвратимость ответственности за совершенные коррупционные правонарушения; разоблачение и выявление коррупционных преступлений среди государственных служащих; верховенство уголовного и гражданского законодательства; использование средств массовой информации для гласности при разоблачении коррупционных преступлений; декларирование доходов представителей государственной службы с доказательством происхождения полученного дохода. Стоит отметить, что антикоррупционные мероприятия были в

¹⁵ Гонконг - юрисдикция с низким уровнем коррупции. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://internationalwealth.info/life-abroad/hongkong-jurisdiction-low-level-of-corruption/> (дата обращения: 10.01.2023г.)

первую очередь направлены на соратников премьер-министра, занимающих высокие руководящие должности.

2. Законодательный фактор. Главным нормативным источником в области борьбы с коррупцией стал разработанный в 1960 году - Акт о предотвращении коррупции. В данном документе было четко прописано понятие коррупции и последствия за коррупционные правонарушения. Далее был создан специальный уполномоченный орган - Антикоррупционное бюро (СРІВ). В принятом Акте было увеличено уголовное наказание за коррупцию и расширены компетенции Антикоррупционного бюро через придание ему широких полномочий в борьбе с коррупцией [13, с.30].

Необходимо отметить, что Антикоррупционное бюро (СРІВ) наделено большими полномочиями и функциями: 1) получать и производить расследование по жалобам граждан о наличии фактов коррупции в частном секторе или государственных органах; 2) выявлять факты злоупотребления служебным положением государственными служащими, вести следственные действия; 3) проводить мониторинг коррупционных рисков по вопросам государственной службы; 4) проводить профилактическую работу в области предупреждения коррупции в системе государственной службы.

Большое практическое значение имеет выпущенное в 2018 году методическое пособие «Практический антикоррупционный гид для бизнеса», разработанное Антикоррупционным Бюро (СРІВ). В представленное издание включены разработанные рекомендации в области противодействия коррупции и даны необходимые ссылки на антикоррупционное законодательство. В содержание этого документа включены ключевые моменты антикоррупционной политики, раскрыты принципы и критерии анализа коррупционных рисков в работе организаций, основы применения мониторинга и аудита для исключения возможных коррупционных рисков, особенности работы комплаенс-службы и ее роль в предупреждении коррупции¹⁶.

3. Материальный фактор. Премьер-министр Ли Куан Ю провел реформы по повышению зарплаты государственным служащим и улучшению их социального пакета, это было сделано с целью обеспечения

открытости работы чиновников и повышения спроса за их работу.

4. Кадровый фактор. При принятии на работу государственных служащих использовался главный принцип - меритократия. Это обеспечивало выбор в пользу достойных кандидатов, обладающих всем объемом морально-деловых качеств, для выполнения возложенных на них обязанностей.

5. Нормативный фактор. В Акт о предотвращении коррупции 1960 года были включены положения: 1) действие презумпции виновности, т.е. любой государственный служащий независимо от занимаемого положения и ранга обязан был привести доказательства о происхождении полученного дохода (имущества); 2) любой гражданин, независимо от его социального статуса, происхождения может понести уголовную ответственность за коррупционное преступление; 3) введение уголовной ответственности не только за получение взятки, но и за ее дачу; 4) в законе была четко сформулирована объективная и субъективная сторона коррупционного преступления [13, с.31].

Таким образом, можно сделать вывод, что антикоррупционная стратегия и практическая деятельность Сингапура обладает многоаспектностью в своем содержании и соответствует реальным запросам общества в области борьбы с коррупционными проявлениями.

Большой интерес представляет введение института омбудсмена по противодействию коррупции, что будет довольно эффективно решать вопросы, связанные с профилактикой и борьбой с коррупцией, особенно в сфере предпринимательства. Здесь заслуживает внимание опыт нашего соседа – Российской Федерации. Законодательством РФ предусмотрено включение Уполномоченного по защите прав предпринимателей в работу Национального плана противодействия коррупции, это показывает расширение сферы полномочий данного специализированного омбудсмена в сторону борьбы с коррупцией [14, с.73].

Полномочия этого омбудсмена сводятся к трем основным направлениям: 1) аналитическая часть - выявление коррупционных факторов; коррупционных схем; причин сложившейся коррупционной ситуации; экспертиза антикоррупционных нормативно-правовых актов и т.д.; 2) корректирующая

¹⁶ A practical anti-corruption guide for businesses in Singapore. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.cpiib.gov.sg/files/pact_2018.pdf (дата обращения: 05.01.2023г.)

часть – содействие в устранении недоработок и просчетов в борьбе с коррупционными практиками и факторами; разработка мер по искоренению коррупционных схем; 3) образовательная часть - проведение семинаров по повышению правовой грамотности предпринимателей, разработка методического учебного материала. Можно сделать вывод, что включение вышеперечисленных функций в деятельность института омбудсмена по противодействию коррупции в практической части может проявить себя только с положительной стороны, т.к. процессы построения гражданского общества напрямую зависят от роли независимого контроля и прозрачности работы государственных уполномоченных органов.

Результаты

В целях усиления борьбы с коррупционными преступлениями необходимо принять ряд мер, к которым можно отнести:

1) дальнейшее усиление контроля со стороны государственных надзорных органов в функции которых входит надзор и контроль за исполнением законов и должностных обязанностей государственных органов и должностных лиц;

2) создание должности омбудсмена по противодействию коррупции на республиканском и областном уровнях, разработка нормативного законодательства касательно его правового статуса.

3) привлечение институтов гражданского общества к разработке и дополнению антикоррупционного законодательства;

4) использование результатов научных исследований по противодействию коррупции в законотворческой деятельности;

5) включение в учебные программы школьного образования элективные предметы «Основы правовой грамотности», «Осно-

вы антикоррупционной культуры».

В связи с вышеизложенным, считаем необходимым дополнить Раздел 5 «Основные принципы и подходы развития антикоррупционной политики» (Задача 6) «Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы» следующими положениями:

1) введение института омбудсмена по противодействию коррупции, деятельность которого будет направлена на работу по антикоррупционному просвещению населения, выявлению фактов коррупции из обращений граждан и дальнейшее информирование по данным фактам в уполномоченные правоохранительные органы, антикоррупционный анализ нормативных актов, участие в разработке и доработке программ и концепций по противодействию коррупции;

2) для обеспечения эффективности работы комплаенс-службы необходимо разработать единую нормативную базу по утверждению правового статуса комплаенс-офицеров.

Заключение

Вопросы изучения коррупции и по сей день остаются актуальными и требуют дальнейших научных исследований и анализа зарубежной положительной практики. Дальнейшая модернизация антикоррупционного законодательства нуждается и в активном участии граждан, желанием повышать свой уровень правовой грамотности и правовой культуры, стимулировать развитие правосознания. Необходимо отметить, что текущее понимание понятия коррупции как социального явления не находит своего единообразия, что говорит о необходимости дальнейших научных изысканий и поисков в определении сущности данного феномена.

ЛИТЕРАТУРА

1. Игисинова Э.К., Давлетбаева Ж.Ж. Формирование антикоррупционной культуры путем продвижения идеологии добропорядочности // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. - 2022. - №1 (68). - С.76-83.
2. Бикмурзина Н.С., Давыдов Д.Г., Капаев М.А., Гуревичева Ю.А., Кошелев С.А. К вопросу о феноменологии коррупции // Право и государство: теория и практика. - 2020. - №11 (191). - С.246-249.
3. Рахметоллов А.К., Кизадбекова А.С., Бекишева С.Д. К вопросу об индексе восприятия коррупции и антикоррупционной экспертизе нормативных актов в обеспечении защиты прав предпринимателей // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. - 2020. - №3 (61). - С.89-96.
4. Соколов А.В. Негативно-социальные проявления коррупции // Образование и право. - 2020. - №4. - С.208-218.

5. Хандурдыев С.М. Понятие и признаки коррупции // *Образование и право*. - 2022. - №7. - С.55-58.
6. Агыбаев А.Н. О необходимости усиления борьбы с коррупцией // *Вестник КазНУ. Серия юридическая*. - 2015. - №3 (75). - С.273-283.
7. Умарова А.А. К вопросу о коррупции и коррупционной преступности // *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. - 2021. - №12. - С.154-170.
8. Частнов К.С., Калеев Н.В. Коррупция и ее виды // *Балтийский гуманитарный журнал*. - 2019. - №4 (29). - С.399-401.
9. Потоцкий Н.К. О некоторых вопросах противодействия коррупции // *Образование и право*. - 2020. - №4. - С.369-374.
10. Гринько С.Д. Факторы, способствующие распространению коррупции // *Образование и право*. - 2019. - №2. - С.107-111.
11. Quah Jon S. T. *Curbing Asian Corruption: An Impossible Dream?* // *Current History*. 2006. Vol. 105. № 690. Pp. 176-179.
12. Шунаев А.М. Опыт борьбы с коррупцией в Южной Корее и Сингапуре // *Управленческое консультирование*. - 2018. - №3. - С.66-71.
13. Quah Jon S. T. *Combating Corruption in Singapore: What Can Be Learned?* // *Journal of contingences and crisis management*. 2001. Vol. 9. № 1. Pp. 29-35.
14. Феоктистов Д.Е. Институт омбудсмена и противодействие коррупции: основная или сопутствующая функция? // *Наука. Общество. Государство*. - 2022. - №3. - С.71-83.

REFERENCES

1. Iginisova Je.K., Davletbaeva Zh.Zh. *Formirovanie antikorrupcionnoj kul'tury putem prodvizhenija ideologii dobroporjadocnosti* // *Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. - 2022. - №1 (68). - S.76-83.
2. Bikmurzina N.S., Davydov D.G., Kapaev M.A., Gurevicheva Ju.A., Koshelev S.A. *K voprosu o fenomenologii korrupcii* // *Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika*. - 2020. - №11 (191). - S.246-249.
3. Rahmetollov A.K., Kizadbekova A.S., Bekisheva S.D. *K voprosu ob indekse vosprijatija korrupcii i antikorrupcionnoj jekspertize normativnyh aktov v obespechenii zashhity prav predprinimatelej* // *Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. - 2020. - №3 (61). - S.89-96.
4. Sokolov A.V. *Negativno-social'nye projavlenija korrupcii* // *Obrazovanie i pravo*. - 2020. - №4. - S.208-218.
5. Handurdyev S.M. *Ponjatie i priznaki korrupcii* // *Obrazovanie i pravo*. - 2022. - №7. - S.55-58.
6. Agybaev A.N. *O neobhodimosti usilenija bor'by s korrupciej* // *Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja*. - 2015. - №3 (75). - S.273-283.
7. Umarova A.A. *K voprosu o korrupcii i korrupcionnoj prestupnosti* // *Gumanitarnye, social'no-jekonomicheskie i obshhestvennye nauki*. - 2021. - №12. - S.154-170.
8. Chastnov K.S., Kaleev N.V. *Korrupcija i ee vidy* // *Baltijskij gumanitarnyj zhurnal*. - 2019. - №4 (29). - S.399-401.
9. Potockij N.K. *O nekotoryh voprosah protivodejstvija korrupcii* // *Obrazovanie i pravo*. - 2020. - №4. - S.369-374.
10. Grin'ko S.D. *Factory, sposobstvujushhie rasprostraneniju korrupcii* // *Obrazovanie i pravo*. - 2019. - №2. - S.107-111.
11. Quah Jon S. T. *Curbing Asian Corruption: An Impossible Dream?* // *Current History*. 2006. Vol. 105. № 690. Pp. 176-179.
12. Shunaev A.M. *Opyt bor'by s korrupciej v Juzhnoj Koree i Singapore* // *Upravlencheskoe konsul'tirovanie*. - 2018. - №3. - S.66-71.
13. Quah Jon S. T. *Combating Corruption in Singapore: What Can Be Learned?* // *Journal of contingences and crisis management*. 2001. Vol. 9. № 1. Pp. 29-35.
14. Feoktistov D.E. *Institut ombudsmena i protivodejstvie korrupcii: osnovnaja ili soputstvujushhaja funkcija?* // *Nauka. Obshhestvo. Gosudarstvo*. - 2022. - №3. - S.71-83.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІҢ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бәкіров Дархан Әбдіманапұлы¹

«Туран» Университетінің «Құқықтану және халықаралық құқық» кафедрасының докторанты, Алматы, Қазақстан Республикасы; e-mail: dbakirov@mail.ru

Мырзатаев Нұрмұхамед Дәулеткелдіұлы

ҚазҰУ Азаматтық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы, PhD, Алматы, Қазақстан Республикасы; e-mail: mихametnur@mail.ru

Стамқұлова Гүльнар Абдесовна

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан Республикасы; e-mail: g.stamkulovaga@mail.ru

Аннотация. Құқықтық жүйе үшін барлық элементтердің тиімді қызмет етуі өте маңызды. Құқықтық жүйе – бұл белгілі бір мақсатқа қол жеткізуге бағытталған жүйенің ең күрделі нысаны және жұмыс істеу процесінде өзін-өзі құрылымды өзгертуге қабілетті жүйе болып табылады. Мақала қазақстандық қоғамдағы құқықтық менталитет және оның нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі мәселелерін зерттеуге арналған. Мақалада құқықтық менталитеттің ұғымы, оның Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамамен ара қатынасы, өзара әсері қарастырылды. Жалпы құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуін зерттеудің қажеттілігі қазақстандық қоғамдағы құқықтық мәдениет, құқықтық сананы жаңа деңгейге көтеруге әсерін тигізетіндігімен негізделеді. Құқықтық мәдениет және құқықтық сананы қалыптастыру тұлға мен қоғамның менталдық ерекшеліктерін есепке алмай мүмкін емес. Кез келген қоғамның сипаты оның мүшелерінің құқықтық санасы мен мәдениетінің деңгейімен айқындалады. Құқық тасымалдаушының менталитеті және менталдық ерекшеліктері белгілі бір қоғамда қабылданған стереотиптер мен архетиптер негізінде қалыптасады. Құқықтық менталитетті зерделеу және оны түсінуді жаңа деңгейге көтеру, тұтастай қоғам және тұлғаның құқыққа деген оң қарым қатынасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Осыған орай, құқықтық сана, құқықтық мәдениет және құқықтық менталитет мәселелері қоғамдағы азаматтардың менталдық ерекшеліктерін, олардың ортақ қалыптасқан құндылықтар жүйесін ескере отырып, кешенді түрде қарастырылуы қажет. Бұл ұлттық құқықтық ғылымның маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Зерттеу нәтижесі ұлттық құқықтық жүйесінің қазіргі жағдайын талдау, құқықтық менталитет, құқықтық мәдениет және құқықтық сананы бүгінгі тұрғыдан дамыту, терең түсіну бағыттары мен шараларын әзірлеу болып табылады.

Түйін сөздер: құқықтық мәдениет, құқықтық сана, құқықтық менталитет, құқықтық реттеу, құқықтық жүйе.

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМАТИВНО- ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ПРАВОВОГО МЕНТАЛИТЕТА

Бакиров Дархан Абдиманопович*

Докторант кафедры «Юриспруденции и международное право» Университета «Туран», Алматы, Республика Казахстан; e-mail: dbakirov@mail.ru

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Мырзатаев Нурмухамед Даулеткелдиевич

PhD, старший преподаватель кафедры гражданского, гражданского процессуального и трудового права КазНУ, Алматы, Республика Казахстан; e-mail: muxametnur@mail.ru

Стамкулова Гульнар Абдезовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Казахского университета инновационных и телекоммуникационных систем, Алматы, Республика Казахстан; e-mail: g.stamkulovaga@mail.ru

Аннотация. Эффективное функционирование всех элементов имеет важное значение для правовой системы. Правовая система представляет собой наиболее сложную форму системы, направленную на достижение определенной цели, и представляет собой систему, способную изменять собственную структуру в процессе деятельности. Статья посвящена изучению правовой ментальности и его нормативно-правового обеспечения в казахстанском обществе. В статье рассматривается понятие правового ментальности, его связь, взаимовлияние с действующим законодательством Республики Казахстан. Необходимость изучения нормативно-правового обеспечения правового ментальности обусловлена тем, что оно оказывает существенное влияние на повышения уровня правовой культуры и правосознания на новый уровень в казахстанском обществе. Формирование правовой культуры и правосознания невозможно без учета ментальных особенностей личности и общества. Особенности любого общества определяется уровнем правосознания и культуры его членов. Ментальность и ментальные характеристики правоносителя формируются на основе стереотипов и архетипов, принятых в данном конкретном обществе. Изучение правового ментальности и повышение его понимания на новый уровень позволит сформировать положительное отношение общества и личности к праву в целом. В этой связи, вопросы правосознания, правовой культуры и правового ментальности следует рассматривать комплексно, с учетом ментальных особенностей граждан в обществе, их общей системы ценностей. Это является одним из важных направлений национальной юридической науки. Результатом исследования является анализ современного состояния национальной правовой системы, развитие, разработка направлений и мероприятий по углубленному осмыслению правового ментальности, правовой культуры и правосознания с сегодняшней точки зрения.

Ключевые слова: правовой ментальность, правовая культура, правосознание, правовое регулирование, правовая система.

ISSUES OF IMPROVING NORMATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE KAZAKHSTANI LEGAL MENTALITY

Bakirov Darkhan Abdimanapovich*

Doctoral student of the department "Jurisprudence and International Law" of the University "Turan", Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: dbakirov@mail.ru

Myrzataev Nyrmuhammed Dauletkeldievich

PhD, senior lecturer of Department of Civil, Civil Procedural and Labor Law KazNU, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: muxametnur@mail.ru

Stamkulova Gulnar Abdezovna

Candidate of legal sciences, Associate Professor of the Kazakhstani University of Innovation and Telecommunication Systems, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: g.stamkulovaga@mail.ru

Abstract. Effective functioning of all elements is important for the legal system. The legal system is the most complex form of a system aimed at achieving a specific goal, and is a system capable of changing its own structure in the course of activity. The article is devoted to the study of the legal mentality and its regulatory and legal support in the Kazakhstani society. The article

explores the concept of legal mentality, its connection, interaction with the current Kazakhstani legislation. Generally, necessity of studying normative-legal support of legal mentality help raise the level of legal culture and legal awareness in the Kazakhstani society to a new level. The formation of legal culture and legal consciousness is impossible without taking into account the mental characteristics of the individual and society. Features of any society is determined by the level of legal consciousness and culture of its members. The mentality and mental characteristics of the legal bearer are formed on the basis of stereotypes and archetypes accepted in this particular society. Studying the legal mentality and raising its understanding to a new level will help form a positive attitude of society and the individual towards law in general. At the same time, the issues of legal awareness, legal culture and legal mentality should be considered comprehensively, taking into account the mental characteristics of citizens in society and their general value system. This is one of the important directions of national legal science. The result of the study is the analysis of the current state of the national legal system, the development of legal mentality, legal consciousness and legal culture from today's point of view, the development of directions and measures for deep understanding.

Keywords: legal mentality, legal consciousness, legal culture, legal regulation, legal system.

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_33

Кіріспе

Қазіргі уақытта мемлекет және қоғам алдында туындайтын мәселелер оларды шешудің тың идеялары мен жолдарын табуды қажет етеді. Қазақстан мемлекеті алдында заң үстемдік ететін азаматтылық сезімі жоғары қоғам құру міндеті тұр. Бұл мәселемен мемлекет 1991 жылы тәуелсіздік алғалы бері айналысып келеді. Ол ең алдымен азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін арттыруды талап етеді. Себебі, азаматтардың рухани құндылықтары, құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының құлдырауы мемлекет және қоғам үшін орасан зор кесірін тигізеді.

Жалпы, қоғамдағы құқықтық сананың жағдайына қарап, белгілі бір мемлекеттің қалыптасу немесе даму деңгейі туралы қорытынды жасауға болады. Құқықтық ережелерді жүзеге асырудың тиімділігі азаматтардың құқықтық санасының деңгейіне тікелей байланысты. Осыған орай, құқықтық сана мәселелеріне арналған замануи ғылыми зерттеулер мен сарапшылық талдаулардың көбеюі кездейсоқтық емес.

Қазақстанның жаңа тарихында, яғни, тәуелсіздіктің отыз жылдық кезеңінде еліміздің құқықтық жүйесінің ірге тасы қаланды, нормативтік құқықтық базасы жасақталды. Атап айтсақ, құқықтық мәдениет және құқықтық сананың құрылымдық базасы жасалынып, іргелі теориялық құқықтық зерттеулер жүргізілді. Дегенмен, құқықтық сана, құқықтық мәдениетті сапалы дамыту үздіксіз, тұрақты түрде жүргізілуі тиіс. Ешбір жағдайда, мемлекет бұл мәселені өзіндік ағымға жіберіп қоймауы керек.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы жағдайында азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру үшін, ең алдымен, осы мәселені құқықтық реттеудегі тарихи тәжірибені талдау, әлеуметтік әдістерді, қоғамдық көңіл-күй, құқыққа деген ұлттық қарым қатынас негізінде жатқан және соның нәтижесінде құқықтық мінез-құлықты анықтайтын құқықтық менталитетті зерделеу маңызды.

Отандық құқықтық ғылымда және тәжірибеде құқықтық менталитет термині мен ұғымы жана дүние. Бұл феноменді зерделеу қазақстандық қоғамда қалыптасқан құқықтық шынайылықта құқықтық мәдениет және құқықтық сананың қалыптасуын, ерекшеліктері мен заңдылықтарын терең түсінуге, сол арқылы оларды жаңа деңгейге арттыруға, жалпы құқыққа деген қоғамдағы көзқарасты жаңа менталды деңгейге көтеруде тың ұстанымдар мен идеялар әзірлеуге мүмкіндіктер жасайды.

Еліміздің қоғамдық-құқықтық санасында орын алып жатқан өзгерістер қазақстандық құқықтық кеңістікте замануи құқықтық менталитеттің қалыптасу белгілерін білдіреді. Мұның барлығы, әрине, құқықтық мәдениет және құқықтық сананы қайта қарауды, оны құқықтық менталитет призмасы арқылы дамыту қажеттілігін көрсетеді.

Менталитет мәселесін түсіну үшін қоғамдық ғылым салаларында замануи қазақстандық қоғамның ерекшеліктерін зерделеуге бет бұрған зерттеулер жасалынып жатыр. Уйреншікті құндылықтардың, ойлау және мінез-құлық стереотиптерінің өзгеруі, болып жатқан процестердің мәні мен мазмұның жылдам түсіну қажеттілігі азамат-

тардың құқықтық распен қарауға және шынайылыққа және бағалауға мәжбүр құқыққа жаңа көзқарасты етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақаланы дайындау барысында Қазақстан Республикасы ұлттық нормативтік құқықтық актілері мен нормативтік құжаттары, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының көздері талданды. Сонымен қатар, ресми-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, құқықтық модельдеу әдісі, құқықтық нормаларды түсіндіру әдісі қолданылды.

Талқылау

Қазіргі уақытта, адамдардың көпшілік бөлігі құқықтың мәні мен анықтамасын білмей, оны түсінуге қызықпай құқықтық ортада, құқықтық тілде, құқықтық санада туып, тәрбиеленіп, өмір сүреді. Құқықтық мәдениетті, құқықтық сананы қалыптастыру мен түсінудің басты кілті – құқықтық менталитетті және құқыққа деген дәстүрлі қарым қатынастың ерекшелігін зерделеу болып табылады [1, 25-б.].

Менталитет – тұлғаның немесе тұтастай халықтың мінез-құлқында, өмірінде және жүріс тұрысында көрініс алатын және олардың мәдениетімен, тілімен, дінімен, тәрбиесімен, әлеуметтік қарым-қатынасымен шартталған сананың аз өзгеретін тұрақты құрылымы [2]. Құқықтық менталитет тұлғаның немесе қоғамның құқықтық шынайылыққа қарым қатынасын көрсетеді және құқықтық шындықты және тәжірибені қабылдаудың, бағалаудың, түсінудің тиісті әдісін білдіреді.

Құқықтық менталитет – белгілі бір әлеуметтік немесе ұлттық-этникалық қауымдасстықтың құқық және құқықтық шынайылыққа қарым-қатынасын көрсететін тарихи қалыптасқан дүниетанымдық идеялардың жүйесі. Құқықтық сана, құқықтық мәдениет және құқықтық менталитеттің өзара тиімді әрекеттесуі жағдайында ғана толыққанды құқықтық санасы жоғары тұлғаны қалыптастыру туралы айтуға болады.

Құқықтық менталитетті зерттеу және оны қалыптастырудың тұжырымды әдіс және тәсілдерін әзірлеу, біздің ойымызша, көпұлтты қазақстандық қоғамның дәстүрі, әдет-ғұрыптары, құндылықтары мен мәдениетін ескере отырып, ұлттық құқықтық жүйедегі оның орнын анықтау арқылы жүзеге асырылуы қажет.

Тұлғаның құқықтық өмірін реттейтін әдет-ғұрып, салт-дәстүр, құндылықтар,

әртүрлі тарихи қалыптасқан әлеуметтік-психологиялық мазмұндар құқықтық менталитеттің әрекет ету саласында қалыптасқан реттеушілер болып табылады. Бұл құбылыстардың барлығының өмір сүруінің ұтымды түсіндірмелері бар және олардың көпшілігі құқықтық нормаларда заңдастырылған. Бірақ менталитет саласының мазмұны негізінен адамның белгілі бір мәдени әлемге ену процесінде бейсаналық түрде игерілетін білімдер болып табылады [3, 109-б.].

Л.П. Карсавин менталитетті «адамның рухани өмірін, оның ішінде әрқашан ұғына бермейтін, бірақ мінез-құлық нысанында өзін көрсететін санадан тыс рефлексстерді қосады. Әрбір ұжымда және оған жататын әрбір жеке тұлғада қазіргі терминологияны қолданатын болсақ, сол жүйе құндылықтары мен «психикалық әдеттер» олардың әлеуметтік тәжірибесі мен күнделікті өмірін үлгі ететін және «жалпы бірлікті» құрайтын, олардың уақытының, дәуірінің ерекшеліктерін анықтайтын оның жалпы бейнесі бар құбылыс» деп сипаттайды [4, 37-б.].

Сонымен бірге, ресейлік ғалым Р.С. Байниязов орыс халқының жалпы адамзаттық құқықтық құндылықтарды қабылдауының жеткіліксіздігі туралы айтады, бұл олардың санасының иррационалдылығының салдары әсерінен болып табылады. Оның ойынша «Орыс менталитеті қоғамның құқықтық мәдениетінің құндылықтарын жеткілікті түрде қабылдамайды, ол құқықтық мәдениеттен, адам құқықтары, жеке тұлғаның құқықтық автономиясы сияқты жалпы адамзаттық құндылықтары мен қағидаларынан алшақтайды. Бұл әлеуметтік-құқықтық құндылықтардың ресейлік менталитет үшін дәстүрлі болмауы себебінен орын алады. Олар орыс санасына «жаттығымен» және ақылға сыйымсыз болуымен түсіндіріледі» [5, 39-б.]. Дегенмен, осы уақытқа дейін адамдардың құқықтық мінез-құлқына рухани мәдениеттің әсерін анықтаудың әмбебап шешімдері жоқ екендігін айт өткен әділетті болады.

Қоғамдық санадан ерекшелігі менталдық адамдардың дәстүрлі іргелі көзқарастарының жиынтығы ретінде әрекет етеді. Яғни, мәселе мазмұнда емес, жеке тұлғалардың ойлау образында, басқаша айтқанда, нені ойлайтынында емес, қалай жасайтынында, қоршаған ортаны қалай қабылдап, әрекет ететінінде. Менталитет қоғамдық сананың массасының азғантай бөлігін құрай отырып, бағалау тәсілдерінің жиынтығы, өзінің табиғи және әлеуметтік ортасын сезіну, қоғамдық сананың фундаменті ретінде маңызды [6, 221-б.].

Менталитет бұл көптеген әлеуметтік-мәдени факторлардың әсерінен адамдардың күнделікті іс-әрекетінің барысында тарихи қалыптасқан әлеуметтік субъектілердің мінез-құлқының мен санасының тұрақты стереотиптерінің жиынтығы. Менталитеттің ерекшелігі күнделікті тіршілікте автоматизмге дейін жеткізілген әдеттерді қалыптастыру. Бұл әдеттер, ойлауды және түсіндіруді қажет етпейді. Менталдық символ және мәтіндерде көрініс табатын шоғырландырылған ойды ғана емес, сонымен бірге, дүниетанымның бейнеленбеген тәсілдерін қамтиды [6, 221-б.].

Қоғамның рухани дүниесінің құқықтық саласы құқықтық менталитетпен органикалық түрде толықтырылады. Құқықтық менталитет осы құқықтық саланың ішінде, оның негізгі, іргелі және жүйе құраушы бастамасы болып табылады.

Құқықтық менталитеттің қалыптасуына әр түрлі әлеуметтік нормалар, адамдардың мінез-құлқын реттейтін қағидалар, заңдардың мазмұны өз әсерін тигізеді. Сол себептен, құқықтық менталитеттің дұрыс нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі, оны тиімді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Құқықтық мәдениет және құқықтық сананың деңгейі белгілі бір дәрежеде қоғамдағы құқықтық менталитетке әсерін тигізеді және оған тәуелді болады. Осы орайда, құқықтық мәдениетті және құқықтық сананы қалыптастыру мен дамыту құқық тасымалдаушыларының менталитетін, тұтастай менталдық деңгейін сапалы түрде жаңғыртпай мүмкін емес.

Әлемдегі дамыған елдердегі құқықтық мәдениет, тұтастай құқықтық менталитет туралы айта кеткен жөн. Мысалы, отыз жыл шамасында үшінші елдер қатарынан бірінші елдер қатар елдеріне өткен Сингапурды атап өтуге болады. Бұл мемлекеттің дамыған елдер қатар қосылуында сөзсіз құқықтық жүйені де жанғыртуы да орасан зор рөл атқарды. Заңдар мен құқықтық жүйенің даму жолы көп жағдайда, қоғамдағы заңдардың ойнайтын рөліне тәуелді болады. Заңдарға деген көзқарас біршама бөлігінде 1959-1990 жылдар аралығында Сингапурдың премьер-министрі болған заңгер Ли Куанмен қалыптастырылды. Сингапурлық тұрғының басты ерекшелігі ол қоғам мүддесін жеке адам мүддесінен жоғары қоятын дәстүрлі азиялық құндылықтар жүйесінен туындайды. Ең бастысы, Сингапурлық құқықтық жүйе ұлттық әдет-ғұрыптары мен құндылықтарға сәйкес келмейтін батыстық

шектеулер мен ағылшын нормаларынан арылды [7]. Сингапурлық құқықтық жүйенің даму үрдісі мен өзіндік ерекшеліктері бұл елдегі құқықтық жүйенің, оның маңызды элементтері құқықтық сана және құқықтық мәдениет, жалпы құқықтық менталитеттің тиімді жетілгендігі туралы айтуға болады. Бастысы, азиялық және кеңестік құқықтық дәстүрлердің біздің қоғамдағы тұтастай ұрпақтардың санасы өзінің елеулі әсерін қалдыруына қарамастан, мемлекет тарапынан құқық үстемділігі мен заңның билігін қалыптастыруға бағытталған жүйелі жұмыс азаматтардың құқықтық менталитетін оң бағытта жетілдіруге мүмкіндік беретініне тағы бір дәлел екендігін көре аламыз.

АҚШ-тағы құқықтық мәдениет пен азаматтық тәрбиенің тарихы американдық негізін қалаушылар: Джордж Вашингтон, Джон Адамс, Джеймс Мэдисон, Томас Джефферсон, Джордж Мунро, Бенджамин Франклин, Александр Гамильтон, Томас Пэйн есімдерімен тығыз байланысты. Олардың барлығы өз елінің гүлденуі тек бір ғана шартпен – азаматтары дұрыс тәрбиеленген жағдайда ғана болатынына сенді.

Американдық азаматтық білім беру өзінің табыстылығын азаматтық белсенділікпен, патриотизммен ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда көрсетті, мұны 1835 жылы Алексис де Токвиль өзінің «Америкадағы демократия» еңбегінде атап өткен, американдықтардың демократияға деген адалдығын жоғары бағалады. Оған американдық азаматтардың саяси жүйеге енуі, әсіресе әртүрлі бірлестіктерге мүше болуы ерекше әсер қалдырды. Алексис де Токвильді американдықтардың Отанға деген сүйіспеншілігі де қызықтырды, ол оны парасатты патриотизм деп атады [8, 342-б.]. Осы тұрғыда американдық тәжірибені біздің елімізде азаматтық және құқықтық білім беру жүйесін қалыптастыруда тереңірек зерделеу қажет деп пайымдаймыз. Сөзсіз, азаматтық және патриоттық сана сезімді тәрбиелеу азаматтардың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын қалыптастыруда оң әсерін тигізеді.

Құқықтық менталитетті нормативтік қамтамасыз етілуін жетілдіру мәселесін қарастырған кезде кейбір батыстық тұжырымдамалары мен әдіснамасын атап өткен жөн. Құқықтық сананың дамуын өлшеудің теориялық базасы болып табылатын американдық ғалым Л. Колбергтің моральдық даму тұжырымдамасы қызықты. Ол үш деңгейден тұратын моральдық дамудың алты кезеңін бөліп қарастырды. 1-деңгейде нор-

малар, құқықтық ережелер адамдар үшін сыртқы, жат және жазалану үрейі негізінде оларды сақтайды, 2-деңгейде адамдар ережелерді сақтауды, қоғамда қабылданған стереотиптерге сәйкес келуді қалайды, сенім, құрмет және лоялдылық қатынастарына ұмтылады, 3-деңгейді ересектердің аз бөлігі және 20 жастан асқанда ғана жетеді. Тек осы деңгейде жоғарғы алтыншы кезеңде ғана заңдар мен ережелерді сақтау қажеттілігі ішкі этикалық қағидалармен – ар ожданмен анықталады. Осыған орай, жоғарғы этикалық қағидаларды сақтау моральдық дамудың ен жетілген кезеңі болып табылады. Заң әділділік және теңдік қағидаларына қайшы келген жағдайда ғана, адам заңдарға емес, қағидаларға сәйкес іс әрекет жасауға құқылы [9].

Аталған деңгейлер мен кезеңдерді құқықтық менталитетке қатысты келесідей нақтылауға болады. Бірінші деңгейде заңдар қылмыстылықтан сақтайды, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді деп тұжырымдайтындар орналасады; екінші деңгейде заңдар қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етеді, оны анархияны болдырмау үшін сақтау керек, заң әділетсіз болса да оны конституциялық жолмен күшін жойғанға дейін сақтау керек деп есептейтіндер орналасады. Үшінші деңгей ол заңшығарушылық деңгей. Ол деңгейге жеткендер әлеуметтік тәртіп құндылықтары мен жалпы адамзаттық этика, нақты заңдар мен әділеттілік қағидалары арасындағы айырмашылықты сезінеді [9]. Сонымен бірге, мағлұматтарды жинау және нәтижелерді өңдеу сипаты бойынша Колбергтің әдіснаманы тән моральдық міндеттерді шешудің талдауынан ерекшеленетін Тапп әдіснамасын айтуға болады, ол әлеуметтік-психологиялыққа жатады. Тапп қалыптасқан жағдайда әлеуметтік психологиялық бағыт неғұрлым перспективті екенін атап көрсетті [10].

2020 жылы құқықтық мәдениетті өлшеу жөнінде Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университетінің әр түрлі мамандықтар мен курстағы 486 студентінен сауалнама әдісі арқылы сұхбат алынды. Сауалнама нәтижесінде, сұралғандардың 43,3% құқықтық мәдениетті өмірлік қажет, респонденттердің 35,1% тәжірибе үшін өте қажет деп жауап берген. Алайда, студенттердің 20,7% қазіргі өмірде құқықтық мәдениет аз көмектеседі деп есептейді [11]. Бұдан көріп отырғанымыздай, әрбір бесінші студент құқықтық нигилизмнің бар екендігін көрсетті. Сонымен бірге, респонденттерге құқықтың қоғам өміріндегі басты функ-

циялары туралы ойларын білуге қатысты сұрақ қойылды. Олардың үштен бірі құқық адамдардың жүріс тұрысын реттейді (29,8%), 21,5% экономикалық қатынастарды реттейді, 19,2% құқық жалпыадами құндылықтарды құрайды, 14,8% «көкжиекті кеңейтеді» және 14,7% қоғамның саяси құрылымын бекітеді деп жауап берген. Құқық студенттерге қоғамның барлық саласында жеке тұлғалардың жүріс тұрысын реттейтін басты механизм, және де жалпыадами құндылықтарды қалыптастырудың қайнар көздерінің бірі болып табылады [11]. Бұдан, студенттерде құқықтың реттеушілік және қорғаушылық функцияларының маңыздылығын жалпы түсінушілігі мен сезінушілігі бар екендігі туралы қорытынды жасауға болады.

Елімізде жүргізілген сауалнамаға сәйкес, респонденттердің 23,6% пайызы әйелдерді күштеп алып қашу құбылысын оң немесе бейтарап бағалайды. Ал қазақстандықтардың 54% пайызы ғана егерде қызды оның келісімінсіз алып қашса, ол кетуі керек және құқық қорғау органдарына жүгінуі тиіс деп есептейді. Респонденттердің 11,7% пайызы ол қалуы керек және алып қашқан адамға тұрмысқа шығуы керек деп есептейді. 18,4% қазақстандықтар ол кетуі керек және құқық қорғау органдарына хабарламауы тиіс деп есептейді [12].

Біздің ойымызша, құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі адамдарда құқыққа, адам құқықтары және бостандықтарына, құқықтық міндеттерге деген жауапты әрі саналы қарым қатынасты қалыптастыруға мүмкіндік береді. Құқықтық менталитет статикалық ұғым емес, керісінше, сананың аз өзгеретін құрылымы болуына қарамастан арнайы әзірленген жағдайлар негізінде оның дамуы мен өзгеруі мүмкін екендігін байқауға болады. Бұл жағдайлар оқу бағдарламаларын, әлеуметтік-мәдени іс шараларды, құқықтық білім, құқықтық көмектің әр түрлі нысандарын және т.б. қамтуы мүмкін.

Құқықтық менталитетті нормативтік құқықтық қамтамасыз етудің негізгі мақсаты азаматтардың құқық және құқықтық мәдениетке деген саналы қарым қатынасын қалыптастыру болып табылады. Бұл азаматтардың құқықтық сауаттылығын көтеріп қоймай, тұтастай мемлекеттік билікті және құқықтық тәртіпті нығайтуға жағдай жасайды.

Құқықтық менталитеттің нормативтік қамтамасыз етілуінің көрінісі ретінде азаматтардың құқықтық жүріс тұрысын реттейтін әртүрлі заңдар мен нормативтік

құқықтық актілерді, бағдарламалық құжаттарды, құқықтық білім беру бойынша оқу бағдарламаларын және азаматтардың құқықтық сауаттылығы мен құқықтық мәдениетін көтеруге бағытталған әлеуметтік-мәдени іс шаралар жүйесін айтуға болады. Бүгін де елімізде азаматтардың құқықтық менталитетінің өсуінің оңды өзгерістерін байқауға болады. Мысалы, азаматтардың көп бөлігі өз құқықтарын қорғау мақсатында соттарға жүгінуде, мемлекеттік органдар және қоғам сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте және құқықтық мемлекетті нығайтуда белсенді жұмыстар атқаруда.

Құқықтық менталитет азаматтық қоғам мен мемлекеттің сапалы дамуының маңызды аспектісі болып табылады. Ол азаматтардың еліміздің заңдарының мәнін түсіну мен құрметтеуді, өз құқықтары мен бостандықтарын қорғай білуді, өзгелердің құқықтары мен мүдделерін құрметтеуді білдіреді. Осы себептен де, құқықтық менталитет қоғам өмірі мен мәдениетінің ажырамас бөлігі болуы үшін тиісті нормативтік реттеуді қажет етеді.

Қазіргі уақытта азаматтардың қоғамдық істерді басқаруға араласу үдерісі жиелі түсуде. Олардың ішінде азаматтардың әзірленіп жатқан заң және өзге нормативтік актілер жобаларына қоғамдық пікір білдіруі ерекше назар аудартады. Азаматтардың нормашығармашылық процестерінде қатысуы қоғамдық ғылымдарда делибералды (кенесші) демократияның құралы ретінде қарастырылады, оның теориялық негіздерін Юрген Хабермас (Jurgen Habermas) [13], Роберт Даль (Robert Dahl) [14], Дэвид Труман (David Truman) [15] және тағы басқа бірқатар авторлар тұжырымдады. Осы орайда, азаматтардың құқықтық менталитетін нығайтуда олардың құқықшығармашылық процеске, оның ішінде, электрондық нормашығармашылыққа қолжетімділігі мен белсенділігін арттыру маңызды болып табылады.

Құқықтық менталитеттің қалыптасуына жалпы құқықтық жүйенің, оның ішінде қоғамдағы аса маңызды рөл атқаратын кейбір нормативтік құқықтық актілердің әсерін және олардың маңыздылығын атап өткен жөн. Әрине, әр нормативтік құқықтық актінің өз мақсаты мен міндеттері бар, дегенмен, олардың көбісі әмбебаптық сипатқа ие, сәйкесінше, белгілі бір деңгейде қоғам және азаматтардың құқықтық менталитетіне әсер

етуде өзіндік функцияларды жүзеге асырады.

Қазақстандағы құқықтық менталитетті қалыптастыру мен дамытудың маңызды факторы 1995 жылы бүкілхалықтық референдумда қабылданған Конституция болды². Конституция адам құқықтары мен бостандықтарына, діни еркіндікті, сөз бостандығын, бейбіт жиналыстар жасауға және өзге де азаматтық құқықтарға еркіндік береді. Ол Қазақстанның құқықтық мемлекет ретіндегі құқықтық мәртебесін анықтайды, бұл дегеніміз, барлық мемлекеттік және қоғамдық қатынастар заң негізінде жасалынатынын білдіреді.

Конституцияның қабылдануына қарамастан, Қазақстан мемлекетіне азаматтардың құқықтық менталитеті мен құқықтық мәдениетін нығайту үшін бір талай шаруалар атқарылуы қажет. Атап айтқанда, заңнаманы және сот жүйесін үнемі жетілдіру, тұрғындардың барлық қабатына құқықтық көмектің қолжетімділігін қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтық сауаттылығын көтеру және т.б. жүйелі түрде жүргізілуі керек.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп көрсетілген. Конституцияның 12-бабының 2-тармағына сәйкес, адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады. Яғни нормативтік құқықтық актілердің мазмұны адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Бұл норма құқықшығармашылық процесінде адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының бұлжытпай қамтамасыз етілуі мен жүзеге асырылуына да тікелей әсерін тигізеді. Ал бұл өз кезегінде, азаматтардың құқықтық менталитетіне оң әсерін тигізіп, құқыққа деген көзқарасы мен қарым қатынасын жақсартады.

Құқықтық менталитетті нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуінде Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы да маңызды функция атқарады³. Аталған тұжырымдама құқықтық насихат пен құқықтық

² Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Конституциясы. Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 17 қыркүйектегі № 142-VII ҚРЗ Заңымен енгізілген өзгерістер мен толықтырулар жағдайы бойынша // [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_\(Жүзіну күні: 18.03.2023\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_(Жүзіну күні: 18.03.2023))

³ Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы. Қазақстан

білім беруге байланысты жоспарлы жұмысты жалғастыру қажеттілігі аталып өткен. Осы орайда, мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде осы бағытта жүйелі жұмыс жасауы, сондай-ақ құқықтық насихаттың әртүрлі нысандарын атап айтқанда тиісті ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарында тарату, құқықтық тәрбие мен құқықтық білім беру мәселелері бойынша қажетті іс-шаралар өткізу арқылы қабылданатын нормативтік құқықтық актілердің негізгі ережелері туралы хабардар ету қажет.

«Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасы Заңы жастардың құқықтық мәдениеті мен менталитетін қалыптастыруда маңызды рөл ойнайды⁴. Осы Заңның 3-бабында мемлекеттік жастар саясатының мақсаты жастардың рухани, мәдени, білім алып, кәсіби және дене бітімінің толыққанды дамуы, шешімдер қабылдау процесіне қатысуы, ойдағыдай әлеуметтенуі және олардың әлеуетін елді одан әрі дамытуға бағыттау үшін жағдайлар жасау деп көрсетілген. Біздің ойымызша, жастар саясатының мақсаты ретінде жастарды құқықтық тәрбиелеу мен оларға құқықтық білім беруде көрсетілуі керек. Бұл шара құқықтық тәрбиелеудің үздіксіздігін, жастарда құқықтық менталитетті қалыптастырудың маңыздылығын көрсетер еді. Сонымен қатар, аталған заңға сәйкес мемлекеттік жастар саясатының негізгі бағыттарының бірі құқықтық мәдениет деңгейін арттыру, сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілікке тәрбиелеу болып табылады. Дегенмен, заңда жастарды құқықтық тәрбиелеудің нақты кешенді тетіктері, нысандары және ынталандыру шараларын көрсету мақсатында тиісті толықтырулар енгізуді қажет етеді.

«Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңына сәйкес, нормативтік құқықтық актілер жобалары «ашық НҚА» порталында орналастырылады⁵. Оған сәйкес кез келген азаматтар мен ұйымдар нормативтік құқықтық актілер жобалары бойынша өз ұсыныстары мен ескертулерін ұсына алады. Осы Заңда біршама деңгейде азаматтардың нормашығармашылық процеске қатысуына құқықтық жағдайлар жасалынған. Дегенмен, нормашығармашылық қызмет онымен кәсіби түрде айналысатын

мамандардың қызмет алаңы, онда көпшілік резонанс тудыратын нормативтік актілерді қабылдау кезінде ғана белсенділік танытатыны жасырын емес. Мәселе нормативтік актілерді әзірлеу, қабылдау процесіне азаматтардың кең бөлігін қызықтыру және тарту, сол арқылы жоғарыда көрсетілген тенденцияны өзгерту болып табылады. Құқықшығармашылық қызметке азаматтарды кеңінен тарту олардың құқықтық менталитетіне оң әсерін тигізетіні сөзсіз.

Нәтижелері

Құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуінің маңыздылығы мен қажеттілігі тек заңнамада бекітілген құқықтық ережелер мен нормалар адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға және құқықтық мемлекеттің тиісті деңгейде қызмет етуін қамтамасыз етуге септігін тигізетіндігімен тікелей байланысты. Сонымен бірге, бұл азаматтардың мемлекетке, сот және құқықтық жүйеге деген сенімін нығайтуға мүмкіндік береді.

Құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуін келесі шаралармен сабақтастықта жүргізілуі ұсынылады:

1. Заңнаманы әрдайым жетілдіру. Заңдар нақты және түсінікті болуы керек, және халықаралық стандарттарға сәйкес келуі тиіс. Сонымен бірге, заңнама барлық азаматтарға, оның ішінде, тұрғындардың аз қамтылған бөлігіне қолжетімді болуы керек.

2. Құқықтық сауаттылықты қамтамасыз ету. Азаматтарға заңдар мен өз құқықтарын түсінуге және құрметтеуге, өздерінің мүдделерін сотта қорғауды үйретуге көмектесетін арнайы құқықтық оқыту бағдарламалары әзірленіп, тәжірибеге енгізілуі керек.

3. Сот жүйесінің дамуы. Сот жүйесі тәуелсіз болуы керек және істерді қарауда әділеттілікті қамтамасыз етуі керек. Ол азаматтардың барлығына әлеуметтік мәртебесі немесе материалдық жағдайына қарамастан қолжетімді болуы қажет.

4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес. Құқықтық мемлекет және қоғамның құқықтық менталитетіне қауіптің бірі сыбайлас жемқорлық болып табылады. Өмірдің барлық саласында, оның ішінде, сот жүйесінде, мемлекеттік органдар және

Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (Жүгіну күні: 18.03.2023)

⁴ «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 9 ақпандағы № 285-V Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285> (Жүгіну күні: 18.03.2023)

⁵ «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ЗПК Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (Жүгіну күні: 18.03.2023)

бизнесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды күшейту қажет.

5. Жастардың құқықтық менталитетін дамыту. Бұл қоғамдағы құқықтық мәдениет және құқықтық сананы көтерудің маңызды әрі тиімді жолы. Жастарда заңдар мен ережелерді түсіну және сақтау, басқа азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, өз іс әрекетіне жауапкершілікті сезіну менталитетін қалыптастыру құқықтың реттеушілік рөлін көтеруде маңызды рөл атқарады.

6. Құқықтық білімнің арнайы курстары мен сабақтары. Мектеп және жоғары оқу орындарында оқу процесі кезінде құқықтық мәселелерге арналған арнайы сабақтар мен курстарды ендіруге болады. Сонымен бірге, бала бақша, мектеп және басқа да оқу мекемелерінде құқықтық менталитетті қалыптастыруға бағытталған қосымша оқу сабақтары ұйымдастыра алады.

7. Ақпараттық компаниялар мен іс шаралар. Жастар ұйымы, үкіметтік емес құрылымдар, қоғамдық ұйымдар құқық мәселелеріне арналған әр түрлі ақпараттық іс шараларды ұйымдастыруы тиіс. Осылайша, жастарда құқықтық менталитетті дамыту қоғамдағы құқық мәдениетін қалыптастыру мен азаматтық тәрбиелеудің маңызды элементі болып табылады.

Біздің ойымызша, құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі жеке тұлғаның және тұтастай қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын дамытуға, құқық қағидаларына сәйкес келетін жүріс тұрысты қамтамасыз етуге негіз болады. Бұл мемлекет алдында тұрған күн тәртібіндегі маңызды мәселелердің бірі, құқықтық мәдениет және құқықтық сананы жүйелі тиімді қалыптастыруға, олардың деңгейін көтеруге және дамытуға елеулі әсерін тигізеді.

Қорытынды

Құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуін жетілдіру мәселесі қарастырылған кезде еліміздің құқықтық жүйесінің құрылымы мен сипатына назарға алынуы қажет. Мәселе, бұл

жерде құқықтық менталитетке қатысты арнайы заң немесе басқа да бір нормативтік акті қабылдауда емес. Құқықтық менталитет феномені толыққанды зерттелмей және оны қалыптастырудың нақты тәжірибелік шаралары анықталмай, мұндай актінің қабылдануы әлі ертерек. Алайда, мемлекет тарапынан болашақта қандайда бір бағдарламалық құжат қабылданған жағдайда, ол құқықтық менталитетпен қатар құқықтық мәдениет және құқықтық сананы қалыптастыруға және дамытуға бағытталған ережелер мен тәжірибелік іс шаралардың кешенді жүйесін қамтуы тиіс.

Сонымен қатар, қолданыстағы заңнамаға, атап айтқанда, «Құқықтық актілер туралы», «Жастар саясаты туралы», кодекстерге және тағы басқа нормативтік құқықтық акілерге құқықтық менталитеттің тәжірибелік қажетті ерекшеліктерін ескеруге бағытталған нормалар мен ережелердің жобалары қоғам өкілдерінің кең бөлігімен және тиісті сарапшы мамандармен егжей тегжейлі талқыланғаннан кейін құзыретті органдармен қарастырылуы керек деп пайымдаймыз.

Қорыта келгенде, құқықтық менталитеттің нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуі, сондай ақ құқықтық жүйенің және жалпы қоғамдық процестердің құқықтық менталитетті қалыптастыруға әсерін анықтау тереңірек және жан жақты талдау мен зерделеуді қажет етеді. Құқықтық жүйеге біркелкі енгізілген және тиісті түрде нормативтік қамтамасыз етілген жағдайда ғана қоғамда құқықтық менталитеттің тиімді қалыптасуы мен дамуы туралы айтуға болады. Тұлға санасының терең қабатында жатқан психикалық менталдық деңгейіне оң әсер ету арқылы оның құқықтық санасын қалыптастыруға, сол арқылы құқықтық мәдениетін жоғарылатуға жағдай жасалынады. Бұл өз кезегінде, азаматтардың санасына құқық үстемдік ететін қоғам жағдайында құқықтық менталитетті қалыптастырудың, оны тиісті түрде және нысанда нормативтік құқықтық қамтамасыз ету мен құқықтық реттеудің маңызы зор екендігін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ануфриева Б.А., Лесная Л.В. *Российский менталитет как социально-политический и духовный феномен* // Социальнополитический журнал. — 1997. — № 3. — С. 16-27.
2. Мурунова А.В. *Правовой менталитет и правовая идеология как структурные элементы правосознания [Электронный ресурс]* // <http://www.consultant.ru/> (Дата обращения: 18.03.2023)
3. Гуляйхин В.Н. *Правовой менталитет российских граждан* // Юридические исследования. — 2012. — № 4. — С. 108 - 133.

4. Ястребицкая А.Л. История культуры Лев Платонович Карсавин: у истоков исторической антропологии в России // Диалог со временем: историки в меняющемся мире. - М.: ИВИ РАН, 1996. - С. 35-68.
5. Байниязов Р.С. Правосознание и российский правовой менталитет // Правоведение. 2000. - № 1. - С. 37-40.
6. Меняйло Д.В., Меняйло Л.Н., Иванова Ю.А. Понятие «Правовой менталитет в работах отечественных ученых» // Вестник Московского университета МВД России. - 2018. - №2 - С. 219-222.
7. Eugene K. B. TAN. Law and Values in Governance: The Singapore Way //ink.library.smu.edu.sg_ (Дата обращения: 18.05.2023).
8. А. де Токвиль. Демократия в Америке // <http://www.civisbook.ru>. _ (Дата обращения: 18.05.2023).
9. Kohlberg L. Moral stages and moralisation // Moral development and behavior. Holt, Rinehart & Winston. N.Y., 1977. - P. 31-53.
10. Tapp J.L., Kohlberg L. Developing senses of law and legal justice // Law, justice and the individual in society. N.Y., 1977. - P. 89-105.
11. Айменов А.Ж. Правовая культура в представлениях и практика студенчества Казахстана // <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-v-predstavleniyah-i-praktikah-studenchestva-kazahstana> (Дата обращения: 18.05.2023).
12. Анастасия Прилепская. Почти половина казахстанцев не считают преступлением похищение девушки // <https://www.zakon.kz/6386373> (Дата обращения: 18.03.2023).
13. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. -Cambridge, MA: MIT Press, 1996.
14. Dahl R. Who Governs? -New Haven: Yale University Press, 1961.
15. Truman D. The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. -New York: Knopf, 1960.

REFERENCES

1. Anufrieva B.A., Lesnaja L.V. Rossijskij mentalitet kak social'no-politicheskij i duhovnyj fenomen // Social'nopoliticheskij zhurnal. — 1997. — № 3. — S.16-27.
2. Murunova A.V. Pravovoj mentalitet i pravovaja ideologija kak strukturnye elementy pravosoznanija [Elektronnyj resurs] // <http://www.consultant.ru/> (accessed: 18.03.2023)
3. Guljajhin V.N. Pravovoj mentalitet rossijskikh grazhdan // Yuridicheskie issledovanija. – 2012. – № 4. – S. 108 – 133.
4. Jastrebičkaja A.L. Istorija kul'tury Lev Platonovich Karsavin: u istokov istoricheskoy antropologii v Rossii // Dialog so vremenem: istoriki v menjajushchemsja mire. - M.: IVI RAN, 1996. - S. 35-68.
5. Bajnijazov R.S. Pravosoznanie i rossijskij pravovoj mentalitet // Pravovedenie. 2000. - № 1. - S. 37-40.
6. Menjajlo D.V., Menjajlo L.N., Ivanova YU.A. Ponjatie «Pravovoj mentalitet v rabotah otechestvennyh uchenyh» // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. – 2018. – №2 – С. 219-222.
7. Eugene K. B. TAN. Law and Values in Governance: The Singapore Way //ink.library.smu.edu.sg_ (accessed: 18.05.2023).
8. А. de Tokvil'. Demokratiya v Amerike // <http://www.civisbook.ru>. _ (accessed: 18.05.2023).
9. Kohlberg L. Moral stages and moralisation // Moral development and behavior. Holt, Rinehart & Winston. N.Y., 1977. P. 31-53.
10. Tapp J.L., Kohlberg L. Developing senses of law and legal justice // Law, justice and the individual in society. N.Y., 1977. P. 89-105.
11. Ajmenov A.ZH. Pravovaya kul'tura v predstavleniyah i praktika studenchestva Kazahstana// <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-v-predstavleniyah-i-praktikah-studenchestva-kazahstana> (accessed: 18.05.2023).
12. Anastasija Prilepskaja. Pochti polovina kazahstancev ne schitayut prestupleniem pohishchenie devushki//<https://www.zakon.kz/6386373> (accessed: 18.03.2023)
13. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. -Cambridge, MA: MIT Press, 1996.
14. Dahl R. Who Governs? -New Haven: Yale University Press, 1961.
15. Truman D. The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. -New York: Knopf, 1960.

КОНСТИТУЦИОННОСТЬ ИНСТИТУТА УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ПРЕЮДИЦИИ

Исмагулов Кайрат Еслямкалиевич¹

Аналитик отдела аналитики, организации заседаний и протоколирования Конституционного Суда Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г.Астана, Республика Казахстан; e-mail: ismagulovqairat@gmail.com

Калиакперова Елена Николаевна

Профессор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, доктор юридических наук, доцент; г.Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: Elenatanina@mail.ru

Ескендиров Асан Кайруллович

Судья Конституционного Суда Республики Казахстан, г.Астана, Республика Казахстан; e-mail: asan71@mail.ru

Аннотация. Авторами рассмотрен институт уголовно-процессуальной преюдиции и его соответствие Конституции Республики Казахстан, так как он носит многоаспектный целостный характер, возникающий в целях установления обстоятельств, подлежащих доказыванию в уголовном судопроизводстве.

В исследовании раскрывается роль, место и содержание преюдиции в уголовном судопроизводстве Казахстана на основе изучения правоприменительной практики и анализа законодательства зарубежных стран. Рассмотрены отдельные проблемные ситуации, возникающие при применении преюдиции в уголовном процессе, а также вопросы реализации новых нормативных положений о преюдиции при производстве по уголовным делам.

Авторы признают преюдицию как устоявшееся средство решения возникающих в судебной-следственной практике проблем в правовом поле. Отмечается, что несмотря на заметное влияние российских уголовно-процессуальной науки и законодательства на формирование этого института в Казахстане, отечественный законодатель и научные круги сохраняют консервативное отношение к институту преюдиции. В период активного становления национального законодательства проблема гармонично оформленных процессуальных институтов не должна оставаться неразрешенной, тем более, если они способствуют наиболее эффективному отправлению правосудия.

Признавая преюдицию как большую и во многих отношениях сложную теоретико-прикладную проблему науки казахстанского уголовно-процессуального права, которая до сих пор остается малоразработанной и поэтому нуждающуюся в тщательном и всестороннем исследовании. Что интересно, тема преюдиции до сих пор не включена в учебные вузовские программы по юриспруденции, а в учебниках по уголовному процессу (уголовно-процессуальному праву) она затрагивается редко.

В самой уголовно-процессуальной норме, закрепляющей преюдицию, законодатель не установил четких механизмов её реализации, в связи с чем, авторами предлагаются варианты гармонизации уголовно-процессуального права, а также корректировки положений уголовно-процессуального законодательства о преюдиции, как части института доказывания с учетом передового зарубежного опыта.

Ключевые слова: уголовный процесс, доказывание, доказательства, преюдиция, межотраслевая преюдиция, преюдициальность, преюдициальное значение, ответственность, суд, органы уголовного преследования.

¹ Автор для корреспонденции

ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ПРЕЮДИЦИЯСЫ ИНСТИТУТЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯҒА СӘЙКЕСТІГІ

Қайрат Еслямқалиұлы Исмагулов

Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты Аппаратының Талдау, отырыстарды ұйымдастыру және хаттама жүргізу бөлімінің талдаушысы, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Астана; e-mail: boss.kz2008@mail.ru

Елена Николаевна Калиакперова

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Заңтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, доцент; Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: Elenanina@mail.ru

Асан Қайроллаұлы Ескендіров

Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының судьясы, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: asan71@mail.ru

Аннотация. Авторлар Қылмыстық-процестік преюдиция институтын және оның Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін қарады, өйткені ол қылмыстық сот ісін жүргізуде дәлелдеуге жататын мән-жайларды белгілеу мақсатында туындайтын көп аспектілі тұтас сипатта болады.

Зерттеуде құқық қолдану практикасын зерделеу және шет елдердің заңнамасын талдау негізінде Қазақстанның қылмыстық сот ісін жүргізудегі преюдицияның рөлі, орны мен мазмұны ашылады. Қылмыстық процесте преюдицияны қолдану кезінде туындайтын жеке-келеген проблемалық жағдайлар, сондай-ақ қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде преюдиция туралы жаңа нормативтік ережелерді іске асыру мәселелері қаралды.

Авторлар алдын-ала болжамды сот-тергеу тәжірибесінде туындаған құқықтық сападағы мәселелерді шешудің белгіленген құралы ретінде таниды. Ресейдің қылмыстық іс жүргізу ғылымы мен заңнамасының Қазақстанда осы институттың қалыптасуына айтарлықтай әсер еткеніне қарамастан, отандық заң шығарушы мен ғылыми топтар преюдиция институтына консервативті көзқарасты сақтап отырғаны атап өтілді. Ұлттық заңнаманың белсенді қалыптасу кезеңінде үйлесімді ресімделген іс жүргізу институттарының проблемасы шешілмеуі тиіс, әсіресе егер олар сот төрелігін неғұрлым тиімді іске асыруға ықпал етсе.

Преюдицияны қазақстандық қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымының үлкен және көп жағынан күрделі теориялық-қолданбалы проблемасы ретінде тани отырып, ол әлі де аз әзірленген, сондықтан мұқият және жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Бір қызығы, преюдиция тақырыбы әлі күнге дейін Заңтану бойынша жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларына енгізілмеген, ал қылмыстық процесс (қылмыстық іс жүргізу құқығы) бойынша оқулықтарда ол сирек қозғалады.

Преюдицияны бекітетін қылмыстық іс жүргізу нормасының өзінде заң шығарушы оны іске асырудың нақты тетіктерін белгілемеген, осыған байланысты авторлар қылмыстық іс жүргізу құқығын үйлестіру, сондай-ақ алдыңғы қатарлы шетелдік тәжірибені ескере отырып, дәлелдеу институтының бөлігі ретінде преюдиция туралы қылмыстық іс жүргізу заңнамасының ережелерін түзету нұсқаларын ұсынады.

Түйінді сөздер: қылмыстық процесс, дәлелдемелер, преюдиция, салааралық преюдиция, преюдиция, преюдициялық маңызы, жауапкершілік, сот, қылмыстық қудалау органдары.

CONSTITUTIONALITY OF THE INSTITUTION OF CRIMINAL PROCEDURAL PREJUDICE

Ismagulov Kairat Eslyamkaliyevich

Analyst of the Department of analytics, organization of meetings and record keeping of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: boss.kz2008@mail.ru

Kaliakperova Elena Nikolaevna

Professor of the Department of Jurisprudence of the East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, Doctor of Law, Associate Professor; Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Eskendirov Asan Kairullovich

Judge of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: asan71@mail.ru

Abstract. *The authors considered the institution of criminal procedural prejudice and its compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as it has a multidimensional holistic nature, arising in order to establish the circumstances to be proved in criminal proceedings.*

The study reveals the role, place and content of prejudice in criminal proceedings in Kazakhstan based on the study of law enforcement practice and analysis of legislation of foreign countries. Some problematic situations arising from the application of prejudice in criminal proceedings, as well as issues of implementation of new regulations on prejudice in criminal proceedings, are considered.

The authors recognize prejudice as an established means of solving problems arising in the judicial and investigative practice in the legal field. It is noted that despite the noticeable influence of Russian criminal procedure science and legislation on the formation of this institution in Kazakhstan, the domestic legislator and the scientific community maintain a conservative attitude to the institution of prejudice. During the period of active formation of national legislation, the problem of harmoniously designed procedural institutions should not remain unresolved, especially if they contribute to the most effective administration of justice.

Recognizing prejudice as a large and in many respects complex theoretical and applied problem of the science of Kazakhstan criminal procedure law, which still remains poorly developed and therefore in need of thorough and comprehensive research. Interestingly, the topic of prejudice is still not included in university law curricula, but in textbooks on criminal procedure (criminal procedure law) it is rarely affected.

In the criminal procedure norm itself, which enshrines prejudice, the legislator has not established clear mechanisms for its implementation, and therefore, the authors propose options for harmonizing criminal procedure law, as well as adjusting the provisions of criminal procedure legislation on prejudice, as part of the institute of evidence, taking into account advanced foreign experience.

Keywords: *criminal process, proof, evidence, prejudice, intersectoral prejudice, prejudice, prejudicial value, responsibility, court, criminal prosecution authorities.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_43

Введение

Подпункт 2) пункта 3 статьи 77 Конституции Республики Казахстан (далее – Конституция) закрепляет один из принципов, которым должен руководствоваться судья при применении закона: никто не может быть подвергнут повторно уголовной или административной ответственности за одно и то же правонарушение.

В своих решениях Конституционный

Совет разъяснил, что Конституция наделяет законодателя возможностью «адекватного правового реагирования на возникающие вызовы особо охраняемым интересам и ценностям государства и общества»², «устанавливать юридические нормы и определять законом условия деятельности физических и юридических лиц и их ответственность в соответствии с Конституцией»³.

Указанный принцип о том, что никто не

² Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 23 августа 2005 года № 6 «О проверке законов Республики Казахстан «О деятельности международных и иностранных некоммерческих организаций в Республике Казахстан» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам некоммерческих организаций» на соответствие Конституции Республики Казахстан» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S050000006> _Дата обращения: 20.06.2023 года

³ Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 11 февраля 2009 года № 1 «О проверке Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам свободы вероисповедания и религиозных объединений» на соответствие Конституции Республики Казахстан» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S090000001> _Дата обращения: 20.06.2023 года

может быть подвергнут повторно уголовной или административной ответственности за одно и то же правонарушение является для государства обязательным запретом для привлечения повторно к ответственности в публично-правовой сфере и корреспондируется с нормами международных договоров и общепризнанных международных стандартов. Таких как Международный пакт о гражданских и политических правах⁴ (пункт 7 статьи 14), Протокол № 7 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года⁵ (пункт 1 статьи 4), Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека⁶ (пункт 2 статьи 7).

Касательно отечественного законодательства, то распространяясь на административно-правовые и уголовно-правовые отношения, данный принцип судопроизводства имеет некоторые отраслевые особенности применения.

Согласно статье 20 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан⁷ (далее – УПК РК) – недопустимо повторное осуждение и уголовное преследование за одно и то же уголовное правонарушение, а также статье 12 Кодекса Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» (далее – КоАП РК) – никто не может быть дважды привлечен к административной ответственности за одно и то же правонарушение.

Исходя из природы и содержания совершенного нарушения, а также существенных признаков той или иной юридической ответственности, законодательно допускается сочетание различных видов ответственности.

Например, статья 440 КоАП РК предусматривает административную ответственность за распитие алкогольных напитков или появление в общественных местах в состоянии опьянения (наказывается штрафом в размере 5 МРП). При этом в случае совершения данного деяния в рабочее время или на рабочем месте в соответствии с подпунктом 9) пункта 1 статьи 52 и пунктом 6 статьи 53 Трудового кодекса трудовой догово-

вор с работником может быть расторгнут по инициативе работодателя с соблюдением порядка применения дисциплинарного взыскания.

В свою очередь, совершение уголовного правонарушения является основанием для привлечения к дисциплинарной ответственности.

Так, в случае совершения работником по месту работы хищения (в том числе мелкого) чужого имущества, установленного вступившим в законную силу приговором или постановлением суда, трудовой договор с ним расторгается по инициативе работодателя с применением дисциплинарного взыскания (подпункт 12) пункта 1 статьи 52 и пункт 6 статьи 53 Трудового кодекса⁸).

Указанные примеры свидетельствуют о том, что по одному и тому же правонарушению возможно применение различных видов юридической ответственности, поскольку каждая из них преследует определенную цель.

В частности, административная или уголовная юридическая ответственность, обозначенные выше, преследуют цель наказания правонарушителя как мера государственного реагирования за посягательство на общественные ценности.

В свою очередь, дисциплинарная ответственность направлена на пресечение и предупреждение дисциплинарных проступков, посягающих на трудовой распорядок.

Что касается статьи 127 УПК РК, то отмечаем, что данной статьей детально регламентируются вопросы обязательности вступивших в законную силу решений суда при определенных обстоятельствах для государственных органов и лиц, осуществляющих судопроизводство по другому уголовному делу.

В теории и практике возникают проблемы, требующие детального изучения, анализа и разрешения. В действующем гражданском процессуальном законодательстве отсутствует определение понятия «преюдиция» (или «преюдициальный»). Несмотря на то, что преюдициальность является одним из свойств судебного решения, сам термин «преюдиция» присутствует только в УПК

⁴ *Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года* https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml Дата обращения: 21.06.2023 года

⁵ *Протокол № 7 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Подписан в Риме 4 ноября 1950 года* <http://hrlibrary.utmn.edu/russian/euro/Rz26prot7.html> Дата обращения: 21.06.2023 года

⁶ *Конвенция Совета Глав Государств Содружества Независимых Государств от 26 мая 1995 года г. Минск*

«О правах и основных свободах человека» <https://cis.minsk.by/page/11326> Дата обращения: 21.06.2023 года

⁷ *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года* <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> Дата обращения: 21.06.2023 года

⁸ *Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года* <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> Дата обращения: 23.06.2023 года

РК, в связи с чем на практике возникает множество вопросов и противоречий. Зачастую в судебных постановлениях упоминается о преюдициальности, но в Гражданском процессуальном кодексе (далее – ГПК РК) такого термина нет, в отличие от УПК РК [1].

По общему правилу все судебные решения обязательны для государственных органов и их должностных лиц, физических и юридических лиц.

При этом решение суда по уголовному делу, разрешающее его по существу, обязательно в отношении как установленных обстоятельств, так и их правовой оценки по отношению к лицу, в отношении которого оно вынесено.

Частью второй статьи 127 УПК РК раскрывается межотраслевое значение преюдиции, предусматривающее обязательное использование вступившего по гражданскому делу решения суда в рамках уголовного процесса, но при определенных законом границах.

В данном положении предписывается оговорка о том, что обязательность такого решения: 1) применяется только по вопросу наличия того или иного события или действия; 2) не должна предрешать выводы о виновности или невиновности подсудимого.

Тем самым, конструкция рассматриваемой нормы обеспечивает достижение органами преследования процессуальной экономии по ранее установленным фактам, признанным достоверными и доказанными в судебных актах рассмотренных гражданских дел.

Однако само решение о виновности или невиновности лица может быть принято только по результатам производства уголовного дела, поскольку это относится к прерогативе уголовного процесса.

В этой связи решения гражданского суда имеют преюдициальную силу для уголовного процесса только в части установления событий или действий (к примеру, размер причиненного ущерба истцу, признание долга ответчиком, недействительность (мнимость, притворность) сделки и др.).

К примеру, на практике возникают сложности при разграничении состава мошенничества от гражданско-правовых споров, поскольку согласно пункту 2) части первой статьи 179 УПК не подлежит регистрации информация об уголовных правонарушениях, основанных на неисполнении или ненад-

лежащем исполнении гражданско-правовых сделок, совершенных в письменной форме и не признанных судом недействительными, мнимыми или притворными, за исключением случаев подачи коллективных, многочисленных заявлений о недобросовестном исполнении договорных обязательств.

Так, пункт 10 нормативного постановления «О судебной практике по делам о мошенничестве» от 29 июня 2017 года № 6⁹ разграничивает мошенничество от гражданско-правовых отношений следующим образом.

При мошенничестве умысел, направленный на хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием, возникает у виновного лица до и (или) в момент заключения договора, предусматривающего получение чужого имущества или права на него. В таких случаях обманные действия виновного должны находиться в причинной связи с фактом получения виновным имущества или приобретения права на имущество, то есть обманные действия должны предшествовать передаче этого имущества или приобретения права на него.

Таким образом, для привлечения лица к уголовной ответственности важно установление признаков субъективной стороны совершенного им деяния (его вина, мотив, цель), что и будет являться основным предметом рассмотрения уголовного дела.

Гражданско-правовые последствия деяния, совершенного лицом, освобожденным от уголовной ответственности по основаниям, предусмотренным подпунктами 3), 4), 9), 10), 11) и 12) части первой статьи 35 и статьей 36 УПК РК, не доказываются вновь при предъявлении иска в порядке гражданского судопроизводства.

В соответствии с пунктом 13 нормативного постановления Верховного Суда «О судебном решении по гражданским делам» от 11 июля 2003 года № 5¹⁰ суд, рассматривающий иск, вытекающий из такого уголовного дела, не вправе обсуждать виновность ответчика, однако, вправе привести в мотивировочной части решения доказательства, имеющиеся в гражданском деле, обосновывающие размер присужденной суммы (к примеру, учет имущественного положения ответчика или вины потерпевшего).

⁹ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> Дата обращения: 24.06.2023 года

¹⁰ Нормативное постановление Верховного Суда «О судебном решении по гражданским делам» от 11 июля 2003 года № 5 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000005S> Дата обращения: 27.06.2023 года

Таким образом, преюдициальное значение решений суда, вступивших в силу, определяются в зависимости от прерогативы гражданского или уголовного процесса, то есть характера предмета рассмотрения (товарно-денежные и иные основанные на равенстве участников имущественные отношения, а также связанные с имущественными личными неимущественные отношения либо публичные отношения) и не могут подменять собой доказательственную базу, являющуюся предметом иного вида судопроизводства.

Методы

В статье использованы формально-логические и диалектические, качественные и специальные методы научного исследования, сравнительно-правовой, эмпирический анализ.

Результаты и обсуждение

Анализируя институт преюдиции в законодательстве зарубежных стран, можно прийти к следующему:

Принятый 17 февраля 1996 г. на седьмом Пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств модельный Уголовно-процессуальный кодекс¹¹ (далее – Модельный УПК) ставил своей целью определить основные тенденции судопроизводства, то есть деятельности по установлению преступности деяний, виновности либо невиновности лиц, которые обвиняются в их совершении.

В Модельном УПК выделялась отдельная глава, состоящая из двух статей (61 и 62), регулирующие обязательность процессуальных решений (законные решения судов и органов уголовного преследования по вступлении их в силу, а также законные распоряжения, требования, поручения, вызовы и другие обращения судов и органов уголовного преследования) для всех без исключения государственных органов, общественных объединений, должностных лиц, граждан, других юридических и физических лиц и подлежат неукоснительному исполнению. В части второй статьи 62 Модельного УПК установлено, что для органа, ведущего уголовный процесс, не имеют обязательной силы и могут быть в случае обнаружения новых либо отпадения прежних обстоятельств пересмотрены без их отмены решения.

Наряду с этими положениями в Модель-

ном УПК закреплялась статья 147, которая определяла обстоятельства, устанавливаемые без доказательств: общеизвестные факты; правильность общепринятых в современных науке, технике, искусстве, ремесле методов исследования; обстоятельства, установленные решением, имеющим для суда обязательную силу в качестве преюдициального. Нормы статьи позволяли заключить соглашение о наличии или определенной оценке каких-либо обстоятельств, имеющих значение для производства по делу. Такое соглашение могло быть положено в основу приговора или другого процессуального решения, если исходя из имеющихся по делу доказательств суд признает вероятным наличие такого обстоятельства и не противоречащей закону данную ему оценку. При этом установленное без исследования доказательств обстоятельство считается установленным лишь в отношении согласных с этим, но не других участников процесса [2].

Уголовно-процессуальным законодательством государств – участников СНГ были восприняты некоторые положения о преюдициальном значении приговора и иных решений суда, указанные в Модельном УПК для государств – участников СНГ, и включены в соответствующие статьи УПК о преюдиции.

Проведенный анализ показал, что преюдициальное значение судебного решения при производстве по уголовному делу признается в Казахстане, России, Грузии, Азербайджане, Беларуси.

Во всех указанных государствах преюдиция в уголовном процессе является непроверяемой и межотраслевой, однако принимаются без доказательств только обстоятельства, установленные решениями гражданских судов, исключение составляет УПК Грузии, где преюдиция в уголовном процессе является проверяемой.

При этом «преюдициально установленный факт» вправе опровергать не только суд и органы уголовного преследования, но и другие участники стороны обвинения и стороны защиты. Преюдициальное значение решений, вынесенных в порядке арбитражного или административного судопроизводства, не предусматривается [3, с.27].

Так, в соответствии со статьей 90 УПК Российской Федерации считается, что «обстоятельства, установленные вступившим в законную силу приговором либо иным всту-

¹¹ Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств - участников Содружества Независимых Государств https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30074238 Дата обращения: 27.06.2023 года

пившим в законную силу решением суда, принятым в рамках гражданского, арбитражного или административного судопроизводства, признаются судом, прокурором, следователем, дознавателем без дополнительной проверки. При этом такие приговор или решение не могут предрешать виновность лиц, не участвовавших ранее в рассматриваемом уголовном деле»¹².

Преюдициальные факты принимаются судом, прокурором, следователем, дознавателем без дополнительной проверки. Это означает, что процесс доказывания таких фактов состоит только в их оценке с точки зрения относимости, допустимости, достоверности и, в совокупности с другими доказательствами, собранными по уголовному делу, достаточности для его разрешения.

Преюдициально установленные факты являются обстоятельствами, которые были установлены на основе каких-либо доказательств по другому, прежде разрешенному делу. Например, событие совершенного преступления ранее было доказано осмотром места происшествия, показаниями свидетелей, потерпевших, заключениями экспертов. Все эти доказательства уже прошли процессуальный порядок доказывания: сбор (обнаружение и закрепление), проверку и оценку. Выводы, сделанные на их основе, вошли в содержание приговора (решения), вступившего в законную силу.

Российские ученые различают объективные и субъективные пределы преюдиции. К ее объективным пределам он относит круг фактов, установленных соответствующим процессуальным актом и не подлежащих в связи с этим доказыванию. По их мнению, объективные пределы преюдиции, вытекающей из приговора, шире объективных пределов соответствующих актов гражданского судопроизводства. Субъективными пределами преюдиции называют определенный круг лиц, на которых они распространяются [4].

Таким образом, объективные пределы действия преюдиции ограничиваются кругом фактов, установленных соответствующими правоприменительными актами и не подлежащих в связи с этим доказыванию по уголовному делу, а также теми правоотношениями, по поводу которых вынесен данный правоприменительный акт.

Также преюдицию достаточно сложно

применять, если параллельно идут два дела. Например, в части уголовного дела и в части взыскания задолженности, как правило, подобные дела рассматриваются судами параллельно. И бывает ситуация, когда по уголовному делу найдены виновные, а по гражданскому отказано во взыскании задолженности.

Еще одним спорным моментом является ситуация привлечения к субсидиарной ответственности виновных лиц. Например, если виновным лицом признан работник организации, банка, а вот договор заключен с юридическим лицом. В этом случае воспользоваться преюдицией невозможно.

В Уголовно-процессуальном кодексе Республики Беларусь (далее – УПК РБ) не установлены четкие пределы реализации преюдиции, что в значительной мере затрудняет доказывание в уголовном процессе.

В белорусском уголовно-процессуальном законодательстве термин «преюдиция» используется только в названии статьи 106 УПК РБ 1999 года.

В соответствии со статьей 106 УПК РБ «вступивший в законную силу приговор по другому уголовному делу обязателен для органа, ведущего уголовный процесс, при производстве по уголовному делу в отношении как установленных обстоятельств, так и их юридической оценки»¹³.

Вступивший в законную силу приговор необходимо связывать с презумпцией его истинности, а поскольку это так, то и зафиксированные в нем обстоятельства обязательны для субъектов доказывания без соответствующей проверки, что означает своего рода освобождение от доказывания.

Согласно статье 106 УПК РБ преюдиция в уголовном процессе распространяется только на приговоры суда и лишь в отдельных случаях судебные акты гражданского судопроизводства (решение суда по гражданскому делу) имеют преюдициальное значение в уголовном процессе. Между тем следует принимать во внимание судебные акты, характерные для судопроизводства по экономическим делам и по делам об административных правонарушениях.

По мнению ученых, указанный пробел в статье 106 УПК РБ необходимо устранить [5, с.43-46].

Уголовно-процессуальный кодекс Гру-

¹² Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года № 174-ФЗ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/481b00c2288fd18a74dab38c88e8b4cdb6a2d632/ Дата обращения: 20.06.2023 года

¹³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900295>

зии¹⁴ (далее – УПК Грузии) предусматривает «обстоятельства, устанавливаемые без представления доказательств» (часть первая статьи 113), к которым относит помимо общеизвестных фактов копии приговоров по прежней судимости, причем с условием: «Если ни одна из сторон и орган, ведущий процесс, не подвергают сомнению этот факт и не требуют его проверки». Следовательно, правом сомнения наделяется не только суд, но и участники уголовного судопроизводства со стороны обвинения и со стороны защиты. В частности, к таким можно отнести потерпевшего, защитника.

Необходимо отметить, что в части второй статьи 113 УПК Грузии «Обстоятельства, устанавливаемые без представления доказательств. Преюдиции» предусмотрено: «Предполагаются существующими без представления доказательств преюдиции», из которых следует, что:

а) установленные вступившим в законную силу приговором суда по другому уголовному делу фактические обстоятельства и их правовая оценка являются обязательными для суда, прокурора, следователя и судьи, если ни один из участников процесса не подвергает сомнению законность этого приговора;

б) вступившее в законную силу решение суда по гражданскому делу является обязательным для суда, прокурора, следователя и дознавателя для разрешения вопроса по уголовному делу, имело ли место событие или действие, если ни один из участников уголовного процесса не подвергает это решение сомнению».

Преюдиции, закрепленные в УПК Грузии, отражают предпочтение законодателя внутреннему убеждению, причем не только для суда, но и прокурора, следователя, дознавателя. Так, согласно части четвертой статьи 113 УПК Грузии дознаватель, следователь и прокурор вправе отвергнуть преюдицию и передать дело в суд, основываясь на своем внутреннем убеждении. Суд, оценив доказательства, по внутреннему убеждению, вправе вынести приговор или иное решение, несмотря на преюдицию, однако такой приговор или решение не вступает в законную силу и направляется вместе с делом в апелляционную инстанцию, которая истребует дело, преюдициальное значение которого отвергнуто, и после оценки доказательства, лежащего в основе противоречащих друг

другу судебных решений, отменяет одно из них и оставляет в силе другое.

В части третьей рассматриваемой статьи указано, что «преюдициально установленный факт может опровергаться стороной, отвергаться приговором, другим итоговым решением или постановлением суда, если этот факт противоречит результатам исследования доказательств в суде и внутренним убеждениям судей».

Следовательно, в уголовном процессе Грузии преюдициальное значение имеет не только вступивший в законную силу приговор, но и иной судебный акт.

Исходя из вышеизложенного, внутреннее убеждение и право на сомнение в отношении обстоятельств, установленных вступившими в законную силу судебными решениями имеет приоритет в УПК Грузии для всех участников уголовного процесса.

Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджана¹⁵ (далее – УПК Азербайджана) воплотил рекомендации СНГ в части правовой регламентации преюдиции.

Как и Модельный УПК, УПК Азербайджана содержит отдельную главу «Обязательность процессуальных постановлений», которая состоит из двух статей: 64 «Обязательность исполнения процессуальных постановлений» и 65 «Преюдициальное значение процессуальных постановлений», а также статью 141 «Обстоятельства, устанавливаемые без доказательств». Следует отметить, что нормы УПК Азербайджана в этой части идентичны нормам Модельного УПК.

Отличительно чертой УПК Азербайджана является наличие, совместно с вышеуказанными нормами, специальной статьи о преюдиции. Статья 142 «Преюдиция» регламентирует, что только вступивший в законную силу приговор суда по уголовному преследованию обязателен для дознавателя, следователя, прокурора или суда как в части обстоятельств, установленных в производстве по уголовному преследованию, так и в части их юридической оценки.

Часть вторая статьи 142 УПК Азербайджана гласит: «Вступившее в законную силу постановление суда по гражданскому делу является в производстве по уголовному делу обязательным для дознавателя, следователя, прокурора или суда только в части того, имело ли место происшествие или действие, и не решает предварительно вопроса о вино-

¹⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Грузии <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/download/90034/37/ru/pdf>

¹⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджана https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280

ности или невиновности обвиняемого».

Таким образом, можно утверждать, что текст уголовно-процессуального закона Азербайджана не отождествляет термины «преюдициальность» и «преюдиция». Нормы статей 64, 65, 141 УПК Азербайджана можно отнести к правовой регламентации межотраслевой преюдиции, а статьи 142 УПК Азербайджана – к внутриотраслевой преюдиции.

Сам термин «преюдиция» был заимствован из французского процессуального права и употреблялся в значении предсудимости.

Понятие преюдиции в УПК Франции не даётся, но, как видно, решения судов и иных органов признаются при рассмотрении уголовных дел судами без доказательств. Это подчеркивает авторитет и значимость решений суда и иных органов несмотря на то, что законодательством придается большое значение свободе оценки доказательств и вынесению судом решений в соответствии с внутренним убеждением [3].

Предсудимость означает правило, согласно которому до разрешения по существу данным судом требования истца необходимо рассмотреть в судебном порядке неподведомственный данному суду спор о праве или факте (спор по «преюдициальному вопросу») с вынесением по такому спору судебного решения.

В доктрине и практике Франции была выработана сложная система, в которой различались: 1) предварительные вопросы; 2) преюдициальные вопросы. Первая группа включает вопросы, разрешение которых входило в компетенцию суда уголовного, но при этом к ним применялись правила гражданского законодательства. Вопросы преюдициальные не подлежали разрешению в уголовных судах. Последние также делились на две группы: 1) без разрешения которых уголовное преследование не могло возбуждаться, а если оно уже возбуждено, подлежало прекращению; 2) вопросы, порождающие приостановление постановления окончательного приговора до их разрешения компетентным органом [6].

К числу преюдициальных французское законодательство относило следующие вопросы: о факте несостоятельности, о правах на недвижимое имущество, о законности рождения и действительности брака и некоторые другие. Они разрешались гражданским судом и административными органами, и лишь после этого к делу мог приступить суд уголовный.

УПК Франции преюдициальное значение придается только актам органов уголовного преследования, а именно полицейским протоколам и рапортам. Доказательственная сила ряда таких актов (ст. 642-647-4 УПК Франции) абсолютна для суда, пока Кассационный суд не признал их подложными.

Вместо заключения

Провозглашенный в подпункте 2) пункта 3 статьи 77 Конституции принцип «никто не может быть подвергнут повторно уголовной или административной ответственности за одно и то же правонарушение» является для государства обязательным запретом для привлечения повторно к ответственности в публично-правовой сфере.

Между тем Конституция не вводит такие ограничения для гражданско-правовой сферы, где превалируют принципы равенства участников, неприкосновенности собственности, свободы договора, недопустимости произвольного вмешательства кого-либо в частные дела, необходимости беспрепятственного осуществления гражданских прав, обеспечения восстановления нарушенных прав, их судебной защиты (пункт 1 статьи 2 Гражданского кодекса).

Различия предмета правового регулирования ГПК и УПК допускают ведение уголовного процесса по уголовным делам в отношении лиц, когда ранее по аналогичным событиям или действиям с их участием были приняты решения суда в гражданском порядке. То есть решения о виновности или невиновности лица с принятием соответствующего процессуального решения может быть принято только по результатам производства по уголовному делу (часть вторая третья статьи 127 УПК).

При этом решение по гражданскому иску, принятое ранее в порядке гражданского судопроизводства, является основанием, препятствующим для предъявления в ходе уголовного судопроизводства того же иска к тем же лицам по тем же основаниям (часть четвертая статьи 166 УПК).

И, наоборот, признание права на удовлетворение иска приговором суда по уголовному делу и передача вопроса о его размерах на рассмотрение судом в порядке гражданского судопроизводства, как одно из возможных решений в рамках уголовного дела, также обязательно для суда, рассматривающего иски, вытекающие из материалов уголовного дела, в порядке гражданского судопроизводства (часть третья статьи 170 УПК).

ЛИТЕРАТУРА

1. Максатов Н.Р., Тлеуов Т.М. Правовые аспекты преюдиции в гражданском процессе Республики Казахстан. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35748855&pos=6;-106#pos=6;-106 (Дата обращения: 11.08.2023.)
2. Воробьев В.А. Сравнительный анализ правового регулирования преюдиции в уголовно-процессуальном законодательстве Беларуси и отдельных стран на постсоветском пространстве // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины, №3(72), 2012. <https://elib.gsu.by/bitstream/123456789/8606/1/Vorobyov.pdf> (Дата обращения: 11.08.2023.)
3. Чащина И.В. Преюдиция в уголовном процессе России и зарубежных стран (сравнительно-правовое исследование). Автореф. дис. на соис. уч. ст. канд. юр. наук, М., 2011. – С. 29.
4. Левченко О.В. Преюдиция в уголовно-процессуальном праве. Вестник Оренбургского государственного университета, №3 (109)/март, 2010. <https://cyberleninka.ru/article/n/prejuditsiya-v-ugolovno-protsessualnom-prave> (Дата обращения: 11.08.2023.)
5. Бибило В.Н. Значение преюдиции в уголовном судопроизводстве // Сборник научных трудов, приуроченный к 90-летию д-ра юрид. наук, проф. И.И. Мартинович. Издательство: Белорусский государственный университет. Минск, 2017. – 191 с.
6. Шагеева Р.М. Возникновение и развитие института преюдиции в уголовно-процессуальном законодательстве России // научный журнал «Juvenis Scientia», №9 (2018) <https://cyberleninka.ru/article/n/vozniknovenie-i-razvitie-instituta-prejuditsii-v-ugolovno-protsessualnom-zakonodatelstve-rossii/viewer> (Дата обращения: 11.08.2023.) (Data obrashhenija: 11.08.2023.)

REFERENCE

1. Maksatov N.R., Tleuov T.M. Pravovye aspekty prejudicii v grazhdanskom processe Respubliki Kazahstan. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35748855&pos=6;-106#pos=6;-106 (Data obrashhenija: 11.08.2023.)
2. Vorob'ev V.A. Sravnitel'nyj analiz pravovogo regulirovaniya prejudicii v ugolovno-processual'nom zakonodatel'stve Belarusi i otdel'nyh stran na postsovetskom prostranstve // Izvestija Gomeľ'skogo gosudarstvennogo universiteta imeni F. Skoriny, №3(72), 2012. <https://elib.gsu.by/bitstream/123456789/8606/1/Vorobyov.pdf> (Data obrashhenija: 11.08.2023.)
3. Chashhina I.V. Prejudicija v ugolovnom processe Rossii i zarubezhnyh stran (sravnitel'no-pravovoe issledovanie). Avtoref. dis. na sois. uch. st. kand. jur. nauk, M., 2011. – S. 29.
4. Levchenko O.V. Prejudicija v ugolovno-processual'nom prave. Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta, №3 (109)/mart, 2010. <https://cyberleninka.ru/article/n/prejuditsiya-v-ugolovno-protsessualnom-prave> (Data obrashhenija: 11.08.2023.)
5. Bibilo V.N. Znachenie prejudicii v ugolovnom sudoproizvodstve // Sbornik nauchnyh trudov, priurochennyj k 90-letiju d-ra jurid. nauk, prof. I.I. Martinovich. Izdatel'stvo: Belorusskij gosudarstvennyj universitet. Minsk, 2017. – 191 s.
6. Shageeva R.M. Vozniknovenie i razvitie instituta prejudicii v ugolovno-processual'nom zakonodatel'stve Rossii // nauchnyj zhurnal «Juvenis Scientia», №9 (2018) <https://cyberleninka.ru/article/n/vozniknovenie-i-razvitie-instituta-prejuditsii-v-ugolovno-protsessualnom-zakonodatelstve-rossii/viewer> (Data obrashhenija: 11.08.2023.)

НОВЫЕ ОБЪЕКТЫ ПРАВА, СОЗДАННЫЕ ЦИФРОВЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ, И ЮРИДИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СВЯЗАННЫХ С НИМИ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Нурмагамбетов Рашит Габитович¹

Доктор Ph.D., ассоциированный профессор (доцент), профессор кафедры права Костанайского филиала ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет», Республика Казахстан, г. Костанай; e-mail: Orel032@mail.ru

Укин Сымбат Кенжебекович

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент) кафедры теории государства и права Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова, Республика Казахстан, г. Костанай; e-mail: justitia8@mail.ru

Нализко Наталья Александровна

Кандидат юридических наук, профессор кафедры права Костанайского филиала ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет»; Республика Казахстан, г. Костанай; e-mail: nat-nalizko@yandex.ru

Аннотация. В данной статье авторами освещаются вопросы правового статуса искусственного интеллекта. Авторы отмечают, что развитие новых технологий в той или иной степени обуславливает необходимость правового регулирования появившихся новых общественных отношений, связанных в том числе и с цифровыми технологиями и искусственным интеллектом. При этом авторы выделяют два аспекта, связанных с признанием за искусственным интеллектом субъекта права, а также субъекта правовых отношений.

Первый аспект, по мнению авторов, связан с тем, что если признать искусственный интеллект субъектом права и субъектом правовых отношений, то в этом случае за искусственным интеллектом признается наличие правоспособности, дееспособности и деликтоспособности, т.е. искусственный интеллект будет обладать правосубъектностью, которыми обладают люди.

Второй аспект связан с тем, что в случае признания искусственного интеллекта субъектом права и субъектом правовых отношений будет ли с этической, моральной стороны правильным одновременно объявлять искусственный интеллект как новым объектом права, так и новым объектом гражданского права в частности? По мнению авторов, нельзя быть субъектом права и субъектом правовых отношений и одновременно быть объектом права и объектом правовых отношений.

При этом авторы апеллируют к действующему законодательству, которое признает физических и юридических лиц субъектами права и субъектами правоотношений, но при этом одновременно не признает их объектами права, в том числе объектами гражданского права.

Кроме того, в статье авторы вкратце освещают вопросы цифрового права. В частности, авторы соглашаются с тезисом о том, что цифровое право можно рассматривать как в объективном, так и в субъективном смысле. При этом авторы полагают, что на сегодняшний день назрела необходимость в разработке проекта Цифрового кодекса Республики Казахстан, несмотря на то, что в литературе высказана мысль о преждевременности по состоянию на 2022-2024 годы разработки проекта Цифрового кодекса.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правосубъектность, объект права, объект правовых отношений, цифровое право, цифровой кодекс, юридические лица, законодательство.

¹ Автор для корреспонденции

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРМЕН ЖАСАЛҒАН ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАҢА ОБЪЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРМЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НӘТИЖЕЛЕРІ

Рашид Ғабитұлы Нұрмағамбетов

Доктор Ph.D., қауымдастырылған профессор (доцент), Челябин мемлекеттік университетінің Қостанай филиалының құқық кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.; e-mail: Orel032@mail.ru

Сымбат Кенжебекұлы Укин

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің мемлекет және құқық теориясы кафедрасының доценті, Қазақстан Республикасы, Қостанай қаласы; e-mail: justitia8@mail.ru

Наталья Александровна Нализко

Заң ғылымдарының кандидаты, Челябин мемлекеттік университетінің Қостанай филиалының құқық кафедрасының профессоры; Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.; e-mail: nat-nalizko@yandex.ru

Аннотация. Бұл мақалада авторлар жасанды интеллекттің құқықтық мәртебесі мәселелерін атап көрсетеді. Авторлар жаңа технологиялардың дамуы сол немесе басқа деңгейде қалыптасып келе жатқан жаңа әлеуметтік қатынастарды, оның ішінде цифрлық технологиялар мен жасанды интеллектке қатысты қатынастарды құқықтық реттеуді қажет ететінін атап өтеді. Бұл ретте авторлар жасанды интеллектті құқық субъектісі, сондай-ақ құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде тануға байланысты екі аспектіні ажыратады.

Бірінші аспект, авторлардың пікірінше, егер жасанды интеллект құқық субъектісі және құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде танылса, онда бұл жағдайда жасанды интеллект әрекет қабілеттілігі, әрекет қабілеттілігі және қиянатқа қабілеттілігі бар деп танылатынымен байланысты. яғни жасанды интеллект адамдардағы заңды тұлғаға ие болады.

Екінші аспект, егер жасанды интеллект құқық субъектісі және құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде танылса, жасанды интеллектті бір мезгілде жаңа құқық объектісі де, азаматтық құқықтың да жаңа объектісі деп жариялау этикалық және моральдық тұрғыдан дұрыс бола ма дегенмен байланысты. атап айтқанда заң? Авторлардың пікірінше, адам құқық субъектісі және құқықтық қатынастардың субъектісі бола алмайды және сонымен бірге құқық объектісі және құқықтық қатынастардың объектісі бола алмайды.

Бұл ретте авторлар жеке және заңды тұлғаларды құқық субъектілері және құқықтық қатынастардың субъектілері деп танытын, бірақ сонымен бірге оларды құқық объектілері, оның ішінде азаматтық құқық объектілері деп танымайтын қолданыстағы заңнамаға жүгінеді.

Сонымен қатар, авторлар мақалада цифрлық құқық мәселелерін қысқаша қамтиды. Атап айтқанда, авторлар цифрлық құқық объективті және субъективті мағынада қарастырылуы мүмкін деген тезиспен келіседі. Сонымен қатар, авторлар әдебиетте 2022-2024 жылдарға Цифрлық кодекс жобасын әзірлеу мерзімінен бұрын деп көрсетілгеніне қарамастан, бүгінгі күні Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексінің жобасын әзірлеу қажеттілігі туындап отыр деп есептейді.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, заңды тұлға, құқық объектісі, құқықтық қатынас объектісі, цифрлық құқық, цифрлық код, заңды тұлғалар, заңнама.

NEW OBJECTS OF LAW CREATED BY DIGITAL TECHNOLOGIES AND LEGAL CONSEQUENCES OF LEGAL RELATIONS WITH THEM

Nurmagambetov Rashit Gabitovich

Doctor Ph.D., Associate Professor (Associate Professor), Professor, Department of Law, Kostanay Branch «Chelyabinsk State University», Kazakhstan, Kostanay; e-mail: Orel032@mail.ru

Ukin Simbat Kenzhebekovich

Ph.D., Associate Professor (Associate Professor), Associate Professor Department of Theory of State and Law of Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Kazakhstan, Kostanay; e-mail: justitia8@mail.ru

Nalizko Natalia Alexandrovna

PhD in Law, Professor of the Department of Law Kostanay branch of the Chelyabinsk State University; Kazakhstan, Kostanay; e-mail: nat-nalizko@yandex.ru

Abstract. *In this article, the authors highlight the issues of the legal status of artificial intelligence. The authors note that the development of new technologies, to one degree or another, necessitates the legal regulation of emerging new social relations, including those related to digital technologies and artificial intelligence. At the same time, the authors distinguish two aspects related to the recognition of artificial intelligence as a subject of law, as well as a subject of legal relations.*

The first aspect, according to the authors, is related to the fact that if artificial intelligence is recognized as a subject of law and a subject of legal relations, then in this case artificial intelligence is recognized as having legal capacity, legal capacity and tortiousness, i.e. artificial intelligence will have the legal personality that humans have.

The second aspect is related to the fact that if artificial intelligence is recognized as a subject of law and a subject of legal relations, would it be ethically and morally correct to simultaneously declare artificial intelligence both a new object of law and a new object of civil law in particular? According to the authors, one cannot be a subject of law and a subject of legal relations and at the same time be an object of law and an object of legal relations.

At the same time, the authors appeal to the current legislation, which recognizes individuals and legal entities as subjects of law and subjects of legal relations, but at the same time does not recognize them as objects of law, including objects of civil law.

In addition, the authors briefly cover the issues of digital law in the article. In particular, the authors agree with the thesis that digital law can be considered both in an objective and subjective sense. At the same time, the authors believe that today there is a need to develop a draft Digital Code of the Republic of Kazakhstan, despite the fact that the literature suggests that the development of a draft Digital Code is premature as of 2022-2024.

Keywords: *artificial intelligence, legal personality, object of law, object of legal relations, digital law, digital code, legal entities, legislation.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_53

Введение

Развитие научно-технического прогресса, развитие новых технологий, в том числе цифровых технологий привело к появлению искусственного интеллекта. Что из себя представляет искусственный интеллект? «Искусственный интеллект (англ. artificial

intelligence) (далее - ИИ) — это способность компьютера обучаться, принимать решения и выполнять действия, свойственные человеческому интеллекту»².

«Кроме того, ИИ — это наука на стыке математики, биологии, психологии, кибернетики и ещё кучи всего. Она изучает технологии,

² См. Искусственный интеллект, машинное обучение и глубокое обучение // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://skillbox.ru/media/code/iskusstvennyy_intellekt_mashinnoe_obuchenie_i_glubokoe_obuchenie_v_chyem_raznitsa/ (дата обращения 24.05.2023 г.).

которые позволяют человеку писать «интеллектуальные» программы и учить компьютеры решать задачи самостоятельно. Главная задача ИИ — понять, как устроен человеческий интеллект, и смоделировать его»³.

Материалы и методы исследования

Материалами для исследования являлась нормативно-правовая база, прежде всего Гражданский кодекс Республики Казахстан, а также труды казахстанских и зарубежных ученых-юристов.

Методологическую базу исследования составили общенаучные и частно-научные методы познания: диалектический, индукции, дедукции, анализа, обобщения, а также описательный и сравнительно-правовой методы.

Обсуждение

Мир подвержен изменениям, появляются новые вызовы, к которым государство, общество и граждане должны быть готовы. Одним из таких вызовов является цифровизация, изменившая коренным образом жизнь граждан.

В своем выступлении декан Высшей школы государственного аудита МГУ, д.ю.н., профессор С.М. Шахрай, выступая на VIII Международной научно-практической конференции «Право и информация: Вопросы теории и практики» отметил следующее: «Цифровая Конституция - «многие процессы в виртуальном мире – экономические, финансовые, социальные – рождаются и развиваются быстрее, чем общество успевает их осознать и тем более урегулировать, создать необходимые правовые рамки для «дикого цифрового капитализма, для защиты прав и свобод виртуальной личности, для обеспечения суверенитета государств в условиях трансграничности цифрового мира»⁴[2].

Современная жизнь человека уже не мыслима без социальных сетей и электронных сервисов, поисковых систем и мессенджеров (Google, Yandex, Yahoo, Telegram, WhatsApp, Viber, Uber и др.) сети интернет, электронной торговли (eBay, Amazon, Alibaba, Aliexpress) и электронной валюты (bitcoin), цифровых платформ и технологий по типу blockchain, удаленных сервисов, применяемых в самых разнообразных областях человеческой деятельности.

К сожалению, сегодня не все виды цифровых отношений, в которых человек участвует каждый день, используя программный цифровой продукт, имеют конституционную основу, и, как следствие, гарантии защиты граждан со стороны государства в случае посягательств со стороны злоумышленников.

К примеру, случаи интернет-мошенничеств, которых в последнее время очень много. Суммы и ущерб исчисляются миллионами тенге. Человек остается один на один со своими проблемами, поскольку отсутствуют соответствующие конституционные нормы и глобальные международные правила.

Поэтому необходимы изменения устоявшихся апробированных процедур нормотворческой деятельности.

Соответственно, развитие новых технологий в той или иной степени обуславливает необходимость правового регулирования появившихся новых общественных отношений, связанных в том числе и с цифровыми технологиями и ИИ. Однако при этом следует согласиться с высказанным мнением о том, что «...динамичное развитие новых технологий и техники существенно опережают процессы правового регулирования возникающих отношений» [1].

Республика Казахстан, трансформируя систему государственного управления, принимая комплекс нормативных правовых актов, как и многие другие государства на законодательном уровне реагирует на происходящие изменения.

В Республике Казахстан Постановлением Правительства от 26 марта 2019 года создано Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности, задачей которого является обеспечение информационной безопасности в сферах информатизации, мобилизационной подготовки и т.д.⁵.

Считаем, что это начало работы по выработке в казахстанском обществе конституционных правил регулирования отношений не только в сфере цифровой экономики, искусственного интеллекта, но и в политической, социальной сферах жизнедеятельности государства и общества. К этому процессу присоединяются как можно больше стран мира.

³ Там же.

⁴ «Цифровая Конституция. Судьба основных прав и свобод личности в тотально информационном обществе» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://audit.msu.ru/vshga_news/8448/\(дата обращения 02.06.2023 г.\)](https://audit.msu.ru/vshga_news/8448/(дата обращения 02.06.2023 г.)).

⁵ О внесении изменения в постановление Правительства Республики Казахстан от 26 марта 2019 года № 142 «О некоторых вопросах Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000142> (дата обращения 02.06.2023 г.).

В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года (далее - Концепция), утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674, отмечается, что «Современное развитие общества характеризуется широким внедрением в повседневную жизнь инновационных цифровых технологий, требующих адекватного нормативного регулирования»⁶.

При этом в последнее время появляются все больше научных публикаций, связанных с необходимостью правового регулирования цифровых технологий, определения статуса ИИ, в частности о признании за ИИ субъекта права и субъекта правовых отношений со всеми вытекающими отсюда юридическими последствиями, включая возможность или допустимость признания за ИИ субъекта правонарушения, в том числе субъекта уголовного правонарушения.

Кроме того, об этом прямо указывается в Концепции следующим образом: «Необходимость правового регулирования искусственного интеллекта и робототехники определяется в первую очередь решением вопроса распределения ответственности за вред, причиненный их действиями, а также решением проблемы определения принадлежности права интеллектуальной собственности на произведения, созданные с участием искусственного интеллекта.

После ряда трагических инцидентов с применением беспилотных автомобилей в зарубежных юрисдикциях стала широко обсуждаться возможность наделения роботов правовым статусом и, как следствие, возможность привлечения искусственного интеллекта к юридической ответственности»⁷.

В этой связи проведем краткий анализ ИИ как объекта права, так и объекта гражданского права и гражданских правоотношений в частности.

Если говорить об ИИ как об объекте права в целом, так и об объекте гражданского права в частности, то по этому поводу приведем цитату Д.С. Милинчука: «...пользуясь сформулированными в гражданском законодательстве положениями, любая роботизированная система представляет собой объект гражданских правоотношений» [2, с.70-76].

Далее автор пишет, что «Если подходить с этой позиции к определению места ро-

ботов в гражданском правоотношении, то по всем имеющимся признакам они будут являться объектами. А, стало быть, давая определение искусственному интеллекту как более широкой категории, включающей как роботов, так и иные IT-технологии, – это результаты интеллектуальной деятельности, свободные в гражданском обороте. Таким образом, искусственный интеллект может быть объектом договорных отношений. Он может свободно отчуждаться, приобретаться, передаваться в пользование и охраняться в качестве объекта гражданского права и как результат интеллектуальной деятельности» [2, с.70-76].

При этом, на наш взгляд, возникают следующие обстоятельства. С одной стороны, действительно, давно назрела необходимость признания ИИ в качестве как объекта гражданского права, так и объекта права вообще. С другой стороны, ратование за признание ИИ субъектом права, а также субъектом правовых отношений вызывает ряд проблемных аспектов.

Первое. В случае, если признать ИИ субъектом права и субъектом правовых отношений, то в этом случае мы признаем за ИИ наличие правоспособности, дееспособности и деликтоспособности, т.е. ИИ будет обладать правосубъектностью, которыми обладают люди. При этом, если за ИИ признать деликтоспособность и закрепить на законодательном уровне обязанность ИИ нести юридическую ответственность, в том числе и уголовную ответственность за совершенное им правонарушение, то здесь надо учитывать и такое обстоятельство, как осознание ИИ того факта, что государство привлекает его к юридической ответственности, которая предполагает в том числе и меры государственного принуждения. Только при наличии того, что если ИИ осознает факт его привлечения к юридической ответственности за совершенное правонарушение, то тогда можно ставить вопрос о том, что ИИ будет субъектом правонарушения, в том числе и субъектом уголовного правонарушения.

Это потребует внесения соответствующих изменений и дополнений в законодательные акты, которые предусматривают тот или иной вид юридической ответственности (в ГК РК, ТК РК, КоАП РК, УК РК).

В этой связи сошлемся на мнение Д.С.

⁶ Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения 02.06.2023 г.).

⁷ Там же.

Милинчука, который пишет: «Государства, развивая технические возможности искусственного интеллекта в обществе, вопросы первостепенной важности отводят на второй план. В частности, прежде чем давать социальную жизнь роботам, необходимо было определить некоторые правовые позиции по важным вопросам. Может ли способность роботов принимать самостоятельные решения расцениваться как ментальная составляющая? Могут ли действия роботов квалифицироваться как деяния? Как такие действия будут расцениваться с точки зрения вины? А, главное, чьей вины? Робота ли? Программиста ли? Заказчика ли программного продукта?» [2, с.70-76].

Далее он пишет, что «Определяя виновное лицо в случае, если речь идет о вреде третьим лицам, в настоящее время представляется разумным пойти по пути солидарной ответственности программиста и заказчика программного продукта. Логика этого предложения следующая.

Во-первых, заказчик, в собственность которого переходит искусственный интеллект, должен быть готов нести ответственность за возможный ущерб третьим лицам, как собственник автомобильного средства или собаки.

Во-вторых, программист, создавший искусственный интеллект или внесший в уже существующий какие-то изменения, должен отвечать за результат и качество своей работы, как любой производитель товаров или исполнитель оказанных услуг.

Использование искусственного интеллекта обусловлено, как минимум, волеизъявлениями трех субъектов права – пользователя, заказчика и программиста-создателя» - заключает Д.С. Милинчук [2, с.70-76].

Второе. В случае признания ИИ субъектом права и субъектом правовых отношений будет ли с этической, моральной стороны правильным одновременно объявлять ИИ как новым объектом права, так и новым объектом гражданского права в частности? Нельзя быть субъектом права и субъектом правовых отношений и одновременно быть объектом права и объектом правовых отношений. Действующее законодательство не признает же физических и юридических лиц, которые являются субъектами

права, которые обладают право- и дееспособностью, а также деликтоспособностью объектами права, в том числе объектами гражданского права! Объекты гражданского права перечислены в статье 115 Гражданского кодекса РК (Общая часть)⁸.

Данные вопросы, на наш взгляд, отпадут сами собой в том случае, если ИИ, как и человеческий мозг, будет обладать когнитивными функциями [3]. Когнитивные функции в правовой сфере предполагают не только сознание и волю самостоятельно вступать в правовые отношения (право- и дееспособность), не только способность самостоятельно нести юридическую ответственность за совершенное правонарушение (деликтоспособность), но и способность субъекта права самостоятельно защищать свои права и свободы всеми не противоречащими закону способами, в том числе и в судебном порядке. Только при наличии указанных признаков или критериев можно, не обязательно в судебном порядке, признать за ИИ субъекта права, субъекта правовых отношений и субъекта правонарушения, т.е. как обладающего правосубъектностью.

При этом, на наш взгляд, критерием того, кто должен определять, обладает ли ИИ правосубъектностью или нет, должны сами люди и в целом человеческое общество, а также само государство.

Однако на сегодняшний день пока неизвестны случаи, когда ИИ подал бы в суд на человека или на юридическое лицо, или чтобы роботы судились между собой на основе права, которое создано человеческим обществом и государством.

Теперь вкратце перейдем к цифровому праву.

На наш взгляд, цифровое право, как и само право, можно рассматривать как в объективном, так и в субъективном смысле. Цифровое право в объективном смысле, согласно интернет-источника – «это сфера права, которая включает в себя сразу несколько отраслей права и регулирует отношения, связанные с ИТ.»⁹.

«В цифровое право входит регулирование отношений в сфере деятельности ИТ-проектов, публикации информации в сети, блокчейна, обработки персональных данных, больших данных, искусственного интел-

⁸ Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2023 г.) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061 (дата обращения 16.06.2023 г.).

⁹ Цифровое право: что это, зачем его нужно знать и где можно изучить // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://habr.com/ru/companies/digitalrightscenter/articles/519638/> (дата обращения 01.06.2023 г.).

лекта и других сферах. Они пересекаются между собой и дополняются другими, и в конечном счёте сфера действия цифрового права расширяется с тем, как цифровизация входит в новые сферы нашей жизни»¹⁰.

В субъективном смысле «Цифровые права — это права человека, заключающиеся в праве людей на доступ, использование, создание и публикацию цифровых произведений, доступ и использование компьютеров и иных электронных устройств, а также коммуникационных сетей, в частности, к сети интернет. Доступ в интернет признаётся как право в соответствии с законодательством ряда стран»¹¹.

Соглашаясь с данными тезисами, отметим, что еще несколько лет назад появились публикации, где предлагаются регулировать указанные вопросы законодательным актом в форме Цифрового кодекса. В частности, применительно к Российской Федерации А.И. Овчинников и В.И. Фатхи полагают следующее: «Уже очевидно, что необходимо создание «Концепции правовой политики России в условиях цифровой экономики», разработка законопроекта «Цифровой кодекс РФ». Проект позволит сформулировать теоретические основания правового обеспечения цифровой экономики, разработать механизм комплексного правового регулирования отношений, возникающих в связи с развитием цифровой экономики, создать правовую основу для ее развития» [4, с. 104-112].

Что же касается Республики Казахстан, то по мнению С.К. Идрышевой «...разработка проекта Цифрового кодекса по состоянию на 2022-2024 годы является преждевременной» [1].

На наш взгляд, вряд ли разработка проекта Цифрового кодекса на указанный период является преждевременной. Цифровые технологии, как известно, давно проникли практически во все сферы общественной и государственной жизни. Поэтому уже актуальной стала задача по разработке проекта Цифрового кодекса Республики Казахстан, где среди многих понятий было бы дано определение и такой дефиниции, как «Ис-

кусственный интеллект».

При этом принятию Цифрового кодекса РК должно предшествовать внесение изменений и дополнений в статью 8 Закона РК от 6 апреля 2016 года «О правовых актах»¹² по вопросам регулирования общественных отношений в сфере цифровых технологий соответствующим кодексом. Кодекс и как одна из форм закона, и как результат кодификационной работы выступает, как известно, одной из форм систематизации законодательства.

Результаты

Уже очевидно, что давно настало время по правовому регулированию определения правового статуса таких новых объектов права, созданные цифровыми технологиями, как искусственный интеллект, роботы, что предопределяет необходимость кодификационной работы по разработке и принятию проекта Цифрового кодекса РК.

В свою очередь, процесс кодификации, как правило, предполагает, что проект Цифрового кодекса РК должен в своем содержании не просто объединить, а переработать с учетом реально складывающихся общественных отношений правовые нормы из ряда уже действующих Законов РК, включая Конституционный закон Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года «О Международном финансовом центре «Астана»¹³, где статья 4-1 определяет вопросы особого режима регулирования в сфере цифровых активов, а также Законов РК от 7 января 2003 года «Об электронном документе и электронной цифровой подписи», от 21 мая 2013 года «О персональных данных и их защите», от 24 ноября 2015 года «Об информатизации», от 6 февраля 2023 года «О цифровых активах в Республике Казахстан» и ряда других законов, регулирующих вопросы цифровых технологий.

Заключение

В заключение отметим, что сама подготовка проекта Цифрового кодекса РК в содержательном плане должна учитывать не только реально сложившиеся общественные

¹⁰ Там же.

¹¹ Цифровые права // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0 (дата обращения 01.06.2023 г.).

¹² Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788 (дата обращения 16.06.2023 г.).

¹³ Конституционный закон Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года «О Международном финансовом центре «Астана» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2023 г.) // [Электрон. ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390 (дата обращения 30.06.2023 г.).

отношения, современное развитие цифровых технологий, потребности социальной жизни людей, общества, государства, но и отвечать методам, правилам, приемам и средствам юридической техники. Именно соблюдение этих правил обеспечит четкую формулировку предписаний правовых норм,

их текстуальную ясность, непротиворечивость, согласованность, что будет способствовать более эффективному правовому регулированию общественных отношений, в том числе в сфере цифровых технологий и искусственного интеллекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Идрышева С.К. О цифровом кодексе Казахстана // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34311746 (дата обращения 29.05.2023 г.).
2. Милинчук Д.С. Искусственный интеллект в праве: тенденции, угрозы и перспективы права на современном этапе развития общества // DOI: 10.24412/2072-4098-2021-7-70-76 / Имущественные отношения в РФ - № 7 (238) 2021.
3. Гимранов Р.Ф. Когнитивные функции // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://newneuro.ru/kognitivnye-funkczii/> (дата обращения 31.05.2023 г.).
4. Овчинников А.И., Фатхи В.И. Цифровые права как объекты гражданских прав // Философия права, 2019, № 3 (90). - С. 104-112.

REFERENCES

1. Idrysheva S.K. O cifrovom kodekse Kazahstana // [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34311746 (data obrasheniya 29.05.2023 g.).
2. Milinchuk D.S. Iskusstvennyj intellekt v prave: tendencii, ugrozy i perspektivy prava na sovremennom etape razvitiya obshestva // DOI: 10.24412/2072-4098-2021-7-70-76 / Imushestvennye otnosheniya v RF - № 7 (238) 2021.
3. Gimranov R.F. Kognitivnye funkczii // [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://newneuro.ru/kognitivnye-funkczii/> (data obrasheniya 31.05.2023 g.) (prim. avtorov).
4. Ovchinnikov A.I., Fathi V.I. Cifrovye prava kak obekty grazhdanskih prav // Filosoфиya prava, 2019, № 3 (90). S.104-112.



ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЧИТАЕЛЬНОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ АКТОВ

Чехович Татьяна Валериевна

Доктор юридических наук, доцент, Teaching Professor Maqsut Narikbayev University;
Республика Казахстан, г. Астана; e-mail: t_chehovich@kazguu.kz

Аннотация. Статья посвящена анализу отдельных аспектов проблемы обеспечения читабельности юридических актов. Автор отстаивает и обосновывает идею о том, что необходимость обеспечения понятности или читабельности содержания юридических актов предопределяется требованиями юридической определенности, которая рассматривается в качестве составного элемента принципа верховенства права.

Автор обосновывает положение о том, что эффективным способом обеспечения читабельности юридических актов выступает лингвистическая экспертиза. Вместе с этим, применительно к ситуации в Республике Казахстан, указывается, что существующие на сегодняшний день подходы к ее проведению требуют существенной доработки, так как, по факту, в ее рамках проверяется лишь аутентичность текстов нормативных актов на русском и казахском языках. Кроме того, заостряется внимание и на том факте, что, фактически, без всякой лингвистической проверки остаются те юридические акты, которые издаются на местном уровне. В статье формулируются конкретные предложения, направленные на уточнение целей и функций лингвистической экспертизы.

Автор отмечает, что успешное проведение лингвистической экспертизы не может быть обеспечено без предварительной подготовки соответствующих специалистов. В связи с этим в статье ставится на обсуждение вопрос о подготовке (в рамках университетского образования) юристов-лингвистов, способных (в будущем) на высоком профессиональном уровне выявлять терминологические, лексико-семантические и логико-синтаксические ошибки в юридических актах.

Отдельное внимание в статье уделено необходимости разработки электронной базы юридических терминов, которая, во-первых, должна на постоянной основе поддерживаться в актуальном состоянии и, во-вторых, быть обязательной для использования всеми субъектами, прежде всего, нормотворческой деятельности.

Ключевые слова: юридический акт, нормативный правовой акт, принцип юридической определенности, читабельность, лингвистическая экспертиза, формулы читабельности, юридическая терминология.

SOME ASPECTS FOR ENSURING READABILITY OF LEGAL ACTS

Chekhovich Tetiana

Doctor in Law, Associate Professor, Teaching Professor Maqsut Narikbayev University,
Republic of Kazakhstan, Astana; e-mail: t_chehovich@kazguu.kz

Abstract. The article is focused on the analysis of certain aspects of the problem for ensuring the readability of legal acts. The author argues and substantiates the idea that the need to ensure understandability or readability of legal acts' content is predetermined by the requirements of legal certainty, which is considered as an integral element of the rule of law principle.

The author substantiates the position that semantic-textual expertise is an effective method to ensure the readability of legal acts. Besides, particular attention is paid to the fact that those legal acts that are issued at the local level remain, in fact, without any semantic-textual examination. Specific suggestions aimed at clarifying the goals and functions of semantic-textual examination are formulated in the article.

The author notes that successful semantic-textual examination cannot be ensured without prior training of the relevant specialists. In this regard, the author of the article brings up for

discussion the issue of training (within the framework of University education) legal linguists who are capable (in the future) to identify terminological, lexical-semantic and logical-syntactic errors in legal acts at a high professional level.

Particular attention in the article is paid to the need to develop electronic database of the terms of law, which, first of all, must be constantly updated and, secondly, should be mandatory used by all subjects, primarily by rule-making ones.

Key words: *legal act, regulatory legal act, principle of legal certainty, readability, semantic-textual examination, formulas of readability, terms of law.*

ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕРДІҢ ОҚЫЛУ ЖАРАМДЫЛЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЖЕКЕ АСПЕКТІЛЕРІ

Татьяна Валериевна Чехович

Заң ғылымдарының докторы, доцент, Teaching Professor Maqsut Narikbayev University; Қазақстан Республикасы, Астана қ.; e-mail: t_chehovich@kazguu.kz

Аннотация. *Мақала құқықтық актілердің оқылу жарамдылығын қамтамасыз ету мәселесінің жекелеген аспектілерін талдауға арналған. Автор заң актілердің мазмұнының түсініктілігі мен оқылу жарамдылығын, құқық үстемдігі қағидатының құрылымдық элементі болып табылатын, құқықтық анықтылықтың талаптарымен айқандалу идеясын негіздейді.*

Автор құқықтық актілердің оқылу жарамдылығын қамтамасыз етудің тиімді тәсілі ретінде лингвистикалық сараптама өткізу жайлы ойды тұжырымдайды. Сонымен қатар, қазіргі таңда Қазақстан Республикасында лингвистикалық сараптаманың жасалу әдістері елеулі жетілдіруді қажет ететіндігі айқындалады, себебі іс жүзінде, оның аясында нормативтік актілердің орыс және қазақ тіліндегі түпнұсқалық сәйкестігі ғана тексеріледі.

Одан бөлек, жергілікті деңгейде шығарылатын құқықтық актілер лингвистикалық тексерусіз қалатынына назар аударылады. Мақалада лингвистикалық сараптаманың мақсаты мен функциясын нақтылауға бағытталған ұсыныстар тұжырымдалады.

Автор, тиісті мамандарды алдын ала дайындаусыз, лингвистикалық сараптаманы қамтамасыз ету мүмкін емес екенін атап өтеді. Осыған байланысты, мақалада құқықтық актілерде терминологиялық, лексикалық-семантикалық және логикалық-семантикалық қателерді болашақта жоғары кәсіби деңгейде анықтай алатын лингвист-заңгерлерді (университетте білім беру аясында) дайындау мәселесі талқыға салынады. Бұған қоса, біріншіден, үнемі жаңартылып, екіншіден, барлық субъектілердің, оның ішінде ең алдымен, норма шығармашылық қызмет субъектілерінің пайдалануы үшін міндетті болатын, заң терминдерінің электрондық дерекқорын әзірлеу қажеттілігіне ерекше көңіл бөлінеді.

Түйін сөздер: *құқықтық акт, нормативтік құқықтық акт, құқықтық анықтылық қағидаты, оқылу жарамдылығы, лингвистикалық сараптама, оқылу жарамдылығы формулалары, құқықтық терминология.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_61

Введение

Юридическая доктрина наряду с практикой правоприменения находятся в состоянии постоянного развития, что объясняется различными факторами, полному анализу которых стоило бы посвятить отдельное исследование. Однако, в рамках данной статьи, мы хотели бы акцентировать внимание лишь на том, что в последние годы в названных сферах наблюдаются ярко выраженные тен-

денции, связанные с призывами как политиков, так и ученых сделать юридические акты (во всем их видовом многообразии) более понятными для их непосредственных адресатов. В свою очередь, необходимо подчеркнуть, что подобные идеи, на наш взгляд, стали продолжением всепроникающего действия принципа верховенства права, требования которого, очевидно, воздействуют на волю и поступки как субъектов правотвор-

ческой, так и субъектов правоприменительной деятельности в их самом широком разнообразии [1, с. 175; 2].

Вместе с этим, следует отметить, что проблематика читабельности юридических актов, не смотря на ее значимость, все еще не получила системного и полного освящения на страницах казахстанской юридической литературы. На сегодня мы имеем возможность ознакомиться лишь с небольшим количеством исследований на данную тему. Так, в последние годы этому вопросу уделяли внимание О. Даирова, Г. Ильсова, С. Яковлева, которые, однако, лишь в постановочном порядке озвучивали отдельные аспекты названного вопроса. Очевидно, что этих результатов недостаточно для того, чтобы обеспечить надлежащий уровень ясности и понятности нормативных правовых актов, издаваемых в Республике Казахстан. Изложенное, таким образом, дополнительно объясняет актуальность данной статьи, в которой будет сделана попытка выйти на новый уровень формулирования конкретных предложений, направленных на улучшение ситуации в сфере, которая анализируется.

Материалы и методы

В основу статьи положены как положения нормативных правовых актов Республики Казахстан, так и других государств, посвященные проблематике читабельности юридических актов. Кроме того, автором были изучены научные работы широкого круга авторов, которые исследовали названную проблематику. Названные материалы были исследованы при помощи совокупности различных методов научного познания, а именно: сравнительно-правового, структурно-функционального, логического и аналитического.

Обсуждение

Верховенство права и читабельность юридических актов

Если даже поверхностно остановиться на анализе принципа верховенства права, то станет очевидным, что необходимость обеспечения понятности или читабельности содержания юридических актов предопределяется требованиями юридической

определенности, которая рассматривается в качестве составного элемента названного принципа. В этой части уместным будем вспомнить о докладе Венецианской комиссии «О верховенстве права», в котором было подчеркнуто, что «принцип юридической определенности является важнейшим для обеспечения доверия к судебной системе и к верховенству права. Это крайне важно и для продуктивных соглашений в сфере бизнеса, которые двигают развитие и экономический прогресс. Для достижения такого доверия государство должно обеспечивать, чтобы тексты законов были легкодоступными... закон ... должен быть сформулирован достаточно точно, для того чтобы позволить индивидууму регулировать свое поведение... Юридическая определенность требует, чтобы юридические нормы были ясными и точными...»¹.

На подобной позиции пребывают и органы власти Республики Казахстан, в частности Конституционный Суд, который в одном из своих первых решений указал, что «закон должен соответствовать требованиям юридической точности и предсказуемости последствий, то есть его нормы должны быть сформулированы с достаточной степенью четкости и основаны на понятных критериях, исключающих возможность произвольной интерпретации положений закона. Из принципа верховенства права вытекает требование формальной определенности, ясности и непротиворечивости правового регулирования, взаимной согласованности предметно связанных между собой норм различной отраслевой принадлежности»².

Значение юридической определенности юридических актов (прежде всего нормативных) проявляется и на уровне правоприменения. В этой части уместными выглядят слова Е. Кузьмишиной, которая пишет о том, что большая часть судебных, в частности, социальных споров порождается проблемами юридической определенности содержания нормативных правовых актов. «Конечно, законодатель мог бы решить эту проблему, и не только установлением тех гарантий государства, которые оно в состоянии реализовать, а прежде всего более понятным и четким формулированием законодательства. Наш законодатель, к сожалению, форму-

¹ Доклад о верховенстве права, утвержденный Венецианской комиссией на 86-й пленарной сессии (Венеция, 25-26 марта 2011 года), пп. 44, 46 // https://continent-online.com/Document/?doc_id=31150625 (дата обращения 10.11.2023)

² Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 22 февраля 2023 года № 3 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 1) пункта 1 и пункта 2 статьи 610 Кодекса Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс)» // <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/433407?lang=ru> (дата обращения 10.11.2023)

лирует законы так, что возникает двойное толкование законодательства... Только при условии применения законодательного акта, который соответствует требованию «качества закона», возможно соблюдение принципа верховенства права» [3].

Вместе с изложенным, на наш взгляд, стоит особенно подчеркнуть и то, что требование юридической определенности не может ограничиваться лишь сферой законотворчества (созданием законов). Юридическая определенность, а вместе с ней и читабельность, – это универсальный стандарт, который должен быть соблюден в процессе создания любого юридического акта, обладающего регулирующим характером. Данное утверждение может быть подтверждено, например, ч. 2 ст. 79 АППК РК³, где сказано, что административный акт должен быть ясным для понимания.

Читабельность юридических актов и лингвистическая экспертиза: современное положение

Юридические акты, как известно, состоят из слов, благодаря которым все заинтересованные лица могут понять содержание, вытекающих из их регулирующих предписаний. Таким образом, первичный уровень юридической определенности формируется на уровне слов и их комбинаций, которые используются при их создании. Совокупность существующих в данной сфере лексических, синтаксических и стилистических правил образует базовое содержание института читабельности юридических актов.

Институт читабельности – недостаточно изученное юридическое явление в постсоветской юридической доктрине, что, собственно говоря, и объясняет наличие большого количества системных ошибок прежде всего в сфере правотворчества. Показательной в этой части, например, представляется

ситуация, связанная с отсутствием в нормативных правовых актах некоторых государств, регулирующих подготовку законов, положений, требующих проверки их проектов на предмет читабельности, что должно быть осуществлено, прежде всего, в рамках лингвистической экспертизы. Так, например, в Регламенте Верховной Рады Украины (ст. 103) сказано лишь, что по поручению Председателя Верховной Рады Украины или согласно распределению обязанностей – Первого заместителя Председателя Верховной Рады Украины или по решению главы комитета законопроект направляется на научную, юридическую или иную экспертизу⁴. То есть, о лингвистической экспертизе, как об отдельном виде экспертизы, в этом законе не упоминается. Только отдельные ее «следы» (правильность написания слов, предложений, оборотов и т.д.) находят проявления в рамках иных видов экспертной работы с законопроектами – в рамках их правовой и научной экспертиз [2].

Немного иначе выглядит ситуация в этой части в Казахстане. В НПА, регламентирующих порядок разработки юридических актов нормативного типа, упоминается научная лингвистическая экспертиза. О ней, в частности, сказано в ст. 33 Законе РК «О правовых актах»⁵, в п.п. 4, 62 Правил законотворческой работы Правительства Республики Казахстан⁶, в п.п. 67-86 Правил организации и проведения научной экспертизы, а также отбора научных экспертов⁷.

Анализ названных НПА, а также Правил разработки, согласования проектов подзаконных нормативных правовых актов⁸, позволяет сделать несколько выводов касательно научной лингвистической экспертизы:

во-первых, она проводится только в отношении проектов законов, международных договоров или проектов международных договоров;

³ Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI // Ведомости Парламента РК, 2020, № 13, Ст. 66.

⁴ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI// Відомості Верховної Ради України, 2010, № 14-15, № 16-17, Ст. 13.

⁵ О правовых актах: Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗПК // Ведомости Парламента РК 2016, № 7-I, Ст. 46.

⁶ Об утверждении Правил законотворческой работы Правительства Республики Казахстан : Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года № 907 // САПП Республики Казахстан, 2016 г., № 67, Ст. 462.

⁷ Об утверждении Правил организации и проведения научной экспертизы, а также отбора научных экспертов: Совместный приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 11 июля 2023 года № 473, и.о. Министра национальной экономики Республики Казахстан от 12 июля 2023 года № 135 и Председателя Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционной службы) от 11 июля 2023 года № 223 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033104/info> (дата обращения 10.11.2023).

⁸ Об утверждении Правил разработки, согласования проектов подзаконных нормативных правовых актов : Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 3 июля 2023 года № 448 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033023/info> (дата обращения 10.11.2023).

во-вторых, данная экспертиза применительно к проектам законов, разработанным в порядке законодательной инициативы Президента, может не проводиться;

в-третьих, заданием экспертизы выступает проверка аутентичности текстов проектов законов, международных договоров или проектов международных договоров, подготовленных на русском и казахском языках;

в-четвертых, научная лингвистическая экспертиза не проводится в отношении проектов подзаконных нормативных правовых актов. За качество их разработки, соблюдение норм литературного языка, юридической терминологии и юридической техники, аутентичность текстов на казахском и русском языках отвечает государственный орган-разработчик.

Таким образом, как видим, лингвистическая экспертиза, в рамках которой выполнялась бы задача, связанная с обеспечением читабельности проектов НПА, на сегодняшний день не выполняется. В развитие сказанного следует добавить, что уровень контроля за качеством разрабатываемых НПА снижается по мере уменьшения их юридической силы. Это, в частности, подтверждается и тем, что, например, в Правилах разработки, согласования проектов подзаконных нормативных правовых актов сформулированы требования исключительно к проектам постановлений. О порядке разработки проектов иных НПА ничего не говорится, хотя в п. 2 данных Правил перечисляется вся система подзаконных НПА.

Лингвистическая экспертиза и ее базовые положения

Важность проверки аутентичности текстов проектов НПА на русском и казахском языках, безусловно, не вызывает никаких сомнений. По этому поводу, наряду с отдельными авторами [4], недавно высказался и Конституционный Суд РК, который в своем постановлении подчеркнул, что «равенство в употреблении казахского и русского языков означает также равную юридическую значимость текстов нормативных правовых актов на казахском и русском языках», а также что «смысловая неидентичность, искажающая содержание правовой нормы и порождающая невозможность ее однозначного

понимания, исключает, исходя из смысла пункта 2 статьи 7 Конституции Республики, применение такой нормы на практике»⁹.

Однако вместе с этим, на наш взгляд, очевидно, что лингвистическая экспертиза на может ограничиваться только этим заданием. В рамках ее проведения должны решаться также и иные, не менее значимые задачи. При этом следует подчеркнуть, что перечень таких задач может отличаться в зависимости от языка, на котором подготовлен проект НПА. На сегодняшний день, как известно, возникают некоторые сложности, связанные с подготовкой проектов НПА именно на казахском языке [5], что, по словам Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева, требует продолжения политики усиления статуса государственного казахского языка¹⁰.

В этой связи для Казахстана может быть интересен опыт Украины, которая также ориентирована на отказ от русскоязычной терминологии в праве и в принципе. Используя наработки украинских авторов, можно сформулировать следующие рекомендации применительно к лингвистической экспертизе. Так, целями ее проведения должны быть: проверка терминологически-речевого материала на предмет соответствия нормам казахского языка; унификация и нормирование юридической терминологии, а также словосочетаний и синтаксических конструкций, имеющих постоянный характер и требующих одинакового употребления в юридических текстах; замена, насколько это оправдано и возможно, иноязычных терминозаимствований и скопированных конструкций преимущественно казахскими; выработка с учетом норм и традиций казахского юридического языка терминологии, направленной на обозначение новых юридических понятий и явлений, разработка теоретического обоснования и методологических основ развития казахской юридической терминосистемы; обеспечение единства терминологически-языкового оформления текстов проектов НПА, а также казахских переводов международных документов [6, с. 76-77].

Немаловажным представляется также и вопрос функций лингвистической экспертизы, выделение которых позволит более наглядно понять ее значение в процессе соз-

⁹ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 25 сентября 2023 года № 29-НП «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан статьи 482 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан от 4 июля 2014 года» // Казахстанская правда, 26 сентября 2023 г. № 183.

¹⁰ Казахстан будет продолжать политику усиления статуса государственного казахского языка // <https://thevoicemedia.kz/tpost/8n5oo0y1s01-kazakhstan-budet-prodolzhait-politiku-usil> (дата обращения 10.11.2023).

дания НПА. Так, Ю. Бугайко считает, что характерными именно для лингвистической экспертизы проектов НПА как важного фактора улучшения законопроектной работы представляются следующие функции: диагностическая – связана с распознаванием и определением ошибок в тексте законопроекта, форм их выражения для устранения и предотвращения таких ошибок в будущем. Оценка позволяет глубже изучить процесс законопроекта, установить причины, препятствующие достижению надлежащего качества законопроектов; определить факторы, способствующие проектированию логически согласованного законопроекта. Диагностика возможна при наблюдательности эксперта и наличии у него умения правильно диагностировать правовые явления; методическая – заключается в упорядочении лингвистического исследования законопроекта, формировании последовательного и систематического плана, алгоритма такого исследования; аналитическая – заключается в детальном исследовании характеристик законопроекта лингвистическими методами, с помощью которых можно обнаруживать скрытое содержание в текстах законопроектов (например: коррупциогенные факторы, нарушения или ограничения прав человека, признаки дискриминации и т.п.); предупреждающая – заранее предупреждает допущение ошибок в тексте законопроекта; прогностическая – заключается в предвидении на основе имеющихся данных вероятность возникновения проблем применения предписаний законодательства в связи с допущенными ошибками в тексте законопроекта; оценивающая – устанавливает соответствие текста законопроекта определенным критериям; корректирующая – предполагает внесение правок, исправлений в текст законопроекта; герменевтическая – заключается в интерпретации текста законопроекта, направленного на выявление истинного значения правовых конструкций; аргументационная – предполагает обоснование экспертом положений его выводов с целью убеждения в целесообразности их учета в тексте законопроекта [7, с. 42-43].

Поддерживая сформулированный перечень функций, мы, тем не менее, считаем необходимым дополнить его еще одной, в рамках которой должна достигаться цель повышения уровня читабельности сформулированных положений в тексте проекта НПА. Очевидно, что лингвистическая экспертиза должна обеспечить такой уровень

ясности и понятности норм права, который обеспечит их легкое восприятие и понимание среднестатистическим (по интеллектуальным характеристикам) лицом. Для этого обязательным элементом данной экспертизы должно стать использование формулы / формул читабельности НПА.

Как уже было ранее отмечено автором, на сегодняшний день в мировой практике наработано немало разнообразных формул, с помощью которых измеряется уровень сложности (для понимания) юридического документа. В частности, речь идет о таких: Формула Флеша, Индекс Флеша-Кинкейда, Индекс Колман-Лиану, Автоматический индекс удобства чтения, Индекс SMOG, Индекс туманности Ганнинга [2].

Очевидно, что данные формулы / индексы были разработаны с учетом особенностей того или иного языка, которые являются настолько специфичными, что исключают использование последних для оценки читабельности текстов НПА, подготовленных, скажем, на казахском языке. Из этого следует два небольших вывода: во-первых, формулы / индексы читабельности, как показал опыт их применения, помогают улучшить уровень ясности текстов НПА и, во-вторых, они должны быть разработаны для каждого конкретного языка.

Субъекты проведения лингвистической экспертизы

Продолжая разговор о лингвистической экспертизе необходимо согласиться с позицией тех авторов, которые отстаивают идею обязательности участия в процессе ее проведения как филологов (лингвистов), так и юристов. Так, по мнению О. Л. Доценко, актуальной представляется проблема разработки механизмов привлечения специалистов, осведомленных в правовых и лингвистических вопросах, к подготовке нормативных правовых актов, их экспертной оценке относительно наличия или отсутствия терминологических, лексико-семантических и логико-синтаксических ошибок [8, с. 16]. Реализация данной идеи, однако, представляется достаточно сложной, по крайней мере, в ближайшей перспективе, поскольку на сегодняшний день учебные заведения не готовят юридических лингвистов, которые, собственно говоря, и должны заниматься проведением названного выше вида экспертизы. Таким образом, возникает необходимость подумать о коллаборации заинтересованных стейкхолдеров

(в лице, прежде всего, Министерства юстиции РК) с высшими учебными заведениями, направленной на разработку и включение в учебные планы университетов новой специальности – юридической лингвистики. Очевидно, что подготовка таких кадров не может обойтись без запросов со стороны заинтересованных органов власти, активно занимающихся нормотворческой деятельностью. Каждый из них должен иметь в своем штате специалиста подобного профиля. Без этого нам вряд ли удастся добиться существенных изменений в части повышения лингвистического качества НПА, а значит и их читабельности.

Юридическая терминология

Если принять во внимание сформулированные выше рекомендации и оттолкнуться от них в процессе разработки института лингвистической экспертизы, то, в первую очередь, возникает необходимость обеспечить единство юридической терминологии (как на русском, так и на казахском языках). В этой части был абсолютно прав В. Аверьянов, который справедливо писал, что введение унифицированных понятий и терминов для выражения однородных явлений представляет собой важное условие повышения юридической культуры [9, с. 58]. От себя добавим, что выполнение данного задания складывается также и одну из обязательных основ для повышения уровня читабельности НПА. С этим соглашаются и другие авторы, занимающиеся изучением данной проблематики [10, с. 33-34].

Результаты

В этой связи необходимо выполнить ряд взаимосвязанных задач:

во-первых, провести основательную ревизию существующих юридических терминов, направленную, в первую очередь, на выявление категорий, которые дублируют друг друга, а также тех дефиниций, которые отличаются в написании, хотя несут одинаковую смысловую нагрузку;

во-вторых, необходимо уделить внимание созданию электронной базы данных юридических терминов, которой в обязательном порядке должны пользоваться все разработчики проектов НПА. Необходимо закрепление правила, согласно которому должно быть запрещено использование терминов,

не получивших отражение в названной базе. Подобный подход должен исключить процесс фривольного использования юридической, в том числе, и ошибочной терминологии. Важным конечно же является не только составление перечня терминов, но и их толкование (официальное), которое опять-таки будет содействовать единообразному пониманию содержания того или иного понятия;

в-третьих, названная база данных должна поддерживаться в актуальном состоянии на постоянной основе. Язык права – это живой язык, который объективно трансформируется под воздействием изменений, происходящих в обществе и в государстве. Подобные изменения, как следствие, должны отображаться и в базе данных юридической терминологии.

Очевидно, что названный перечень задач должен выполняться на постоянной основе и желательно субъектом, который бы «охватывал» все сферы права. Следует отметить, что в Казахстане определенные шаги в этой сфере реализуются. В данном случае речь идет о созданной Республиканской терминологической комиссии – консультативно-совещательном органе, вырабатывающем предложения в области терминологической лексики казахского языка по всем отраслям экономики, науки, техники и культуры. Рабочим органом Комиссии является Комитет языковой политики Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан¹¹. Однако данная, очень правильная идея, на наш взгляд, страдает определенной необработанностью в следующих аспектах. В первую очередь следует обратить внимание, что Комиссия отвечает абсолютно за все терминологические сферы, что представляется весь проблематичным, так как сфер чрезвычайно много и каждая из них обладает, очевидно, спецификой. Далее это то, что комиссия работает не на постоянной основе и под эгидой министерства, что существенно снижает «авторитетность» ее решений / предложений как для Правительства в целом, так и для других центральных органов власти, а особенно тех, которые не входят в систему исполнительной власти.

В этой части для Казахстана, возможно, будет полезным опыт Украины, где была создана Украинская комиссия по вопросам правовой терминологии, призванная обеспечить точное и одинаковое употребление

¹¹ О создании Республиканской терминологической комиссии: приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 19 сентября 2022 г. № 48 // <https://online.zakon.kz> (дата обращения 10.11.2023).

юридических терминов в законотворческой работе и в официальных актах. Основными задачами комиссии были: изучение законодательного материала с целью определения и унификации юридической терминологии, составление реестров украинских правовых терминов, создание юридических словарей; подготовка рекомендаций по одинаковому применению юридических терминов в разных отраслях права; осуществление терминологически-языковой экспертизы проектов актов законодательства. Состав комиссии и ее глава утверждались Президентом Украины. Организационное и другие виды обеспечения деятельности Комиссии осуществлял Украинский юридический фонд¹².

Заключение

Подводя общий итог, следует еще раз обратить внимание на тот факт, что в современных условиях развития общества и государства требование юридической определенности (читабельности) не может ограничиваться лишь сферой законотворчества (созданием законов). Юридическая определенность, а вместе с ней и читабельность, – это универсальный стандарт, который должен быть соблюден в процессе создания любого юридического акта, обладающего регулирующим характером. На данный вывод следует обратить особое внимание прежде всего органов исполнительной власти и местного самоуправления, так как на уровне их функционирования названные требования соблюдаются в очень ограниченном варианте.

Изложенное позволяет говорить о том, что достижение высокого уровня читабель-

ности юридических актов будет невозможным без значительных организационных и интеллектуальных инвестиций. Наиболее важным шагом в этой части представляется основательное реформирование лингвистической экспертизы. Она должна обеспечить такой уровень ясности и понятности норм права, который гарантирует их легкое восприятие и понимание среднестатистическим (по интеллектуальным характеристикам) лицом. Для этого обязательным элементом данной экспертизы должно стать использование формулы / формул читабельности НПА.

Необходимым представляется создание специального органа, ответственного за формирование официальной базы данных юридических терминов. Статус этого органа должен обеспечивать ему возможность влиять на терминологическую политику всех иных органов публичной власти и осуществлять ее координацию.

Отдельного внимания заслуживает также и вопрос подготовки юристов-лингвистов в высших учебных заведениях. В этой части необходимо гарантировать развитие тесной коллаборации заинтересованных стейкхолдеров (в лице, прежде всего, Министерства юстиции РК) с высшими учебными заведениями, направленной на разработку и включение в учебные планы университетов новой специальности – юридической лингвистики. Очевидно, что подготовка таких кадров не может обойтись без запросов со стороны заинтересованных органов власти, активно занимающихся нормотворческой деятельностью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мельник Р. С. *Общее административное право Республики Казахстан: учебник: в 3 томах / Р. С. Мельник; – Алматы: LEM, 2022., Т. 1. - 340 с.*
2. Chekhovych T. *Readability of Regulatory Legal Act and Ways of Its Guaranteeing: Notes to Scientific Discussion // ReOS. 2021. Heft 6. S. 85-91.*
3. Кузьмишина О. *Лише за умови застосування законодавчого акта, який відповідає критерію «якості закону», можливе дотримання принципу верховенства права // <https://sud.ua/ru/news/publication/225487-lishe-za-umovi-zastosuvannya-zakonodavchogo-akta-yakiy-vidpovidaye-kriteriyu-yakosti-zakonu-mozhlive-dotrimannya-printsipu-verkhovenstva-prava-golova-shaas-olena-kuzmishina> (дата обращения 10.11.2023)*
4. Даирова О. *Нормотворческая деятельность: аспекты совершенствования // <https://online.zakon.kz> (дата обращения 10.11.2023)*
5. Ильясова Г.А. *Актуальные проблемы, связанные с переводом текста законодатель-*

¹² Про положення про Комітет законодавчих ініціатив при Президентові України, про Українську кодифікаційну комісію і про Українську комісію з питань правничої термінології : Указ Президента України від 23 серпня 1995 року № 796/95 // <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=796%2F95#Text> (дата обращения 10.11.2023)

ных актов на государственный язык // Вестник Института законодательства РК, 2017, № 1 (46), С. 155-163.

6. Зайцев Ю. Деякі питання стратегії та методики термінологічних робіт у період кодифікації українського законодавства // Українське право, 1996, № 1, С. 76-87.

7. Бугайко Ю.О. Конституційно-правові засади лінгвістичної експертизи законопроектів в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2022, 230 с.

8. Доценко О.Л. Лінгвістична експертиза законопроектів як запорука якості норм права // Закарпатські філологічні студії, 2021, Вип. 20, Том. 1, С. 15-21.

9. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. - К., «Наукова думка», 1979, 150 с.

10. Янкив Н.Я. Лингвистическая экспертиза нормативных правовых актов // Правовое обеспечение инновационного развития общества и государства: материалы междунар. науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов. - Минск, 29–30 окт. 2010 г. – Минск, 2011. - С. 33-34.

REFERENCES

1. Mel'nik R. S. *Obshchee administrativnoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnik: v 3 tomah* / R. S. Mel'nik; – Almaty: LEM, 2022., T. 1. 340 s.

2. Chekhovych T. *Readability of Regulatory Legal Act and Ways of Its Guaranteeing: Notes to Scientific Discussion* // ReOS. 2021. Heft 6. S. 85-91.

3. Kuzmyshyna O. *Lyshe za umovy zastosuvannya zakonodavchoho akta, yakyi vidpovidaie kryteriiu «iakosti zakonu», mozhlyve dotrymannya pryntsypu verkhovenstva prava* // <https://sud.ua/ru/news/publication/225487-lishe-za-umovi-zastosuvannya-zakonodavchogo-akta-yakiy-vidpovidaye-kryteriyu-yakosti-zakonu-mozhlyve-dotrimannya-printsipu-verkhovenstva-prava-golova-shaas-olena-kuzmishina> (access date November 10, 2023)

4. Dairova O. *Normotvorcheskaya deyatelnost': aspekty sovershenstvovaniya* // <https://online.zakon.kz> (access date November 10, 2023)

5. Il'yasova G.A. *Aktual'nye problemy, svyazannye s perevodom teksta zakonodatel'nyh aktov na gosudarstvennyy yazyk* // Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK, 2017, № 1 (46), S. 155-163.

6. Zaitsev Yu. *Deiaki pytannia strategii ta metodyky terminolohichnykh robіt u period kodyfikatsii ukrainskoho zakonodavstva* // Ukrainске право, 1996, № 1, С. 76-87.

7. Buhaiko Yu. O. *Konstytutsiino-pravovi zasady linhvistychnoi ekspertyzy zakonoproiektiv v Ukraini. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 – Pravo. – Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. – Kyiv, 2022, 230 s.*

8. Dotsenko O.L. *Linhvistychna ekspertyza zakonoproiektiv yak zaporuka yakosti norm prava* // Zakarpatski filolohichni studii, 2021, Vyp. 20, Tom. 1, S. 15-21.

9. Aver'yanov V.B. *Funkcii i organizacionnaya struktura organa gosudarstvennogo upravleniya*. K., «Naukova dumka», 1979, 150 s.

10. YAnkiv N.YA. *Lingvisticheskaya ekspertiza normativnyh pravovyh aktov* // *Pravovoe obespechenie innovacionnogo razvitiya obshchestva i gosudarstva: materialy mezhdunar. nauch. konf. studentov, magistrantov i aspirantov*. Minsk, 29–30 okt. 2010 g. – Minsk, 2011. - S. 33-34.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚ САЛАЛАРЫМЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Айжан Амангелдіқызы Амангелді

Заң ғылымдарының докторы, Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық Заң академиясы азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, ҚР ПМ Академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. Бұл мақалада интеллектуалдық меншік құқығының жеке құқық салаларымен өзара байланысына қатысты зерттеу жүргізіледі.

Атап айтқанда, интеллектуалдық меншік құқығының азаматтық құқықпен өзара байланысы негізделеді. Интеллектуалдық меншік құқығы азаматтық құқық саласының құрамдас саласы болып табылады, сәйкесінше құқықтық реттеу нысанасы интеллектуалдық меншік объектілері бойынша қалыптасатын мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастардан тұрады. Өз кезегінде интеллектуалдық меншік объектілеріне айрықша құқық мүліктік құқықтар санатына жатады және субъективті құқық ретінде азаматтық құқықтар объектілерінің бірі болып табылады.

Мақаланың жекелеген бөлігі шарттан тыс міндеттемелер институтымен байланысты интеллектуалдық меншік құқығын талдауға арналған. Көп жағдайда интеллектуалдық меншік объектілерін құру конкурстық міндеттемелердің мәні болып табылады.

Айрықша құқықтар мұрагерлік пен мұрагерлік құқықтың мәні ретінде де әрекет етеді, айрықша құқықтар мұрагерлік құқықтық қатынастардың мәні бола алады, бұл мақаланың мазмұнында да көрініс тапқан.

Интеллектуалдық меншік құқығының халықаралық жеке құқықпен өзара байланысы жөніндегі мәселелері талқыланды, өйткені интеллектуалдық меншік құқығы шетелдік элементтері бар күрделі шиеленіскен қатынастарды реттеуді көздейтін халықаралық жеке құқық институттарының бірі болып табылады [1].

Интеллектуалдық меншік құқығының бірізділігі еңбек құқығының байланысымен де көрінеді, өйткені өзара байланыстың мәні, әдетте, еңбек шартында айқындалатын, алайда ҚР арнайы заңнамасын сақтауды талап ететін қызметтік туындылар мен өнертабыстарға қатысты қатынастар болып табылады [1].

Мақалада интеллектуалдық меншік құқығының отбасы құқығымен өзара байланысына талдау жасалады, өйткені интеллектуалдық меншіктің айрықша құқықтары мен объектілері мүлік бола отырып, отбасылық құқықтық қатынастардың мәні бола алады.

Түйін сөздер: құқық, интеллектуалдық меншік, мұрагерлік, кәсіпкерлік қызмет, инновация, өзара іс-қимыл, шарттық міндеттемелер, бәсекелестік, мемлекеттік технологиялық саясат.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ С ОТРАСЛЯМИ ЧАСТНОГО ПРАВА

Амангельды Айжан Амангельдықызы

Доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД РК, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. В данной статье проводится исследование касательно взаимодействия права интеллектуальной собственности с отраслями частного права.

В частности, обосновывается взаимодействие права интеллектуальной собственности с гражданским правом. Право интеллектуальной собственности выступает подо-

трастью гражданского права, соответственно, предмет правового регулирования также составляют имущественные и личные неимущественные отношения, складывающиеся по поводу объектов интеллектуальной собственности. В свою очередь исключительное право на объекты интеллектуальной собственности относится к категории имущественных прав, и как субъективное право является одним из объектов гражданских прав.

Отдельные положения статьи посвящены анализу права интеллектуальной собственности с институтом внедоговорных обязательств. Часто создание объектов интеллектуальной собственности выступает предметом конкурсных обязательств, а правообладателям может быть причинен ущерб вследствие деликтов.

Исключительные права выступают также в качестве предмета наследования и наследственного права, исключительные права могут быть предметом наследственных правоотношений, что также отражено в содержании статьи.

Затронуты вопросы взаимодействия права интеллектуальной собственности с международным частным правом, поскольку право интеллектуальной собственности является одним из институтов международного частного права, который предусматривает коллизионное регулирование отношений, осложненных иностранным элементом [1].

Уникальность права интеллектуальной собственности также проявляется в связи с трудовым правом, так как предметом взаимодействия выступают отношения по поводу служебных произведений и изобретений, которые, как правило, определяются трудовым договором, но требуют соблюдения и специального законодательства РК [1].

В статье проводится анализ взаимодействия права интеллектуальной собственности с семейным правом, поскольку исключительные права и объекты интеллектуальной собственности, являясь имуществом, могут выступать предметом семейных правоотношений.

Ключевые слова: право, интеллектуальная собственность, наследование, предпринимательская деятельность, инновации, взаимодействие, договорные обязательства, конкуренция, государственная технологическая политика.

INTERACTION OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW WITH BRANCHES OF PRIVATE LAW

Amangeldy Aizhan Amangeldykyzy

*Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law Disciplines
of the D.A. Kunaev Eurasian Law Academy, Researcher at the Research Center
of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan,
Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru*

Abstract. *In this article, a study is conducted on the interaction of intellectual property law with branches of private law.*

In particular, the interaction of intellectual property law with civil law is substantiated. Intellectual property law acts as a sub-branch of civil law, respectively, the subject of legal regulation also consists of property and personal non-property relations that develop with respect to intellectual property objects. In turn, the exclusive right to intellectual property belongs to the category of property rights, and as a subjective right is one of the objects of civil rights.

Some provisions of the article are devoted to the analysis of intellectual property rights with the institute of non-contractual obligations. Often, the creation of intellectual property objects is the subject of competitive obligations, and copyright holders may be harmed as a result of torts.

Exclusive rights also act as the subject of inheritance and inheritance law, exclusive rights can be the subject of hereditary legal relations, which is also reflected in the content of the article.

The issues of interaction of intellectual property law with private international law are touched upon, since intellectual property law is one of the institutions of private international law, which provides for conflict-of-laws regulation of relations complicated by a foreign element [1].

The uniqueness of intellectual property rights is also manifested in connection with labor law, since the subject of interaction is relations regarding official works and inventions, which, as a rule, are determined by an employment contract, but require compliance with special legislation of the Republic of Kazakhstan [1].

The article analyzes the interaction of intellectual property law with family law, since exclusive

rights and intellectual property objects, being property, can be the subject of family legal relations.

Keywords: law, intellectual property, inheritance, entrepreneurial activity, innovation, interaction, contractual obligations, competition, state technological policy.

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_70

Кіріспе

Заң ғылымында құқық салаларын мемлекеттік және жеке салаларға бөлу іргелі зерттеу болып табылады. Азаматтық құқық саласы жеке құқықтың ең ауқымды саласы, сондықтан бұл саланың рөлін бағалау күрделі.

Әдістер мен материалдар

Мақала диалектикалық, формальды-логикалық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, технико-заңи сияқты ғылыми танымның жалпы және жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып дайындалған.

Нәтижелер мен талдаулар

Интеллектуалдық меншік құқығы азаматтық құқықтың құрамдас саласы бола отырып, шығармашылық интеллектуалдық қызметтің нәтижелері мен азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды, жұмыстарды немесе қызметтерді дараландыру құралдары бойынша қалыптасатын қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған, аталған саланың осы ретте азаматтық құқықпен байланысы айқын [2]. Азаматтық құқық пәні сияқты интеллектуалдық меншік құқығы интеллектуалдық меншік объектілеріне қатысты мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды реттейді, мәселен, авторлық құқық және сабақтас құқықтар объектілері, Патенттік құқық, селекциялық жетістіктер, интегралды микросхемалар топологиялары, ашылмаған ақпарат, даралау құралдары. Азаматтық құқықтың мәні интеллектуалдық меншік құқығынан әлдеқайда ауқымды, және бұл қисынды, өйткені интеллектуалдық меншік құқығы азаматтық құқықтың құрамдас саласы болып табылады.

Азаматтық құқықтың құрамдас саласы ретінде интеллектуалдық меншік құқығын құқықтық реттеудің мәні мүліктік қатынастар, яғни интеллектуалдық меншік объектілеріне және жеке мүліктік емес қатынастарға мүліктік (айрықша) құқықтарға қатысты қатынастар, яғни интеллектуалдық шығармашылық қызмет нәтижелерін жасаушы жеке тұлғаларға (авторлар, өнертапқыштар, селекционерлер) тиесілі жеке мүліктік емес құқықтарға қатысты қатынастар болып табылады. Азаматтық құқық пен интеллектуалдық меншік құқығының өзара байланысы интеллектуалдық меншік объектілеріне субъективті құқық ретінде айрықша

құқық азаматтық құқықтар объектілерінің бірі болып табылатындығында да көрініс табады.

Баршамыз білетіндей, интеллектуалдық меншік құқығының объектілеріне айрықша құқықтардан басқа, азаматтық құқықтағы мүліктік құқықтарға заттық құқықтар (мысалы, меншік құқығы және басқа біреудің затына құқықтар), міндеттемелік құқықтар (мысалы, шарттық және шарттан тыс) және мұрагерлік құқықтар жатады. Айрықша құқық мүліктік құқық болып табылады және шығармашылық интеллектуалдық қызмет нәтижелеріне айрықша құқықтарды иеленуден туындайтын абсолютті құқықтық қатынастардың нысанасы болуы мүмкін. Абсолютті құқықтық қатынастарда құқық иесіне белгісіз адамдар тобы (ықтимал бұзушылар немесе пайдаланушылар) қарсы тұрады. Салыстырмалы құқықтық қатынастарда айрықша құқықтар міндеттемелерден туындайды.

Бұл жағдайда айрықша құқықтардың пайда болу негіздерінің жіктелуі келесідей: абсолютті құқықтық қатынастарда айрықша құқықтар интеллектуалдық меншік объектісін құру немесе уәкілетті орган тарапынан құқықтық қорғау беру фактісіне байланысты туындайды; салыстырмалы құқықтық қатынастарда айрықша құқықтар туындайды: 1) шарттық міндеттемелерден (интеллектуалдық меншік объектілерін құру туралы шарттар, айрықша құқықтар беру жөніндегі шарттар, айрықша құқықтарды иеліктен шығару (басқаға беру) жөніндегі шарттар, қызметтер көрсету туралы шарттар); 2) шарттан тыс міндеттемелерден: азаптаулардан (құқық иесіне зиян келтіруден, негізсіз байытудан міндеттемелер); конкурстық міндеттемелерден, біржақты мәмілелерден (жария уәде зияткерлік меншік объектісін құрғаны үшін сыйақылар немесе сыйақылар, авторлық құқық объектілерін сату аукционы (тендері)).

Мысалы, егер біз интеллектуалдық меншік құқығының міндеттеме құқығымен өзара әрекеттесуі туралы айтатын болсақ. Шарт туралы нормаларды қоса алғанда, міндеттеме құқығы туралы Азаматтық кодекстің жалпы ережелері, әрине, оның ерекшеліктерін ескере отырып, азаматтық құқықтардың осы материалдық емес объектісіне қолданылады [3, 18 б.].

Интеллектуалдық қызмет саласындағы шарттар шарттар жүйесінде алуан түрлі болып табылады. Бұл жүйені қарастыруды мақсат етпестен, жиынтықта қолданылатын құқықтық және экономикалық белгілер шарттарды ажыратудың дәл өлшемі болып табылатындығын атап өткім келеді, соның негізінде интеллектуалдық меншік саласында шарттарды келесідей түрлерге бөліп қарастыруға болады:

1. интеллектуалдық меншік объектілерін құру жөніндегі шарттар (авторлық тапсырыс шарттары, қызметтік туынды мен өнертабысты жасау туралы шарт, ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-конструкторлық және технологиялық жұмыстарға арналған мердігерлік шарттар);
2. интеллектуалдық меншік объектілерін пайдалануға құқық беру жөніндегі шарттар (лицензиялық шарттар, франчайзинг шарты);
3. қамтамасыз ету шарттары (айрықша құқықтар кепіл шарты);
4. айрықша құқықтарға қатысты қызметтер көрсету туралы шарттар (айрықша құқықтарды сенімгерлік басқару шарты, ұжымдық басқару шарты);
5. айрықша құқықтарды иеліктен шығару туралы шарттар (айрықша құқықтарды беру туралы шарттар).

ҚР-да нарықтық қатынастардың дамуымен интеллектуалдық меншік құқығы объектілері және оларға мүліктік құқықтар аралас шарттардың нысанасына айналуға. Азаматтық құқықтар субъектілері шығармашылық еңбек нәтижелерін заңды пайдалануға ұмтыла отырып, құқықтық тәуекелдерді қарастыруға мүмкіндік беретін құрылымдарды жиі қолданады.

Мысалы, интеллектуалдық меншік құқығы саласындағы қатынастарға жанама түрде делдал болатын шарттар - еңбек шарты, ҒЗТКЖ орындауға арналған мердігерлік шарт, мүліктік құқықтар кепілі шарты, неке шарты, мүліктік құқықтарды сенімгерлік басқару шарты, кәсіпорынды сату шарты, кәсіпорынды жалдау шарты, жекешелендіру шарты, сыйға тарту шарты, айырбас шарты, құрылтай шарты, бірлескен қызмет туралы шарт, тапсырма шарты, комиссия шарты, сақтандыру шарты.

Интеллектуалдық меншік құқығының өзара байланысы шарттан тыс міндеттемелер институтымен тығыз байланыста көрінеді, өйткені зияткерлік меншікке қатысты қатынастардың пайда болуына тек шарттар ғана емес, шарттан тыс міндеттемелер де не-

гіз бола алады. Бұл ретте, шарттан тыс міндеттемелерге қатысты заңнаманы қолдана отырып, зияткерлік шығармашылық қызмет саласындағы қатынастарды реттеу кезінде арнайы нормативтік құқықтық актілердің талаптары туралы ұмытпаған жөн. Мұндай міндеттемелердің пайда болуының негізі заңды және заңсыз әрекеттер болып табылады. Заңды әрекеттерге мыналар жатады: а) сыйақының жария уәдесінен туындайтын міндеттемелер, мысалы, зияткерлік меншік объектілері құрылған жағдайда; б) конкурстық міндеттемелерден туындайтын міндеттемелер, мысалы, аукцион, тендер.

Айрықша құқықтар шығармашылық қызметтің нәтижесін жасау тақырыбы болып табылатын туындыны жасағаны үшін марапаттың жария уәдесінен туындауы мүмкін. Сыйлықтың жария уәдесін жариялау сирек емес, мезгіл-мезгіл мұндай конкурстарды жаңа идеялар мен технологияларға қызығушылық танытқандар жариялайды. Мұндай конкурстардың объектісі тек ғылым, әдебиет және өнер туындылары ғана емес, сонымен қатар өнертабыстар, өнеркәсіптік үлгілер немесе болашақта халық шаруашылығының әртүрлі салаларында өнеркәсіпте қолданылуы мүмкін пайдалы модельдер болуы мүмкін. Аукциондарда бейнелеу өнері заттарын және интеллектуалдық шығармашылық қызметтің өзге де нәтижелерін сату жүргізіледі зияткерлік меншік құқығының осындай объектілеріне қатысты, өнер туындысының авторының оны алдыңғысынан жоғары бағамен жария түрде қайта сатқан жағдайда, сатушыдан қайта сату бағасының пайызы түрінде сыйақы алуға құқығы бар екендігімен көрінетін, жүру құқығы сияқты ерекше құқықтар туындайды¹.

Конкурстық міндеттемелер тек ҚР АҚ нормаларымен ғана емес, сондай-ақ арнайы заңнама нормаларымен, мысалы, ҚР «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңымен реттеледі. ҚР «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңының 28-бабының 2-тармақшасына сәйкес тауар деп интеллектуалдық меншік құқығының объектілері де түсініледі. Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қағида-даттарының бірі ҚР «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңының 9-бабы 4-тармағына сәйкес сатып алынатын тауарлардағы зияткерлік меншік объектілеріне құқықтарды сақтау қағидаты болып табылады². Сон-

¹ Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-І Қазақстан Республикасының Заңы https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005798; (жүзінген күні: 24.06.2023 ж.)

² «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы № 434-V Заңы.

дай-ақ, «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңның 39 бабының 3 т. сәйкес өткізілмеген мемлекеттік сатып алу бойынша бір көзден алу тәсілімен мемлекеттік сатып алу, егер, сатып алынатын тауарларға, көрсетілетін қызметтерге қатысты айрықша құқықтарға ие тұлғадан зияткерлік меншік объектілері болып табылатын тауарларды, көрсетілетін қызметтерді, сондай-ақ жоба алдындағы немесе жобалау-сметалық құжаттаманы әзірлеген тұлғадан осы жоба алдындағы немесе жобалау-сметалық құжаттаманы түзету жөніндегі жұмыстарды сатып алу жатады³.

Мұраның құрамына мұра қалдырушының тірі кезінде ресімделмеген мүліктік құқықтарын ресімдеу үшін қажетті құқықтар, оның ішінде оларды тіркеу құқығы да кіруі мүмкін⁴.

ҚР АҚ 115-бабына сәйкес мүлік деп мүліктік құқықтар түсініледі, зияткерлік меншік құқықтарының құрамдас бөліктерінің бірі айрықша құқықтар, яғни мүліктік құқықтар болып табылады. ҚР Азаматтық кодексінің 1040-бабының 2-тармағының мазмұнынан айрықша құқықтар мұрагерлік және мұрагерлік құқықтың мәні ретінде әрекет етеді, айрықша құқықтар мұрагерлік құқықтық қатынастардың мәні бола алады. Мұрагерлік массаның құрамына кірмейтіні белгілі жеке мүліктік емес құқықтар туралы не айтуға болмайды, өйткені олар мұра қалдырушы автордың жеке басына байланысты бөлінбейтін және берілмейтін болып табылады.

ҚР АҚ 965 бабының 1 т. сәйкес зияткерлік меншік объектісіне айрықша құқықтарды олардың құқық иелері шарт бойынша толық немесе ішінара басқа адамға беруі мүмкін, сондай-ақ мұрагерлік бойынша әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртібімен және заңды тұлғаның – құқық иесінің қайта ұйымдастырылуы нәтижесінде ауысады. Егер сіз интеллектуалдық меншік саласын реттейтін арнайы заңнамалық нормаларды қарастырсақ:

1) ҚР ӘҚБК 30-бабының 2-тармағында авторлық құқық заң бойынша немесе өсиет бойынша мұрагерлік тәртібімен ауысады делінген. Мұнда сіз мұрагерге ерекше (мүліктік) авторлық құқық ауысатынын түсіну қажет, өйткені автордың жеке мүліктік емес құқықтары мұра бойынша өтпейді;

2) ҚР Патенттік Заңының 11-бабының

14-тармағында өнеркәсіптік меншік объектісіне қорғау құжаты және (немесе) оны алу құқығы мұрагерлік немесе құқықтық мирасқорлық тәртібімен ауысатыны айтылған. ҚР Патенттік Заңының 5-бабының 2-тармағына сәйкес өнертабысқа, пайдалы модельге және өнеркәсіптік үлгіге қорғау құжаты айрықша құқықты куәландырады;

3) «Селекциялық жетістіктер туралы» ҚРЗ 16-бабына сәйкес селекциялық жетістікке өтінім беру және патент алу құқығы, селекциялық жетістікті пайдалануға айрықша құқық, сондай-ақ оны пайдаланудан түсетін сыйақы мен кірістер мұрагерлік немесе құқықтық мирасқорлық тәртібімен ауысады.

4) ҚРЗ Авторлық 8-бабының 1-тармағына сәйкес топологияға айрықша құқық мұрагерлік бойынша әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртібімен және құқық иеленуші заңды тұлғаны қайта ұйымдастыру нәтижесінде өтеді.

Сондай-ақ азаматтық құқық ішіндегі өзара іс-қимылдың бірқатар ерекшеліктері бар, атап айтқанда: зияткерлік меншік құқығы, шарттан тыс конкурстық міндеттемелер және мұрагерлік құқық. Мысалы, зияткерлік меншік объектілері нысанасы болып табылатын аукциондар үшін: бейнелеу өнері туындысын ұстану құқығы. Қадағалау құқығы - бұл автордың бейнелеу өнері туындыларының түпнұсқалары мен қолжазбалардың түпнұсқаларын көпшілік алдында қайта сатудан түскен табыстың үлесіне құқығы [4, 130 б.]. ҚР Заңнамасында бұл норма ҚР Авторлық заңының 17 бабының 2 тармағында баяндалған: «Бейнелеу өнері туындысының түпнұсқасын жария түрде (аукцион, бейнелеу өнерінің галереясы, көркемдік салоны, дүкен және сол сияқтылар арқылы) қайталап сатқан әрбір жағдайда мұндай бейнелеу өнері туындысын меншіктену құқығынан бірінші рет айырылғаннан кейін автордың немесе оның мұрагерлерінің сатушыдан қайталап сату бағасының бес проценті мөлшерінде сыйақы алуға құқығы бар (қадағалау құқығы) [5]. Авторды тірі кезінде аталған құқықтан айыруға болмайды және ол заң бойынша немесе қалдырған өсиеті бойынша авторлық құқық мерзімінде тек қана автордың мұрагерлеріне көшеді.»⁵. С.А. Судариковтың жол жүру құқығының

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34146377. (жүгінген күні: 24.06.2023 ж.)

³ сол жерде

⁴ Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Азаматтық кодексі (ерекие бөлім) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409> (жүгінген күні: 24.06.2023 ж.)

⁵ Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-І Қазақстан Республикасының Заңы. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005798 (жүгінген күні: 24.06.2023 ж.)

жеке мүліктік емес және айрықша құқықтың элементтері бар деген пікірімен келісеміз. Бір жағынан, жүру құқығы болып табылады бөлінбейтін бұл жеке мүліктік емес құқыққа тән, ал автордың өз құқығынан мәжбүрлі түрде бас тартуын болдырмау үшін заңға құқықтың бөлінбеуі енгізілген. Екінші жағынан, еру құқығының қолданылу мерзімі айрықша құқықтың қолданылу мерзіміне тең [4, 130 б.].

Интеллектуалдық қызметтің нәтижесіне айрықша құқықты мұраға алу туралы мәселені қарау кезінде жекелеген жағдайларда, айрықша құқықты екі немесе одан да көп мұрагерлер мұраға алған кезде, ортақ мұрагерлік жағдай туындауы мүмкін екенін ескеру қажет [6, 67 б.]. Мұрагерлердің көптігі болған кезде мүлік үлестерге сәйкес бөлінеді. Айрықша құқықтың бөлінбейтіндігін ескере отырып (ондағы өкілеттіктер жиынтығының болуына қарамастан) осы жағдайларда үлестерді бөлуге нұсқау айрықша құқықты жүзеге асыру нәтижесінде мұрагерлер алған ақшалай қаражатты (кірістерді) бөлуге бағытталған нұсқау ретінде қарастырылуы мүмкін. тираждау-басқа). Мұрагерлік кезінде айрықша құқықты жеке өкілеттіктерге бөлуге болмайды (мысалы, аударым құқығы бір адамға, ал таралым құқығы екіншісіне берілген кезде). Айрықша құқықтың бөлінбейтіндігі оның мұрагерлік ерекшелігін анықтайды, өйткені мұрагерлер бұл мүліктік құқықты тек бірлесіп жүзеге асыра алады. Мұрагерлік бойынша өткен туындыны пайдалану жөніндегі кез келген іс әрекеттер тек олардың барлық мұрагерлердің жалпы келісімімен ғана мүмкін болады [6, 68 б.]. Алайда, Қазақстанда айрықша құқықтарды беру немесе иеліктен шығару толық немесе ішінара мүмкін, сондықтан айрықша құқықтарға кіретін өкілеттіктерді мұрагерлер бірлесіп пайдалануы тиіс, ал өсиетте немесе мұрагерлердің келісімі бойынша айрықша құқықты жекелеген өкілеттіктерге бөлуге болады, осылайша айрықша құқықты пайдалану осындай өкілеттіктерге сәйкес жүргізілуі мүмкін.

Интеллектуалдық меншік құқығының халықаралық жеке құқықпен өзара іс-қимыл мәселелерін, атап айтқанда зияткерлік меншік құқығы Халықаралық жеке құқық институттарының бірі болып табылады, ол қақтығыс нормаларын көздейді. Интеллек-

туалдық меншік жүйесі ұзақ уақыт бойы құқық саласы болды. Қазір бұл жүйе экономикалық дамыған елдердің мүддесі үшін локализацияланған кезде ол халықаралық сауданың, саяси және экономикалық экспансияның қуатты құралына айналды [4, 330 б.]. Халықаралық құқықтық қатынастар тұрғысынан зияткерлік меншік жүйесі халықаралық жеке құқыққа жатады. Бұл ТРИПС келісімінде тікелей танылған: «зияткерлік меншік құқығы-бұл жеке құқық» [4, 10 б.].

Мұндай жағдайларда зияткерлік меншік объектілеріне қатысты қолданылатын құқықты дұрыс анықтау қажеттілігі әрқашан бар. ҚР АҚ 1120-бабына сәйкес зияткерлік меншік құқықтарына осы құқықтарды қорғау сұралатын елдің құқығы қолданылады. ҚР Азаматтық кодексінің 1120-бабының 2-тармағына сәйкес зияткерлік меншікке өз нысанасы бар құқықтары бар шарттар осы бөлімнің шарттық міндеттемелер туралы ережелеріне сәйкес айқындалатын құқықпен реттеледі⁶. Халықаралық жеке құқықтың қайнар көзі болып табылатын зияткерлік меншік құқығы саласында халықаралық конвенциялар мен шарттар бар, мысалы: 1883 жылғы Өнеркәсіптік меншікті қорғау туралы Париж конвенциясы, 1886 жылғы әдеби және көркем шығармаларды қорғау жөніндегі Берн конвенциясы, 1891 жылғы Халықаралық белгілерді тіркеу туралы Мадрид келісімі, 1970 жылғы Патенттік кооперация туралы Шарт, Еуразиялық патенттік конвенция және т. б. соқтығысу нормалары осы актілерде қамтылған. Берн конвенциясында белгіленген ережелерден басқа, қорғау көлемі, сондай-ақ авторға оның құқықтарын қорғау үшін ұсынылатын қорғау құралдары тек қорғау талап етілетін елдің заңнамасымен реттеледі. Бұдан Берн конвенциясы күзет сұралатын елдің заңнамасын соқтығысудан туындайды⁷. Бұдан Берн конвенциясы күзет сұралатын елдің заңнамасын соқтығысудан туындайды.

1883 жылғы Өнеркәсіптік меншікті қорғау туралы Париж конвенциясының 6-бабы: «1. Тауар белгілерін беру және тіркеу шарттары одақтың әрбір елінде оның ұлттық заңнамасымен айқындалады. 2. Алайда, Одақ елінің азаматы Одақтың кез-келген басқа елінде жариялаған белгіні шыққан елінде жарияланбаған, тіркелмеген немесе жаңартылмаған деген негізде қабылдамауға немесе жарамсыз

⁶ Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (1999 ж. 1 шілдедегі № 409-1) (ерекше бөлім) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013880 (жүзінген күні: 24.06.2023 ж.)

⁷ Әдеби және көркем шығармаларды қорғау жөніндегі Берн конвенциясы 1886 ж. // http://www.wipo.int/treaties/ru/text.jsp?file_id=283698. (жүзінген күні: 24.06.2023 ж.)

деп тануға болмайды. 3. Одақтың кез келген елінде тиісті түрде тіркелген белгі Одақтың басқа елдерінде, соның ішінде шыққан елінде тіркелген белгілерден тәуелсіз ретінде қарастырылады»⁸. Демек, өтінім беру және тауарлық белгіні тіркеу қатынастары одақтың ұлттық заңнамасымен реттеледі.

Интеллектуалдық меншік саласындағы шарттық қатынастарға келетін болсақ, олар тараптар келісімінің ережелерімен реттелуі тиіс. Сонымен қатар, бірқатар ғалымдардың пікірінше, авторлық және сабақтас құқықтарды Өнеркәсіптік меншік объектілеріне құқықтарды беруден берудегі негізгі айырмашылық негізінен өнеркәсіптік меншік құқығын қорғаудың тіркеу жүйесінде жатыр, бұл тиісті объектіге құқықтарды беруді (беруді) ұлттық патенттік ведомстволарда немесе халықаралық ведомствода тіркеу қажеттілігіне әкеп соғады [7, 146 б.]. Қазақстанда да осындай ережелер бар.

Интеллектуалдық меншік құқығының бірегейлігі еңбек құқығына байланысты да көрінеді, бұл әдетте еңбек шартымен анықталатын қызметтік туындылар мен қызметтік өнертабыстардың құқықтық режиміне қатысты, ал зияткерлік меншік объектілерін құру қызметкердің еңбек міндеттеріне кіреді. ҚР Патенттік Заңының 1-бабының 7-1) тармақшасына сәйкес өнеркәсіптік меншіктің қызметтік объектілері-қызметкер өзінің қызметтік міндеттерін немесе жұмыс берушінің нақты тапсырмасын орындау кезінде жасаған өнертабыстар, пайдалы модельдер, өнеркәсіптік үлгілер⁹. ҚР Патенттік Заңының 10-бабына сәйкес жұмыс беруші де патент иеленуші бола алады, яғни жұмыскер өнеркәсіптік меншіктің қызметтік объектісін құрған және осы объектіні патенттеген жағдайда, өнеркәсіптік меншіктің қызметтік объектілеріне қорғау құжаттарына құқықтар, егер ол мен жұмыскер арасындағы шартта өзгеше көзделмесе, жұмыс берушіге тиесілі болады. ҚР Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы заңының 14 бабына сәйкес автордың жұмыс берушінің қызметтік міндеттерін немесе қызметтік тапсырмасын орындау тәртібімен жасалған туындыға (қызметтік туындыға) жеке мүліктік емес құқығы қызметтік туындының авторына тиесілі болады. Қызметтік

туындыға мүліктік (айрықша) құқықтар, егер ол мен автор арасындағы шартта өзгеше көзделмесе, жұмыс берушіге тиесілі болады. Жұмыс беруші қызметтік туындыны кез келген пайдалану кезінде өзінің атауын көрсетуге не осындай нұсқауды талап етуге құқылы¹⁰. Алайда қызметтік туындыларға айрықша (мүліктік) құқықтар қызметкер-авторға тиесілі болатын ерекшеліктер бар, бұл туралы атап айтқанда аталған Заңның 14-бабының 5-тармағында көрсетілген. Әдетте, қызметтік туындыларға жеке мүліктік емес құқықтар автор-қызметкерге тиесілі.

«Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» ҚРЗ 13-бабының 4-тармағында, егер селекциялық жетістікті қызметкер қызметтік тапсырманы немесе қызметтік міндеттерді орындау кезінде құрған, анықтаған немесе шығарған болса, патент жұмыс берушіге беріледі делінген. «Интегралды микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» ҚРЗ 9-бабының 1-тармағына сәйкес, егер ол мен автор арасындағы шартта өзгеше көзделмесе, жұмыс берушінің қызметтік міндеттерін немесе нақты тапсырмасын орындау тәртібімен құрылған топологияға айрықша құқық жұмыс берушіге тиесілі болады.

Интеллектуалдық меншік саласындағы жоғарыда аталған заңдардың барлық нормалары бланкеттік болып табылады, яғни олар зияткерлік шығармашылық қызмет нәтижелерінің автор-қызметкерлеріне сыйақы мөлшері мен оны төлеу мерзімдері мәселелерін реттейтін басқа заңнамалық актілерге сілтеме жасайды. Атап айтқанда, 2015 жылғы 31 қазандағы № 381-V «Ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерцияландыру туралы» ҚР Заңының 13-бабы автор-қызметкерлерге сыйақы төлеудің түрлі негіздері мен тиісінше мөлшері мен мерзімдерін көздейді.

Бұдан шығатыны, қызметтік туындылар мен қызметтік өнертабыстарға қатысты қатынастар жұмыс беруші мен қызметкер арасындағы қатынастардың мәні ретінде әрекет етеді, алайда еңбек заңнамасымен реттелмеген қатынастарға азаматтық заңнаманың нормалары қолданылатынын есте ұстаған жөн, яғни осы объектілерге қатысты қатынастарға зияткерлік меншік туралы заңдар қолданылады.

⁸ Өнеркәсіптік меншікті қорғау жөніндегі Париж конвенциясы (1883 жылғы 20 наурыз) // http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/ru/paris/trt_paris_001ru.pdf. (жүзінген күні: 24.06.2023 ж.)

⁹ «Қазақстан Республикасының Патент заңы» Қазақстан Республикасының 1999 ж. 16 шілдедегі № 427-І Заңы https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013991#activate_doc=2. (жүзінген күні: 24.06.2023 ж.)

¹⁰ Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-І Қазақстан Республикасының Заңы. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005798 (жүзінген күні: 24.06.2023 ж.)

Интеллектуалдық меншік құқығы отбасы құқығымен де өзара байланысты. Атап айтқанда, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Кодексінің 33-бабының 2-тармағына сәйкес неке (ерлі-зайыптылық) кезінде ерлі-зайыптылар тапқан мүлікке ерлі-зайыптылардың әрқайсысының еңбек қызметінен, кәсіпкерлік қызметтен және зияткерлік қызмет нәтижелерінен түскен табыстарының сомалары жатады. ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 39 -9 неке шартында мүліктік құқықтардың, оның ішінде зияткерлік меншік құқығының объектілеріне айрықша құқықтардың режимін белгілейтін шарттар белгіленуі мүмкін. Осы Кодекстің 66-бабына сәйкес бала мүліктік құқықтарға ие, мысалы, өзі құрған зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқықтарға ие. Мәселе мынада, бала кәмелетке толғанға дейін оған тиесілі айрықша құқықты оның заңды өкілі жүзеге асырады.

Интеллектуалдық меншік құқығы және кәсіпкерлік құқық монополистік қызметті, жосықсыз бәсекелестікті реттеу, инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау бөлігінде өзара іс-қимыл жасайды. Айрықша құқық-бұл иесінің зияткерлік меншік объектісін заңды негізде монополиялық пайдаланудан тұратын және қорғауға жататын абсолютті субъективті мүліктік құқық. Демек, мұндай құқықтың эксклюзивтілігі дәл осы зияткерлік қызмет нәтижесін монополиялық пайдалану болып табылады. Бұл ретте интеллектуалдық меншік объектісін пайдалану құқық иесінің келісімімен ғана мүмкін болады, әйтпесе бұл оның айрықша құқықтарын бұзу болып саналады және ол қорғаудың белгілі бір тәсілдерін қолдануға және өз құқығын қорғау үшін сотқа немесе уәкілетті органға жүгінуге құқылы.

Интеллектуалдық қызмет нәтижелеріне айрықша құқық абсолютті болып табылады, яғни құқық иеленушінің осы құқықтарды жүзеге асыруға және іске асыруға монополиясы бар [8]. С.А. Парашук мәлімдегендей, кейбір айрықша құқықтар уақытша монополиялар болып табылады, яғни олар заңда көзделген мерзімдер шегінде әрекет етеді, содан кейін объектілерді кез келген адамдар кедергісіз және өтеусіз пайдалана алады (мысалы, патент және т. б.) [9, 84 б.]. Біз интеллектуалдық меншік объектілеріне айрықша құқық құқық иеленушінің белгілі бір мерзім ішінде әрекет ететін және заңнамамен, атап айтқанда пп-да рұқсат етілген монополиясы болып табылатындығына

осы көзқараспен келісеміз. ҚР Кәсіпкерлік кодексінің (бұдан әрі – ҚР КК) 15-тарауының (монополистік қызмет) 169-бабы 2-тармағының 2-тармағында нарық субъектілері арасындағы тыйым салынған тік келісімдерге сатып алушының тауарларды тауар белгісімен не сатушыны немесе дайындаушыны дараландырудың өзге де құралымен сатуды ұйымдастыру туралы келісімдер жатпайтыны көзделген. ҚР КК 169-бабының 6-тармағы 3-тармақшасына сәйкес, егер осындай нарық субъектілерінің бірі басқа нарық субъектісіне қатысты бақылау белгілесе, сондай-ақ мұндай нарық субъектілері бір тұлғаның бақылауында болса, яғни, бәсекелестікке қарсы келісімдерге тыйым салу адамдардың бір тобына кіретін нарық субъектілері арасындағы келісімдерге қолданылмайтыны анықталды. бақылау деп жеке немесе заңды тұлғаның тікелей немесе жанама түрде (заңды тұлға арқылы немесе бірнеше заңды тұлға арқылы) келесі бір немесе бірнеше әрекеттер арқылы басқа заңды тұлға қабылдаған шешімдерді анықтау мүмкіндігі түсініледі:

- нарық субъектілерінің кәсіпкерлік қызметін жүргізу шарттарын айқындау немесе осы нарық субъектілеріне мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартына, кешенді кәсіпкерлік лицензияға (франчайзинг), лицензиялық шартқа немесе құқық иеленуші (құқық иеленуші уәкілеттік берген тұлға) мен нарық субъектілері арасындағы тауарды тауар белгісімен немесе өзге де құралмен сатуды ұйымдастыру туралы өзге де келісімге сәйкес орындау үшін міндетті нұсқаулар беру құқығын алу авторлық құқық иесін даралау.

ҚР КК 169-бабының 7-тармағында көлденең, тік және өзге де келісімдерге тыйым салу жөніндегі талаптар зияткерлік қызмет нәтижелеріне айрықша құқықтарды жүзеге асыру туралы келісімдерге және оларға теңестірілген заңды тұлғаны дараландыру құралдарына, мұндай келісімдер бәсекелестікті шектеуге немесе жоюға әкеп соқпаған немесе әкеп соқтырмаған жағдайда тауарларды дараландыру құралдарына қолданылмайды деп көзделген.

Қоғамдық қатынастарды азаматтық-құқықтық реттеудің негізгі қағида-сы-контрагенттерді, Шарт талаптарын, еркін кәсіпкерлікті және басқаларды еркін таңдауда көрінетін келісім-шарт еркіндігі. Әрине, зияткерлік меншік объектілері айналымының негізгі саласы кәсіпкерлік болып қала береді. Сонымен бірге, бұл еркіндік абсолютті емес, өйткені ҚР Азаматтық ко-

дексінің 11-бабына сәйкес, заңды бәсекелестікті шектеуге немесе жоюға, негізсіз артықшылықтар алуға, тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтіруге бағытталған монополиялық және кез келген өзге қызметке жол берілмейді. ҚР АҚ 11-бабының 2-тармағында заңнамалық актілерде көзделген жағдайларды қоспағанда, кәсіпкерлердің бәсекелестікті шектеу мақсатында азаматтық құқықтарды пайдалануына жол берілмейді, оның ішінде:

1. Заңды бәсекелестікті шектеуге немесе жоюға, негізсіз артықшылықтар алуға, тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделеріне қысым жасауға бағытталған монополиялық және қандай болса да басқа қызметке жол берілмейді.

2. Заң құжаттарында көзделген реттерді қоспағанда, кәсіпкерлердің азаматтық құқықтарды бәсекелестікті шектеу мақсатында пайдалануына, соның ішінде, ұқсас кәсіпкерлік қызмет жүргізуші адамдардың баға, рыноктарды бөлісу, басқа кәсіпкерлерді аластау туралы және бәсекелестікті едәуір шектейтін өзге де жағдайлар туралы келісімдер жасасуына және оларды орындауына;

3. ұқсас кәсіпкерлік қызмет жүргізуші адамның және тұтынушылардың заңды мүдделеріне қысым көрсетуге бағытталған теріс пиғылды әрекеттер жасауына (теріс пиғылды бәсекелестік), атап айтқанда, тұтынушыларды басқа кәсіпкердің тауар дайындаушысы, дайындау мақсаты, әдісі мен орны, сапасы және өзге де қасиеттері жөнінен шатастыру арқылы, тауарларды жарнамалық және өзге де ақпаратта әдепсіздікпен салыстыру, бөтен тауардың сыртқы безендірілуін көшіріп алу арқылы және басқа да әдістермен шатастыруына жол берілмейді¹¹.

ҚР АПК-нің 177-бабы тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді, сондай-ақ Авторлық құқық объектілерін дараландыру құралдарын заңсыз пайдалану түрінде жүзеге асырылуы мүмкін жосықсыз бәсекелестік ұғымын береді.

Жосықсыз бәсекелестіктен қорғау құқығына келетін болсақ, бұл субъективті азаматтық құқық В.И. Еременко атап өткендей, ол заңды монополиялардың құрамына кірмейді [10, 17 б.].

Құқықтық реттеу әдісіне келетін болсақ, бұл жерде Л.В. Щербачеваның ұстанымы

дұрыс, оның пікірінше, зияткерлік құқықта диспозитивтілік принципі азаматтық құқыққа да, зерттелетін құрамдас салаға да тән рұқсат етілген реттеуге байланысты императивті нормаларда да көрінеді, өйткені интеллектуалды қатынастар жеке адаммен тығыз байланыста болғандықтан терең негіздерге әсер етеді адамның ойлауы мен шығармашылығы және оларға мемлекет тарапынан араласу қатаң шектелуі керек [11, 23 б.].

Қорытынды

Осы талдауды жүргізе отырып, мен интеллектуалдық меншік құқығының бірегейлігін атап өткім келеді, себебі оның міндеті іске асырылған ойлар мен идеяларға құқықтық форма беру, ал адам мүмкіндіктерінің шегін шектеу мүмкін емес. Жаңа және интеллектуалды нәрсе жасауға қабілетті ақыл болған кезде, бұл сала әрдайым ақыл-ойдың шеңбері мен мүмкіндіктерін кеңейте отырып, үнемі дамып отырады. Осылайша, интеллектуалдық меншік құқығы жеке мүдделерді қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен бірге мемлекеттік және қоғамдық бастамаларға құқықтық қолдау көрсете алады, және де жеке және қоғамдық құқық салаларымен тығыз байланыста болады.

Бұл ретте интеллектуалдық қызмет құқығының жеке құқықтық табиғаты бір мәнді және күмән тудырмайды, сондықтан интеллектуалдық меншік құқығы мүліктік (айрықша) және жеке мүліктік емес құқықтардың жиынтығы ретінде жеке құқықтың барлық құрамдас салаларымен және институттарымен өзара байланысты. Бұл құрамдас саланың жеке құқық салаларымен тығыз байланысы интеллектуалдық қызмет құқығының нормаларынсыз ойлау процесі өзге салаларда қоғамдық қатынастарды тұрақтылық пен сенімділікті қамтамасыз ету мүмкін еместігімен түсіндіріледі.

Осылайша, зияткерлік меншік құқығы азаматтық құқықпен, оның ішінде: міндеттеме құқығы (шарттық және шарттан тыс міндеттемелер), мұрагерлік құқық, отбасы құқығы, халықаралық жеке құқық, еңбек құқығымен өзара тығыз байланыста. Бұл байланыс зияткерлік меншік құқығы теориясын және оны қолдану практикасының ауқымын кеңейтеді және толықтырады.

¹¹ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_#z11. (жүзінген күні: 24.06.2023 ж.)

ЭДЕБИЕТТЕР

1. Амангельды А.А. Взаимодействие права интеллектуальной собственности с отраслями публичного и частного права // Патенты и лицензии. Интеллектуальные права. № 7. 2018. С. 66-75.
2. Амангельды А.А. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе. Автореферат на соискание ученой степени д.ю.н. по специальности 12.00.03. М., 2015 // <https://lawtheses.com/pravo-intellektualnoy-sobstvennosti-respubliki-kazahstan-na-sovremennom-etape#1>
3. Гражданское право: учеб. в 3 т. Т.3. / Отв. ред. В.П. Мозолин. – 2 –е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2012. – 963 с.
4. Судариков С.А. Право интеллектуальной собственности: учеб. – М.: Проспект, 2009. – 367 с.
5. Амангельды А.А. Внедоговорные обязательства в праве интеллектуальной собственности // Патенты и лицензии. Интеллектуальные права. № 7. 2017. С. 57-70.
6. Наследование интеллектуальных прав по российскому законодательству: учебное пособие для магистров / Отв. ред. Л.А. Новоселова. – М.: Проспект, 2017. – 110 с.
7. Основные проблемы охраны интеллектуальной собственности в международном частном праве: учебное пособие для магистров / О.В. Луткова, Л.В. Терентьева, Б.А. Шахназарова. – М.: Проспект, 2017. – 206 с.
8. Амангельды А.А. Антимонопольное законодательство и защита исключительных прав // Патенты и лицензии. Интеллектуальные права. № 1. 2017. С. 70-77.
9. Паращук С.А. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции и монополии). Учебно-практическое пособие. – М.: Городец, 2002. – 413 с.
10. Еременко В.И. Недобросовестная конкуренция и интеллектуальная собственность // Законодательство и экономика. - № 6. – 2014. – С. 7 - 23.
11. Щербачева Л.В. Гражданско-правовая регламентация интеллектуальной собственности в России на современном этапе: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2014. – 143 с.

REFERENCES

1. Amangel'dy A.A. Vzaimodeystviye prava intellektual'noy sobstvennosti s otraslyami publichnogo i chastnogo prava // Patenty i litsenzii. Intellektual'nyye prava. № 7. 2018. S. 66-75.
2. Amangel'dy A.A. Pravo intellektual'noy sobstvennosti Respubliki Kazakhstan na sovremennom etape. Avtoreferat na soiskaniye uchenoy stepeni d.yu.n. po spetsial'nosti 12.00.03. M., 2015
3. Grazhdanskoye pravo: ucheb. v 3 tomakh. T.3. / Peresm. izd. V.P. Mozolin. - 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Prospekt, 2012. – 963 s.
4. Sudarikov S.A. Pravo intellektual'noy sobstvennosti: ucheb. – M.: Prospekt, 2009. – 367 s.
5. Amangel'dy A.A. Vnedogovornyye obyazatel'stva v prave intellektual'noy sobstvennosti // Patenty i litsenzii. Intellektual'nyye prava. № 7. 2017. S. 57-70.
6. Nasledovaniye prav intellektual'noy sobstvennosti po rossiyskomu pravu: uchebnyk dlya magistrrov / Pod red. izd. L. A. Novoselov. – M.: Prospekt, 2017. – 110 s.
7. Osnovnyye problemy zashchity intellektual'noy sobstvennosti v mezhdunarodnom chastnom prave: uchebnyk dlya magistrrov / O.V. Lutkova, L.V. Terent'yeva, B.A. Shakhnazarov. – M.: Prospekt, 2017. – 206 s.
8. Amangel'dy A.A. Antimonopol'noye zakonodatel'stvo i zashchita isklyuchitel'nykh prav // Patenty i litsenzii. Intellektual'nyye prava. № 1. 2017. S. 70-77.
9. Parashchuk S.A. Konkurentnoye pravo (pravovoye regulirovaniye konkurentsii i monopolii). Uchebno-prakticheskoye rukovodstvo. - M.: Gorodets, 2002. - 413 s.
10. Yeremenko V.I. Nedobrosovestnaya konkurentsia i intellektual'naya sobstvennost' // Zakonodatel'stvo i ekonomika. - № 6. - 2014. - S. 7 - 23.
11. Shcherbacheva L.V. Grazhdansko-pravovoye reglamentaciya intellektual'noy sobstvennosti v Rossii na sovremennom etape: monografiya. – M.: YUNITI-DANA: Pravo i Pravo, 2014. – 143 s.

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ «WELL-BEING» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ: КОРПОРАТИВТІК МӘДЕНИЕТКЕ ЕНГІЗУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Флюра Галимовна Ибрагимова

*«Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының меңгерушісі,
Alikhan Bokeikhan University, Семей қаласы, Қазақстан Республикасы,
заң ғылымдарының кандидаты, flura.77@mail.ru*

Динара Багдатовна Разиева

*«Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
Alikhan Bokeikhan University, Семей қаласы, Қазақстан Республикасы,
PhD докторы, razieva@mail.ru*

Ерлан Майданулы Айтказин¹

*«Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
Alikhan Bokeikhan University, Семей қаласы, Қазақстан Республикасы,
құқық магистрі, aytkazin1805@mail.ru*

Аннотация. Мақала еңбек қатынастары мен корпоративтік мәдениетте жаңа және трендтік құбылысқа айналған «Well-being» тұжырымдамасын зерттеуге арналған. Зерттеудің өзекті болуы қызметкерлердің әл-ауқатына әсер етуге, олардың ішкі жай-күйін жақсартуға, денсаулығына қамқорлық жасауға, эмоционалды күйін кетумен күресуге және мотивацияны арттыруға мүмкіндік беретін еңбек жағдайларын қамтамасыз ететін құқықтық тетіктердің рөлінің артуына байланысты.

Шетелдік тәжірибені талдау және жалпылау негізінде авторлар білім беру саласында «well-being» тәсілін қолданудың тиімділігінің сұрақтарын ашады, оның құқықтық конструкциясын белгілейді.

Авторлармен Қазақстан Республикасында алғаш рет «Well-being» тұжырымдамасы көздейтін тәсілдердің тиімділігін дәлелдеуге, оны құқықтық негіздеуге, жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге ғылыми талпыныс жасалынған. Әртүрлі деңгейдегі білім беру мекемелеріндегі ғылыми және педагог қызметкерлердің әл-ауқатын басқару құралы ретінде тұжырымдаманың құқықтық негіздері ұсынылған.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде әртүрлі деңгейдегі білім беру мекемелеріндегі педагог қызметкерлердің қызметін реттейтін орталық және жергілікті деңгейлердегі заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар түрінде ғылыми маңызды нәтижелерге қол жеткізілген.

Авторлар білім беру ұйымдарында «Well-being» тұжырымдамасын қолданудың негізгі деңгейі ретінде жергілікті норма шығармашылығына ерекше назар аударады, осыған байланысты мақалада ұжымдық шарттар мен келісімдерде еңбек құқықтары мен міндеттерін бекіту, еңбек тәртібі ережелері, персоналды басқару жүйесінің барлық бағыттарында қызметкерлердің әл-ауқатына жағдай жасау тетіктерін қамтамасыз ету туралы мәселелер көтеріледі.

Зерттеу авторларының пікірінше, «Well-being» тұжырымдамасын корпоративтік мәдениетке енгізудің құқықтық тетіктерін әзірлеу еңбек қатынастарында педагог қызметкерлердің, жұмыс берушілердің, мемлекеттік органдар мен ұйымдардың тиімді өзара іс-қимылын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жаңа деңгейге шығаруға жол ашады. Бұл сайып келгенде, ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапасына жағымды әсер ететін болады. Зерттеу нәтижелері еңбек нарығының қазіргі қажеттіліктеріне сәйкес білім беру мекемелерінде персоналды корпоративтік басқару жүйесін жетілдіру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: well-being, қызметкерлердің әл-ауқаты, қызметкер құқығы, білім беру ұйымы, корпоративтік мәдениет, ғылыми қызметкер, педагог.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

«WELL-BEING» КОНЦЕПЦИЯ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ: ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ВНЕДРЕНИЯ В КОРПОРАТИВНУЮ КУЛЬТУРУ

Ибрагимова Флюра Галимовна

*Заведующая кафедрой «Гражданско-правовых дисциплин»,
Alikhan Bokeikhan University, город Семей, Республика Казахстан,
кандидат юридических наук, flura.77@mail.ru*

Разиева Динара Багдатовна

*Старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин»,
Alikhan Bokeikhan University, город Семей, Республика Казахстан,
доктор PhD, razieva@mail.ru*

Айтказин Ерлан Майданулы

*Старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин»,
Alikhan Bokeikhan University, город Семей, Республика Казахстан,
магистр права, aytkazin1805@mail.ru*

Аннотация. Статья посвящена исследованию концепции «Well-being», ставшей трендовым явлением трудовых отношений и корпоративной культуры современных организаций. Актуальность исследования обусловлена возрастающей ролью правовых механизмов обеспечения условий труда, позволяющих влиять на благополучие сотрудников, улучшить их внутреннее состояние, заботиться о здоровье, бороться с эмоциональным выгоранием и повышать мотивацию.

На основе анализа зарубежной практики и обобщения мирового опыта авторами раскрываются вопросы эффективности применения «Well-being» – подхода в сфере образования, обозначаются его правовые конструкции.

Авторами впервые в Республике Казахстан предпринята научная попытка доказать эффективность подходов, предусматриваемых концепцией «Well-being», обеспечить ее правовое обоснование и реализацию.

В результате проведенного исследования достигнуты научно- значимые результаты в виде предложений по совершенствованию законодательства на централизованном и локальном уровнях, регулирующего деятельность педагогических работников в образовательных учреждениях различного уровня.

Особое внимание уделяется авторами локальному нормотворчеству, как основному уровню применения концепции «Well-being» в организациях образования, в связи с чем, в статье поднимаются вопросы о закреплении трудовых прав и обязанностей в коллективных договорах и соглашениях, правилах трудового распорядка; обеспечении механизмов заботы о благополучии работников во всех направлениях системы управления персоналом.

По мнению авторов исследования, разработка правовых механизмов внедрения концепции «Well-being» в корпоративную культуру позволит вывести трудовые отношения на новый уровень, позволяющий обеспечить эффективное взаимодействие педагогических работников, работодателей, государственных органов и организаций, что в конечном итоге благоприятно отразится на качестве предоставляемых образовательных услуг. Полученные результаты исследования могут быть использованы для совершенствования системы корпоративного управления персоналом в образовательных учреждениях в соответствии с современными потребностями рынка труда.

Ключевые слова: well-being, благополучие сотрудников, права сотрудников, организация образования, корпоративная культура, научный сотрудник, педагог.

«WELL-BEING» CONCEPT IN EDUCATIONAL ORGANIZATIONS: LEGAL MECHANISMS OF IMPLEMENTATION IN CORPORATE CULTURE

Ibragimova Flyura Galimovna

Head of the Department of «Civil Law Disciplines», Alikhan Bokeikhan University, Semey city, Republic of Kazakhstan, Candidate of Juridical Sciences, flura.77@mail.ru

Razieva Dinara Bagdatovna

Senior Lecturer of the Department of «Civil Law Disciplines», Alikhan Bokeikhan University, Semey city, Republic of Kazakhstan, PhD, razieva@mail.ru

Aytkazin Yerlan Maidanuly

Senior Lecturer of the Department of «Civil Law Disciplines», Alikhan Bokeikhan University, Semey city, Republic of Kazakhstan, Master of law, aytkazin1805@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the study of the concept of «Well-being», which has become a trend phenomenon of labor relations and corporate culture of modern organizations. The relevance of the study is due to the increasing role of legal mechanisms for ensuring working conditions that allow influencing the well-being of employees, improving their internal state, taking care of health, fighting emotional burnout and increasing motivation.

Based on the analysis of foreign practice and generalization of world experience, the authors reveal the issues of the effectiveness of the «well-being» approach in the field of education, its legal constructions are designated.

For the first time in the Republic of Kazakhstan, the authors have made a scientific attempt to prove the effectiveness of the approaches provided for by the concept of «well-being», to ensure its legal justification and implementation.

As a result of the conducted research, scientifically significant results have been achieved in the form of proposals for improving legislation at the centralized and local levels regulating the activities of teaching staff in educational institutions of various levels.

Particular attention is paid by the authors to local rule-making as the main level of application of the «Well-being» concept in educational organizations, in connection with which, the article raises questions about the consolidation of labor rights and obligations in collective agreements and agreements, labor regulations; ensuring mechanisms for caring for the well-being of employees in all areas of the personnel management system.

According to the authors of the study, the development of legal mechanisms for the introduction of the concept of «Well-being» into corporate culture will bring labor relations to a new level, allowing for effective interaction of teaching staff, employers, government agencies and organizations, which ultimately has a positive impact on the quality of educational services provided. The obtained research results can be used to improve the system of corporate personnel management in educational institutions in accordance with the modern needs of the labor market.

Key words: well-being, employee welfare, employee rights, organization of education, corporate culture, researcher, teacher.

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_80

Кіріспе

Білім саласындағы реформалар, оның аясында қабылданған мемлекеттік бағдарламалар, стратегиялар, жоспарлар және тұтастай алғанда мемлекеттік саясат білім беру жүйесін, ғылыми және педагог қызметінің беделін арттыруға, педагогтың мәртебесін көтеру мен еңбекақыны тұрақты арттыруға бағытталып келеді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы алға қойылған белгілі бір мақсаттарға қол

жеткізуге ықпал етеді, алайда, осы мамандықтың жоғары талаптарына жауап беретін сапалы оқытушылар мен педагог кадрлардың жетіспеушілік мәселелесін шеше алмай отыр.

Білім саласындағы қызметкерлердің әл-ауқатын құрайтын көптеген факторлар қарастырылмайды немесе жұмыс берушілер тарапынан тиісті назарға ие болмай қалатыны дәлелдеуді талап етпейді, дегенмен ғылыми-педагогикалық қызметкерлердің оқу орнының өзіндік «бурлақтары» болып

табылатындығы, ал олардың әл-ауқаты тікелей нәтижеге, сапаға, мотивацияға және тұтастай алғанда «баржа» қозғалысының сәтті болуына тікелей әсер ететіні сөзсіз.

«Well-being» тұжырымдамасының тәсілдерін қолдану – бұл ғылыми және педагог қызметкерлердің әл-ауқаты үшін прогрессивті қадам, ол тек лайықты деңгейде материалдық ынталандыру ғана емес, сонымен қатар жұмысшылардың өздері өз әлеуетін барынша арттыруға және соның нәтижесінде жалпы білім беру жүйесінің дамуын ынталандыруға мүмкіндік беретін жағдайларды жасау және қолдану. Әл-ауқат (физикалық, психологиялық, эмоционалдық және ментальды денсаулық) бұл «well-being» тұжырымдамасының негізгі факторлары және ғылыми, педагог кадрлардың ғана емес, білім алушылардың да әлеуетін барынша іске асыруға мүмкіндік беретін негізгі шарт.

Бұл тәсіл негізінен коммерциялық, бизнес саласында қолданылады, бірақ біздің пікірімізше оны отандық білім беру жүйесіне бейімдеуге және енгізуге ешқандай кедергілер жоқ.

Мақаладағы қойылған мақсат нақты аудиторияның (ғылыми және педагог қызметкерлер) әл-ауқатына әсер ететін компоненттерді зерттеу, жетіспейтін элементтерді анықтау арқылы жасалынған қорытынды негізінде «well-being» көзқарасының құқықтық механизмдерін ұсыну.

Қазақстан Республикасында алғаш рет «well-being» тұжырымдамасы көздейтін тәсілдердің тиімділігін дәлелдеуге, оның құқықтық негізделуіне, жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге ғылыми талпыныс жасағымыз келеді. Нәтижесі педагогтар, ғалымдар мен оқытушылардың әл-ауқатына әсер ете отырып, қызметкерлер үшін қолайлы жағдай жасалуы және еңбек нарығындағы бәсеке-лестікте артықшылық беретін тәсіл ұсыну түріндегі инвестиция болуы мүмкін.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде Қазақстан Республикасындағы еңбек қатынастарын немесе білім беру қызметін реттейтін заңнамалық база, шет елдердегі пайдаланылып жүрген «well being» тұжырымдамалары мен бағдарламалары қолданылды.

Мақаланы әзірлеу барысында теориялық және эмпирикалық зерттеу әдістері қолда-

нылды. Теориялық зерттеулерден басқа, мақалада модельдеу, салыстыру және болжау әдістерін қолдану арқылы зерттелген объектіні тәжірибеде жүзеге асырудың болжамдары жасалынды.

Талқылау мен нәтижелер

Chartered Institute of Personnel Development (CIPD) - well-being тұжырымдамасына «қызметкердің өркендеуіне, өзінің және ұйымының игілігі үшін өз әлеуетін толық ашуға мүмкіндік беретін қанағаттану ортасын құру» деген анықтама береді². Осы «тиісті ортаны құру» еңбек жағдайларын зерделеу барысында ғылыми және педагог кадрлардың жұмысқа деген көзқарасына, тұтастай алғанда олардың жағдайына байланысты бірқатар мәселелер анықталуда, олар:

1) Сала қызметкерлерінің әлеуметтік және кәсіби әл-ауқатының нашарлауы. Кәсіптік, әлеуметтік әл-ауқатына және маман ретінде қоғамдық беделіне төмен қанағаттанушылық бар.

2) Жоғары жүктеме, эмоционалды күйіп кету, пандемия кезінде еңбек қызметін құқықтық реттеудің болмауы және соның салдарынан құлдырау мен пессимистік көңіл-күйдің орын алуы.

3) Нормативтік тыйымдарға қарамастан өзіне тән емес қызметке тарту.

Аталған мәселелердің орын алуына түрткі болып отырған себептерінің бірі - жұмысшылар үшін денсаулық пен әл-ауқат бағдарламаларының болмауы деп санаймыз.

Мақаланың идеясы да осы мәселерді талқылау барысында туындады, ол идея - әртүрлі деңгейдегі білім беру мекемелеріндегі ғылыми және педагог қызметкерлердің әл-ауқатын басқару құралы ретінде «well-being» тұжырымдамасының құқықтық негіздерін әзірлеуден тұрады.

«Well-being» тұжырымдамасы жаңа және трендтік құбылыс, соған қарамастан қазірдің өзінде танымал болып, әлемде кеңінен қолданыла бастады және өзінің тиімділігін көрсетуде. Бұл тәсіл негізінен коммерциялық, бизнес саласында қолданылады, бірақ біздің пікірімізше оны отандық білім беру жүйесіне бейімдеуге және енгізуге ешқандай кедергілер жоқ, керісінше, сала қызметкерлерінің мәртебесін көтеру мен жағдай жасауға арналған мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру процесінде пайдалы болуы тиіс. Аталған тәсілді қолданған кезде қызметкер өз жағдайына

² *Культура Well-being: зачем и как управлять благополучием сотрудников. Сайт компании «PeopleForce». – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: <https://peopleforce.io/ru/blog/kultura-well-being-zachem-i-kak-upravlyat-blagopoluchiem-sotrudnikov/> (жүзінген күні: 25.01.2023).*

қанағаттанған күйде болып, психологиялық тұрақты және мотивациялы болады, бұл оның үздіксіз білім алуына, жұмысына жауапкершілікпен қарауына ықпал етеді.

Финляндия мен Эстония мемлекеттерінің мектеп ұжымдарында жүргізілген зерттеулердің бірінде авторлар кәсіби әл-ауқат төрт аспектіден тұрады деп қабылдаған, олар:

- 1) қызметкер және жұмыс;
- 2) еңбек жағдайлары;
- 3) кәсіби құзыреттілік;
- 4) жұмыс ұжымы.

Бұл аспектілер кәсіби әл-ауқат контекстіндегі ресурстық және стресстік факторлар көлемі негізінде қарастырылған. Ресурс стресс факторларымен теңескен немесе жоғары болса, онда жекелеген қызметкерлер ұжымда өздерін ыңғайлы сезініп, қосымша мүмкіндіктерін көрсете бастаған, орын алған қолайлы жағдай оның әл-ауқаты мен денсаулығына жағымды әсер еткенін атаған. Сұраулар мен жинақталған ақпараттар мектептердің ұжымдарында талқыланып, арнайы жұмыс тобы құрылып атқарылуы тиіс іс шаралар тізбегі құрастырылған. Жұмыс тобының құрамына мектеп басшылығымен қатар қарапайым мұғалімдер де кірген. Мұның барлығы мектептердің ішкі номативті құжаттарымен бекітіліп отырған [1, 13-14-б.]

Зерттеулер көрсеткендей сала қызметкерлерінің басым көпшілігін жұмыс жүктемесімен қатар жұмыс жағдайлары да көп алаңдататыны анықталған. Мысалы, көпшілік білім саласының қызметкерлерін ұжымдағы атмосфера, жұмыс кабинетінің, үстелінің ыңғайлы орналасуы, жұмысқа қажет техникалық құралдарға қол жетімділігі, жұмысының қоғаммен, басшылықпен және әріптестерімен бағалануына байланысты сұрақтар алаңдатады екен.

Мұғалімдердің денсаулығы мен ұжымдағы жақсы қарым-қатынас және әкімшілік қолдау мектеп жұмысшылары ортасындағы ресурстық факторлардың жағымды мысалдары болып табылады. Қызметкерлердің жақсы кәсіби құзыреттілігі және осыған байланысты одан әрі даму мүмкіндігі де жұмыс үшін ресурстар жасайды. Ал мұндағы жұмыс жүктемесінің факторлары жұмыс сипаттамасы мен жұмыс ортасы әсер ететін психикалық және физикалық факторларға жатады. Ақылға қонымды жұмыс жүктемесі, сондай-ақ жеткілікті жұмыс

бақылауымен бірге барабар жұмыс талаптары кәсіби әл-ауқаттың оң және қажетті элементі болып табылады.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, кәсіби әл-ауқатты арттыру кезінде жұмысшылардың жұмыс жүктемесіне, сондай-ақ жұмыс атмосферасына және өзгелермен еңбектерінің бағалануына ерекше назар аудару керек деген қорытынды жасалынған. Бұл екі фактор жалпы ұжымының әл-ауқатына да, жұмысшының субъективті кәсіби әл-ауқатына да жағымды әсер еткен [2, 250-251-б.].

Жоғарыда көрсетілген үлгілер бұл тәсілдің білім жүйесінде қолданылуын қарастырады. Өзге салалар бойынша қарастыратын болсақ, әр түрлі салаларда мұндай тәсілді енгізудің сәтті мысалдары жеткілікті және қолданылатын бағдарламалардың түрлері де көп. «Lifeaddwiser» компаниясының негізін қалаушы және CEO Ваагн Манукянның пікірінше жұмысшылардың әл-ауқатын көтеру жұмыстары кешенді түрде болуы тиіс. Бірнеше мәселені ғана шешумен әл-ауқаттың жоғарылауына қол жеткізу қиын. Сондықтан құрастырылған бағдарлама кейсі нақты компания ұжымына бейімделіп, ондағы бар мәселелерді зерттеу негізінде құрастырылуы тиіс. Мысалы JTI компаниясының «Кресс-Нева» фабрикаларының біріндегі кейс: Гэллап Институтының тәсілін қолдана отырып, олар 4 компоненттен тұратын ішкі бағдарламаны жасаған, олар: денсаулық, мансап, қаржы, әлеуметтік қатынастар. Осы бағдарламаның нәтижесінде жиі ауыратындардың саны 70% - ға төмендеген, корпоративтік бағдарламаларға қатысушылардың саны 4 есе, қайырымдылық акцияларына қатысушылардың саны 2 есеге өскен.

Тағы бір мысал. Сәл кішірек тәсілді қолданатын «Schneider Electric» компаниясында «well being» бағдарламасының қорытындысы бойынша қызметкерлердің белсенділігі артып, кадрлардың кету көрсеткіші төмендеген. Компанияда бағдарлама жұмыс істеп тұрған кезде қызметкерлерді белсенділік индексі 67% - дан 81% - ға дейін өсіп, соңғы үш жылда тұрақты жоғары болып қала берген. Сондай-ақ, соңғы жылдары кадрлардың кетуі 6% - ға төмендеген, аурухана парақтарының саны 6% - ға, ал дәрігерлерге жүгіну 7% - ға қысқарған³.

Әдебиеттерді теориялық талдау жасалынды, анықтағанымыз «Well-being» тұжырымдамасына қатысты ғылыми жұ-

³ Измеряем благополучие с Lifeaddwiser. Сайт HR-агентство «Апостроф-Медиа». – [Электронды ресурс] - Айналыс режими: <http://apostrof-media.com/blog/wellbeing/izmeryaem-blagopoluchie-s-lifeaddwiser-120.html> (жүзінген күні: 27.01.2023)

мыстардың барлығы еңбек қатынастары саласындағы әл-ауқатты қамтамасыз ету жүйесіне сөзсіз үлес қосады, алайда олар бұл құбылысты психология, медицина және т.б. тұрғысынан қарастырады [3, 4, 5, 6, 7]. Осыған байланысты біз осы механизмді құқықтық имплементациялау тұрғысынан және нақты мақсатты аудиторияға қарастыруды жөн көрдік.

Мемлекетіміздің қазіргі даму кезеңінде маңызды бағыт ретінде әлеуметтік бағытталған мемлекеттік және өңірлік саясаттың жүргізілуі байқалады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Әлеуметтік кодексінің жобасы әзірленуде⁴, ол біздің қоғамдағы әлеуметтік қорғау қажеттіліктерінің дәлелі деуге болады, ал әлеуметтік қорғаудың негізі - қолдау үшін жағдайларды қамтамасыз ету жөніндегі бағдарламаларды іске асыруды қамтитын көп қырлы құбылыс ретінде әл-ауқат, оның құрамы азаматтардың физикалық, психологиялық (эмоционалдық), ментальді денсаулықтарын қамтиды.

Еліміздегі ғылыми және педагог қызметкерлердің қызметін атқарудағы мәселелердің әлі де жеткілікті екені белгілі. Олардың қатарына жұмыс берушілердің өз жұмысшыларына деген қолдаудың жеткіліксіз болуын, сала қызметкерлерінің кәсіптік міндеттерімен байланысты емес жұмыс түрлеріне тартылуының әлі де жалғасуын, материалдық-техникалық қамтамасыз етілудің барлық жерде жеткілікті деңгейде болмауын, жұмыс ұжымындағы моральдық-психологиялық жай-күйдің ескерілмеуін, еліміздегі экономикалық тұрақсыздықтан (тұрақсыз баға жағдайы, тұрғын үй мен әлеуметтік мәселелер) туындайтын мәселелерді және т. б. жатқызуға болады.

Сонымен, еліміздің білім жүйесіне «Well-being» тұжырымдамасын енгізуді құқықтық қамтамасыз ету қалай жүзеге аспақ? Аталған тұжырымдама тәсілдерін қолдануға мүмкіндік беретін заңнаманы бейімдеу қалай жүруі мүмкін?

Ол үшін үш бағытта жұмыстар жүргізілуі тиіс деп санаймыз, олар:

1 бағыт. Мемлекеттік деңгейдегі заңнаманы жетілдіру. Ғылыми және педагог қызметкерлердің қызметін реттейтін мемлекеттік заңнамаға «Well-being» тәсілін енгізуге мүмкіндік беретін өзгертулер мен толықтырулар енгізу қажет.

Сала өкілдерінің қызметін реттейтін негізгі заңдар ретінде Қазақстан Республикасының Еңбек кодексін, «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңын, «Педагог мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI Заңын, «Ғылым туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 ақпандағы № 407-IV Заңын атауға болады.

Бірден айта кеткіміз келіп отырғаны, біріншіден, аталған тәсіл тәжірибе көрсеткендей жергілікті немесе ұжымдық нормаларды өзгерту немесе қабылдау арқылы жүзеге асырылады, яғни негізгі өзгеріс сол деңгейде қабылдануы тиіс, екіншіден, жалпы алғанда, мемлекеттік деңгейдегі аталған сала қызметкерлерінің қызметін реттейтін нормативтік актілерде «Well-being» тұжырымдамасын енгізуге кедергі болуы мүмкін нормалар жоқ. Керісінше, еңбек қатынастарын реттейтін заңнамада болсын⁵, нақты білім беру қызметін реттейтін заңдарда^{6,7,8} да сала қызметкерлерінің әл-ауқатын көтеруге бағыттайтын нормалар бар. Сондықтан бұл бағыттағы қызмет заңнаманы жетілдіруде ауқымды өзгерістерді қажет етпейді, тек кейбір нормаларды қайта қарау немесе жетілдіру қажет болуы мүмкін.

Мәселен, «Педагог мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының заңының 6 бабы педагог қызметкерлерге кәсіптік міндеттерімен байланысты емес жұмыс түрлеріне тартуға тыйым салады. Мұндай норма «Білім туралы» Қазақстан Республикасының заңының 51 бабында жоғары немесе жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асы-

⁴ Ақмарал Ағзамқызы. Қазақстанда Әлеуметтік кодекс тұжырымдамасы әзірленуде. «EGEMEN QAZAQSTAN» желілік басылымы – [Электронды ресурс] - Айналыс режими: <https://egemen.kz/article/273568-qazaqstanda-aleumettik-kodeks-tudgyrutdamasy-azirlenude> (жүзінген күні: 28.01.2023).

⁵ «Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі» 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (жүзінген күні: 12.02.2023).

⁶ «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> (жүзінген күні: 21.02.2023).

⁷ «Педагог мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000293> (жүзінген күні: 21.02.2023).

⁸ «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрінің 2022 жылғы 20 шілдедегі № 2 бұйрығы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200028916> (жүзінген күні: 21.02.2023).

ратын педагогтерге қатысты да бекітілген, оларды да өздерінің кәсіптік міндеттерін орындаумен байланысы жоқ жұмыс түрлеріне тартуға жол беруге болмайды. Алайда, осы заңдарда аталынып отырған кәсіптік қызметтердің нақты тізімі жоқ. Яғни, білім беру орнындағы қандай қызмет бағыттары нақты білім беруші маманның міндетіне жататыны анықталмаған. Білім беру мен тәрбие жұмыстарынан бөлек педагогтарды білім беру ұйымдарындағы ұйымдастырушылық, есеп өткізу, статистика жүргізу секілді жұмыстармен айналысу жиі кездесіп тұрады. Эдвайзерлік, кураторлық тәрбие жұмыстарын жүргізуге байланысты жоғары оқу орындарындағы жүктемелер де білім беруші мамандар үшін артық жұмыс түрлері деп санаймыз. Сондықтан да, осы баптардағы кәсіптік қызметтерге қатысты маманның міндетіне жататын жүктемені нақтылау түріндегі нормаларды жетілдіру немесе толықтырулар қажет болып отыр.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне ұйымдардағы штаттық психолог (ұйымда 50-ден астам қызметкер болса) лауазымын қайтадан енгізу, «Педагог мәртебесі туралы» және «Білім туралы» заңдарда оқу жүктемесін реттеу кезінде «Well-being» тұжырымдамасын енгізу барысында болуы мүмкін «шығармашылық күн», «өз-өзімен жұмыс» күндерін енгізуге білім беру ұйымдарында еркіндік беретін өзгерістер енгізілуі қажет.

Тағы бір қажет өзгеріс өз жұмысшыларының әл-ауқатын көтеруге бағытталған қызметті ұйымдастырудан білім беру ұйымдары арасындағы мемлекеттік рейтингтің жүргізілуін, ол қызметті табысты ұйымдастырған ұйымдарды көтермелеу жолдарын қарастыратын нормалардың қабылдануы да қажет деп санаймыз. Мұндай норма Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында болуы тиіс.

Біздің пікірімізше, мұндай тәсілдердің енгізілуі қажет болғанымен, олар міндеттеу түрінде болмауын да ескерген жөн. Сала қызметін реттейтін еліміздегі негізгі заңдар мұндай тәсілдерді қолдану еркіндігін білім беру ұйымдарының өзіне қалдыруы керек. Бұл жерде негізгі заңдардың міндеті - «Well-being» тәсілін енгізуге мүмкіндік беру және мұндай саясат ұстанатын білім беру ұйымдарын көтермелеу мүмкіндіктерін қарастыру болуы тиіс.

2 бағыт. Жергілікті немесе ұжымдық нормативтік актілерді өзгерту немесе жаңасын әзірлеу, қабылдау. Ұжымдық шарттарға, келісімдерге, ішкі еңбек тәртібінің ережелеріне және белгілі бір жалдаушының еңбек және онымен байланысты қатынастарын реттейтін жергілікті құжаттарына «Well-being» тұжырымдамасын енгізуге мүмкіндік беретін өзгерістер енгізу немесе жаңасын қабылдау.

Ең ауқымды атқарылуы қажет жұмыс көлемі осы бағытта жүруі тиіс. Өлемдегі тәжірибелерге үңілсек «Well-being» тұжырымдамасын қолдануды құқықтық қамтамасыз ету ұйымдардағы ішкі ұжымдық нормативтік актілермен, ішкі еңбек тәртібінің ережелерімен жүзеге асырылады.

Ең маңыздысы, «Well-being» тұжырымдамасын енгізуді көздейтін бағдарламаның білім беру мекемесінің өзінде қабылдануы болып табылады. Енгізілуі тиіс бағдарламаның нақты білім беру мекемесіне бейімделіп құрастырылуы негізгі талаптардың бірі, ол оның нақты сол ұжымда тиімді қолданылуына тікелей әсер ететін болады. Ондай бағдарламаларды құрастырумен айналысатын арнайы компаниялар да бар. Корпоративтік әл-ауқат бағдарламаларының нарығы жыл сайын өсіп келеді және оның қарқыны төмендейтін емес⁹.

Жоғарыда атап өткеніміздей бағдарламаны қабылдау оқу орнының өзімен жүргізілуі тиіс. Оны қабылдау туралы шешімдер жалпы жиналыстарда, ұжымдық шешім негізінде қабылданғаны дұрыс. Бағдарламаны енгізу жұмыстарына ұйым басшысымен қатар қарапайым қызметкерлер де белсенді араласуын көздейтін механизм ойластырылуы тиіс. Ондай қызметті арнайы құрылған жұмыс тобы атқаруы мүмкін, оның құрамына ұйым басшыларымен қатар оқытушылар немесе мектеп мұғалімдері кіріп, жұмысының қорытындысы жалпы жиналысқа шығарылады.

Бағдарламаның мазмұнында міндеттейтін нормалардың неғұрлым аз болғаны да маңызды деп санаймыз. Қабылданған бағдарлама негізінде атқарылуы тиіс іс шаралар жоспары қабылданып, ұйымның даму стратегиясы бекітілген құжаттарда да өзгерістер мен толықтырулар қарастырылуы мүмкін.

3 бағыт. Білім беру ұйымдарындағы атқарылуы тиіс ұйымдастырушылық-құқықтық жұмыстар. «Well-being» тәсілінің ұжымда жұмыс істеуін ұйымдастыруға қажет

⁹ Обзор well-being сервисов. Сайт платформы измерения и развития благополучия «Lifeaddwiser». – [Электронный ресурс] - Айналыс режимі: <https://lifeaddwiser.com/blog/well-being-programmi> (жүзінген күні: 29.01.2023).

құрылымдық бөлімшенің құрылуы (Мысалы: «корпоративтік мәдениет» бөлімі, «қызметкерлердің әл-ауқаты» бөлімі және т.б.) немесе ұйым штатына осы қызметті ұйымдастыратын штаттық бірлікті енгізу қажет болады. Құрылымдық бөлімше үшін оның ережесі бекітіліп, жауапты тұлға болса оның лауазымдық нұсқаулықтары қабылдануы тиіс. Сонымен қатар, білім беру ұйымдарының штатында маман ретінде қызмет түрін атқаратын штаттық бірліктің қосылуы да қажет болуы мүмкін. Мысалы, ол психолог, салауатты өмір салтын дәріптеу қызметін ұйымдастырушы маман, диетолог және т.б. Тиісінше, мұндай мамандардың да қызметін регламенттеу қажет болады.

Тағы бір шет елдік тәжірибеден алуға болатын нәрсе - ұжымда әркімге қол жетімді болатын бағдарламаның қосымшасының болуы. Енгізілген «Well-being» бағдарламасының жұмыс істеуі туралы барлық ақпаратты бере алатын, сондай ақ әркім қалаған бағытында өзіне пайдалы ақпараттар мен кеңестер алуды ыңғайлы ететін қосымшаның пайдасы зор. Қосымша сонымен қатар әртүрлі қызмет көрсету желілеріне де қосылған болуы мүмкін. «Well-being» бағдарламалары әр оқу орны үшін жеке болуы тиіс деп санаймыз, ол оның ішкі процестеріне, байланыс әдістеріне, басқару қызметіне және т.б. ерекшеліктеріне бейімделіп құрастырылуы қажет және оқу орнымен мақұлданған қосымшаның қолдану нұсқаулығының болуы да шарт.

Еңбек қатынастарын немесе білім беру қызметін реттейтін еліміздің заңнамасында біз ұсынып отырған әл-ауқат тәсілін енгізуге кедергілер жоқ. Негізгі қабылдануы тиіс өзгерістер мен толықтырулар әрбір ұйымның ішкі тіртібі мен қызметін реттейтін құжаттарына қатысты. Аталған атқарылуы тиіс ұйымдастырушылық жұмыстардың құқықтық негізі болуы қажет. Құрылуы қажет құрылымдық бөлімшелердің қызметі мен өкілеттіктерін

бекітетін, штаттық лауазымдардың міндеттері мен өкілеттіктерін анықтайтын, бағдарламаның қосымшасы іске қосылатын болса оның қызметін қамтамасыз ететін ішкі ережелер мен нұсқаулықтар қабылдануы тиіс.

Қорытынды

«Well-being» тұжырымдамасын корпоративтік мәдениетке енгізу үшін еліміздегі заңнамалық мүмкіндік болуы қажет, мақала барысында талқыланған бағыттардағы жұмыстар атқарылуы міндетті шарт. Ғылыми және педагог қызметкерлердің қызметін реттейтін негізгі заңдардың жетілдірілуі жергілікті немесе ұжымдық нормативтік актілерді қабылдауға мүмкіндік береді, білім беру мекемесінде тұжырымдаманы қабылдауға жол ашады. «Well-being» тұжырымдамасын корпоративтік мәдениетке енгізудің құқықтық тетіктерін әзірлеу: адам ресурстарының сапасын арттыру мақсатында оқу орындары, жұмыс берушілер, мемлекеттік органдар мен ұйымдар арасында өзара іс-қимыл жасау жағдайларын жасауды болжайды, алынған деректер мен қорытындылар еңбек нарығының қазіргі заманғы қажеттіліктеріне сәйкес білім беру мекемелерінде персоналды корпоративтік басқару жүйесін жетілдіру үшін қолданылуы мүмкін.

«Well-being» тұжырымдамасын енгізу сала қызметкерлерінің жай-күйіне мониторинг жүргізуге, қажетті ақпаратты талдауға, инновациялық технологиялармен ашық алмасуға, жаңа тәсілдерді енгізуге, жауапкершілік субъектілерін нақты айқындауға, әрбір құрылымдық бөлімшенің құқықтық жағдайы мен экономикалық тиімділігін ажыратуға және нәтижесінде мәселелерді шешуге жалпы көзқарасты көрсетуге мүмкіндік береді, бұл еңбек нарығының дамуына, ғылыми және педагог қызметкерлердің мәртебесін арттыруға оң әсерін тигізетін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Saaranen T., Pertel T., Streimann K., Laine S., Tossavainen K. *Occupational Well-being of School Staff: Experiences and results from an action research project realised in Finland and Estonia in 2009–2014* // *Publications of the University of Eastern Finland*, 2015. - 13-15 pp.
2. Terhi Saaranen, Kerttu Tossavainen, Hannele Turunen, Vesa Kiviniemi, Harri Vertio. *Occupational well-being of school staff members: a structural equation model.* // *Health Education Research. Volume 22, Issue 2, April 2007.* - 248–260 pp.
3. A. Konu, E. Alanen, T. Lintonen, M. Rimpelä. *Factor structure of the School Well-being Model.* // *Health Education Research. Volume 17, Issue 6, December 2002.* - 732–742 pp.
4. Konu A. I., Lintonen T. P., Autio V. J. *Evaluation of well-being in schools - a multilevel analysis of general subjective well-being.* // *School Effectiveness and School Improvement. Volume*

13, Issue 2. 2002. - 187-200 pp.

5. Nadine Engels, Antonia Aelterman, Karen Van Petegem, Annemie Schepens. *Factors which influence the well-being of pupils in Flemish secondary schools.* // *Educational studies.* Volume 30, Issue 2. 2004. - 127-143 pp.

6. Taris T. W., Schreurs P. J. G., Van Iersel-Van Silfhout I. J. *Job stress, job strain, and psychological withdrawal among Dutch university staff: Towards a dualprocess model for the effects of occupational stress* // *Work & stress.* Volume 15, Issue 4. 2001. - 283-296 pp.

7. Freude, G., Seibt, R., Pech, E., Ullsperger, P. *Assessment of work ability and vitality - a study of teachers of different age groups* // *International Congress Series.* Volume 1280. 2005. - 270-274 pp.



СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЕ СЕМЕЙНЫЕ СУДЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аблаева Эльвира Бекболатовна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, ассоциированный профессор (доцент) Высшей школы права «Әділет» Каспийского университета, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. *Описан опыт создания в Казахстане собственной модели семейных судов и проанализированы итоги реализации пилотных проектов Верховного Суда Республики Казахстан по внедрению в казахстанское судопроизводство судебного, досудебного, внесудебного порядка урегулирования дел и споров, вытекающих из семейных, брачных, родительских, жилищных, бытовых правоотношений.*

Актуальность темы предопределяется длящимся курсом развития судоустройства и судопроизводства Республики Казахстан в соответствии с принципом специализации судов и судей. Названная тема актуализируется в условиях повышения конкурентоспособности Казахстана и становления его высокоразвитой страной. На пути достижения такой амбициозной цели имеет принципиально важное значение улучшение социальной и демографической ситуации внутри страны, снижение уровня социальной напряженности и конфликтности среди населения, укрепление семейных ценностей в кругу молодежи, становление гендерного равенства, а также создание дружественного социума к детям.

Реализация указанных мер, с одной стороны, способствует повышению уровня правовой культуры населения внутри страны, а с другой стороны, способствует повышению показателей Казахстана за пределами страны, например, в популярных международных рейтингах по глобальной конкурентоспособности стран мира, индексу верховенства закона и уровню счастья. А сегодня в условиях построения Нового Справедливого Казахстана судебная специализация внутри судов общей юрисдикции как судоустройственный, судопроизводственный, судейско-статусный принцип особо актуален в обеспечении верховенства закона и основанного на нем правопорядка в различных сферах правоотношений, в том числе в брачно-семейных и жилищно-бытовых.

Исследование раскрыло особо значимую роль и важное место специализированных семейных судов в улучшении социальных и демографических характеристик населения.

Изучены научные труды ученых и нормативная правовая база по организации и функционированию семейных судов, эмпирические данные об их деятельности.

По завершению работы даны краткие выводы, аргументирующие доводы о востребованности, состоятельности, оправданности семейных судов Республики Казахстан.

Ключевые слова: *специализация судов; специализация судей; судебная специализация; специализированные суды; судебная власть; судоустройство; судопроизводство; семейные суды; ювенальные суды; детские суды.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МАМАНДАНДЫРЫЛҒАН ОТБАСЫЛЫҚ СОТТАРЫ

Эльвира Бекболатқызы Аблаева

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Каспий университетінің «Әділет» Жоғары заң мектебінің қауымдастырылған профессоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. *Қазақстанда отбасылық соттардың өзіндік моделін құру тәжірибесі сипатталған және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қазақстандық сот ісін жүргізуге отбасылық, неке, ата-ана, тұрғын үй, тұрмыстық құқықтық қатынастардан туындайтын істер мен дауларды реттеудің сот, сотқа дейінгі, соттан тыс тәртібін*

енгізу жөніндегі пилоттық жобаларын іске асыру қорытынды нәтижелері талданған.

Тақырыптың өзектілігі соттар мен судьяларды мамандандыру қағидатына сәйкес Қазақстан Республикасындағы сот құрылысын және сот ісін жүргізудің үздіксіз даму барысымен алдын ала айқындалады. Аталған тақырып Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттыру және оның жоғары дамыған елі болу жағдайында өзекті болып отыр. Осындай өршіл мақсатқа жету жолында еліміздегі әлеуметтік-демографиялық жағдайды жақсарту, халық арасындағы әлеуметтік шиеленіс пен жанжал деңгейін төмендету, жастар ортасында отбасылық құндылықтарды нығайту, гендерлік теңдікті қалыптастыру, сондай-ақ балаларға достық қоғам құру түбегейлі маңызды.

Осы шараларды іске асыру, бір жағынан, ел ішіндегі халықтың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыруға ықпал етсе, екінші жағынан, Қазақстанның республикадан тысқары жерлердегі, мысалы, әлем елдерінің жаһандық бәсекеге қабілеттілігі, заң үстемдігі индексі және бақыт деңгейі бойынша танымал халықаралық рейтингтерде Қазақстанның көрсеткіштерін арттыруға ықпал етеді. Ал бүгінгі күні Жаңа Әділетті Қазақстанды құру жағдайында сот мамандануы сот жүйесін орналастыру, сот ісін жүргізу, сот-мәртебелік қағидаты ретінде жалпы юрисдикциядағы соттардың ішінде құқықтық қатынастардың әртүрлі салаларында, соның ішінде неке-отбасы және тұрғын үй-тұрмыстық салаларда заңның үстемдігін және оған негізделген құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде ерекше өзекті болып табылады.

Зерттеу халықтың әлеуметтік және демографиялық сипаттамаларын жақсартудағы мамандандырылған отбасылық соттардың ерекше маңызды рөлі мен маңызды орнын ашты.

Ғалымдардың ғылыми еңбектері және отбасылық соттардың ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуі жөніндегі нормативтік құқықтық база, олардың қызметі туралы эмпирикалық деректер зерттелді.

Жұмыс соңында Қазақстан Республикасына отбасылық соттарының қажеттілігі, жарамдылығы, ақталғандығы туралы негіздерге дәлел бола алатын қысқаша тұжырымдар берілді.

Түйінді сөздер: соттардың мамандануы; судьялардың мамандануы; сот мамандануы; мамандандырылған соттар; сот билігі; сот құрылысы; сот ісін жүргізу; отбасылық соттар; ювеналды соттар; балалар соттары.

SPECIALIZED FAMILY COURTS REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ablaeva Elvira Bekbolatovna

Candidates' degree in jurisprudence, Associate Professor, associate Professor of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Abstract. The experience of creating in Kazakhstan its own model of family courts is described and the results of the implementation of pilot projects of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan on the introduction of judicial, pre-trial, out-of-court procedures for the settlement of cases and disputes arising from family, marital, parental, housing, household legal relations are analyzed.

The relevance of the topic is predetermined by the ongoing course of development of the judicial system and judicial proceedings of the Republic of Kazakhstan in accordance with the principle of specialization of courts and judges. This topic is actualized in the conditions of increasing the competitiveness of Kazakhstan and becoming its highly developed country. On the way to achieving such an ambitious goal, it is of fundamental importance to improve the social and demographic situation within the country, reduce the level of social tension and conflict among the population, strengthen family values among young people, establish gender equality, as well as create a friendly society for children.

The implementation of these measures, on the one hand, contributes to the improvement of the level of legal culture of the population within the country, and on the other hand, contributes to the improvement of Kazakhstan's indicators outside the country, for example, in popular international rankings on the global competitiveness of the countries of the world, the rule of law

index and the level of happiness. And today, in the conditions of building a New Fair Kazakhstan, judicial specialization within the courts of general jurisdiction as a judicial, judicial, judicial-status principle is particularly relevant in ensuring the rule of law and the rule of law based on it in various spheres of legal relations, including marriage, family and housing.

The study revealed the particularly significant role and important place of specialized family courts in improving the social and demographic characteristics of the population.

The scientific works of scientists and the regulatory legal framework for the organization and functioning of family courts, empirical data on their activities have been studied.

At the end of the work, brief conclusions are given, arguing arguments about the relevance, viability, and justification of the family courts of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *specialization of courts; specialization of judges; judicial specialization; specialized courts; judicial authority; judicial system; judicial proceedings; family courts; juvenile courts; children's courts.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_89

Введение

Республика Казахстан признает себя социальным государством, выполняющий функцию социальной защиты и социального обеспечения населения. В соответствии с ч. 1 ст. 27 Конституции РК «брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства»¹. Эта взаимосвязанная система всегда заботила государство, поскольку она является фактором, определяющим благосостояние и благополучие народа.

Как известно, в 2006 г. первый Президент РК поставил общенациональную задачу в ближайшие 10 лет вывести Казахстан в число 50-ти наиболее конкурентоспособных и динамично развивающихся стран мира [1]. По истечении 6 лет Казахстан достиг эту цель и в конце 2012 г. его экономика приблизилась к числу 50 крупнейших по объему ВВП. В то время одним из приоритетных направлений модернизации социальной сферы являлись реализация комплексных программ по оказанию поддержки молодых семей и повышению рождаемости в стране.

В наши дни стоит новая амбициозная цель – к 2050 г. стать одной из 30 самых развитых стран мира. На пути ее достижения в числе особо важных продолжают оставаться вопросы сохранения своей национальной идентичности и популяризации нашей национальной культуры за рубежом. Народная молва гласит: «Отан отбасынан басталады. Ел боламын десең, бесігінді түзе». В традиционном обществе казахов семья – важнейший институт ценности, где дети воспитываются в духе уважения к старшим и заботы о младших, а взрослые живут со стремлением к супружеской верности и преданности к родине. Среди комплексных программ в сфере

защиты материнства, детства, семьи является приоритетным создание дружественного социума и подхода к ребенку правосудия, установление гендерного равноправия, обеспечение нулевой нетерпимости к насилию женщин и детей. Безусловно, чтобы стать более конкурентоспособной и высокоразвитой страной, лидирующей в 30-ке стран мира, Казахстану требуется создание прочной социально-правовой основы, гарантирующей благосостояние и благополучие населения, а также права и свободы каждого, соответствующей международным стандартам социального и правового обеспечения, отвечающей новым вызовам времени и внешним угрозам. Это и есть условие вхождения РК в список 30 более конкурентоспособных и высокоразвитых стран мира. В свою очередь, уровень благосостояния и благополучия народа есть фактор, воздействующий на демографический взрыв или кризис.

Особо впечатляет, что в достижении Казахстаном амбициозной цели задействованы не только социальные и финансовые институты, но и юридические институты защиты прав и свобод человека и гражданина. Уникальностью и привлекательностью судебной системы РК является то, что ей характерна вовлеченность во все процессы модернизации социально-экономической и социально-демографической сфер жизнедеятельности. Объясняется это тем, что принцип специализации судов и судей утвержден как основной из принципов развития судостроительства, совершенствования судопроизводства, повышения профессионального статуса судей РК. Согласно этому, суды и судьи специализируются в различных сферах правоотношений, в том числе

¹ Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

брачно-семейных и жилищно-бытовых, из которых вытекают различные категории дел и споров, фактически сейчас переданные в подсудность специализированных семейных судов РК.

Методы и материалы

Методологическую основу исследования составляют общие историко-правовой и сравнительно-правовой методы познания истины, а также специальные методы правовой статистики, правового моделирования и прогнозирования. Используемые для данного исследования материалы были взяты из Посланий Президента РК, Концепции семейной и гендерной политики в РК до 2030 г., Концепции государственной молодежной политики РК на 2023-2029 гг., Национального доклада «Казахстанские семьи-2022», статистических данных о численности браков и разводов за 2000-2022 гг., распоряжений Председателя Верховного Суда РК.

Результаты

По итогам исследования получены результаты о том, что, с одной стороны, специализированные семейные суды правильно рассматривают и разрешают дела и споры, вытекающие из брачно-семейных и жилищно-бытовых правоотношений, а также создают дружественное правосудие к детям, обеспечивающее индивидуальный подход к каждому ребенку. С другой стороны, они принимают прямое и активное участие в осуществлении семейной и гендерной политики, улучшая социальные и демографические показатели населения страны, сохранением распадающегося в нем брака; снижая конфликтность в семье, достижением взаимоприемлемого для обеих супругов согласия; формируя ответственное родительство, укреплением семейных ценностей в кругу молодежи; обеспечивая принцип нулевой нетерпимости к насилию женщин и детей, установлением особых требований к поведению мужчин; социально-психологически оздоравливая супругов, вовлечением в процесс урегулирования дел и споров соцработников, конфликтологов, медиаторов, психологов, наркологов, педагогов, инспекторов.

Обобщая полученные результаты, можно заключить весьма важный результат о том, что специализированные семейные суды аналогичным образом так же, как и

судьи-примирители, повышают уровень правовой культуры граждан РК. В свою очередь, уровень правовой культуры граждан – показатель, использующийся в измерении состояния национальных правовых систем, а между тем, качественная правовая система – один из составляющих факторов конкурентоспособности страны. Обсудим полученные результаты.

Обсуждение

Спустя 20 лет со дня своей независимости, Казахстан состоялся как успешное государство. Основные задачи Стратегии Казахстан – 2030 и Стратегии вхождения Казахстана в 50-ку наиболее конкурентоспособных стран мира были решены, некоторые еще в процессе решения. В связи с этим, к концу 2012 г. первый Президент РК определил новый политический курс уже состоявшегося Казахстана: «Казахстан к 2050 году должен находиться в тридцатке самых развитых государств мира» [2]. В защиту материнства, детства, семьи Н.А. Назарбаев сказал: «Я против разводов, необходимо воспитывать молодежь в духе ценности семьи, пагубности разводов, потому что из-за них прежде всего страдают дети» [2].

Озадаченность Главы государства вызвана кризисом института семьи, которая видна из удручающей статистики браков и разводов в РК за последние 10 лет. Чтобы проследить динамику и выявить тенденцию брачно-семейных отношений, возьмем данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2000-2022 гг.². Так, статистика зарегистрированных браков и разводов за 2000 г. показывает, что из зарегистрированных 90,873 браков распались 27,391. В 2001 г. соответственно 29,599 из 92,852, в 2002 г. – 31 236 из 98,986, в 2003 г. 31 717 из 110,414, в 2004 г. 31 492 из 114,685, в 2005 г. 32,377 из 123,045, в 2006 г. 35,834 из 137,204, а в 2007 г. 36,107 из 146,379. Таким образом, данные за период 2000-2007 гг. показывают тенденцию подъема коэффициента брачности от 6 до 10, а также расторжение каждого второго брака. Незначительный спад коэффициента разводимости фиксируется в 2004 г. Статистика браков и разводов за 2008-2010 г. показывает, что в 2008 г. из 135 280 браков распались 35 852. В 2009 г. соответственно 39,466 из 140,785, а в 2010 г. 41,617

² Количество зарегистрированных браков и разводов 2000-2021 годы // URL: https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=31&slug=-26&cat_id=2&lang=ru

из 146,443. За этот период не наблюдается ни подъем, ни спад брака или развода. Соотношение брака и развода в этот период стабильный без изменений. Общий коэффициент брачности и разводимости находился на одном уровне и составлял 9 против 2, то есть в 2008-2010 гг. каждая девятая пара заключала брак, а каждая вторая пара расторгала брак. Такая же картина заметна в следующие 3 года, когда соотношение брака и развода было несколько стабильным без особых изменений. В период 2011-2013 гг. коэффициент брачности держался на одном уровне равного 10, а коэффициент разводимости на уровне равного 3. Однако сложилась тенденция одновременно, как подъема коэффициента брака с 9 до 10, так и развода с 2 до 3, что свидетельствует о регистрации в 2011-2013 гг. каждого десятого брака и каждого третьего развода.

Собственно, по этой причине, обращаясь к народу Казахстана, Н.А. Назарбаев обратил внимание всех на бытовое насилие в семье, правонарушения против женщин и детей, гендерное неравенство, безответственное отношение мужчин к женщинам и детям, переполненность детских домов и приютов, увеличение неполных семей, приходившиеся чуждыми для казахской традиции и культуры. Правительству РК поручено пересмотреть законодательство РК в перечисленных выше вопросах. Во исполнение поручений Главы государства, 18 декабря 2012 г. утвержден Общенациональный план мероприятий. Тем не менее, нужно признать, что принятые государством комплексные меры сильно не сказались на количестве зарегистрированных браков и разводов. К сожалению, в 2013 г. рост разводимости поднялся, преваляровав коэффициент 3, но в то же время поднялся и коэффициент брачности. В 2014 г. ситуация неодинаково меняется в сторону снижения количества браков с 168,447 до 159,328 и повышения количества разводов от 51,482 до 52,673. Напротив, в 2015-2016 гг. ситуация одинаково меняется в сторону снижения браков и разводов, а в 2017 г. заметен незначительный спад количества браков и незначительный рост разводов.

Вхождение Казахстана в 30-ку самых развитых стран мира поставило новые задачи и

перед судебной властью. Спустя год первый Президент РК выступил на VI Съезде судей с задачами национальной судебной системы в контексте Стратегии «Казахстан-2050». Применительно к исследуемой теме представляют интерес первая и третья задачи. Первая – модернизация гражданского судопроизводства. «Порядок рассмотрения гражданских дел должен быть удобным и быстрым для сторон процесса, ориентированным на их примирение и широкое использование современных технологий» [3], – сказал в своем выступлении Н.А. Назарбаев. В решение ее поручено Правительству РК и Верховному Суду РК совместно разработать новый Гражданский процессуальный кодекс. Для решения третьей задачи – внедрение альтернативных способов разрешения споров и конфликтов, особенно в социальной сфере, поручено привести законодательство РК о медиации в соответствие с международными стандартами. По завершению VI Съезда судей, Союз Судей РК постановил активно развивать альтернативные судебному способы урегулирования споров, а также расширить перечень гражданских дел, подлежащих обязательному досудебному урегулированию³.

С того дня ВС активно занялся модернизацией порядка судопроизводства по гражданским делам, приданием правосудию восстановительного характера, вполне возможного сокращением и прекращением споров, поданных суду, применением примирительных процедур до суда и в суде. Первым запущен пилотный проект «Примирительные процедуры с участием судьи (судебной медиации)». Так в гражданском судопроизводстве впервые появилась судебная медиация, определяемая как – примирительная процедура урегулирования спора (конфликта) между сторонами судебного процесса при содействии судьи, осуществляющего примирительные процедуры⁴. Пилотный проект реализован с мая по декабрь месяцы 2014 г. в количестве 59 районными (городскими) судами общей юрисдикции, действующими на территории областей, а также апелляционными судебными коллегиями по гражданским и административным делам облсудов. Согласно Справке об итогах реализации

³ Постановление VI Съезда судей РК от 20 ноября 2013 года // URL: <https://krso.kz/storage/app/media/postanovleniya/6.pdf> (дата обращения: 15.03.2023)

⁴ Положение о реализации пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи (судебной медиации), утвержденное Распоряжением Председателя Верховного Суда РК от 11 апреля 2014 года № 92 // URL: <https://sud.kz/rus/content/polozhenie-o-realizacii-pilotnogo-proekta-po-vnedreniyu-v-grazhdanskoe-sudoproizvodstvo-0> (дата обращения: 19.11.2022)

пилотного проекта с применением судебной медиации окончено 3 939 дел, из них 3 816 или 97% - райсудами и 123 дела (3%) – апелляционными судебными коллегиями облсудов⁵, а за 12 мес. 2014 г. с применением классической медиации – 5 090 дел или 0,8% от общего числа, поступивших в суды. В целом судебная и классическая медиация применены по 9 029 делам, что составляет 1,4% от общего числа рассмотренных дел, из них 44% – посредством судебной медиации.

Следовательно, к судебной медиации за 8 мес. 2014 г. обратилось столько сторон, сколько не обращались к классической медиации за 12 мес. 2014 г. Как следует из Справки, в основном судебной медиацией урегулированы дела о расторжении брака, взыскании алиментов и других задолженностей. Впечатляет, что результативность деятельности судей-примирителей повлекла за собой дополнение ГПК РК от 1999 г. новой Главой 16-1 «Мировое соглашение». Судей обязали принимать меры для примирения сторон, оказывать им содействие в урегулировании спора, а сторонам предоставили возможность урегулировать спор судебной медиацией или иными примирительными процедурами (ст. 173-1)⁶.

Рассказывая читателям газеты «Казахстанская правда» о промежуточных итогах работы судов в контексте Стратегии «Казахстан-2050» и достижениях 2014 г., К.А. Мамаи остановился на пилотном проекте «Судебная медиация», впервые привлечшего в урегулирование спора судью-медиатора, который в отличие от профессиональных медиаторов проводит медиацию безвозмездно. На его взгляд, медиация способствует развитию восстановительного правосудия, разгрузке судей, интенсивности бизнес-деятельности, приданию стране инвестиционную привлекательность. Поэтому суды ведут разъяснительную работу по широкому применению судебной медиации. Наряду с этим, К.А. Мамаи сообщил, что продолжается работа по развитию и других альтернативных судебному способам урегулирования споров, особенно внесудебной и досудебной медиации по корпоративным и публичным спорам [4].

Следом 30 октября 2015 г. принят новый ГПК РК, впервые ставящий перед собой за-

дачу – содействие мирному урегулированию спора. В своем интервью Zakon.kz на вопрос «что даст новый порядок урегулирования споров?», У.А. Сулейменова ответила: «Это позволит сторонам разрешить спор или конфликт в короткие сроки, с минимальными материальными и моральными издержками. Стороны могут предусмотреть в договорах обязательность досудебного урегулирования спора медиатором, нотариусом или адвокатом» [5]. В действительности, сейчас примирительные процедуры проводятся судьями-примирителями, профессиональными медиаторами, адвокатами, юрисконсультами, нотариусами.

На следующем VII Съезде судей, Н.А. Назарбаев напомнил судьям об амбициозной цели Казахстана, в достижение которой им следует решить задачи национальной судебной системы. Употребляя несколько раз в своей речи высокое слово «судья», первый Президент отметил, что судья важное лицо судебного процесса, пересекающийся с множеством судеб, поэтому не переоценить его роль в решении проблем людей. «Он, – имея в виду судью, Н.А. Назарбаев сказал, – лицо, призванное устранять противоречия в обществе, гармонизировать человеческие отношения, делать жизнь граждан предсказуемой и стабильной» [6]. Эти слова еще раз подчеркнули важную роль судей в решении спора миром и примирении спорящих сторон. Помимо этого, он остановился на важности правового просвещения и правового информирования граждан о наличии возможности урегулировать спор мирным путем и его преимуществах. Союз Судей постановил выработать меры по снижению судебной нагрузки с использованием различных технологий, в том числе через усовершенствованные судебные и внесудебные процедуры урегулирования споров⁷.

ВС РК сперва приступил к запуску с января 2017 г. пилотного проекта по внедрению досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации. Определены 8 категорий гражданских дел, подлежащих урегулированию медиацией. Среди них дела, возникающие в сфере брачно-семейных отношений, как: об определении места жительства ребенка; об определении порядка общения

⁵ Справка об итогах реализации в судах пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство судебной медиации // URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/za-2015-god> (дата обращения: 20.11.2022)

⁶ Гражданский процессуальный кодекс РК от 13 июля 1999 г. № 411 // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000411>

⁷ Постановление VII Съезда судей РК от 21 ноября 2016 года // URL: <https://krso.kz/storage/app/media/postanovleniya/7.pdf> (дата обращения: 25.03.2023)

родителя с ребенком; об отобрании ребенка от других лиц; о взыскании алиментов на содержание детей, обучающихся в системе общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, в системе высшего образования по очной форме обучения в возрасте до 21 года; о расторжении брака и разделе имущества. В нем приняли участие районные (городские) суды, в подсудности которых находились гражданские дела, специализированные ювенальные и экономические суды, а также медиаторы⁸. Отметим, что для указанных категорий ныне установлен предварительный досудебный и внесудебный порядок разрешения спора, несоблюдение которых является основанием для возврата иска или оставления его без рассмотрения. Кроме того, в целях обеспечения прав и интересов детей ВС РК в 2018 г. принял соответствующие нормативные постановления, разъясняющие судам вопросы правильного разрешения ими споров, связанных с воспитанием детей или установлением их происхождения.

Затем, с марта 2018 г. ВС принялся за реализацию пилотного проекта «Примирительные процедуры в суде». Поначалу в нем участвовали всего 5 судов гражданской юрисдикции, расположенные на территории г. Астаны. Немного позднее, с апреля 2018 г. к нему присоединились еще 59 районных (городских) и приравненных к ним судов. Они проводили примирительные процедуры при рассмотрении ими гражданских дел искового производства.

Все перечисленные пилотные проекты дали хорошие результаты. Сегодня около 40% гражданских дел, поступивших в суды, завершаются примирением, особенно вытекающие из брачно-семейных и жилищно-бытовых правоотношений. ВС взялся за разработку и внедрение других пилотных проектов, каковым явился пилотный проект «Семейные суды», запущенный на экспериментальной основе в г. Астане, Восточно-Казахстанской, Жамбылской, Костанайской областях. Основными индикаторами, оценивающими изменения, происходящие в результате запуска пилотного проекта, а также работу пилотных семейных судов, являются количество окончанных дел сохранением брака и примирением супругов, в том числе бывших. Отчетливо видно, что

со дня его старта в 2018 г. из 61 166 окончанных судами дел о расторжении брака 68% окончены расторжением брака, а 32% сохранением брака. Так, судья административного суда г. Астана – А. Кайдарова сообщила о том, что за 2019 г. на 11% снизилось количество дел, вытекающих из брачно-семейных отношений, причиной которых явились бытовое насилие в семье [7]. Судья ВС РК У.А. Сулейменова апеллируя статистическими данными 2018-2019 гг., рассказала о том, что на 1,74% снижено количество брачно-семейных споров, но в тоже время на 0,47% возросло количество дел о взыскании алиментов на содержание родителей и расходов на детей. В частности, если в I квартале 2018 г., судьи примирили 3 938 супругов, то в I квартале 2019 г. – 4 786, то есть на 22% больше. Также если в I квартале 2018 г., судьи оставили без рассмотрения 1 828 дел, то в I квартале 2019 г. – 2 366 дел, то есть на 29% больше [8]. Судья по семейным делам А. Молдыбаева говорит, что «в разные периоды работы суда от 30 до 48 % дел окончено примирением сторон» [9]. Судья суда г. Астаны – Г. Абдигалиева рассказала о том, что в 2021 г. наблюдается рост распадающихся семей. По данным районных судов в 2021 г. возвращено 1 296 исков, а в 2020 г. – 223. Увеличение количества возвращенных исков Г. Абдигалиева связывает с примирением судьями супругов еще на стадии принятия исков. Кроме того, в I полугодии 2021 г. прекращено 129 дел, а в 2020 г. 243, из них по 34 делам стороны отказались от иска, а в остальных случаях дела урегулированы в порядке медиации. В целом за 2021 г. 531 иск судами оставлено без рассмотрения. Районные суды в I полугодии 2021 г. сохранили 1 990 семей, что показывает о плодотворной работе судей, так как в 2020 г. удалось сохранить только 980 семей [10].

Конечно, работа в этом направлении продолжилась. ВС провел массу различных мероприятий с участием общественности, семинары-совещания судьям, изучил зарубежный опыт работы семейных судов и госорганов по профилактике бытового насилия. Так, 21 сентября 2018 г. ВС провел международный круглый стол на тему: «Семейный суд в системе современного правосудия». На повестке дня стоял вопрос: «Быть или не быть семейным судам?».

⁸ Положение о реализации пилотного проекта по внедрению досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации, утвержденное Распоряжением Председателя Верховного Суда РК от 26 января 2017 года № 6001-17-7-4/16 // URL: https://sud.kz/sites/default/files/polozhenie_o_realizacii_pilotnogo_proekta.pdf (дата обращения: 22.11.2022)

Участники круглого единогласно ответили: «семейным судам быть». По итогам круглого стола рекомендовано изучить зарубежный опыт стран Австрии, Австралии, Бельгии, Великобритании, Германии, Гонконга, Грузии, Канады, США, Франции, Японии, имплементировать в национальную правовую систему РК нормы международного права в сфере защиты материнства и детства, учитывать специализацию судей при рассмотрении ими брачно-семейных споров.

Печально, что одной из частых причин развода супругов является бытовое насилие в семье, не оставившее судей равнодушными. 28 ноября 2018 г. ВС провел круглый стол на тему: «Профилактика семейных споров и предупреждение бытового насилия». Участники круглого стола дали свои рекомендации. Остановимся на некоторых. Итак, судам рекомендовано выявлять истинные причины развода, предоставлять возможность супругам обращаться к специалистам по вопросам семьи и альтернативным способам разрешения споров, активно сотрудничать с кризисными центрами, организовывать при судах консультативные центры, соблюдать интересы детей, обучать судей, специализирующихся на урегулировании семейно-брачных споров, создать реестр соцработников, семейных психологов и медиаторов, изучить вопросы развития семейных судов [11]. В числе других причин развода названы безработица и увольнение. Поскольку в решении брачно-семейных споров требуется комплексный подход, ВС параллельно внедрил совместно реализованный с профсоюзами, центрами занятости населения, трудовыми инспекторами, адвокатами, медиаторами пилотный проект «Профилактика трудовых споров», который в большинстве случаев помог урегулировать трудовые споры.

«Комплексная поддержка молодежи и института семьи должна стать приоритетом государственной политики» [12], – отметил Президент РК в своем Послании к народу Казахстана от 05 октября 2018 г. Предложение объявить 2019 год – Годом молодежи общество восприняло положительно. Неделю спустя утвержден Общенациональный план мероприятий по реализации Послания

Президента. В нем п. 94 обозначены мероприятия по разработке и утверждению в срок до декабря 2018 г. Дорожной карты по проведению Года молодежи⁹. Дорожная карта шагом 42 наметила: «открытие Центров ресурсной поддержки семьи при семейных судах «Бақытты отбасы» в целях оказания психологической помощи супругам, инициирующим развод, на протяжении времени, предоставленного для примирения в целях снижения уровня разводов»¹⁰. В этой связи распоряжением Председателя ВС от 08 января 2019 г. в судах городов Астаны и Алматы, Акмолинской, Атырауской, Жамбылской, Восточно-Казахстанской, Карагандинской, Костанайской областей запущен пилотный проект «Семейный суд». В частности, специализированные суды по делам несовершеннолетних, областные и приравненные к ним суды, в подсудности которых находились гражданские дела, вытекающие из семейных споров, а также дела об административных правонарушениях, возникающие в сфере семейно-бытовых отношений. При них заработали Центры ресурсной поддержки семьи, участвовавшие в пилотном проекте «Бақытты отбасы», указанного п. 42 Дорожной карты. Упомяну о том, что с июня 2019 г. пилотный проект «Бақытты отбасы», запущенный по инициативе и при поддержке ВС, был реализован ОЮЛ «Союз кризисных центров».

Тем временем, во исполнение поручений Президента и Премьер-министра РК о проведении Года молодежи в Казахстане 27 июня 2019 г. ВС представил Концепцию к законопроекту по вопросам совершенствованию законодательства в сфере семейно-брачных отношений и создания семейных судов. В нем обоснован вывод о востребованности судов по делам несовершеннолетних и семьи, к которому ВС пришел по итогам анализа деятельности судов, рассматривающих дела, вытекающие из брачно-семейных отношений, а также обобщения результатов пилотного проекта «Семейный суд». Итак, ВС предлагает создать семейные суды с отнесением к их подсудности вопросы, касающиеся семьи и ребенка; дополнить действия судьи по подготовке дела к судебному разбиратель-

⁹ Постановление Правительства РК от 11 октября 2018 года № 633 о проекте Указа Президента Республики Казахстан «О мерах по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 5 октября 2018 года «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32825069&pos=16;-58#pos=16;-58

¹⁰ Постановление Правительства РК от 30 января 2019 года № 27 об утверждении Дорожной карты по проведению Года молодежи // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000027>

ству направлением супругов в местный исполнительный орган для прохождения консультации, уведомлением местного исполнительного органа о поступлении искового заявления о расторжении брака супругов, имеющих несовершеннолетних детей, взыскании алиментов, запрашивать с них соответствующее заключение; отменить заочное производство по делам о расторжении брака; прекращать производство по делу о расторжении брака ввиду примирения; предоставить суду полномочия по своему усмотрению устанавливать особые требования к правонарушителю; для лиц, желающих вступить в брак, предусмотреть обязательным получение консультации в регистрирующих органах; рассматривать иски о расторжении брака в судебном порядке только после получения супругами консультации в местном исполнительном органе; установить в отношении дел, связанных спорами о детях, обязательный досудебный порядок урегулирования в органах опеки или попечительства; открыть при местных исполнительных органах центры ресурсной поддержки семьи; осуществлять регистрацию расторжения брака в органах РАГС и мн. др¹¹.

Многие ученые уделяют внимание примирительным процедурам при бракоразводных процессах и разделяют мнение о создании судов по делам семьи. Так, одни авторы предлагают ввести институт медиации при делах о расторжении брака. Так, Ж.Т. Кумысбекова считает, что по делам о расторжении брака является обязательным проведение процедуры семейной медиации, которая в лучшем случае позволит сохранить семью, а в худшем – исключить споры с разделом имущества, определением места жительства ребенка и взысканием алиментов на содержание несовершеннолетних детей [13, с.159]. Другие авторы предлагают создать семейные суды, специализирующиеся на вопросах семьи и брака. «Специализированный семейный суд, - пишет И.В. Воробьева, - разрешал бы правовые конфликты гораздо быстрее и эффективнее, уделяя внимание каждому человеку, ищущему правосудия, а в необходимых случаях имел бы реальную возможность для проведения профилактической работы» [14, с.114]. По мнению К.К. Садыковой, создание в Казахстане семейных судов является актуальным и

закономерным явлением, который соответствует широкому и углубленному применению принципа специализации судов и судей, обеспечивает объективное и справедливое разрешение семейных споров, способствует улучшению качества жизни граждан РК и перестройке их общественного сознания [15, с.34]. Участие казахстанской судебной системы в процессы улучшения социально-демографических аспектов страны, как: брак, семья, личность, исследователи воспринимают положительно [16, с.148].

Весьма интересен зарубежный опыт создания семейных судов, но объект и предмет исследования охватывают исключительно экспериментальный опыт Казахстана в этом деле. К тому же, с учетом требований издания, предъявляемых к объему научных работ, ограничимся лишь сведениями, свидетельствующими о том, что первые семейные суды появились в начале первой половины прошлого века. Так, по сведениям Дороти Винтон, в Японии суды по семейным делам состояли из двух отделов, один по урегулированию споров, возникших в сфере семейно-брачных отношений, а второй с участием несовершеннолетних и против них [17, с.205]. Семейные суды в этой стране озадачились решением социальных проблем, а не всех юридических тонкостей, поэтому они созданы и действуют в целях поддержания мира и согласия в семье [18, с.226]. Комментируя Концепцию суда Индии по семейным делам, Парэ Диван писал, что разбирательство в семейных судах дел, связанных с интересами семьи и несовершеннолетних, нужно рассматривать не как судебный процесс, а как социальную терапию семьи. По его мнению, семейный суд должен функционировать таким образом, чтобы он мог способствовать сохранению семьи, а не разрушению; стать социально-полезным для всех членов семьи, а не социально-вредным для одного из них; быть охранительным, а не карательным [19, с.101-109]. Аналогичное показал опыт создания семейных судов в Америке и Новой Шотландии [20, с.123-124; 21, с.164-166]. Согласно исследованиям казахстанских авторов, американская, канадская, германская модели семейных судов организованы и функционируют в соответствии с принципами специализации судов и судей, доступности правосудия, мирного урегулирования дел [16, с.145].

¹¹ Концепция проекта Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам создания семейных судов // URL: <https://legalacts.gov.kz/npa/view?id=2378976>

А теперь стоило бы взглянуть на статистику зарегистрированных браков и разводов, чтобы понять насколько она изменилась и повлияли ли на нее пилотные проекты ВС. Так, количество браков в 2019 г. увеличилось с 137,797 до 139,504, что на 1,2% больше, чем в 2018 г. Также в 2019 г. увеличилось количество разводов с 54,626 до 59,796, что на 9,1% больше, чем в 2018 г. Соответственно, как я предполагаю, увеличилось и количество исков о расторжении брака в суде. К приятному удивлению, в 2020 г. уменьшилось количество разводов от 59,796 до 48,002, а количество браков от 139,504 до 128,839. Нельзя с точной уверенностью сказать, что на спад количество разводов в 2020 г. повлияли ограничительные меры, действовавшие в период пандемии, т. к. в 2021 г. при отмене действия ограничительных мер, количество разводов оставался на прежнем уровне 48,239, а количество браков напротив увеличилось до 140,256. Здесь с уверенностью можно сказать, что пилотные проекты ВС повлияли на улучшение социально-демографической ситуации в стране. В сравнении с 2021 г. число разводов в 2022 г. уменьшилось на 7,7%, составив 44,517. Коэффициент разводимости равнялся 2,27%, то есть в 2022 г. на 1000 браков приходилось около 350 разводов.

Уменьшение количества зарегистрированных браков может быть еще связано с тем, что в последние годы появились альтернативные типы брачно-семейных отношений, как сожителство и монородительство, то есть граждане РК предпочитают совместное проживание без официальной регистрации отношений в органах РАГС или отдельное от другого. Об этом свидетельствуют также результаты опроса, проведенного НАО «Казахстанский институт общественного развития». Согласно опросу 28,3% опрошенных респондентов положительно отнеслись к сожителству. По данным Национального доклада «Казахстанские семьи – 2022», если в среднем по стране в год создаются 140 тыс. семей, то 50 тыс. из них рушатся, то есть доля разводов от общего числа зарегистрированных браков составляет 34,4%. Причины разные: финансово-материальные, морально-индивидуальные, жилищно-бытовые проблемы, а также социально-экономические и политико-демографические факторы [22, с.112].

Современные ценности и патриотическое воспитание предусмотрены в числе направлений Концепции государственной молодежной политики РК на 2023-2029 гг. В ней отмечено: «семейные ценности среди молодежи будут укрепляться через комплекс мер по совершенствованию деятельности Центров поддержки семьи и поддержка семей с детьми, находящимися в трудной жизненной ситуации»¹². Одним из направлений семейной политики, указанной в Концепции семейной и гендерной политики в РК до 2030 г., является уменьшение числа бракоразводных процессов и преодоление членами распавшейся семьи негативных последствий развода. Для этого запланировано создание Центров по разрешению семейных конфликтов и предоставлению временного проживания женщинам с детьми¹³. По состоянию на 01 декабря 2022 г. в каждом городе и районе созданы 61 Центров, при них работают свыше 500 специалистов, оказывающие различные виды услуг малообеспеченным, многодетным и трудным семьям, одиноким родителям, жертвам бытового насилия.

Заключение

Исследование показало, что суды, работавшие в пилотном режиме семейных судов, сформировали единообразие в судебной практике по делам и спорам, вытекающих из семейных, брачных, родительских, жилищных, бытовых правоотношений, оказали содействие в реализации функций социального государства по защите института брака, семьи, материнства, отцовства и детства, всемерно способствовали пресечению и искоренению насилия в семье, показали свою состоятельность в мирном урегулировании дел и споров, а также доказали востребованность и оправданность создания в РК специализированных семейных судов.

Судебная специализация внутри судов общей юрисдикции как главный вектор развития судебной системы, совершенствования судопроизводства и повышения профессионализма судей, способствует появлению в скором времени новых специализированных судов по делам семьи и детей. Остается неизвестным, произойдет ли это путем упразднения специализированных судов по делам несовершеннолетних, реорганизации специализированных судов по административным

¹² Постановление Правительства РК от 28 марта 2023 года № 247 об утверждении Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023 - 2029 гг. // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247>

¹³ Указ Президента РК от 6 декабря 2016 года № 384 об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384>

правонарушениям либо организации новых специализированных семейных судов.

В завершении следует заключить, что специализированные семейные суды имеют свое социальное и функциональное предназначение, присущее самой сущности судебной власти. Социальное предназначение специализированных семейных судов состоит в предотвращении или снижении конфликта, возникшего между супругами в связи семейными, брачными,

родительскими, жилищными, бытовыми правоотношениями, путем их примирения или достижения ими взаимовыгодного для обеих супругов соглашения. Функциональное предназначение специализированных семейных судов состоит в правильном и справедливом рассмотрении и разрешении гражданских дел, вытекающих из семейных, брачных, родительских, жилищных, бытовых правоотношений.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии [Электронный ресурс]: Послание Президента РК народу Казахстана от 1 марта 2006 г. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K060002007> (дата обращения: 03.03.2023).*
2. *Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства [Электронный ресурс]: Послание Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 г. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 10.03.2023).*
3. *Задачи национальной судебной системы в контексте Стратегии «Казахстан-2050» [Электронный ресурс]: Выступление Президента Казахстана на VI съезде судей РК от 20 ноября 2013 г. https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nursultana-nazarbaeva-na-vi-sezde-sudei-respubliki-kazahstan (дата обращения: 15.03.2023).*
4. *Мами К.А. Гарант стабильного развития государства и общества // Казахстанская правда, 15 октября 2014 г. URL: <https://kazpravda.kz/n/garant-stabilnogo-razvitiya-gosudarstva-i-obshchestva/> (дата обращения: 20.03.2023).*
5. *Сулейменова У.А. Порядок рассмотрения гражданских дел должен быть быстрым и удобным // Информационная система Параграф «Юрист». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39940217&pos=4;-88#pos=4;-88 (дата обращения: 20.03.2023).*
6. *Выступление Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс]: VII съезд судей Казахстана, 21 ноября 2016 г. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Akorda.kz. Режим доступа: свободный. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nazarbaeva-na-vii-sezde-sudei-kazahstana (дата обращения: 25.03.2023).*
7. *Мұрат А. Как реализовывается пилотный проект «Семейный суд» // МИА «Казинформ». URL: https://www.inform.kz/ru/kak-realizovuyatsya-pilotnyy-proekt-semeynyy-sud_a3614687?ysclid=lhbyre7y6t956815850*
8. *Черненко Л. Проект "Семейный суд": все больше удастся примирять супругов // Zakon.kz. URL: <https://www.zakon.kz/4968805-proekt-semeynyy-sud-vse-bolshe-udaetsya.html?ysclid=lhc0bfkr76161657491>*
9. *Молдыбаева А. Как «семейный суд» спасает семьи от разводов // Обзорно-аналитический журнал «Exclusive». URL: <https://exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/126939/?ysclid=lbz1tdako501335917>*
10. *Алёхова А. Семейные суды Казахстана спасли от развода тысячи пар // 365info.kz. URL: <https://365info.kz/2021/08/semejnye-sudy-kazahstana-spasli-ot-razvoda-tysyachi-par?ysclid=lhbz78ic21178678916>*
11. *Сулейменова У.А. Рекомендации круглого стола «Профилактика семейных споров и предупреждение бытового насилия» от 28 ноября 2018 г. // Facebook.com. URL: <https://www.facebook.com/100014536563148/posts/pfbid0bfh8BEkuH9AWf2diEWsGzQo4dbcWWYZj9JA9ndk8qR2Lov87arThLQJjw7twrXiKl/?mibextid=tejx2t> (дата обращения: 30.03.2023)*
12. *Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни Послание*

Президента Республики Казахстан от 5 октября 2018 г. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа свободный. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K18002018_1 (дата обращения: 30.03.2023)

13. Құмысбекова Ж.Т. Институт медиации при расторжении брака // Вестник Института законодательства и правовой информации РК, 2020. - №1 (59). - С. 153-159.

14. Воробьева И.В. К вопросу о целесообразности создания специальных семейных судов в современной России // Вестник РГГУ. Серия «Экономика. Управление. Право», 2013. № 19 (120) – С. 112-115.

15. Садыкова К.К. Семейные суды в Республике Казахстан // Международный научный журнал «Актуальные проблемы современности». - Караганда: РИО «Болашақ-Баспа», 2020. - №4 (30). - С. 30-35.

16. Аблаева Э.Б. Ювенальные суды Республики Казахстан: история, реалии и перспективы. // "LEX RUSSICA". – М.: Изд-во МГЮА, 2020. - № 10 (167). - С. 137-149. - DOI: 10.17803/1729-5920.2020.167.10.137-149

17. Winton D. Family courts in Japan // The British Journal of Criminology. — Vol. 6. — No. 2 (April, 1966). — Pp. 202-209 // <http://www.jstor.org/stable/23634933> (Accessed 9 June 2023).

18. Appleton R. B. The New Family Courts of Japan Source // The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science. — Vol. 42. — No. 2 (Jul. — Aug., 1951). — Pp. 225-226.

19. Diwan, Paras. The Family Courts. Journal of the Indian Law Institute, vol. 27, no. 1, 1985, pp. 101–09 // <http://www.jstor.org/stable/43950901> (Accessed 9 June 2023).

20. Zukerman J. T. Source. The Family Court-Evolving Concepts // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. – Vol. 383. Progress in Family Law (May, 1969). – Pp. 119-128 // <http://www.jstor.org/stable/1037974> (Accessed 9 June 2023).

21. Murray F. Family Courts in Nova Scotia // The University of Toronto Law Journal. – Vol. 18. – No. 2 (Spring, 1968). – Pp. 164-170.

22. Национальный доклад «Казахстанские семьи – 2022» / Ә.С. Қайдарова, Ж.С. Батталова, О.В. Николаева, Ф.Қ. Байболатова, Б.Қ. Ермекбаева, Ә.А. Оразбаева, Т.А. Резвушкина, Қ.А. Жарова, А.Ж. Қойшығарин, Ш.Ә. Турез, Т.А. Липина, А.И. Досмұхамбетова. - Астана, 2022. – 300 с.

REFERENCES

1. Kazakhstan na poroge novogo ryvka vpered v svoem razvitii [Jelektronnyj resurs]: Poslanie Prezidenta RK narodu Kazahstana ot 1 marta 2006 g. Dostup predostavljen Informacionno-pravovoj sistemoj «Әділет». Rezhim dostupa svobodnyj. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K060002007_ (data obrashhenija: 03.03.2023).

2. Strategija "Kazahstan-2050": novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva [Jelektronnyj resurs]: Poslanie N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana, g. Astana, 14 dekabrja 2012 g. Dostup predostavljen Informacionno-pravovoj sistemoj «Әділет». Rezhim dostupa svobodnyj. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (data obrashhenija: 10.03.2023).

3. Zadachi nacional'noj sudebnoj sistemy v kontekste Strategii «Kazahstan-2050» [Jelektronnyj resurs]: Vystuplenie Prezidenta Kazahstana na VI s#ezde sudej RK ot 20 nojabrja 2013 g. https://shhshhshh.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nursultana-nazarbaeva-na-vi-sezde-sudei-respubliki-kazahstan (data obrashhenija: 15.03.2023).

4. Mami K.A. Garant stabil'nogo razvitija gosudarstva i obshhestva // Kazahstanskaja pravda, 15 oktjabrja 2014 g. URL: <https://kazpravda.kz/n/garant-stabilnogo-razvitija-gosudarstva-i-obshchestva/> (data obrashhenija: 20.03.2023).

5. Sulejmenova U.A. Porjadok rassmotrenija grazhdanskih del dolzhen byt' bystrym i udobnym // Informacionnaja sistema Paragraf «Jurist». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39940217&pos=4;-88#pos=4;-88 (data obrashhenija: 20.03.2023).

6. Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]: VII s#ezd sudej Kazahstana, 21 nojabrja 2016 g. Dostup predostavljen internet-resursom Akorda.kz. Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: https://shhshhshh.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-annazarbaeva-na-vii-sezde-sudei-kazahstana (data obrashhenija: 25.03.2023).

7. Мұрат А. Как реализовывается пилотный проект «Семейный суд» // MIA «Kazinform». URL:

https://www.inform.kz/ru/kak-realizovyvaetsya-pilotnyy-proekt-semeynyy-sud_a3614687?ysclid=lhbyre7y6t956815850

8. Chernenko L. Proekt "Semejnyj sud": vse bol'she udaetsja primirjat' suprugov // *Zakon.kz*. URL: <https://www.zakon.kz/4968805-proekt-semeynyy-sud-vse-bolshe-udaetsya.html?ysclid=lhc0bfkp76161657491>

9. Moldybaeva A. Kak «semejnyj sud» spasaet sem'i ot razvodov // *Obzorno-analiticheskij zhurnal «Exclusive»*. URL: <https://exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/126939/?ysclid=lhbz1tda ko501335917>

10. Aljohova A. Semejnye sudy Kazahstana spasli ot razvoda tysjachi par // *365info.kz*. URL: <https://365info.kz/2021/08/semejnye-sudy-kazahstana-spasli-ot-razvoda-tysyachi-par?ysclid=lhbz78ic21178678916>

11. Sulejmenova U.A. Rekomendacii kruglogo stola «Profilaktika semejnyh sporov i preduprezhdenie bytovogo nasilija» ot 28 nojabrja 2018 g. // *Facebook.com*. URL: <https://shhshhshh.facebook.com/100014536563148/posts/pfbid0bfh8BEkuH9AShhf2diEShhsGzJao4dbcShhShhYZj9Ja9ndk8jaR2Lov87arThLJaJshh7tshhrHiKl/?mibehtid=tejh2t> (data obrashhenija: 30.03.2023)

12. Rost blagosostojanija kazahstancsev: povyshenie dohodov i kachestva zhizni Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 5 oktjabrja 2018 g. Dostup predostavljen Informacionno-pravovoj sistemoj «Adilet». Rezhim dostupa svobodnyj. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K18002018_1 (data obrashhenija: 30.03.2023)

13. Kumysbekova Zh.T. Institut mediacii pri rastorzenii braka // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK*, 2020. - №1 (59). – S. 153-159.

14. Vorob'eva I.V. K voprosu o celesoobraznosti sozdanija special'nyh semejnyh sudov v sovremennoj Rossii // *Vestnik RGGU. Serija «Jekonomika. Upravlenie. Pravo»*, 2013. № 19 (120) – S. 112-115.

15. Sadykova K.K. Semejnye sudy v Respublike Kazahstan // *Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Aktual'nye problemy sovremennosti»*. - Karaganda: RIO «Bolashak-Baspa», 2020. - №4 (30). – S. 30-35.

16. Ablaeva Je.B. Juvenal'nye sudy Respubliki Kazahstan: istorija, realii i perspektivy. // "LEH RUSSICA". – M.: Izd-vo MGJuA, 2020. - № 10 (167). - S. 137-149. - DOI: 10.17803/1729-5920.2020.167.10.137-149.

17. Winton D. Family courts in Japan // *The British Journal of Criminology*. — Vol. 6. — No. 2 (April, 1966). — Pp. 202-209 // <http://www.jstor.org/stable/23634933> (Accessed 9 June 2023).

18. Appleton R. B. The New Family Courts of Japan Source // *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*. — Vol. 42. — No. 2 (Jul. — Aug., 1951). — Pp. 225—226.

19. Diwan, Paras. The Family Courts. *Journal of the Indian Law Institute*, vol. 27, no. 1, 1985, pp. 101–09 // <http://www.jstor.org/stable/43950901> (Accessed 9 June 2023).

20. Zukerman J. T. Source. The Family Court-Evolving Concepts // *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. – Vol. 383. *Progress in Family Law* (May, 1969). – Pp. 119-128 // <http://www.jstor.org/stable/1037974> (Accessed 9 June 2023).

21. Murray F. Family Courts in Nova Scotia // *The University of Toronto Law Journal*. – Vol. 18. – No. 2 (Spring, 1968). – Pp. 164-170.

22. Nacional'nyj doklad «Kazahstanskije sem'i – 2022» / Ə.S. Kaïdarova, Zh.S. Battalova, O.V. Nikolaeva, F.Қ. Baïbolatova, B.Қ. Ermekbaeva, Ə.A. Orazbaeva, T.A. Rezvushkina, Қ.А. Zharova, A.Zh. Қoïshyғarin, Sh.Ə. Turez, T.A. Lipina, A.I. Dosmұhambetova. - Astana, 2022. – 300 s.

СУДЕБНАЯ МЕДИАЦИЯ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аблаева Эльвира Бекболатовна¹

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, ассоциированный профессор (доцент) Высшей школы права «Әділет» Каспийского университета, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Енсебаева Анель Рахметжановна

Кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник Республиканского научно-исследовательского института по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: nel1212kz@gmail.com

Мухтарова Самал Маликовна

Кандидат юридических наук, доцент кафедры Юриспруденции Факультета «Экономики и права» Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, г. Актюбе, Республика Казахстан, e-mail: samal.m78@mail.ru

Саутбаева Салтанат Бакытжановна

Магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Юриспруденции, Факультета «Экономики и права» Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, г. Актюбе, Республика Казахстан, e-mail: Salt_1979@mail.ru

Утанов Мухтархан Айдарханович

Доктор юридических наук, доцент, советник председателя Верховного Суда Республики Казахстан по уголовным делам, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: tau_25@mail.ru

Аннотация. В работе описаны основные этапы появления, становления и развития судебной медиации в казахстанском гражданском судопроизводстве.

Изучены законодательство о судебной медиации и практика проведения судебной медиации.

Отмечены достижения судебной власти в деле урегулирования споров, вытекающих из различных сфер правоотношений, посредством примирительных процедур, в том числе судебной и классической медиации.

Определена социально-правовая значимость примирительных процедур, заключающих в себе элементы, образующие институт восстановительного правосудия.

Исследование примирительной процедуры судебной медиации позволило авторам установить, что сегодня содействие судами, судьями-примирителями, судьями, пребывающими в отставке, мирному урегулированию споров, является действенной мерой снижения уровня конфликтности среди населения и разгрузке судов. Между тем, как показывает судебная практика, содействие судами мирному урегулированию спора благоприятно сказывается на повышении уровня правовой культуры населения и его доверия судебной власти.

Авторами показана профессиональная состоятельность судей, судей-примирителей, судей, пребывающих в отставке, в деле мирного урегулирования спора, а также общественная востребованность примирительной процедуры судебной медиации.

В процессе исследования использованы нормативные правовые акты, регламентирующие порядок мирного урегулирования споров, концептуальные и стратегические документы о развитии и совершенствовании национальной судебной системы, пилотные проекты Верховного Суда Республики Казахстан о примирении в суде, до суда и вне суда, статистические данные судов по проведению примирительных процедур.

Ключевые слова: судебная медиация; судебное примирение; судья-медиатор; судебный-примиритель; примирение сторон; примирительные процедуры; мировое соглашение; урегулирование споров; пилотные проекты.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ СОТ МЕДИАЦИЯСЫ

Эльвира Бекболатқызы Аблаева

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Каспий университетінің «Әділет» Жоғары заң мектебінің қауымдастырылған профессоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Анель Рахметжанқызы Енсебаева

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі Еңбекті қорғау жөніндегі Республикалық ғылыми-зерттеу институтының жетекші ғылыми қызметкері, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: nel1212kz@gmail.com

Самал Малікқызы Мухтарова

Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің «Экономика және құқық» Факультетінің Құқықтану кафедрасының доценті, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: samal.m78@mail.ru

Салтанат Бақытжанқызы Саутбаева

Заң ғылымдарының магистрі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің «Экономика және құқық» Факультетінің Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Salt_1979@mail.ru

Мұхтархан Айдарханұлы Утанов

Заң ғылымдарының докторы, доцент, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының қылмыстық істер жөніндегі кеңесшісі, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: mau_25@mail.ru

Аннотация. Жұмыста қазақстандық азаматтық сот ісін жүргізуде сот медиациясының пайда болуының, қалыптасуының және дамуының негізгі кезеңдері сипатталған.

Сот медиациясы туралы заңнама және сот медиациясын жүргізу тәжірибесі зерделенді.

Татуластыру рәсімдері, соның ішінде сот және классикалық медиация арқылы құқықтық қатынастардың әртүрлі салаларынан туындайтын дауларды реттеу ісінде сот билігінің жетістіктері атап өтілді.

Қалпына келтіру сот төрелігі институтын құрайтын элементтерді қамтитын татуластыру рәсімдерінің әлеуметтік-құқықтық маңыздылығы анықталды.

Татуластыру рәсімінің сот медиациясын зерттеу авторларға бүгінгі таңда соттардың, сот-бітімгерлердің, отставкадағы судьялардың, дауларды бейбіт жолмен реттеуге жәрдемдесуі халық арасындағы жанжал деңгейін төмендетудің және соттардың жүктемесін түсірудің пәрменді шарасы болып табылатынын анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, сот тәжірибесі көрсеткендей, соттардың дауды бейбіт жолмен шешуге жәрдемдесуі халықтың құқықтық мәдениеті мен оның сот билігіне деген сенімінің артуына жағымды әсер етеді.

Авторлар дауды бейбіт жолмен реттеу ісінде судьялардың, сот-бітімгерлердің, отставкадағы судьялардың өміршеңдігін, қоғамда сот медиациясының татуластыру рәсіміне деген сұранысын көрсетеді.

Зерттеу барысында дауларды бейбіт жолмен реттеу тәртібін регламенттейтін нормативтік құқықтық актілер, ұлттық сот жүйесін дамыту және жетілдіру туралы тұжырымдамалық және стратегиялық құжаттар, сотта, сотқа дейін және соттан тыс татуласу туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының пилоттық жобалары, татуластыру рәсімдерін жүргізу жөніндегі соттардың статистикалық деректері пайдаланылды.

Түйінді сөздер: сот медиациясы; сот татуласуы; судья-медиатор; сот-бітімгер; таппандардың татуласуы; татуласу рәсімдері; татуласу келісімі; дауларды реттеу; пилоттық жобалар.

JUDICIAL MEDIATION IN CIVIL PROCEEDINGS REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ablaeva Elvira Bekbolatovna

Candidates' degree in jurisprudence, Associate Professor, associate Professor of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Ensebayeva Anel Rakhmetzhanovna

Candidates' degree in jurisprudence, Leading Researcher, Republican Research Institute of Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: nel1212kz@gmail.com

Mukhtarova Samal Malikovna

Candidates' degree in jurisprudence, Associate Professor of the Department of Jurisprudence, Faculty of Economics and Law, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal.m78@mail.ru

Sautbayeva Saltanat Bakytzhanovna

Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence, Faculty of Economics and Law, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Republic of Kazakhstan, e-mail: Salt_1979@mail.ru

Utanov Mukhtarhan Aidarkhanovich

Doctor of Law, Associate Professor, Counselor of the Chairman of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan in Criminal Cases, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: mau_25@mail.ru

Abstract. *The paper describes the main stages of the emergence, formation and development of judicial mediation in Kazakhstan civil proceedings.*

The legislation on judicial mediation and the practice of judicial mediation have been studied.

The achievements of the judiciary in the settlement of disputes arising from various spheres of legal relations through conciliation procedures, including judicial and classical mediation, are noted.

The socio-legal significance of conciliation procedures, which include elements forming the institution of restorative justice, is determined.

The study of the conciliation procedure of judicial mediation allowed the authors to establish that today the assistance of courts, conciliation judges, retired judges to the peaceful settlement of disputes is an effective measure to reduce the level of conflict among the population and unloading of courts. Meanwhile, as judicial practice shows, the assistance of courts to the peaceful settlement of a dispute has a positive effect on increasing the level of legal culture of the population and its confidence in the judiciary.

The authors show the consistency of judges, conciliatory judges, retired judges in the peaceful settlement of a dispute, the relevance of the conciliation procedure of judicial mediation in society.

In the course of the research, normative legal acts regulating the procedure for the peaceful settlement of disputes, conceptual and strategic documents on the development and improvement of the national judicial system, pilot projects of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan on reconciliation in court, before court and outside court, statistical data of courts on conducting conciliation procedures were used.

Keywords: *judicial mediation; judicial reconciliation; judge-mediator; judicial-conciliator; reconciliation of the parties; conciliation procedures; settlement agreement; dispute settlement; pilot projects.*

Введение

Улучшение благосостояния и благополучия населения первоочередная задача правового и социального государства. Благосостояние и благополучие – это неразрывно связанные между собой материальные и духовные составляющие. Качество жизни населения, уровень личного счастья каждого, степень их удовлетворенности жизнью являются главными индикаторами измерения благополучия. Несомненно, на него влияют социально-экономические и социально-политические факторы. В последние годы благосостояние и благополучие населения Казахстана оставляют желать лучшего. Одна из причин кроется в высоком уровне социальной напряженности и остротой конфликтности граждан в межличностных отношениях. Как следствие, порождаются споры между ними и увеличивается их рост в судах, что напрямую влияют на качество «правового состояния» государства. У этого явления положительные и отрицательные стороны. Наличие высокого уровня доверия населения к правосудию и отсутствие у них должного уровня правовой культуры. Следовательно, важны мероприятия по правовому информированию и просвещению, пропаганде идей, побуждающих граждан к законопослушанию, добросовестному поведению в гражданском обороте, миролюбию – как позитивного образа жизни казахстанского народа. В этом плане, актуальность приобретает содействие судей-примирителей мирному урегулированию спора.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляют историко-правовой, обще-логический, теоретический, специальный юридический, эмпирический (наблюдение, измерение, описание, эксперимент, интервью) методы.

Исследованию подверглись материалы, касающиеся Пилотных проектов Верховного Суда о внедрении в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи (судебной медиации) от 2014 г., досудебного урегулирования споров (конфликтов) по категориям споров в порядке медиации от 2017 г., примирительных процедур в суде от 2018 г.

Наряду с ними, использовались разработанные Международным Советом при Верховном Суде рекомендации по изучению международного опыта роли судьи-примирителя в гражданском процессе, а также алгоритм процессуальных действий суда при поступлении иска в суд, подготовке дела к судебному разбирательству, главном судебном разбирательстве.

Также для подтверждения авторских выводов в качестве сравнительного материала применялись научные разработки других исследователей, на основе которых авторами сделана оценка значимости объекта и предмета исследования.

Результаты и их обсуждение

Термин «судебная медиация» впервые встречается в Распоряжении Председателя Верховного Суда от 11 апреля 2014 г. №92, которым утверждено Положение о реализации пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи (судебной медиации), разработанное в соответствии с ныне утратившим силу Гражданским процессуальным кодексом РК от 1999 г. и Законом РК «О медиации» от 2011 г.

Прежде всего, определимся с тем, что представляет собой пилотный проект. Так, в соответствии с п. 32-1) ст. 1 Закона РК «О правовых актах» пилотный проект – это процедура, проводимая государственным органом в целях выявления результата от вводимого регулирования². Названный закон в п. 5 ст. 17-1 указывает тот единственный случай, когда проводится пилотный проект: «..., если предлагаемая в проекте закона норма права предварительно требует апробирования, то данная норма права ограничивается законом, в котором она содержится, определенными сроками ее действия»³. Как вытекает из самого названия, Пилотный проект нацелился на внедрение в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи-примирителя или судьи-медиатора либо судебного примирителя. Эта нововведение, как и любая новая идея, является вызовом, может быть связано с риском и даже нести в себе угрозу. В силу чего до введения в ГПК нормы, регламентирующую порядок проведе-

² О правовых актах [Электронный ресурс]: Закон РК от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗПК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Адилет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>

³ Там же. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>

ния примирительной процедуры судебной медиации и действия процессуальной фигуры судьи-примирителя, идея Верховного Суда, как правило, должна быть поддержана обществом и ею одобрена, в первую очередь, самими участниками гражданского судопроизводства, а также иными лицами, вовлеченными в него. Собственно, для этого были организованы судьи, работавшие в пилотном режиме судей-примирителей. По завершению процесса апробации Пилотного проекта проанализирована правоприменительная практика судебной медиации, выявлены ее положительные и отрицательные последствия, различные факторы, влияющие на урегулирование правоотношений посредством нее, польза и вред, полученные по итогам ее внедрения, спрогнозированы ее перспективность или бесперспективность.

Здесь следует сделать оговорку о том, что ни утративший силу ГПК, ни действующий ГПК, ни Закон РК «О медиации», ни сам Пилотный проект «Судебная медиация» не используют термины, как: судья-примиритель, судья-медиатор, судебный примиритель. В них используются термины «судья (суд)» или «судья, осуществляющее примирительные процедуры», а в юридическом обиходе в основном используется термин «судья-примиритель». По ряду известных соображений, в исследовании будет использован термин «судья-примиритель».

Ранее, судебной медиации не было, как и не было самой классической медиации до 05 августа 2011 г. Соответственно судьям запрещали осуществлять несвойственные судам функции, им разрешали лишь разъяснять порядок прекращения уголовного дела по тем или иным основаниям, в том числе освобождением от уголовной ответственности в связи с примирением сторон, а по гражданским делам судей обязывали выяснять о наличии у сторон желания окончить спор миром или передать его третейскому суду. Весьма приятно, что с течением времени ситуация изменилась, теперь судьи активно содействуют примирению сторон.

Итак, для достижения своей цели Верховный Суд поставил 3 задачи, которых следовало решить судам, участвующим в Пилотном проекте:

«1) расширение сферы применения примирительных процедур;

2) уменьшение нагрузки на судей и минимизация издержек участников процесса и судов по рассмотрению и разрешению дел;

3) выявление заинтересованности участников гражданского оборота в несудебном урегулировании конфликтов и споров»⁴.

Таким образом, Пилотный проект признается процедурой организации деятельности судей-примирителей и процедурой урегулирования споров посредством судебной медиации, проведенной Верховным Судом в целях выявления способностей судей-примирителей предпринимать активные меры к примирению сторон гражданского процесса и предрасположенности последних прийти к такому примирению. Вместе с тем, Пилотный проект является процедурой, впервые задуманной и проведенной Верховным Судом в контексте реализации целей Стратегии «Казахстан-2050». Так, 20 ноября 2013 г. состоялся VI Съезд судей РК. Незадолго до него, в 2012 г. первый Президент РК обозначил новый политический курс состоявшегося государства в быстро меняющихся исторических условиях [1]. Амбициозная цель нового Казахстана – войти в 30-ку самых развитых государств мира возложила на все органы государственной власти новые задачи, в том числе на судебную власть. В частности, Н.А. Назарбаев на VI Съезде судей РК призвал судейское сообщество к решению 5 задач национальной судебной системы для достижения главных целей Стратегии «Казахстан-2050»:

«1) последовательное усовершенствование норм материального и процессуального законодательства, регламентирующих деятельность судов, в том числе модернизация гражданского судопроизводства;

2) дальнейшее совершенствование судостроительства, в особенности постепенное внедрение системы административной юстиции;

3) развития правовой системы посредством альтернативных способов разрешения споров и конфликтов, особенно в социальной сфере;

4) обеспечение доступности правосудия;

5) повышение профессионализма судей» [2].

Остановимся на первой и третьей задачах национальной судебной системы, имеющих между собой тесную связь. Так, реше-

⁴ Положение о реализации пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи [Электронный ресурс]: Распоряжение Председателя Верховного Суда РК от 11 апреля 2014 года № 92. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Верховного Суда РК. Режим доступа: свободный. URL: <https://www.sud.gov.kz/rus/content/polozenie-o-realizacii-pilotnogo-proekta-po-vnedreniyu-v-grazhdanskoe-sudoproizvodstvo-0>

ние первой виделось в разработке проекта нового ГПК, устанавливающего удобный и быстрый порядок рассмотрения дел, нацеленного на примирение сторон, широко использующего современные технологии. Решение третьей предполагало приведение Закона «О медиации» в соответствие с международными стандартами, что позволит разгрузить суды, активизировать инициативную деятельность граждан, создать благоприятные условия для ведения в Казахстане бизнеса.

Во исполнение президентских поручений, Верховный Суд первым запустил Пилотный проект, направленный на урегулирование споров в суде посредством медиации, проводимой судьей-примирителем. В дальнейшем, им запущены и другие пилотные проекты, направленные на урегулирование споров до суда, вне суда, в суде. К ним мы вернемся несколько позднее. А сейчас раскроем правовое положение судей-примирителей, принципы, порядок и способы проведения ими судебной медиации, последствия урегулирования споров посредством нее.

Итак, Пилотным проектом судебная медиация определена как примирительная процедура по урегулированию спора между сторонами, участвующими в гражданском процессе, при содействии судьи-примирителя. Пилотный проект был реализован районными (городскими) судами, специализирующимися на рассмотрении гражданских дел общей юрисдикции, расположенные в 14 областных центрах городов Актау, Актобе, Атырау, Уральск, Кокшетау, Костанай, Павлодар, Петропавловск, Жезказган, Караганда, Кызылорда, Тараз, Семей, Усть-Каменогорск, а также апелляционными судебными коллегиями по гражданским и административным делам областных и приравненными к ним судами. В судах, задействованных в Пилотном проекте, среди действующих судей избирали судей-примирителей, непосредственно проводящих судебную медиацию, закрепляли за ними судей, курирующих пилотный проект в судах, задействованных в пилотном проекте, а также судей из числа судей Верховного Суда, координирующих в целом работу судей-примирителей⁵. При проведении судебной медиации судьи-примирители руководствовались ГПК от 1999 г., Законом РК

о медиации от 2011 г., Распоряжением Председателя Верховного Суда от 2014 г. Соответственно принципы проведения судебной медиации аналогичны тем, которые предусмотрены для проведения классической медиации, с единственным лишь отличием, что Пилотный проект предусмотрел еще один принцип как – соответствие судебной медиации требованиям законодательства. Этот принцип возлагал на судей осуществлять проверку содержания мирового соглашения на предмет соответствия нормам законодательства.

Согласно порядку проведения судебной медиации, судья, в производстве которого находится дело, на любой стадии, в том числе при принятии иска, подготовке дела к судебному разбирательству и непосредственно в главном судебном разбирательстве выясняет у сторон о наличии у них желания в проведении судебной медиации. Если стороны изъявляют такое желание, то между ними заключается соглашение о проведении судебной медиации, что является основанием для приостановления судьей принятия иска в производство суда или возбужденного производства по делу на срок не более 10 дней, вынесения им определения о передаче дела судье-примирителю⁶. Исходя из этого, в отличие от классической медиации, судебная медиация проводилась в ускоренные сроки – 10 дней, что свидетельствует об удобном и быстром порядке рассмотрения и разрешения дел, ориентированного на мирное урегулирование, о котором говорилось в выступлении первого Президента РК на VI Съезде судей РК. При этом, по сей день, классическая медиация по делам частного правового и публично-правового характера, за исключением уголовных дел, в некоторых случаях может быть продлена на срок от 30 до 60 дней.

К судебной медиации с согласия сторон и по их ходатайству судьей-примирителем могут быть привлечены и другие лица, если их участие каким-то образом способствует достижению целей судебной медиации. Если стороны достигли целей судебной медиации, то между ними заключается письменное соглашение об урегулировании спора (конфликта). Судья-примиритель передает соглашение судье, в производстве которого находится дело, им выносятся определение

⁵ Там же. URL: <https://www.sud.gov.kz/rus/content/polozhenie-o-realizacii-pilotnogo-proekta-po-vnedreniyu-v-grazhdanskoe-sudoproizvodstvo-0>

⁶ Там же. URL: <https://www.sud.gov.kz/rus/content/polozhenie-o-realizacii-pilotnogo-proekta-po-vnedreniyu-v-grazhdanskoe-sudoproizvodstvo-0>

об утверждении соглашения и постановление о прекращении производства по делу, а также об отмене в апелляционном порядке решения с прекращением производства по делу или оставлением заявления без рассмотрения⁷. Требования к форме и содержанию договора о судебной медиации такие же, какие предъявляются к договору о классической медиации, установленные ст. 21 Закона «О медиации». Если же стороны не достигли целей судебной медиации, или условия соглашения судом, в производстве которого находится дело, не утверждены, принятие иска или производство по делу возобновляется и продолжается рассматриваться в общем порядке.

Весьма примечательно, что Пилотный проект «Судебная медиация» успешно апробирован, его результаты превзошли все ожидания, задействованные в нем суды показали свою состоятельность в мирном урегулировании спора, а участвовавшие в судебной медиации стороны положительно восприняли судебную медиацию. Следом же, встал вопрос о разработке и принятии нового ГПК, в проекте которого предусмотрена судебная медиация, осуществляемая судьями-примирителями, задача судей содействовать сторонам в мирном урегулировании спора, предпринимая ими действия, направленные на примирение сторон.

Отметим, что при обсуждении проекта нового ГПК, некоторые казахстанские ученые выступили против судебной медиации, в первую очередь, конечно же, юристы, практикующие классическими медиаторами. В частности, в обоснование своих доводов в пользу отказа от судебной медиации С.Б. Идрисова, М. Жаскайрат приводят следующие аргументы: 1) медиатор должен владеть специальными психологическими навыками ведения переговоров, которые отсутствуют у действующих судей, а их жизненный опыт и мудрость не являются достаточными для достижения целей медиации; 2) полученные судьями-примирителями в процессе проведения судебной медиации сведения могут быть использованы против сторон, а сам процесс примирения может отрицательно отразиться на формировании внутреннего убеждения судьи; 3) урегулирование спора судьей-примирителем нарушает пра-

во сторон на выбор медиатора; 4) судебная медиация не согласуется с идеей разгрузки судов; 5) судебная медиация не нацелена на достижение целей самой медиации, так как ею разрешается материальная сторона конфликта, а не психоэмоциональная сторона конфликта; 6) судья-примиритель обладает властными полномочиями и особым статусом, способных оказать давление на стороны; 7) среди населения нет полного доверия к судебной власти; 8) судебный-примиритель не обеспечивает соблюдение принципа диспозитивности, так как проведение медиации требует достаточного количества сессий, что является невозможным при нагрузке судей [3, с.192-194].

Напротив, рассматривая все существующие виды примирительных процедур, в том числе судебную медиацию, в качестве самостоятельной категории процессуального права, М.И. Дячук отмечает, что примирительные процедуры имеют ряд преимуществ перед судебным порядком урегулирования спора, положительно сказываются на совершенствовании судебной системы, поэтому следует их в дальнейшем развивать [4, с.143-144]. В другой работе автор настаивает освободить судей-примирителей от судебных функций, наделив их только функцией судебного примирения, что, в конечном счете, снимет с них дополнительную нагрузку и повысит качество правосудия [5, с.224-225].

Презентуя в Парламенте РК новый проект ГПК, У.А. Сулейменова рассказала о его преимуществах, заключающиеся в том, что он мотивирует участников гражданского судопроизводства к примирению, предоставляет им несколько видов примирительных процедур, соответственно суд будет содействовать примирению сторон, ведь чем меньше споров в суде, тем ниже уровень конфликтности в обществе [6].

Полагаем, что, выступая против судебной медиации, классические медиаторы не углубляются в причины, вследствие которых казахстанский законодатель посчитал необходимым внедрить судебную медиацию в гражданское судопроизводство. Как известно, одна из причин заключается в низкой эффективности традиционной медиации, которую назвал М.К. Сулейменов. «Несмотря на значительные усилия по внедрению медиации, количество дел, рассмотренных

⁷ Там же. URL: <https://www.sud.gov.kz/rus/content/polozhenie-o-realizacii-pilotnogo-proekta-po-vnedreniyu-v-grazhdanskoe-sudoproizvodstvo-0>

с ее использованием, ничтожно мало в процентном соотношении с общим количеством рассмотренных судами дел» [7], - пишет автор. Весьма впечатлительно, что М.К. Сулейменов положительно относится к фигурам судьи-примирителя и классического медиатора, считая их однотипными феноменами, так как их деятельность является посреднической, а посредничество – это и есть медиация, соответственно судья-примиритель – это и есть медиатор. В защиту судебной медиации автор заключает, что, во-первых, судья-примиритель может лишь склонить стороны прийти к примирению, поскольку ему несвойственно осуществлять функции, присущие судьям, которые могут понудить стороны к совершению определенных действий. Во-вторых, судебное примирение имеет сходство с классической медиацией, различающиеся между собой только тем, что судья-примиритель назначается судом, от которого стороны вправе отказаться, а профессиональный медиатор избирается сторонами, кандидатура которого утверждается судом. В-третьих, преимущество судебной медиации перед классической медиацией в том, что судьи-примирители в отличие от классических медиаторов оказывают посредничество в урегулировании спора безвозмездно. Автор в развитие судебной медиации предложил привлекать к ней судей, пребывающих в отставке, чтобы они могли занять себя общественно полезной деятельностью и поделиться своим профессиональным опытом в урегулировании спора. Именно в предложенном М.К. Сулейменовым варианте судебная медиация стала в дальнейшем развиваться. Судьями-примирителями ныне выступают, как действующие судьи, так и судьи, пребывающие в отставке.

Безусловно, судебная медиация имеет больше преимуществ нежели классическая медиация, а тем более, перед урегулированием спора в порядке партисипативной процедуры, проводимых платно. Небезызвестно, что адвокаты или юристы не заинтересованы в урегулировании спора, ведь чем больше исков, подаваемых ими в каждую судебную инстанцию, в интересах своего клиента, тем больше у них гонорара за оказываемые ими услуги. В этом плане показательным является мнение судей. Так, по сообщениям председателя апелляционной коллегии по гражданским и административным делам Павлодарского облсуда, урегулирование спора в порядке партисипативных

процедур не столь популярен как медиация по причине того, что адвокаты не желают примирять стороны. К сожалению, адвокаты усугубляют возникший спор и доводят дела до конечных судебных инстанций. Об этом было выявлено по итогам анализа судебной практики за 2016 г., который показал урегулирование споров адвокатами в порядке партисипативной процедуры лишь по 12 делам из 53 тыс. оконченных дел в судах Павлодарской области. Тогда как урегулирование спора в порядке медиации составляет 404. «Если бы институт медиации и партисипативной процедуры развивался, как того требует закон, - сказал А.С. Кузек, - то судебных тяжб было бы меньше» [8].

Аналогично тому, в урегулировании спора миром не заинтересованы административные органы и должностные лица по делам, вытекающим из публично-правовых правоотношений. Как правило, они по «старинке» проходят все судебные инстанции, получают вступивший в законную силу судебный акт, после приводят в соответствии с ним свои административные акты, решения, действия (бездействия). А сегодня, с наделением административных органов и должностных лиц полномочием по осуществлению административного усмотрения, они практически по всем административным делам отказываются урегулировать его миром. Проблема видится еще в том, что это полномочие воспринимается ими как право, от которого они вправе отказаться. Тем самым, административные органы и должностные лица зачастую упускают из виду то, что административное усмотрение должно осуществляться ими в пределах, установленных законом, а принятый ими административный акт или совершенное административное действие (бездействие) должно соответствовать принципу соразмерности.

Тем временем, нотариусы даже при наличии высокого спроса на совершение исполнительной надписи, не желают совершать нотариальные действия по вынесению распоряжения о взыскании с должника причитающейся взыскателю определенной денежной суммы или истребования иного движимого имущества, что в последующем вынуждают взыскателя обращаться в суд за вынесением судебного приказа. Как следствие, увеличивается нагрузка судей по такого рода заявлениям. Объяснением тому служит низкая тарифная ставка за совершение нотариусом исполнительной надписи.

Притом, что п. 8) ст. 17 Закона «О нотариате» нотариусы наделены правом проводить примирительные процедуры, которое ими практически не реализуется⁸.

Уместно привести отрывок из речи Ж.К. Асанова, произнесенной им в 2018 г. на международной конференции, посвященной механизмам разрешения инвестиционных и коммерческих споров, в адрес адвокатов и юрисконсультов: «На рынке много юристов для кого спор – это их хлеб. К сожалению, среди них есть ловкачи, которые отговаривают клиентов от поиска компромисса, долгие тяжбы им выгодны. ... Остерегайтесь и не попадайте на их уловки ...» [9]. Неслучайно, У.А. Сулейменова при презентации нового проекта ГПК предупредила: «деятельность адвокатов, препятствующих примирению сторон, будет пресекаться» [6]. Озадачившись удручающей статистикой гражданских дел, ежегодно поступающих в суды, наглядно демонстрирующую о высоком уровне конфликтности в обществе, экс-председатель Верховного Суда призвал казахстанцев прийти к примирению. В своем выступлении он также сделал замечание медиаторам, так и научившихся примирять людей, урегулировать споры вне суда и без суда. Обращаясь к государственным органам, Ж.К. Асанов сказал: «Откажитесь пожалуйста от практики обязательно пройти все судебные инстанции. Если вы считаете себя правым, тогда надо идти до конца. Но если ваша ошибка очевидна, зачем упорно продолжать судиться» [9].

Несмотря на противоречивые мнения, основные идеи Пилотного проекта «Судебная медиация» легли в основу нового ГПК, вступившего в действие с 2016 г., который одной из задач гражданского судопроизводства в ст. 4 ГПК впервые поставил «содействии мирному урегулированию спора», в решение которой теперь задействованы судьи⁹. Усилия Верховного Суда в интересах решения важных задач гражданского судопроизводства не прекращались. Дальнейшее развитие медиации продолжилось в новом Пилотном проекте о внедрении досудебного урегулирования споров (конфликтов) по ка-

тегориям споров в порядке медиации, запущенного с февраля по декабрь месяцы 2017 г., на базе специализированных судов по делам несовершеннолетних, специализированных экономических судов, районных и приравненных к ним судах, рассматривающих гражданские дела. К реализации Пилотного проекта вовлечены классические медиаторы. Из самого названия Пилотного проекта вытекает, что им расширена сфера правоотношений, по которым проводятся судебная или классическая медиация. Это споры: 1) в интересах ребенка; 2) трудовые; 3) наследственные; 4) соседские; 5) жилищные; 6) брачно-семейные; 7) кредитные; 8) страховые; 9) о праве собственности; 10) по договорам поставки, аренды, купли-продажи, перевозки; 11) о защите прав потребителей; 12) корпоративные; 13) медицинские¹⁰.

Пилотный проект, как и предыдущий, дал благоприятные итоги.

В череде событий важно упомянуть о том, что в 2018 г. Верховный Суд представил свой крупный проект – 7 камней правосудия, содержащий 7 камней преткновения, препятствующих на пути достижения справедливого и доступного правосудия, отвечающего интересам общества, которых нужно устранить. Так, 1 камень – Безупречный судья, 2 камень – Образцовый судья, 3 камень – Справедливый процесс; 4 – Качественный результат; 5 - Smart Суд; 6 – Коммуникационная стратегия; 7 – Примирение до суда, в суде.

Применительно к исследуемой нами теме вызывает интерес 7 камней «Примирение до суда, в суде», остановимся на нем в части примирения в суде. В рамках него с 19 марта 2018 г., а в последующем с 28 апреля по 31 декабря 2018 г. во всех районных и приравненных к ним судах запущен Пилотный проект «Примирительные процедуры в суде», охвативший все дела искового производства. Согласно алгоритму процессуальных действий, суд направляет сторонам приглашение для участия в примирительной процедуре, в котором излагает преимущества и последствия примирения,

⁸ О нотариате [Электронный ресурс]: Закон РК от 14 июля 1997 года № 155-І. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000155>

⁹ Гражданский процессуальный кодекс РК [Электронный ресурс]: Кодекс РК от 31 октября 2015 года № 377-V ЗПК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

¹⁰ Об утверждении Положения о реализации пилотного проекта по внедрению досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации [Электронный ресурс]: Распоряжение Председателя Верховного Суда РК от 26 января 2017 года № 6001-17-7-4/16. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Верховного Суда РК. URL: https://sud.kz/sites/default/files/polozhenie_o_realizacii_pilotnogo_proekta.pdf (дата обращения: 22.11.2022)

указывает сроки, в течение которых стороны должны направить свое согласие или отказ, разъясняет им право урегулировать спор посредством судебной или классической медиации или партисипативных процедур, предлагает составить досудебный протокол с отражением всех действий в части представления доказательств¹¹.

Суды, работавшие в пилотном режиме, справились со своей задачей. В качестве примера, хотелось бы привести данные А.Б. Шайменовой, проводившей исследование пилотного проекта «Примирительные процедуры в суде», апробированного в суде № 2 Казыбекбийского района г. Караганда, который продемонстрировал достаточно удовлетворительные результаты. Так, по сведениям исследователя, за I квартал 2019 г. в производстве судей-примирителей находилось 1098/256 исков, из них окончено с утверждением соглашений 614/143, что составляет 55,9 % от общего количества поступивших исков. Сторонами отозвано – 70/19 заявлений, что составляет 6,4 %. Также в связи с примирением сторон были возвращены 32 заявления, что составило 58,8 % от числа поступивших исков. Лишь по 147/94, или 13,4 %/36,7 % спорам не достигнуто примирение. Обобщая свой анализ, А.Б. Шайменова заключает, что на увеличение рассмотренных судом дел с утверждением соглашений в порядке медиации повлияли пилотные проекты ВС РК [10, с.75-76].

По завершению Пилотного проекта последовали поправки в ГПК в той части, что перечень бесспорных требований, по которым выносится судебный приказ, с февраля 2019 г. пополнился требованием об исполнении соглашений об урегулировании споров (конфликтов) в порядке медиации, заключенных в порядке досудебного урегулирования в случаях, установленных законом или предусмотренных договором¹². Впоследствии, как правило, возбуждается производство по принудительному исполнению.

По данным Верховного Суда от 2021 г., в Пилотном проекте, включающего в себя примирение до суда и в суде, приняли участие 275 судов республики, на базе них работали 565 судей-примирителей, рассмотревшие 162 363 дел, из них по 49 839 делам проведены примирительные процедуры, доля примирения до суда составила 31%. Кроме того, в рамках 7 камня «Примирение до суда, в суде» внедрен электронный сервис для досудебного урегулирования споров «Е-примирение», во всех регионах страны работают около 90 Центров внесудебного примирения. Пилотный проект завершён, он полностью реализован переводом его с 10 июня 2020 г. на постоянный режим. Напомним, что по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек, внесены соответствующие поправки в ГПК¹³.

Для усиления роли судьи-примирителя Международный Совет при ВС рекомендовал увеличить их количество в районных и приравненных к ним судах общей юрисдикции, соразмерно их судебной нагрузке, освободить судей-примирителей с низкими рейтингами по примирительным процедурам, избрав судей-примирителей с высокими рейтингами. Международный Совет посчитал, что размещение в Электронном Банке определений судов судебных актов об утверждении мирового, медиативного, партисипативного соглашений, о возврате исковых заявлений по основаниям, указанным в ч. 1 ст. 152 ГПК, а также об отказе в его принятии в силу ч. 1 ст. 151 ГПК, способствуют улучшению примирительных процедур. В этих целях им рекомендовано разработать методические пособия для руководства судьями. Помимо этого, он рекомендовал Академии правосудия при Верховном Суде изучить опыт работы судей-примирителей зарубежных стран, особенно Сингапура, а также нацелиться на практико-ориентиро-

¹¹ О запуске пилотного проекта «Примирительные процедуры в суде» [Электронный ресурс]: Распоряжение Председателя Верховного Суда РК от 28 апреля 2018 года № 6001-18-7-4/89. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Верховного Суда РК. URL: <https://www.sud.gov.kz/rus> (дата обращения: 22.11.2022)

¹² О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам усиления защиты права собственности, арбитража, оптимизации судебной нагрузки и дальнейшей гуманизации уголовного законодательства [Электронный ресурс]: Закон РК от 21 января 2019 года № 217-VI ЗПК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000217>

¹³ О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс РК по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек [Электронный ресурс]: Закон РК от 10 июня 2020 года № 342-VI ЗПК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000342>

ванное обучение судей-примирителей¹⁴.

На сегодняшний день, суды республики, руководствуясь задачей оказания содействия мирному урегулированию спора, на всех стадиях гражданского судопроизводства предпринимают меры для урегулирования спора миром. Так, вопрос о принятии иска в производство суда решается в течение 5 рабочих дней, при урегулировании спора миром – 10 рабочих дней, а при составлении досудебного протокола – 15 рабочих дней. Суд, тем самым, затягивает с принятием иска в производство в суда для того, чтобы в течение 10-15 рабочих дней, до рассмотрения дела судом, провести примирительные процедуры, дать сторонам возможность представить, раскрыть, обменяться доказательствами, на которых построены их исковые требования и возражения на них, имеющие значение для правильного рассмотрения дела судом. Обобщение судебной практики по рассмотренным судами дел показывает, что увеличение сроков принятия иска положительно отражаются на применении ч. 1 ст. 150 ГПК, так как судье, сторонам, участвующим в деле лицам, дается больше времени для мирного урегулирования спора, заключения соглашений, составлений досудебных протоколов¹⁵. Подчеркнем, что досудебный протокол является следствием реформ, направленных на совершенствование гражданского процессуального законодательства и развитие институтов внесудебного и досудебного урегулирования споров¹⁶. Более того, досудебный протокол соответствует общепризнанным принципам правовой определенности и предсказуемости судебных актов, обеспечивают единообразие судебной практики. Судьи считают досудебный протокол первым шагом в устранении разногласий между сторонами, его составление позволяет сторонам предвидеть шансы и риски, связанные с судебным разбирательством, воспользоваться возможностью урегулировать спор в досудебном порядке [11].

Выводы

Опасаться того, что полученные судьями-примирителями в процессе проведения судебной медиации сведения могут быть использованы против сторон, не стоит, так как в соответствии с ч. 4 ст. 66 ГПК сведения, полученные судьей-примирителем, в процессе проведения судебной медиации, недопустимы в качестве доказательств, не могут быть представлены судье, рассматривающему дело по существу, без согласия сторон. Проведение судебной медиации судьей, в производстве которого находится дело, не может негативно сказаться на его внутреннем убеждении при последующем разбирательстве дела по существу, поскольку оно основано на тех событиях и фактах, полученных от сторон. Между тем, суд не лишает их возможности предоставить, исследовать, собирать доказательства. В противном случае, решение суда, принятое в нарушение требований, предъявляемых к доказательствам, может быть, в последующем изменено или отменено вышестоящими судами. К тому же, судебная медиация проводится судьей, в производстве которого находится дело, только по ходатайству сторон, заявляемого ими по любому делу искового характера. Нужно только соблюсти внесудебный и обязательный досудебный порядок урегулирования спора. Законодательство РК не устанавливает требования к деятельности медиатора в части наличия у него образования по специальностям «Психология» или «Конфликтология». Поэтому ошибочно уверять нас в том, что в отличие от судей, медиаторы обладают специальными психологическими навыками ведения переговоров. Судебная медиация согласуется с идеей разгрузки судов в том плане, что в ней задействованы судьи, пребывающие в отставке. Судьи-примирители не судят, а мирят.

Уровень доверия населения к судам подтверждается ростом обращений в суды и к проводимой ими примирительной процедуре судебной медиации, о чем свиде-

¹⁴ Рекомендация Международного Совета при Верховном Суде РК по изучению международного опыта роли судьи примирителя в гражданском процессе [Электронный ресурс]: Протокольное решение Международного Совета при Верховном Суде РК от 13.11.2020 года. Доступ предоставлен Информационной системой «Юрист». Режим доступа: ограниченный. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37684916&pos=6;-108#pos=6;-108 (дата обращения: 10.05.2023)

¹⁵ Обобщение судебной практики по рассмотренным делам после вступления Закона РК «О внесении изменений и дополнений в РК по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек» [Электронный ресурс]: Обобщение от 26 февраля 2021 года. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Верховного Суда РК. URL: <https://sud.kz/rus/content/obzory-sudebnoy-praktiki> (дата обращения: 21.11.2022)

¹⁶ О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам совершенствования гражданского процессуального законодательства и развития институтов внесудебного и досудебного урегулирования споров [Электронный ресурс]: Закон РК от 20 декабря 2021 года № 84-VII ЗПК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000084> (дата обращения: 30.03.2023)

тельствуют судебная статистика, в данных которых с 2017 г. наблюдается увеличение из года в год количества окончанных гражданских дел, поступающих в суды, что непременно связано с активной ролью судов в деле примирения сторон до суда, вне суда, в суде. Так, из поступивших в 2017 г. 943 тыс. дел окончено – 904 тыс., соответственно 871 тыс. из 929 тыс. в 2018 г., 637 тыс. из 700 тыс. в 2019 г., 398 тыс. из 498 тыс. в 2020 г., 373 тыс. из 540 тыс. в 2021 г. Статистика завершенных дел с примирением сторон показывает, что с 2016 г., то есть со дня вступления в силу нового ГПК, наблюдается ежегодный рост дел окончанных примирением сторон от 2% в 2015 г. до 11% в 2016 г. Так, доля примирений к окончанным делам в 2016 г. составляет – 11%, в 2017 г. – 14%, в 2018 г. – 11%, в 2019 г. – 15%, в 2020 г. – 32%, в 2021 г. – 34%, в 2022 г. – 38%¹⁷.

Заключение

Исследование показало состоятельность судей, судей-примирителей, судей, пребывающих в отставке, в урегулировании спора миром, востребованность в обществе судебной медиации, необходимость примирительной процедуры в снижении социальной

напряженности и снятии остроты конфликтности в межличностных отношениях. Поэтому, какие-либо доводы, аргументирующие несостоятельность, невостребованность, ненадобность примирительной процедуры судебной медиации и процессуальной фигуры судьи-примирителя, не являются убедительными, так как в урегулировании спора миром заложены элементы восстановительного правосудия. Внедряя новейшие процедуры мирного урегулирования спора, исключая устаревшие, развивая имеющиеся, суды отказываются от элементов карательного правосудия.

Суды решают все задачи, стоящие перед гражданским судопроизводством. Стимулируя спорящих сторон к поиску компромисса и прийти к примирению, судьи формируют в них уважительное отношение к друг другу, прививают к ним чувство ответственности перед законом и долга перед договором, а также миролюбия – как позитивного образа жизни казахстанских граждан. И, самое главное, реализовав Пилотные проекты, суды решили задачи национальной судебной системы по достижению целей Стратегии «Казахстан-2050».

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства [Электронный ресурс]: Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 14 декабря 2012 года. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 15.03.2023)
2. Задачи национальной судебной системы в контексте Стратегии «Казахстан-2050» [Электронный ресурс]: Выступление Президента Казахстана на VI съезде судей РК от 20 ноября 2013 г. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Akorda.kz. Режим доступа: свободный. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nursultana-nazarbaeva-na-vi-sezde-sudei-respubliki-kazahstan (дата обращения: 15.03.2023).
3. Идрисова С.Б., Жаскайрат М. К вопросу внедрения судебной медиации по проекту гражданско-процессуального кодекса Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации РК, 2014. - № 3 (35). – С. 190-197.
4. Дячук М.И. Примирительные процедуры в гражданском судопроизводстве // Вестник Института законодательства и правовой информации РК, 2019. - № 2 (56). – С. 141-147.
5. Дячук М.И. Развитие института медиации в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства РК, 2021. - № 1 (64). – С. 219-232.
6. Бондарева В. ГПК РК будет мотивировать участников судебного процесса к примирению сторон // Информационная система «Юрист». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31655903 (дата обращения: 25.03.2023)
7. Сулейменов М.К. Судья-примиритель в гражданском процессе // Информационная

¹⁷ Судопроизводство, декабрь 2022 [Электронный ресурс]: О работе судов 2018-2022 годы. Доступ из интернет-ресурса Верховного Суда РК. Режим доступа: свободный. URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/o-rabote-sudov-za-2018-2022-gody> (дата обращения: 25.12.2022)

система «Юрист». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36072908&pos=9;-56#pos=9;-5 (дата обращения: 25.03.2023)

8. Сергей Горбунов. Не хотят адвокаты мириться // Газета «Казахстанская правда», 28 февраля 2017 г. – URL: <https://kazpravda.kz/n/ne-hotyat-advokaty-miritsya-7x/?ysclid=lgvbqvrn3w636987063> (дата обращения: 25.03.2023).

9. Выступление Асанова Ж.К. на международной конференции «Механизмы разрешения инвестиционных и коммерческих споров в Казахстане и ОЭСР», 11 октября 2018 года. // Видеохостинг YouTube. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UBX9AGccgpw> (дата обращения: 31.03.2023).

10. Шайменова А.Б. Примирительные процедуры в гражданском процессе Республики Казахстан // Вестник Карагандинского университета, Серия «Право», 2019. – № 3 (95). – С. 72-79.

11. Баткалова Г. Досудебный протокол как первый шаг устранения разногласий // Новостной портал «Infozakon». – URL: <http://infozakon.kz/sud/20656-dosudebnyy-protokol-kak-pervyy-shag-ustraneniya-raznoglasiy.html> (дата обращения: 20.11.2022).

REFERENCES

1. Strategija "Kazahstan-2050": novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva [Jelektronnyj resurs]: Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana ot 14 dekabnja 2012 goda. Dostup predostavljen Informacionno-pravovoj sistemoj «Әdilet». Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/KI200002050> (data obrashhenija: 15.03.2023)

2. Zadachi nacional'noj sudebnoj sistemy v kontekste Strategii «Kazahstan-2050» [Jelektronnyj resurs]: Vystuplenie Prezidenta Kazahstana na VI s#ezde sudej RK ot 20 nojabnja 2013 g. Dostup predostavljen internet-resursom Akorda.kz. Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nursultana-nazarbaeva-na-vi-sezde-sudei-respubliki-kazahstan (data obrashhenija: 15.03.2023).

3. Idrisova S.B., Zhaskajrat M. K voprosu vnedrenija sudebnoj mediacii po proektu grazhdansko-processual'nogo kodeksa Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK, 2014. – № 3 (35). – С. 190-197.

4. Djachuk M.I. Primiritel'nye procedury v grazhdanskom sudoproizvodstve // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK, 2019. – № 2 (56). – С. 141-147.

5. Djachuk M.I. Razvitie instituta mediacii v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK, 2021. – № 1 (64). – С. 219-232.

6. Bondareva V. GPK RK budet motivirovat' uchastnikov sudebnogo processa k primireniju storon // Informacionnaja sistema «Jurist». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31655903 (data obrashhenija: 25.03.2023)

7. Sulejmenov M.K. Sud'ja-primiritel' v grazhdanskom processe // Informacionnaja sistema «Jurist». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36072908&pos=9;-56#pos=9;-5 (data obrashhenija: 25.03.2023)

8. Sergej Gorbunov. Ne hotjat advokaty mirit'sja // Gazeta «Kazahstanskaja pravda», 28 fevralja 2017 g. – URL: <https://kazpravda.kz/n/ne-hotyat-advokaty-miritsya-7x/?ysclid=lgvbqvrn3w636987063> (data obrashhenija: 25.03.2023).

9. Vystuplenie Asanova Zh.K. na mezhdunarodnoj konferencii «Mehanizmy razresheniya investicionnyh i kommercheskih sporov v Kazahstane i OJeSR», 11 oktjabnja 2018 goda. // Videohosting YouTube. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UBX9AGccgpw> (data obrashhenija: 31.03.2023).

10. Shajmenova A.B. Primiritel'nye procedury v grazhdanskom processe Respubliki Kazahstan // Vestnik Karagandinskogo universiteta, Serija «Pravo», 2019. – № 3 (95). – С. 72-79.

11. Batkalova G. Dosudebnyj protokol kak pervyj shag ustraneniya raznoglasiy // Novostnoj portal «Infozakon». – URL: <http://infozakon.kz/sud/20656-dosudebnyy-protokol-kak-pervyy-shag-ustraneniya-raznoglasiy.html> (data obrashhenija: 20.11.2022).

КЛИМАТТЫ ҚОРҒАУ САЛАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ғалымжан Бауржанұлы Ахмет

*І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің докторанты,
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қаласы, e-mail: g_akhmet93@mail.ru*

Даурен Нуржанұлы Бекежанов¹

*І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің қауымдастырылған профессоры,
философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы, Талдықорған қаласы,
e-mail: bek_dauren@mail.ru*

Гульнур Кенжебайқызы Копбасарова

*І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің қауымдастырылған профессоры,
Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қаласы,
e-mail: gulnura.kopbasarova@mail.ru*

Аннотация. Ұсынылып отырған мақалада климатты қорғау саласын цифрландыру мәселелеріне арналған. Бүгінгі таңда экология саласын цифрландыру арқылы климатты қорғау басты мәселе болып отыр. Бұл мәселелені шешуде климатты қорғау саласындағы цифрлық технологияларды пайдалану есебінен республика экономикасының даму қарқынын жеделдету және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, қоршаған ортаны түбегейлі жаңа даму траекториясына көшуі үшін жағдайлары қарастырылды. Экологиялық заңнамадағы олқылықтардың жойылуымен бірге экология саласын цифрландыру процесінің белсенді дамуы байқалады. Бұл экологияда өмір сүретін азаматтарының назарын бәрін өте тез жасауға деген ұмтылысты күшейтеді. Климатты цифрландыру мәселесі мемлекеттік деңгейде қоршаған ортаның әл-ауқат мәселелеріне көп көңіл бөлінеді, бұған осы салада қабылданатын мемлекеттік бағдарламалар мен өзгеде құқықтық актілердің аз болуы дәлел бола алады. Жалпы әлемдік және қазақстандық тренд – жасыл экономика тұжырымдамасына және өзгеде жасыл даму бағдарламаларына жан-жақты құқықтық зерттеулер жүргізу кезінде байқалды. Климатты қорғау саласын цифрландырудың басты мақсаты халықтың өмір сүру сапасын артыру, экологиялық жағдайды жақсарту, экологиялық шараларды тиімді жұмыс істеу мүмкіндік жасау, экологиялық жүйені жаңғырту, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, халықтың экологиялық цифрлық білімін жетілдіру болып табылады. Климаттық қорғауды цифрлық трансформация экологиялық қауіпті дағдарысты қалпына келтіру және экологиялық қауіпсіздікті алдын алу да көптеген ұлттық стратегияларының маңызды бөлігі құқықтық талдау жүргізілді. Сонымен қатар авторлар мақалада экология саласын цифрландыру саласы оның ішінде климатты қорғау бағыттарын жетілдіру бойынша қолданыстағы экологиялық заңнама-ларға толықтырулар мен өзгерістер, ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: Климатты қорғау, жасыл экономика, экологиялық цифрландыру, экологиялық қауіпсіздік, құқықтық реттеу.

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ КЛИМАТА

Ахмет Ғалымжан Бауржанұлы

*Докторант Жетісуского университета имени И. Жансугурова,
Республика Казахстан, г. Талдықорған, e-mail: g_akhmet93@mail.ru*

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Бекежанов Даурен Нуржанович

Ассоциированный профессор Жетысуского университета имени И. Жансугурова, доктор философии (PhD), Республика Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: bek_dauren@mail.ru

Копбасарова Гульнура Кенжебаевна

Ассоциированный профессор Жетысуского университета имени И. Жансугурова, Кандидат юридических наук, Республика Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: gulnura.kopbasarova@mail.ru

Аннотация. Предлагаемая статья посвящена цифровизации сферы охраны климата. На сегодняшний день главной проблемой является охрана климата посредством цифровизации экологии. В решении данного вопроса были рассмотрены условия для ускорения темпов развития экономики республики за счет использования цифровых технологий в области охраны климата и улучшения качества жизни населения, перехода окружающей среды на принципиально новую траекторию развития. Вместе с устранением пробелов в экологическом законодательстве происходит активное развитие процесса цифровизации экологии. Это усиливает стремление граждан, живущих в экологии, делать все очень быстро. В вопросе цифровизации климата на государственном уровне большое внимание уделяется вопросам благополучия окружающей среды, о чем свидетельствует меньшее количество государственных программ и иных правовых актов, принимаемых в данной сфере. Общемировой и казахстанский тренд – наблюдался при проведении всесторонних правовых исследований концепции зеленой экономики и других программ зеленого развития. Главной целью цифровизации сферы охраны климата является повышение качества жизни населения, улучшение экологической ситуации, создание возможностей для эффективной работы экологических мер, модернизация экологической системы, обеспечение экологической безопасности, совершенствование экологического цифрового образования населения. Цифровая трансформация охраны климата является важной частью многих национальных стратегий по восстановлению экологического опасного кризиса и предотвращению экологической безопасности. Кроме того, в статье представлены дополнения и изменения в действующее экологическое законодательство по совершенствованию направлений в области цифровизации экологии, в том числе охраны климата.

Ключевые слова: Охрана климата, зеленая экономика, цифровизация экологии, экологическая безопасность, правовое регулирование.

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DIGITALIZATION IN THE FIELD OF CLIMATE PROTECTION**Akhmet Galymzhan Baurzhanuly**

Doctoral student of the Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: g_akhmet93@mail.ru

Bekezhanov Dauren Nurzhanovich.

Associate Professor of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Doctor of Philosophy (PhD), Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: bek_dauren@mail.ru

Kopbassarova Gulnura Kenzhebaevna

Associate Professor of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Candidate of Legal Sciences, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: gulnura.kopbasarova@mail.ru

Abstract. The proposed article is devoted to the digitalization of the sphere of climate protection. Today, the main problem is climate protection through the digitalization of ecology. In solving this issue, the conditions for accelerating the pace of development of the republic's economy through the use of digital technologies in the field of climate protection and improving the quality of life of the population, the transition of the environment to a fundamentally new development trajectory

were considered. Along with the elimination of gaps in environmental legislation, the process of digitalization of ecology is actively developing. This strengthens the desire of citizens living in the environment to do everything very quickly. In the issue of climate digitalization at the state level, much attention is paid to the well-being of the environment, as evidenced by the smaller number of state programs and other legal acts adopted in this area. The global and Kazakhstan trend was observed during comprehensive legal studies of the concept of green economy and other green development programs. The main goal of digitalization of the sphere of climate protection is to improve the quality of life of the population, improve the environmental situation, create opportunities for the effective operation of environmental measures, modernize the ecological system, ensure environmental safety, improve environmental digital education of the population. The digital transformation of climate protection is an important part of many national strategies to restore the ecological dangerous crisis and prevent environmental safety. In addition, the article presents additions and changes to the current environmental legislation to improve the directions in the field of digitalization of ecology, including climate protection.

Keywords: Climate protection, green economy, digitalization of ecology, environmental safety, legal regulation.

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_115

Кіріспе

Қазіргі қоғамда цифрлық технологияларды пайдалану, сондай-ақ техникалық мүмкіндіктерді дамыту жаңа цифрлық ортаны, оның ішінде климатты қорғауды қатынастарда қалыптастырады. Мұндай орта технология мен қоршаған ортаның ара қатынасында белгілі және барған сайын маңызды рөл атқарады. Цифрландырудың техногендік және табиғи экологиялық қауіпсіздікке әсері айқын көрінеді. Бүгінгі таңда климатты қорғаудың жағдайы, еліміздің жекелеген аймақтарының және жалпы планетаның экологиялық дағдарыстары шешімдерді логикалық іздеуді, соның ішінде Цифрлық экономика мен цифрлық құқықты пайдалануды талап етеді. Яғни, климатты қорғау саласын цифрландыру дамытудың құқықтық мәселелері бар екендігі сөзсіз. Қолданыстағы экология кодексінде климаттың өзгеруге бейімділігі, климаттың өзгеруінің бұрыннан бар және болжамды әсерлері, сондай-ақ климаттың өзгеруіне бейімдеу жөніндегі шаралар туралы жазбаша, көрнекі, дыбыстық, электрондық немесе кез келген өзге де материалдық нысандардағы кез келген ақпаратты білдіреді².

Цифрлық технологияның өмірді, экономиканы, экологияны, мәдениетті және қоғамды өзгерту қабілеті барлық жерде танылады. Технологиялық революциялардан айырмашылығы, қазір ақпарат технологиялар айналатын орталық компонент болып табылады[1, 35-б.].

Бұл қоғамның көптеген салаларында, со-

ның ішінде климаты қорғауды басқарудың жаңа формаларының пайда болуына әкеледі. Сандық революция климатты қорғаумен айналысатын әлеуметтік тәжірибелер мен ұйымдармен тікелей байланыстыруға болады. Климатты қорғау бұл жеке адамдар деңгейінде де, ұйымдар деңгейінде де көптеген идеяларды, тәжірибелерді және құндылықтарды білдіретін жалпы мәселелер болып табылады. Бұл мәселе әлемдік елдерде жылдар бойы талқыланып келеді. Қазақстан Республикасында экологияны және қоршаған ортаны қорғау саласындағы жаңа шешімдерді іздеуге бағытталған мемлекеттік ұлттық жобалар мен бағдарламалар енгізілді. Мемлекеттік бағдарламаларда адамның таза қоршаған ортада өмір сүруі, сапалы экологиялық таза өнім, табиғат ресурстарын тиімді пайдалану, халықтың өмір сүру деңгейін жақсарту болып табылады.

Нысаны мен әдістер

Зерттеу жұмысын жазу барысында климатты қорғау саласындағы ғылыми еңбектерді, климатты қорғауды цифрландыру, қоршаған ортаны цифрландыру, экологиялық қауіпсіздік бағытында әртүрлі материалдары, климатты қорғауды құқықтық реттеудің нормативтік құқықтық актілер жан-жақты қолданылды. Заң ғылымында экологиялық құқық, қоршаған ортаны қорғау, экологиялық қауіпсіздікті зерттеу барысында бірнеше әдістер қолданылды. Салыстырмалы-құқықтық талдау, синтез, формальды-логикалық және ғылыми танымның

² Қазақстан Республикасының Экология кодексі 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (жүзінгу мерзімі 03.04.2023 ж.)

басқа әдістер осы зерттеу мазмұнын ашуға негіз болды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстанда қоршаған ортаны қорғау, экология саласын цифрландыруды дамытуда елімізде Жасыл экономика тұжырымдамасы³, Жасыл Қазақстан ұлттық бағдарламасы⁴ қабылданған. Бағдарламада ҚР-да климатты, қоршаған ортаны қорғауды цифрландыруды дамыту үшін жағдайлар жасауға, заманауи цифрлық технологияларды пайдалана отырып, цифрландыру арқылы экологиялық таза өнімді, ішкі қауіпсіздікті жақсарту арқылы еліміздің азаматтарының әл-ауқаты мен өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған. Цифрлық экономика, жер экожүйесінің тұрақтылығын сақтауға, жасыл экономикаға көшуге, сондай-ақ осы саладағы бұзылған аймақтарды қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Климатты қорғау саласын ұлттық және шетелдік экожүйені цифрландыру бойынша құқықтық мәселелерін зерттеген ғалымдардың еңбектері бар. С.Ж. Бекишеваның еңбегінде құқық жүйесіндегі экологиялық ақпаратты цифрландыруды мемлекет тарапынан қолдау яғни құқықтық базасын күшейтуге басты назарға алу керек екендігін ескереді [2, 86-б.]. А. Озенбаеваның еңбегінде экологиялық қауіпсіздік саласындағы цифрландыруға кедергі келтіретін қолданыстағы негізгі заңнамалық шектеулердің тізбесін анықтап, оларды жою туралы ұсыныстарды негіздеу қажеттілігіне басымдылықтарына зерттеулер жүргізген [3, 53-б.]. Л.К.Еркінбаеваның оқу құралында экологиялық ақпаратты цифрландыруды құқықтық реттеуді кешенді зерттеу және оған қол жеткізуді қамтамасыз ету, цифрлық құрудың құқықтық тетіктерін негіздеу және әзірлеу бағыттарына талдау жүргізді [4, 48-б.].

Бұл жағдайда біз зерттеудің үлкен рөлін байқаймыз қоғамдық қатынастарды реттеу құқығының мүмкіндіктері белгілі бір салаларды цифрландыруға байланысты қоғамның теріс әсерін азайту үшін өмір сүру табиғи және өзгертілген экологиялық жүйелер адам болып табылады [5, 106-б.].

Бірінші аспект шеңберінде біз мемлекеттік экологиялық менеджментті цифрландыруды (әсіресе экологиялық қадағалау және

лицензиялау бөлігінде), қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемді есептеуді немесе шығарындылар, төгінділер көлемін бағалауды және т. б. цифрландыруды ажыратуды ұсынамыз. Бұл топта қоршаған ортаны қорғау функцияларын орындайтын мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының порталдарында шағымдар, өтініштер мен ұсыныстар беру үшін цифрлық технологияларды қолдануға, сондай-ақ талқылау кезінде азаматтардың пікірлерін ескеруге байланысты адамның экологиялық құқықтарын қорғаудың цифрлық шешімдері ерекше орын алады [6, 177-б.].

Өндірістік процестерді цифрландыру оның тұрақтылығын арттыратын ауыл шаруашылығы. Бұл аймақ мүмкін цифрландыруға байланысты бірнеше секторды қалай қосуға болады өндірістік процестердің өздері (бүрку үшін дрондарды пайдалану ауыл шаруашылығы техникасын роботтандырылған автоматтандыру және т. б.), сондай-ақ таза ақпараттық сипатқа ие болу ауыл шаруашылығы өнімдерін жеткізуге арналған ұялы телефондар пайдалану, тыңайтқыштарды қолдану, топырақ жағдайы және ылғалдылық туралы ақпарат, фермерлерге қажетті кеңестер және т. б. [7, 60-б.].

Тамақ өнімдерінің айналымы сапа мен азық-түлік қауіпсіздікке қойылатын белгіленген талаптарға сәйкес келмейтіндерді жауапкершілікке тарту, ашықты қамтамасыз етуде электрондық деректер базасын құру маңызды болып табылады [8, 601-б.].

2025 жылы дейін Жасыл логистиканы жетілдіру арқылы ластаушы заттардың шығарындылары 3,6 миллиард тоннаға дейін төмендетуге болады. Ол үшін жаңа платформалар енгізу қажет болып табылады [9, 73-б.].

Қоршаған ортаны цифрландыру мәселелерді шешудің тағы бір тәсілі мемлекеттік ынталандыруды дамыту және субсидияларды жетілдіру тетігін дамыту керек [10, 37-б.].

Біздің ойымызша климаттың өзгеруіне бейімделуін анықтайтын белгілері сандық технологияларды пайдалану арқылы жүзеге асырылу керек деп ойлаймыз.

Цифрландыру өндірістің басты бағыты ол электромобильдер өндірісін цифрландыру арқылы қоршаған ортаға келетін зияндарды азайту [11, 50-б.]. Климатты қорғау саласын

³ Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 тұжырымдамасы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577> (жүзінгі мерзімі 15.04.2023 ж.)

⁴ "Жасыл Қазақстан" ұлттық жобасын бекіту туралы 2021 жылғы 12 қазандағы № 731 Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000731> (жүзінгі мерзімі 21.04.2023 ж.)

құқықтық реттеу бойынша 9 мамырда 1992⁵ жылы 12 желтоқсанда БҰҰ конференциясында климат туралы келісім, 12 желтоқсан 2015 жылы Париж⁶ климатының өзгеруі туралы келісімдер қабылданды.

Климатты бағалаудың жаңа шкалаларын құру және Арноның бұрынғы тәсілінен бас тарту қазіргі цифрлық ортадағы моральдық климат ұғымын жетілдіруге мүмкіндік береді, сондай-ақ бизнес-практиктер саласында табысты қолданылатын болады. Мысалы, әлеуметтік медиа иерархияларды тегістеудің, жетістіктермен бөлісудің және сұрақтар қоюға және жан-жақты дамуға бағытталған корпоративтік мәдениетті нығайтудың қуатты құралы бола алады. Қызметкерлерге арналған ішкі әлеуметтік желіні құру корпоративтік пікірталасқа қол жеткізуді немесе оған қосылуды жеңілдетуге көмектеседі [12, 14-б.].

Цифрлық трансформация қазіргі қоғам өмірінің барлық аспектілеріне әсер етеді, қоршаған ортаны қорғау, экологиялық қауіпсіздік пен табиғатты пайдалануды қамтамасыз ету саласы да ерекшелік емес. Цифрлық технологиялардың негізгі қасиеттерінің бірі-олар өтпелі және қоғам өмірінің әртүрлі салалары үшін әмбебап болып табылады. Осыған байланысты, қолданылатын цифрлық технологиялар экологиялық мәселелерді шешудің дайын әдістерін ұсынбайды, олар статистикалық ақпараттың үлкен көлемін өңдеу процесін едәуір жеңілдетуге, оны қысқа мерзімде терең және жан-жақты талдауға мүмкіндік береді, жалпы белгілі бір саладағы басқару қызметін сапалы өзгертуге мүмкіндік береді деген тезис әділетті болып көрінеді.

Қорытынды

Біздің ойымызша климатты қорғауды қатынастарын құқықтық реттеудің жаңа әдістері ретінде жаңа технологияларды енгізу маңызды рөл атқарады. Климат саласын цифрландыруды жетілдіру үшін мемлекет тарапынан экологиялық ақпаратты цифрландыру жөніндегі шараларды күшейту керек. Ұлттық деңгейде кешенді тұжырымдама қабылдау қажеттілігі турандап отыр. Яғни Қазақстанда «Климат салаларын цифрландыру» тұжырымдамасын қабылдау қажет деп ойлаймыз. Аталған тұжырымдама

мынандай бағыттарды қамтуы тиіс. Атап айтар болсақ:

1. Климатты қорғау туралы ақпаратты цифрландыру алгоритмін енгізу.

2. Климаттың өзгерістері туралы деректер түрлерін кеңейту және деректерді басқару және тарату үшін ақпарат иелерінің инфрақұрылымын жақсарту және жаңа қосымшалар дайындау.

3. Климатты қорғау процестерді жетілдіру, цифрландыру жұмыстарын кешенді ұйымдастыру.

4. Климатты қорғау бойынша сандық сауаттылықты арттыру және пайдаланушылардың кері байланысын жақсарту.

5. Климатты қорғау табиғат қорғау функцияларын орындайтын және ұқсас қызметтер көрсететін мемлекеттік органдардың цифрлық трансформация процесін жүргізуін қамтамасыз ету.

6. Климатты қорғау мемлекеттік қызмет түрі ретінде енгізу.

7. Ақпараттық қамтамасыз ету және цифрлық экономиканың негізгі компоненттерін түрлендіру үшін климаттық жағдайын, климат туралы деректерді, аналитика мен нормаларды интеграциялауды жеделдету және қолдану.

8. Климатты қорғау саласын жаңа технологияларды енгізу.

9. Қоршаған ортаны экологиялық бақылаудың есептілігі автоматтандыру. Бұл аналитиканы цифрландыруға және деректердің ашықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

10. Климатты қорғау саласын цифрландыруда бірыңғай үйлестіру орталығын құру және оның жұмыс істеуі үшін арнайы мамандардың болуы қажет.

11. Климатты қорғау қызметтерді цифрлық экожүйеге сапалы интеграциялау үшін қажетті бірыңғай технологиялық платформа әзірлеу.

Табысты және тиімді жұмыс істейтін цифрлық экожүйені құру үшін оны үнемі жаңартып отыратын нақты жоспар және экожүйедегі әртүрлі қызметтер арасындағы синергияларды тартуға мүмкіндік беретін креативті тәсіл қажет.

⁵ Рамочная конвенция Организации Объединенных Наций об изменении климата Принята 9 мая 1992 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/climate_framework_conv.shtml (Дата обращения 01.05.2023 г.)

⁶ Парижское соглашение об изменении климата принята 12 декабря 2015 года. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf (Дата обращения 02.05.2023 г.)

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Еркінбаева Л.К., Калымбек Б. *Вопросу о цифровизации экологической информации в Республике Казахстан // КAU «Transactions»*. – 2020 №IV (50). – С. 35-44.
2. Бекишева С.Н. Еркінбаева Л.К. *Цифровизация экологической информации в системе права. Монография. - Талдықорган: ЖК «Рекламный проспект», 2022. – 148 с.*
3. Озенбаева А. *Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаны цифрландыруды құқықтық реттеу// ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы.- 2021. Том 100, № 4. – 46-55 б.*
4. Еркінбаева Л.К. *Правовое регулирование экологической информации в условиях цифровизации в Республике Казахстан. Учебное пособие. - Талдықорган: ЖК «Рекламный проспект» 2022. – 103 с.*
5. Anisimov A & Ryzhenkov A. *Current legal issues of digitalization of environmental protection: a view from Russia // Eastern Journal of European Studies, Centre for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University. - 2021. – № 12. –106-120 p.*
6. Alonso S.L.N., Forradellas R.F.R., Morell O.P., Jorge-Vazquez J. *Digitalization, circular economy and environmental sustainability: The application of artificial intelligence in the efficient self-management of waste // Sustainability (Switzerland). – 2021. – №13(4). – 177-184 p.*
7. Tayebi Arasteh S., Isfort P., Saehn M., Nebelung, S., Truhn D. *Collaborative training of medical artificial intelligence models with non-uniform labels // Scientific Reports. – 2023. – №13(1). – 60-71 p.*
8. Vlasenko, V.N., Shirobokov, A.S. *Digitalization of state environmental management: Legal aspects. RUDN// Journal of Law. 2021. – №25 (2). - 601-610 p.*
9. Yang H.-J., Fang M., Yao J., Su M. *Green cooperation in last-mile logistics and consumer loyalty: An empirical analysis of a theoretical framework// Journal of Retailing and Consumer Services 2023. – №73. – 73-81 p.*
10. Balogun A.L., Adebisi N., Abubakar I.R., Dano U.L., Tella A. *Digitalization for transformative urbanization, climate change adaptation, and sustainable farming in Africa: trend, opportunities, and challenges// Journal of Integrative Environmental Sciences. 2022. – 19(1). – 37-45 p.*
11. Lee W.-J., Mwebaza R. *Digitalization to achieve technology innovation in climate technology transfer// Sustainability (Switzerland). 2022. – №14(1). – 50-62 p.*
12. Satterfield T., Nawaz S., St-Laurent G.P. *Exploring public acceptability of direct air carbon capture with storage: climate urgency, moral hazards and perceptions of the ‘whole versus the parts’// Climatic Change 2023. – 176(2). – 14-25 p.*

REFERENCES

1. Erkinbaeva L.K., Kalymbek B. *Voprosu o cifrovizacii jekologicheskoy informacii v Respublike Kazahstan // KAU «Transactions»*. – 2020 №IV (50). – S. 35-44.
2. Bekisheva S.N. Erkinbaeva L.K. *Cifrovizacija jekologicheskoy informacii v sisteme prava. Monografija. - Taldykorgan: ZhK «Reklamnyj prospekt», 2022. – 148 s.*
3. Ozenbaeva A. *Қазақстан Respublikasyndaғы қоршаған ортаны цифрландыруды құқықтық реттеу// ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы.- 2021. Том 100, № 4. – 46-55 б.*
4. Erkinbaeva L.K. *Pravovoe regulirovanie jekologicheskoy informacii v uslovijah cifrovizacii v Respublike Kazahstan. Uchebnoe posobie. - Taldykorgan: ZhK «Reklamnyj prospekt» 2022. – 103 s.*
5. Anisimov A & Ryzhenkov A. *Current legal issues of digitalization of environmental protection: a view from Russia // Eastern Journal of European Studies, Centre for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University. - 2021. – № 12. –106-120 p.*
6. Alonso S.L.N., Forradellas R.F.R., Morell O.P., Jorge-Vazquez J. *Digitalization, circular economy and environmental sustainability: The application of artificial intelligence in the efficient self-management of waste // Sustainability (Switzerland). – 2021. – №13(4). – 177-184 p.*
7. Tayebi Arasteh S., Isfort P., Saehn M., Nebelung, S., Truhn D. *Collaborative training of medical artificial intelligence models with non-uniform labels // Scientific Reports. – 2023. – №13(1). – 60-71 p.*
8. Vlasenko, V.N., Shirobokov, A.S. *Digitalization of state environmental management: Legal*

aspects. *RUDN// Journal of Law*. 2021. – №25 (2). 601-610 r.

9. Yang H.-J., Fang M., Yao J., Su M. *Green cooperation in last-mile logistics and consumer loyalty: An empirical analysis of a theoretical framework// Journal of Retailing and Consumer Services* 2023. – №73. – 73-81 p.

10. Balogun A.L., Adebisi N., Abubakar I.R., Dano U.L., Tella A. *Digitalization for transformative urbanization, climate change adaptation, and sustainable farming in Africa: trend, opportunities, and challenges// Journal of Integrative Environmental Sciences*. 2022. – 19(1). – 37-45 p.

11. Lee W.-J., Mwebaza R. *Digitalization to achieve technology innovation in climate technology transfer// Sustainability (Switzerland)*. 2022. – №14(1). – 50-62p.

12. Satterfield T., Nawaz S., St-Laurent G.P. *Exploring public acceptability of direct air carbon capture with storage: climate urgency, moral hazards and perceptions of the ‘whole versus the parts’// Climatic Change* 2023. – 176(2). – 14-25 r.



НОРМОТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СФЕРЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Рахметов Саттар Муканович

Доктор юридических наук, профессор, главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: rasattar@mail.ru

Аннотация. *Общественные отношения, существующие в человеческом обществе, разнообразны. Они складываются в результате многочисленных повторяющихся, сознательных, волевых действий субъектов права, которые регулируются нормами права. Правовое регулирование осуществляется с помощью правотворчества. Правотворчество подразделяется на законотворчество и подзаконное нормотворчество.*

Регулировать — значит упорядочивать что-либо, воздействовать на определенный объект таким образом, чтобы ввести его в определенные рамки. Правовое регулирование влечет за собой создание определенных рамок должного и возможного поведения субъектов права. Регулирование уголовно-правовых отношений играет важную роль в жизни общества, так как от правильного их регулирования зависит состояние преступности, а от состояния преступности зависит качество жизни человека, живущего в обществе.

Задачами регулирования уголовно-правовых отношений является выполнение охранительных, регулятивных или обще-предупредительных функций государства. Уголовно-правовые меры относятся к репрессивным. В то же время велика предупредительная роль применения уголовно-правовых мер к лицам, совершившим уголовные правонарушения.

Эффективность уголовно-правовых мер противодействия уголовным правонарушениям зависит от многих факторов, в том числе от состояния уголовного законодательства. Качество уголовного закона и его эффективность непосредственно зависят от качества законотворческой деятельности. К сожалению, эта деятельность в нашей стране не лишена недостатков.

Вторым видом нормотворчества в сфере уголовно-правовых отношений является деятельность по принятию иных правовых актов (например, нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан). Анализ нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан свидетельствует о наличии недостатков в их содержании, что препятствует обеспечению единообразия судебной практики.

Задачей нормотворческого процесса, а также науки уголовного права является устранение отмеченных недостатков.

Ключевые слова: *общественные отношения, уголовно-правовые отношения, Уголовный кодекс Республики Казахстан, уголовные правонарушения, нормотворчество, законотворчество, регулирование уголовно-правовых отношений, нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан, задачи нормотворческого процесса, повышение эффективности нормотворческой деятельности.*

ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУ САЛАСЫНДАҒЫ НОРМАШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

Саттар Мұқанұлы Рахметов

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: rasattar@mail.ru

Аннотация. *Адамзат қоғамындағы әлеуметтік қатынастар әртүрлі. Олар құқық нормаларымен реттелетін құқық субъектілерінің көптеген қайталанатын, саналы, ерікті әрекеттерінің нәтижесінде қалыптасады. Құқықтық реттеу заң шығару арқылы жүзеге асырылады. Заң шығару заң шығару және заңға тәуелді заң шығару болып бөлінеді.*

Реттеу дегеніміз-бір нәрсені ретке келтіру, белгілі бір объектіге оны белгілі бір шеңберге енгізетіндей әсер ету. Құқықтық реттеу құқық субъектілерінің тиісті және мүмкін болатын мінез-құлқының белгілі бір шеңберін құруға әкеледі. Қылмыстық-құқықтық қатынастарды реттеу қоғам өмірінде маңызды рөл атқарады, өйткені қылмыстың жағдайы оларды дұрыс реттеуге байланысты, ал қоғамда өмір сүретін адамның өмір сапасы қылмыстың жағдайына байланысты.

Қылмыстық-құқықтық қатынастарды реттеудің міндеттері мемлекеттің қорғау, реттеу немесе жалпы-алдын алу функцияларын орындау болып табылады. Қылмыстық-құқықтық шаралар репрессияға жатады. Сонымен бірге қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық шараларды қолданудың алдын алу рөлі зор.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларының тиімділігі көптеген факторларға, соның ішінде қылмыстық заңнаманың жай-күйіне байланысты. Қылмыстық заңның сапасы мен оның тиімділігі заң шығару қызметінің сапасына тікелей байланысты. Өкінішке орай, біздің еліміздегі бұл қызметтің кемшіліктері де жоқ емес.

Қылмыстық-құқықтық қатынастар саласындағы норма шығарудың екінші түрі Өзге де құқықтық актілерді (мысалы, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларын) қабылдау жөніндегі қызмет болып табылады. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларын талдау олардың мазмұнында кемшіліктердің бар екендігін куәландырады, бұл сот практикасының біркелкілігін қамтамасыз етуге кедергі келтіреді.

Заң шығару процесінің, сондай-ақ қылмыстық құқық ғылымының міндеті-аталған кемшіліктерді жою.

Түйін сөздер: қоғамдық қатынастар, қылмыстық-құқықтық қатынастар, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, Қылмыстық құқық бұзушылықтар, норма шығару, заң шығару, қылмыстық-құқықтық қатынастарды реттеу, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары, норма шығару процесінің міндеттері, норма шығару қызметінің тиімділігін арттыру.

NORMATIVE ACTIVITY IN THE FIELD OF REGULATION OF CRIMINAL LAW RELATIONS

Rakhmetov Sattar Mukanovich

Doctor of Law, Professor, Chief Researcher of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: rasattar@mail.ru

Abstract. *The social relations existing in human society are diverse. They are formed as a result of numerous repetitive, conscious, volitional actions of subjects of law, which are regulated by the norms of law. Legal regulation is carried out with the help of law-making. Lawmaking is divided into lawmaking and subordinate rulemaking.*

To regulate means to arrange something, to influence a certain object in such a way as to bring it into a certain framework. Legal regulation entails the creation of a certain framework for the proper and possible behavior of legal entities. The regulation of criminal law relations plays an important role in the life of society, since the state of crime depends on their proper regulation, and the quality of life of a person living in society depends on the state of crime.

The tasks of regulating criminal law relations are the performance of protective, regulatory or general preventive functions of the state. Criminal law measures are repressive. At the same time, the preventive role of the application of criminal law measures to persons who have committed criminal offenses is great.

The effectiveness of criminal law measures to counteract criminal offenses depends on many factors, including the state of criminal legislation. The quality of the criminal law and its effectiveness directly depend on the quality of legislative activity. Unfortunately, this activity in our country is not without drawbacks.

The second type of rule-making in the field of criminal law relations is the activity of adopting other legal acts (for example, regulatory decisions of the Supreme Court of the Republic

of Kazakhstan). The analysis of the regulatory decisions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan indicates the presence of shortcomings in their contents, which prevents the uniformity of judicial practice.

The task of the rule-making process, as well as the science of criminal law, is to eliminate the noted shortcomings.

Keywords: public relations, criminal law relations, Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, criminal offenses, rulemaking, lawmaking, regulation of criminal law relations, regulatory decisions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, tasks of the rule-making process, improving the effectiveness of rule-making activities.

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_122

Введение

Общественные отношения, существующие в человеческом обществе, разнообразны. Они складываются в результате многочисленных повторяющихся, сознательных, волевых действий субъектов права. Правовое регулирование как целенаправленная юридическая деятельность сопровождает всю историю существования права в обществе [1, с. 3-4]. Правовое регулирование осуществляется с помощью правотворчества.

Правотворчество подразделяется на законотворчество и подзаконное нормотворчество. Наиболее важным видом правотворчества является законотворчество. С помощью законотворческой деятельностью государство регулирует наиболее важные сферы общественных отношений.

В Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» сказано: «Следует также пересмотреть вопросы нормотворчества.

Во время карантина неповоротливость правовой системы породила эффект «узкого горлышка». Пришлось ввести режим ЧП и принять так называемый «чрезвычайный Указ».

Но такие меры не могут быть системным ответом на кризисные ситуации.

Основная проблема кроется в излишней законодательной регламентации деятельности исполнительной власти.

Мы требуем с министров и акимов, но их полномочия ограничены детализированными нормами законов и постановлений.

Это тормозит работу не только госаппарата, но и загружает Парламент. Его Палаты вынуждены рассматривать детализированные нормы, которые могли бы стать компетенцией исполнительных органов.

В быстро меняющемся мире низкая скорость принятия решений становится угрозой национальной безопасности.

Поэтому в рамках Концепции правовой политики, путем изменения законодательства следует обеспечить баланс между уровнями правовой регламентации»¹.

Общественные отношения складываются в результате многочисленных повторяющихся, сознательных, волевых действий субъектов права. Они регулируются разными отраслями права. Не является исключением уголовное право, которое регулирует общественные отношения, возникающие в основном между государством и лицом в связи с совершением им уголовного правонарушения.

Материалы и методы

Основными материалами для проведенного исследования явились труды известных российских и казахстанских ученых. Правовой основой исследования стали: действующие Уголовный кодекс Республики Казахстан, иные законодательные акты Республики Казахстан, а также статистические данные о преступности. При подготовке публикации были использованы общенаучные и частно-научные методы исследования, а также методы сравнительно-правового исследования.

Данная статья выполнена на информационно-поисковом этапе с использованием успешно апробированных методов ретроспективного, компаративистского, формально-логического анализ.

Основные положения

В теории уголовного права принято считать, что уголовно-правовые отношения делятся на охранительные, регулятивные или

¹ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий». Эл. адрес: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g. Дата обращения: 10.05.2022 г.

обще-предупредительные. Охранительные отношения должны обеспечивать защиту основных ценностей, благ, перечисленных в ст. 2 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее - УК): прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности, прав и законных интересов организаций, общественного порядка и безопасности, окружающей среды, конституционного строя и территориальной целостности Республики Казахстан, охраняемых законом интересов общества и государства от общественно опасных посягательств, мира и безопасности человечества, а также обеспечить меры по предупреждению уголовных правонарушений. Регулятивные общественные отношения тесно связаны с охранительными. Они регулируют определенные уголовно-правовые вопросы, обеспечивая применение уголовного законодательства. Например, определяют понятие и признаки уголовных правонарушений, систему и виды наказаний, порядок их применения и т.п. Правильно отмечает А.Н. Игнатов, что «правовое регулирование уголовным правом осуществляется путем установления уголовно-правовых запретов и предписаний и наказаний за их нарушение, оснований привлечения к уголовной ответственности лиц, совершивших преступления, определения характера и степени их ответственности судом и назначения им справедливого наказания. Именно поэтому предметом уголовного права следует считать деяния, признаваемые преступными, а также наказание, предусмотренное за совершение таких деяний» [2, с. 3]. Профессор А.В. Наумов указывает, что «уголовный запрет налагает на граждан обязанность воздерживаться от совершения преступления, и потому призван регулировать поведение людей в обществе» [3, с. 7].

Регулировать — значит упорядочивать что-либо, воздействовать на определенный объект таким образом, чтобы ввести его в определенные рамки. Правовое регулирование влечет за собой создание определенных рамок должного и возможного поведения субъектов права. Л.С. Явич исходит из того, что специфика правового регулирования состоит в наделении субъектов регулируемых отношений правами и в установлении юридических обязанностей [4, с. 19]. Регулирование уголовно-правовых отношений играет важную роль в жизни общества, так как от правильного их регулирования зависит состояние преступности, а от состояния преступности зависит качество жизни человека,

живущего в обществе.

Обще-предупредительные общественные отношения направлены на профилактику уголовных правонарушений уголовно-правовыми мерами. Это вытекает из содержания части 2 ст. 39 УК, где говорится, что «наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений как осужденным, так и другими лицами». Две из четырех целей наказания, указанных в данной статье, относятся к предупреждению уголовных правонарушений. Поэтому являются неправильными высказывания о том, что уголовный закон, его применение играют только репрессивную роль. Нельзя забывать, что в эти меры заложен большой профилактический потенциал. Особенно важно применение репрессивных мер в отношении лиц образованных, которые осознанно совершают коррупционные преступления и уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности. Они хорошо понимают о риске, на который идут, совершая указанные уголовные правонарушения, но желание незаконно обогатиться, нажать преступный капитал берет верх над страхом быть наказанным. В этой связи следует согласиться с мнением Э.Л. Сидоренко о том, что влияние уголовно-правовых норм на поведение субъектов правоотношений не ограничивается нормативно-организационным воздействием, а предполагает использование превентивных, восстановительных, воспитательных, информационных возможностей уголовно-правовых предписаний [5, с. 26]. Также заслуживает поддержки мнение известного ученого, профессора П.Яни, который считает репрессию наиболее эффективным средством борьбы с коррупцией. Свой вывод указанный автор обосновывает результатами проведенного им опроса нескольких сотен следователей, прокуроров и судей, слабой развитостью гражданского общества, отсутствием института, равного по своей силе власти и капиталу. Поэтому П.Яни приходит к выводу о том, что «в репрессии как преимущественном средстве борьбы с коррупцией существует объективная необходимость» [6, с. 45]. В качестве примера можно привести США, Италию, Грузию, где применение в первую очередь репрессивных мер способствовало резкому сокращению уровня коррупции. В мировом рейтинге стран по уровню коррупции указанные страны находятся намного выше нашей страны.

В качестве оснований для признания наиболее эффективным средством борьбы с коррупцией репрессивные меры следует отметить также особую способность коррупционеров уходить от ответственности и заслуженного наказания. Например, до принятия Закона Республики Казахстан от 9 апреля 2016 года № 501 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка», которым было запрещено применение условного осуждения к лицам, совершившим коррупционные преступления, в отношении более 60% осужденных за эти преступления суды назначали условное осуждение. После установления запрета на применение условного осуждения для коррупционеров появилась в уголовном законодательстве еще одна возможность избежать наказания в виде лишения свободы – кратный штраф, который стал применяться в отношении более 60% осужденных за коррупционные преступления. В настоящее время готовится еще одна мера, которая избавит коррупционеров от наказания в виде штрафа – наказание в виде высылки. Этой мерой наказания предлагается дополнить систему наказаний и санкции ряда статей Особенной части УК, в которых предусмотрена ответственность за уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности и коррупционные преступления. Нет сомнения, что в случае дополнения УК указанным новым видом наказания будет назначаться судами преимущественно несмотря на наличие других альтернативных видов наказания, так как оно для коррупционеров и лиц, занимающихся теневой экономикой, применение такой мягкой меры наказания окажется чисто символическим – переехать и временно пожить в той местности, которая будет указана в приговоре. Это наказание будет использоваться для избежания коррупционерами такого более строгого наказания, как кратный штраф.

Результаты и обсуждение

Для того, чтобы уголовно-правовое регулирование было эффективным, важна сбалансированность карательных, восстановительных и превентивных средств уго-

ловно-правового регулирования². Карательные средства уголовного законодательства должны применяться в отношении лиц, для которых применение иных средств окажется малоэффективным, порою бесполезным. Здесь должны учитываться личность преступника, длительность совершения уголовного правонарушения и другие обстоятельства.

Восстановительные свойства наказания должны быть направлены на то, чтобы убедить лицо, совершившее уголовное правонарушение, возместить причиненный ущерб. К сожалению, в нашей стране указанное свойство наказания работает слабо. Большинство осужденных считает, что им назначено наказание, которое вынуждены отбыть, а возмещение причиненного ущерба для них не является обязательным. Поэтому во многих случаях приговор суда в части возмещения причиненного ущерба остается не исполненным. От этого страдают сотни тысяч признанных потерпевшими физических и юридических лиц, которым причиняется моральный, физический, имущественный ущерб. Ведь для них важнее не назначенное осужденному наказание, а реальное возмещение причиненного им ущерба.

Даже такое сравнительно мягкое наказание, как кратный штраф, назначаемый за коррупционные преступления, плохо исполняется, так как коррупционеры не торопятся расставаться с накопленным преступным путем имуществом, ищут и нередко находят лазейки для неуплаты назначенной судом суммы штрафа. А лазейки есть. В редких случаях имеет место своевременная уплата назначенного судом штрафа в полном объеме или возмещение причиненного ущерба. В качестве примеров можно привести осужденного за взяточничество Оспанова М., который был осужден за получение взятки и выплатил штраф, назначенный ему судом, в сумме 1,1 млрд тенге³, а также осужденного Боранбаева К., который передал в бюджет государства имущество и денежные средства на сотни млрд тенге⁴.

Уголовно-правовые отношения имеют свою специфику. Она отражается на законодательном процессе в сфере регулирования указанных правоотношений. Уголовное

² Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 28.09.2023 г.).

³ Штраф в 1,1 млрд тенге полностью выплатил Мурат Оспанов. URL: https://forbes.kz/process/probing/shtraf_v_11_mldr_tenge_polnostyu_vyiplatil_murat_ospanov/ (дата обращения: 23.10.2023 г.).

⁴ Кайрат Боранбаев выйдет из колонии: решение. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kayrat-boranbaev-vyyidet-iz-kolonii-reshenie-suda-514252/ (дата обращения: 10.10.2023 г.).

законодательство, которое регулирует уголовно-правовые отношения, существенно отличается от других законодательных актов не только особым предметом правового регулирования, но рядом специальных признаков. Специфика уголовного закона закладывается на этапе его создания [7, с. 125-133]. Специфичным методом правового регулирования уголовно-правовых отношений является установление запрета совершать предусмотренные законом деяния под угрозой уголовного наказания..., только в уголовном праве способ реагирования на юридические факты в виде совершения преступления заключается в установлении уголовных запретов их совершения. Метод запрета является наиболее распространенным методом в рамках уголовного права [8, с. 37].

Эффективность уголовно-правовых мер противодействия уголовным правонарушениям зависит от многих факторов, в том числе от состояния уголовного законодательства. Уголовное право посредством установления обязанности не совершать преступление регламентирует поведение неопределенного круга лиц [5, с. 26]. Но если в уголовном законе имеются недостатки, они будут препятствовать выполнению задач уголовного законодательства, перечисленных в ст. 2 УК.

На имеющиеся недостатки и необходимость поведения ревизии уголовного и уголовно-процессуального кодексов обратил внимание Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в своем послании народу Казахстана от 1 сентября 2022 года «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество»⁵. Это обязывает совершенствовать законотворческий процесс, в том числе в сфере регулирования уголовно-правовых отношений. Недостатки уголовного законодательства, а также недостатки практики его применения влияют на судьбы людей, вовлеченных в уголовный процесс, особенно лиц, привлекаемых к уголовной ответственности и потерпевших от уголовных правонарушений.

Качество уголовного закона и его эффективность непосредственно зависят от качества законотворческой деятельности. В Концепции правовой политики Республики

Казахстан до 2030 года отмечено: «На сегодняшний день первостепенное значение придается нормотворчеству как основному средству достижения целей проводимой политики в той или иной сфере»⁶. К сожалению, эта деятельность в нашей стране не лишена недостатков. В частности:

- законы, регулирующие уголовно-правовые отношения, принимаются без достаточного криминологического обоснования. Поэтому после принятия закона приходится вносить изменения и дополнения, то есть исправлять ошибки;

- иногда изменения и дополнения в нормы УК вносятся без учета ценности объекта посягательства;

- нередко ошибки в законотворческой деятельности в сфере регулирования уголовно-правовых отношений связаны с игнорированием важности принципов уголовного права, неправильным пониманием оснований и правил криминализации и декриминализации деяний;

- порою нарушается законодательная техника;

- имеют место случаи внесения изменений и дополнений в УК, направленных на смягчение ответственности и наказания за такие опасные преступления, как коррупционные;

- вносимые часто изменения и дополнения приводит к нестабильности уголовного законодательства;

- законотворческая деятельность в сфере уголовно-правовых отношении должна базироваться на объективных статистических данных, правдиво отражающих реальное состояние преступности, а не на данных, достоверность которых вызывает сомнения;

- при обсуждении законопроектов в Мажилесе не принимаются предложения участников обсуждения, в том числе ученых, обсуждаются только предложения, поступившие от имени депутатов;

- в законотворческой деятельности недостаточно используются результаты научных исследований.

Как указывалось выше, вторым видом нормотворчества в сфере уголовно-правовых отношений является деятельность по принятию иных правовых актов (например,

⁵ *Послание Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество».* URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34360969 (дата обращения: 08.10.2023 г.).

⁶ *Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674.* URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/mU2100000674> (дата обращения: 28.09.2023 г.).

нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан). Анализ нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан свидетельствует о наличии недостатков в их содержании, что препятствует обеспечению единообразия судебной практики. Например, в них отсутствуют разъяснения по целому ряду сложных, спорных вопросов уголовного права. В частности, отсутствуют разъяснения по практике применения норм УК об ответственности за рейдерство, создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой, экономическую контрабанду и другие уголовные правонарушения. В целом они охватывают лишь небольшую часть вопросов Общей и Особенной частей уголовного права. О необходимости повышения качества говорится и в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года⁷.

Задачей нормотворческого процесса, а также науки уголовного права является устранение отмеченных недостатков. От устранения перечисленных недостатков в нормотворческой деятельности зависит качество законов в сфере противодействия уголовным правонарушениям, их эффективность, а также эффективность правоприменительной деятельности.

Одним из недостатков законотворческой деятельности является подготовка законопроектов, регулирующих уголовно-правовые отношения, без криминологического обоснования. Это связано с тем, что в настоящее время не проводится криминологическая экспертиза законопроектов, так как в «Правилах организации и проведения научной экспертизы, а также отбора научных правовых экспертов», утвержденном постановлением Правительства Республики Казахстан от 8 июня 2021 года № 386, не устанавливается необходимость проведения криминологической экспертизы⁸.

Указанный выше недостаток в законотворческом процессе связан с неправильным установлением пределов правового регулирования, оснований признания деяния общественно опасным и наоборот, непризнания его таковым. Например, в УК 1997 года была статья 198, которая предусматривала ответственность за заведомо ложную

рекламу. В процессе разработки действующего с 2014 года УК это деяние было декриминализовано и до 2019 года такой статьи в УК не было. Законом Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года УК был дополнен ст. 299-1, предусматривающей ответственность за пропаганду или незаконную рекламу наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, прекурсоров. Законом Республики Казахстан от 12 июля 2022 года УК был дополнен ст. 217-1, предусматривающей ответственность за рекламу финансовой (инвестиционной) пирамиды. Дополнение УК двумя новыми статьями свидетельствует о необоснованной декриминализации в 2014 году статьи УК об ответственности за заведомо ложную рекламу. Если бы это не произошло, не пришлось бы дополнять УК двумя новыми статьями. Из этого вытекает вывод о том, что общественная опасность заведомо ложной рекламы была недооценена и ее не следовало декриминализовать.

В качестве примеров неправильной криминализации и декриминализации можно сослаться еще на следующие нормы УК. По ст. 131 УК предусмотрена ответственность за оскорбление, которое посягает на честь и достоинство личности. В то же время не признается уголовным правонарушением умышленное причинение легкого вреда здоровью, повлекшее кратковременное расстройство здоровья или незначительную стойкую утрату общей трудоспособности, нанесение побоев или совершение иных насильственных действий, причинивших физическую боль, но не повлекших причинение легкого вреда здоровью (статьи 108 и 109 УК, предусматривавшие ответственность за указанные уголовные правонарушения, исключены из УК Законом от 2 июля 2017 года), хотя эти правонарушения более опасны, чем оскорбление.

Указанные правонарушения в основном совершались в семейно-бытовой сфере. Уже в следующем 2018 году после исключения их УК статей 108 и 109 произошел рост числа указанных уголовных правонарушений в два с лишним раза и такой уровень сохраняется до настоящего времени [9]. Специалисты в области уголовного права правильно признают клевету более опасным деянием, чем оскорбление, которая была декримина-

⁷ Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 28.09.2023 г.).

⁸ Правила организации и проведения научной экспертизы, а также отбора научных правовых экспертов, утвержденные постановлением Правительства Республики Казахстан от 8 июня 2021 года № 386.

лизирована Законом Республики Казахстан от 26 июня 2020 года. Подобные ошибки связаны с тем, что в законотворческом процессе не были использованы правилами криминализации и декриминализации деяний, выработанные теорией уголовного права.

В качестве примера неправильной депенализации (смягчения наказания) можно привести экономическую контрабанду, за совершение которой по части 1 ст. 234 УК (экономическая контрабанда) первоначально в момент принятия УК 2014 года было предусмотрено наказание в виде ареста на срок до девяноста суток. После внесенных Законом Республики Казахстан от 26 декабря 2017 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам таможенного регулирования» срок наказания в виде ареста снижен до сорока пяти суток. Законом Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 180 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и деятельности правоохранительных и специальных государственных органов» срок наказания в виде ареста за указанное преступления снижен до двадцати суток, хотя в соответствии с частью 2 ст. 41 УК арест назначается на срок в пределах пятидесяти суток.

Не понятно, почему это опасное преступление, ежегодно причиняющее бюджету нашего государства многомиллиардный ущерб, до сих пор остается в числе безобидных уголовных проступков. Да еще наказание неоднократно смягчалось за это уголовное правонарушение. С учетом того, что порог наступления ответственности по стоимости перемещенных товаров установлен в сумме, превышающем десять тысяч месячных расчетных показателей (далее-МРП) (более 34 млн 500 тыс. тенге), пора это уголовное правонарушение переводить в ряд преступлений с усилением наказания.

Иногда происходит и обратный процесс – пенализация (необоснованное усиление наказания). В качестве примера можно назвать ст. 147 УК, предусматривающую ответственность за нарушение неприкосновенности частной жизни и законодательства Республики Казахстан о персональных данных и их защите. Первоначально эта статья

предусматривала по части 3 максимально строгое наказание в виде лишения свободы на срок от 2 до 5 лет. В настоящее время после внесенных в ее редакцию изменений и дополнений в санкции части 5 предусмотрено наказание лишения свободы на срок от трех до семи лет. Здесь также не понятно, из каких соображений законодатель неоднократно принимает решение об усилении наказания за данное преступление, которое посягает на менее важный объект (неприкосновенность частной жизни и персональные данные), и в то же время неоднократно смягчает ответственность за экономическую контрабанду, которая подрывает экономическую мощь нашего государства. Следует отметить, в соответствии с ч. 1 ст. 64 УК Уголовного Кодекса Казахской ССР от 22 июля 1959 года, который действовал на территории Республики Казахстан с 1 января 1998 года до 1 января 1998 года, за контрабанду было предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок от двух до пяти лет с конфискацией имущества, а по части 2 указанной статьи - лишение свободы на срок от трех до десяти лет с конфискацией имущества. Порог наступления ответственности по части 1 был установлен в сумме, превышающем сто МРП, по части 2 - в сумме, превышающем пятьсот МРП. Контрабанда относилась к иным государственным преступлениям. Следует отметить, что указанные нормы ст. 64 УК 1959 года соответствовали признакам экономической контрабанды (ст. 234 действующего УК).

Приведенные примеры показывают, что криминализация и декриминализация некоторых деяний происходит без учета ценности охраняемых объектов, иногда в интересах определенных (малочисленных) слоев общества или отдельных правоприменительных органов. На это обратил внимание Президент нашей страны в своем послании народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года: «Недопустимо, чтобы законы менялись в угоду сиюминутной конъюнктуре или узким корпоративным интересам»⁹.

Как было указано выше, ошибки в законотворческой деятельности связаны с незнанием, игнорированием правил криминализации или декриминализации, пенализации или депенализации деяний, разрабо-

⁹ *Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года* <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 20.10.2023 г.).

танных теорией уголовного права. Профессор М. А. Кауфман отмечает, например, что непризнание преступными посягательств, имеющих общественно опасный характер и нуждающихся в уголовно-правовом регулировании, наносит серьезный ущерб, приводит к безнаказанности лиц, их совершивших, подрывает авторитет власти и закона. Избыточная криминализация при этом искажает смысл и содержание уголовной политики [10, с. 92-101].

По мнению Лон Фуллера, если законодатель хочет, чтобы люди следовали закону, он должен быть предсказуемым. Для этого закон должен соответствовать определенным основным критериям, описывающим систему, согласно которой люди управляются установленными законами, а не произволом тех, кто находится у власти. Эти критерии сформулированы в виде восьми «канонов»: законы должны носить общий характер; они должны быть обнародованы; законы, как правило, должны быть перспективными, а не ретроактивными, то есть не иметь обратной силы; законы должны быть ясными; не должны требовать выполнения противоречивых действий и сами не должны быть противоречивыми; не должны требовать действий, которые невозможно выполнить; должны оставаться относительно постоянными в течение долгого времени; должно быть соответствие между правотворчеством и правоприменением [11, с. 10].

В законотворческом процессе недостаточно используются научные достижения казахстанских и зарубежных ученых. Не велико участие граждан в законотворческой деятельности [12].

Для избежания указанных выше недостатков в законотворческом процессе при подготовке законопроекта, регулирующего уголовно-правовые вопросы, важно проведение криминологической экспертизы, которая способствовала бы избежать ошибки.

Заключение

Изложенное позволяет сделать следующие выводы:

1. Действующее законодательство Республики Казахстан нуждается в дальнейшем совершенствовании из-за недостатков, имеющих в нем. Не являются исключением такая важная отрасль законодательства, как

уголовное законодательство. Многие недостатки в указанной отрасли законодательства связаны с частыми и бессистемными изменениями и дополнениями, которым они подвергаются с момента их принятия.

В уголовном законодательстве накопилось значительное число недостатков, которые препятствуют эффективной борьбе с преступностью. Необходимо их устранять, решительно избавляться от них и впредь не допускать. Для этого нужно повысить уровень законотворческой деятельности в сфере регулирования уголовно-правовых отношений.

2. Нестабильность уголовного законодательства, которая имеет место, негативно влияет на эффективность его применения. Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в указанном выше послании народу Казахстана от 1 сентября 2022 года, сказал: «Не менее важно, чтобы после внесения соответствующих поправок они не подвергались бесконечным корректировкам». Для выполнения данного поручения Президента необходимо, чтобы поправки принимались не чаще одного раза в год. В связи с этим следует внести соответствующие дополнения по данному вопросу в Правила законотворческой работы Правительства Республики Казахстан, утвержденные постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года № 907¹⁰.

3. Нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан играют важную роль для правильного применения уголовного законодательства, для единообразия правоприменительной практики. До января 2023 года проекты нормативных постановлений по вопросам судебной практики готовили судьи Верховного Суда. Теперь, согласно п.14 Положения о Судебной администрации Республики Казахстан, утвержденного Указом Президента Республики Казахстан от 19 января 2023 года № 106 (далее-Положение)¹¹, Судебной администрации передана функция разработки проектов нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан. Вызывает сомнение правильность передачи такой важной функции Судебной администрации, которая в соответствии с п. 1 указанного выше Положения должна заниматься организационно-правовой, информационно-а-

¹⁰ Правила законотворческой работы Правительства Республики Казахстан, утвержденные постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года № 907.

¹¹ Положение о Судебной администрации Республики Казахстан, утвержденное Указом Президента Республики Казахстан от 19 января 2023 года № 106.

налитической деятельностью и материально-техническим обеспечением деятельности Верховного Суда Республики Казахстан, местных и других судов, с территориальными подразделениями в областях, столице и городах республиканского значения.

С целью повышения качества нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан следует рассмотреть вопрос о передаче функции по подготовке проектов нормативных постановлений по вопросам судебной практики судьям Верховного Суда.

4. Качество закона и его эффективность непосредственно зависят от качества законотворческой деятельности государства. Для устранения имеющихся в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве недостатков необходимо совершенствование законотворческого процесса в сфере регулирования уголовно-правовых отношений. Для этого необходимо:

а) повысить научный уровень законотворческого процесса путем расширения участия ученых, более глубокого изучения и обсуждения членами рабочей группы предложений ученых и практических работников по совершенствованию законодательства;

б) в законотворческой деятельности в сфере регулирований уголовно-правовых отношений необходимо руководствоваться принципами уголовного права, выработанными теорией уголовного права, а также правилами криминализации и декриминализации, пенализации и депенализации деяний;

в) подготовка законопроектов в сфере регулирования уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношений требует высокого качества юридической техники, так как несоблюдение требований юридической техники приводит к различным негативным последствиям, в том числе к неправильному пониманию смысла и содержания норм законопроекта, а это в свою очередь способно повлечь неправильное применение закона;

г) для повышения эффективности законотворческой деятельности на заседаниях рабочих групп, создающихся в Мажилисе Парламента, должны обсуждаться мнения не только депутатов, но и других участвующих, в том числе ученых и практических работников. В настоящее время обсуждаются предложения, поступившие от имени депутатов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белякович Е. В. Понятие и пределы правового регулирования // *Сибирский юридический вестник*. - 2006. - №4. - С. 3-4.
2. Игнатов А.Н. *Правоотношения в уголовном праве*. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2002. - 34 с.
3. *Российское уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова*. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Спарк, 2000. - 536 с.
4. Явич Л.С. *Проблемы правового регулирования советских общественных отношений*. - М., 1961. - 112 с.
5. Сидоренко Э.Л. *Уголовно-правовое регулирование: методологические основы исследования* // *Юрист - Правовед*. - 2011. - № 5. – С. 23-30.
6. Яни П. *В борьбе с коррупцией эффективны только репрессии* // *Российская юстиция*. - 2001. - N 7. - С. 43-48.
7. Сергеев Д.Н. *Законотворчество в системе уголовно-правового регулирования* // *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2018. - Выпуск 39. - С. 125-133.
8. Маркунцов С.А. *Теория уголовно-правового запрета*. Дисс... докт. юрид. наук. – М., 2015. - 58 с.
9. *Противодействие насилию в семейно-бытовой сфере по законодательству Республики Казахстан*. Монография. Институт законодательства и правовой информации. – Алматы, 2022. – 277 стр.
10. Кауфман М.А. *Правотворческие ошибки в уголовном праве* // *Журнал российского права*. - 2016. - № 9. - С. 92-101.
11. Архипов С.И. *Теории Роберта Алекси и Лона Фуллера* // *Электронное приложение к Российскому юридическому журналу*. - 2015. - №6. - С. 8-16.
12. *Индекс участия и влияния граждан на законопроектную деятельность в Казахстане за 2020 год*. – Алматы, 2021. – 95 с.

REFERENCES

1. Beljakovich E. V. *Ponjatie i predely pravovogo regulirovanija* // *Sibirskij juridicheskij vestnik*. - 2006. - №4. - S. 3-4.
2. Ignatov A.N. *Pravootnoshenija v ugovnom prave. Avtoref. diss. kand. jurid. nauk.* –Nizhnij Novgorod, 2002. - 34 s.
3. *Rossijskoe ugovnoe pravo. Obshhaja chast': Uchebnik / Pod red. V.N. Kudrjavceva, A.V. Naumova.* - 2-e izd., pererab. i dop. - M.: Spark, 2000. - 536 s.
4. Javich L.S. *Problemy pravovogo regulirovanija sovetskih obshhestvennyh otnoshenij.* - M., 1961. - 112 s.
5. Sidorenko Je.L. *Ugovno-pravovoe regulirovanie: metodologicheskie osnovy issledovanija* // *Jurist# - Pravoved#.* - 2011. - № 5. – S. 23-30.
6. Jani P. *V bor'be s korrupciej jeffektivny tol'ko repressii* // *Rossijskaja justicija.* - 2001. - N 7. - S. 43-48.
7. Sergeev D.N. *Zakonotvorchestvo v sisteme ugovno-pravovogo regulirovanija* // *Vestnik Permskogo universiteta. Juridicheskie nauki.* 2018. - Vypusk 39. - C. 125-133.
8. Markuncov S.A. *Teorija ugovno-pravovogo zapreta. Diss... dokt. jurid. nauk.* – M., 2015. - 58 s.
9. *Protivodejstvie nasiliju v semejno-bytovoj sfere po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan. Monografija. Institut zakonodatel'stva i pravovoj informacii.* – Almaty, 2022. – 277 str.
10. Kaufman M.A. *Pravotvorcheskie oshibki v ugovnom prave* // *Zhurnal rossijskogo prava.* - 2016. - № 9. - S. 92-101.
11. Arhipov S.I. *Teorii Roberta Aleksii i Lona Fullera* // *Jelektronnoe prilozhenie k Rossijskomu juridicheskomu zhurnalu.* - 2015. - №6. - S. 8-16.
12. *Indeks uchastija i vlijanija grazhdan na zakonoproektnuju dejatel'nost' v Kazahstane za 2020 god.* –Almaty, 2021. – 95 s.



THE RELEVANCE OF EXCLUSION OF THE RISK FACTORS OF CORRUPTION MANIFESTATIONS IN THE PROCESS OF CARRYING OUT THE ANTI-CORRUPTION EXAMINATION

Shakirov Karimzhan Nurumovich

Doctor of Law, Professor of the Department of International Law, Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University. Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: kshakirov1954@mail.ru

Aryn Aizhan Arynkyzy¹

PhD, Director of the Center for Teaching Excellence, Almaty Management University. Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: a.aizhan@almau.edu.kz

Otarbayeva Aina Bolatovna

Master of Law, Senior Lecturer, Department of International Law, Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University. Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: Aina.89@list.ru

Kuanaliyeva Guldana Amangeldievna

Doctor of Law, Professor of the Department of «Customs, fiscal and environmental law» of the Kazakh National University named after al-Farabi. Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru

Abstract. *Corruption offenses are one of the socially dangerous acts that cause great damage to the economy of our country. Considering the growing nature of this type of offenses, recently the emphasis in the republic has been on the cleansing of domestic legislation from norms that can be used or are being used for corruption purposes. Therefore, the main objective of this article is to study the possible risk factors that contribute to the emergence of corruption in regulatory legal acts, through the conduct of anti-corruption expertise of the adopted legislative acts.*

Based on the subject of the research, this paper analyzes the works of foreign and domestic scientists, regulatory legal acts (NLA) in the field of combating corruption, as well as issues of organizing and conducting anti-corruption expertise of NLA. Given the specifics of the topic under study, this paper uses a risk-based method, which is the organization and implementation of the examination of draft regulatory legal acts, in which the named projects will identify factors that may contribute to the commission of corrupt acts in the future.

Thus, when drafting a law, the legislator must take into account all the risk factors that give rise to corruption, and the expert, in turn, must be able to exclude all corruption risks existing in the draft regulatory legal act. At the stage of lawmaking, all entities that develop laws, in particular ministries and other executive authorities, must comply with lawmaking standards to avoid corruption risks, since it is the coordinated work of all participants in lawmaking that is the key to the adoption of high-quality legislation.

Keywords: *Republic of Kazakhstan, corruption, risk factors, prevention, anti-corruption expertise, legal acts*

АКТУАЛЬНОСТЬ ИСКЛЮЧЕНИЯ ФАКТОРОВ РИСКА КОРРУПЦИОННЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Шакиров Каримжан Нурумович

Доктор юридических наук, профессор кафедры Международного права факультета Международных отношений КазНУ им. аль-Фараби. Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: kshakirov1954@mail.ru

¹ The author for correspondence

Арын Айжан Арынқызы

PhD, Директор Управления педагогического мастерства Алматы Менеджмент Университета. Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: a.aizhan@almu.edu.kz

Отарбаева Айна Болатовна

Магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Международного права факультета Международных отношений КазНУ им. аль-Фараби. Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: Aina.89@list.ru

Куаналиева Гульдана Амангельдиевна

Доктор юридических наук, профессор кафедры «Тамозженного, финансового и экологического права» КазНУ им. аль-Фараби. Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Аннотация. Одним из общественно-опасных деяний, наносящих огромный ущерб экономике нашей страны являются коррупционные правонарушения. Учитывая нарастающий характер данного вида правонарушений, в последнее время акцент в республике делается на очищение отечественного законодательства от норм, которые могут быть использованы или используются в коррупционных целях. Поэтому основной задачей настоящей статьи является изучение возможных факторов риска, способствующих возникновению коррупционности в нормативно-правовых актах, посредством проведения антикоррупционной экспертизы принимаемых законодательных актов.

Исходя из предмета исследования, в данной работе проанализированы труды зарубежных и отечественных ученых, нормативно-правовые акты (НПА) в области борьбы с коррупцией, а также вопросы организации и проведения антикоррупционной экспертизы НПА. Учитывая специфику исследуемой темы, в данной работе применен риск-ориентированный метод, который представляет собой организацию и осуществления экспертизы проектов нормативно-правовых актов, при котором в названных проектах будут выявлены факторы, которые могут способствовать совершению коррупционных деяний в будущем.

Таким образом, при составлении проекта закона законодатель должен учитывать все факторы риска, порождающие коррупцию, а эксперт в свою очередь должен иметь возможность исключить все существующие в проекте нормативного правового акта коррупционные риски. На стадии законотворчества все субъекты, разрабатывающие законы, в частности министерства и другие органы исполнительной власти, должны соблюдать стандарты законотворчества, позволяющие избежать коррупционные риски, так как именно слаженная работа всех участников законотворчества является залогом принятия качественного законодательства.

Ключевые слова: Республика Казахстан, коррупция, факторы риска, предотвращение, антикоррупционная экспертиза, нормативно-правовые акты.

**СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САРАПТАМА ЖАСАУДА
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ КӨРІНІСТЕРІНІҢ ТӘУЕКЕЛ
ФАКТОРЛАРЫН БОЛДЫРМАУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ**

Каримжан Нурумович Шакиров

Заң ғылымдарының докторы, әл -Фараби атындағы ҚазҰУ, Халықаралық қатынастар факультеті, Халықаралық құқық кафедрасының профессоры. Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: kshakirov1954@mail.ru

Айжан Арынқызы Арын

PhD, Алматы Менеджмент Университеті, Педагогикалық шеберлік басқармасының директоры. Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: a.aizhan@almu.edu.kz

Отарбаева Айна Болатовна

Заң ғылымдарының магистрі, әл -Фараби атындағы ҚазҰУ, Халықаралық қатынастар факультеті, Халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы. Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Aina.89@list.ru

Гульдана Амангельдиевна Куаналиева

Заң ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры. Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Аннотация. Ел экономикасына үлкен зиян келтіретін қоғамға қауіпті құқық бұзушылықтардың бірі – сыбайлас жемқорлық. Құқықбұзушылықтың осы түрінің өсіп келе жатқан сипатын ескере отырып, соңғы уақытта аталған құқықбұзушылықтың алдын-алу іс-шараларына баса назар аударылуда, оның бірі отандық заңнаманы сыбайлас жемқорлық мақсатында пайдаланылуы мүмкін немесе қолданылып жатқан нормалардан тазарту қажеттілігінде. Сондықтан, мақаланың мақсаты нормативтік құқықтық актілердің жобаларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізу кезінде нормативтік құқықтық актілерде сыбайлас жемқорлықтың туындауына ықпал ететін ықтимал тәуекел факторларын талдау болып табылады.

Зерттеу пәніне сүйене отырып, мақалада шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы нормативтік құқықтық актілер, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптаманы ұйымдастыру және жүргізу мәселелері саласындағы нормативтік құқықтық актілер зерттелді. Зерттеу тақырыбының ерекшеліктерін ескере отырып, жұмыста нормативтік құқықтық актілердің жобаларына сараптама жүргізуді ұйымдастыру және өткізу кезіндегі тәуекелге негізделген әдіс қолданылады, бұл ретте нормативтік құқықтық актілердің жобаларында болашақта сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасауға және заңнаманың бұзылуына ықпал ететін факторлар анықталады.

Осылайша, заң шығарушы заң жобасын әзірлеу кезінде сыбайлас жемқорлықты тудыратын барлық тәуекел факторларын ескеруі тиіс, ал сарапшы өз кезегінде нормативтік құқықтық актінің жобасында барлық сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін орын алуын болдырмауы қажет. Заң шығару сатысында заңдарды әзірлейтін барлық субъектілер, атап айтқанда министрліктер мен басқа да атқарушы органдар сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін болдырмау үшін заң шығару ережелерін қатаң сақтауы керек, бұл өз кезегінде заң шығармашылығына барлық қатысушылардың келісілген жұмысын талап етеді және сапалы өнімнің кепілі болып табылады.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасы, сыбайлас жемқорлық, қауіп факторлары, алдын алу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама, нормативтік-құқықтық актілер

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_133

Introduction

Corruption is justly called one of the most pernicious phenomena, the consequences of which affect every citizen. Due to its manifestations in public relations, serious damage is caused, both to the interests of states and directly to citizens [1].

In Kazakhstan, the damage from acts of corruption for 2021 amounted to 20.4 billion tenge; 892 persons were convicted for committing corruption offenses (1021 in 2020). According to official data, corruption crimes during this period were committed by employees of: internal affairs bodies - 207 (254), Akimats and their structural divisions - 150 (211), the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan - 34 (67), the Ministry

of Agriculture of the Republic of Kazakhstan - 19 (18), the Ministry of health of the Republic of Kazakhstan - 16 (5), National Security Agencies - 10 (5), Economic investigation services - 4 (7), Prosecutor's offices - 3 (6), judges - 3 (5)².

This is a dangerous and alarming signal, which should be paid special attention by government. Moreover, for two decades, representatives of parliamentarians, the scientific community, and the media have been looking for ways to tackle corruption. Until recently, the main efforts of the state were aimed at suppressing corruption offenses, but recently the emphasis in the fight against corruption has reasonably shifted towards prevention, that is, preventing the possibility of its manifestations. Today, there is no objection to the

² В Казахстане в 2021 году за совершение коррупционных правонарушений осудили 892 человека. / Информационный портал Kazakhstan Today [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.kt.kz/rus/state/v_kazahstane_v_2021_godu_za_sovershenie_korruptsionnyh_1377931196.html (дата обращения 15.11.2022)

assertion that the commission of a significant part of acts of corruption becomes possible due to defects in existing laws and by-laws. It is known that corruption does not appear on its own, but is formed, among other things, due to the imperfection of legislation, the inefficiency of its individual norms. One of the measures to combat and prevent corruption are proposals on the need to clear away domestic legislation from norms that can be used or are being used for corruption purposes.

Improving the quality of legal regulation by eliminating norms that cause the risk of corruption is one of the main tasks of legislators when adopting draft laws. At the same time, the prevention of corruption manifestations is not directly related to the fact of committing corruption. It only aims to identify “possible corruption risks in the process of adoption of normative legal acts”, which are existing or missing elements of the law that can contribute to the emergence of corruption, regardless of whether the risk was intentional or not. Methods to prevent the risk of corruption can take many forms. They may be for draft laws or enacted laws, statutes, or by-laws [2, p. 10].

In the international practice and also in our country, verification of projects or already existing regulations for the presence of possible risks of corruption is carried out in different ways, including through a special anti-corruption examination of draft regulations, while in most Western countries these measures are completely absent, which is associated with the established institutions for the adoption of legislation, excluding the possibility of manifestations of corruption. Considering the enormous damage from corruption, this article examines in detail the possible risk factors in regulatory legal acts that need to investigate, because imperfection in the process of adopting regulatory legal acts can cause the risk of corruption in society.

Materials and methods

Considering the anxiety of the corruption situation not only in Kazakhstan, but also in the world many scientific, including international, studies have recently been accumulated on the problems that arise in the fight against corruption. However, the study of the facts of preventing

corruption at the stage of drafting regulatory legal acts did not arouse much interest on the part of scientific or academic organizations.

Legislators' Guide by A. Seidman etc. [3], published in 2003, was one of the first serious publications on the problem of preventing corruption in drafting laws. This publication coincided with the world's first legislation on the prevention of corruption risks, adopted in 2001 in Moldova and in 2002 in Lithuania.

Kazakhstan in 2002 for the first time adopted a Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan “On measures to improve the rule-making activity”³. According to which, the procedure for conducting scientific, legal, environmental, economic, financial, and other types of examinations was determined, depending on the legal relations regulated by the Decree. This document is one of the first regulatory legal acts adopted in the Republic of Kazakhstan, aimed at preventing corruption risks in draft laws. Since then, the following only two international publications (in English) have been published, which have considered in sufficient detail the issues of preventing corruption in the drafting of regulatory legal acts. They emphasize the importance of lawmaking in preventing corruption risks:

1. Stepenhurst R. and etc. “The Role of Parliament in Curbing Corruption” [4, p. 65-66] and Kotchegura A. “Preventing Corruption Risk in Legislation: Experience and Lessons from Russia, Moldova and Kazakhstan” [5, p. 13].

None of the Western European or North American countries has an official instrument like “conducting anti-corruption expertise on draft regulatory legal acts” [3, p. 55].

One of the documents related to the mechanism for the prevention of corruption can be called the “United Nations Anti-Corruption Toolkit”, which lists 44 different preventive tools for the entire national anti-corruption system. Many of these measures are independent of regulation; this applies, for example, to tools such as “management for results”, “use of positive incentives to increase the culture and motivation of employees”, “raise public awareness and empowerment”, “media training and investigative journalism”, “national integrity and action planning meetings” or “anti-corruption action plans”⁴.

Also we would like to draw attention to the study conducted by the EU Regional Coo-

³ Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2002 No. 598 “On measures to improve the rule-making activity” (Voided by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 31, 2016 No. 497) / Information and legal system of NPA “Adilet” [Electronic resource]. – Access mode: О мерах по совершенствованию нормотворческой деятельности - ИПС “Әділет” (zan.kz). (date of the application 20.11.2022)

⁴ The Global Programme against corruption Anti-corruption toolkit. Netherlands, 2004. - 493 p. [Electronic resource]. – Access mode: TOOLKIT (unodc.org) (date of the application 15.11.2022)

operation Council “Anti-Corruption Assessment of Laws ('Corruption Proofing') Comparative Study and Methodology developed by the Regional Cooperation Council and Regional Anti Corruption Initiative for the Southeast Europe 2020 Strategy” [2, p. 206], which provides an analysis of 13 legislations in Eastern Europe and Asian countries to prevent corruption risks during the adoption of regulatory legal acts. The document analyzes the legislation on the conduct of anti-corruption expertise on draft regulatory legal acts.

In domestic legal and criminological science there are articles devoted to anti-corruption expertise of draft regulatory legal acts, but their number is relatively insufficient.

At the same time, it should be noted that the legal and organizational foundations for organizing anti-corruption expertise of regulatory legal acts and their drafts are established by regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan, such as:

- The Law of the Republic of Kazakhstan “On legal acts” dated April 6, 2016, where anti-corruption expertise is carried out as part of scientific expertise (point 1, article 30). The purpose of this examination is to identify corruption norms, as well as to develop recommendations aimed at their elimination (point 1, article 33-1)⁵;

- Law of the Republic of Kazakhstan “On Combating Corruption” dated November 18, 2015 No. 410-V LRK, which, among other measures to combat corruption, fixed the scientific anti-corruption expertise of draft regulatory legal acts in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan (points 3-1 of Art. .6)⁶;

- Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan “On Certain Issues of Conducting Scientific Anti-Corruption Expertise” dated July 16, 2020 No. 451, which approved the rules and methodology for conducting anti-corruption expertise of regulatory legal acts and draft regulatory legal acts⁷;

- Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan “Some issues

of organizing and conducting scientific expertise” dated June 8, 2021 No. 386, which fixed the Rules for organizing and conducting scientific expertise, as well as the selection of scientific legal experts, etc.⁸.

Consequently, the Republic has formulated a legal framework for conducting anti-corruption expertise of draft regulatory legal acts.

Based on the specifics of the topic under study, this topic will apply a risk-based approach, which is a method of organizing and conducting an examination of draft regulatory legal acts, in which the draft regulatory legal acts will identify factors that may contribute to the commission of acts of corruption in the future. here, we would like to note the competence of the Government of the Republic of Kazakhstan, which directly relates to the definition of a set of techniques and methods for conducting anti-corruption expertise. The list of risk categories or hazard classes and the criteria for attributing certain norms to them in the legislation are determined based on the methodology for conducting anti-corruption expertise. For example, on August 19, 2020, Order No. 268 of the Chairman of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Kazakhstan⁹ was adopted, which establishes a list and description of 25 corruption risk factors that an expert should pay attention to when conducting an anti-corruption expertise. It turns out that according to the Methodology, a normative legal act or its draft is subject to analysis to identify such factors established by the Methodology itself. It is not the totality of techniques and research methods that comes to the fore, but the very fact of determining the basic factors of corruption that are subject to exclusion from the developed or existing regulatory legal acts, therefore, the Methodology acquires practical significance precisely in connection with the determination of these basic factors.

Discussion and results

Corruption risks are determined based on the regulatory legal acts of each country, as

⁵ The Law of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2016 No. 480-V “On legal acts” / Information and legal system of NPA “Adilet” [Electronic resource]. - Access mode: On legal acts - “Adilet” LIS (zan.kz) (date of the application 17.11.2022)

⁶ The Law of the Republic of Kazakhstan «On combating corruption» dated 18 November 2015 № 410-IV LRK. / Information and legal system of NPA “Adilet” [Electronic resource]. - Access mode: On combating corruption – “Adilet” LIS (zan.kz) (date of the application 15.11.2022)

⁷ Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan “On some issues of conducting scientific anti-corruption expertise” dated July 16, 2020 No. 451 / Information and legal system of NPA “Adilet”. [Electronic resource]. - Access mode: О некоторых вопросах проведения научной антикоррупционной экспертизы - ИПС “Әділет” (zan.kz) (date of the application 23.11.2022)

⁸ Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «Some issues of organizing and conducting scientific expertise» dated June 8, 2021 No. 386. / Information and legal system of NPA “Adilet”. [Electronic resource]. - Access mode: Some issues of organizing and conducting scientific expertise - “Adilet” LIS (zan.kz) (date of the application 23.11.2022)

⁹ Приказ Председателя Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции № 268 от 19 августа 2020 года / Информационный портал Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Поиск (www.gov.kz) (дата обращения 13.11.2023)

well as methodological recommendations for conducting scientific anti-corruption expertise of draft regulatory legal acts. The process and organization of anti-corruption expertise of draft regulatory legal acts is based on the Law of the Republic of Kazakhstan “On Combating Corruption” dated November 18, 2015 No. 410-V LRK, Government’s Decree of the Republic of Kazakhstan “On Certain Issues of Conducting Scientific Anti-Corruption Expertise” dated July 16, 2020 No. 451, as well as Government’s Decree of the Republic of Kazakhstan “Some issues of organizing and conducting scientific expertise” dated June 8, 2021 No. 386.

Questions regarding the analysis and elimination of factors that are highly to contribute to the risk of corruption, already at the stage of drafting laws and regulations, are determined by the legislator based on the Chairman’s order of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Kazakhstan dated August 19, 2020 No. 268. As noted above, this Order provides a list and description of 25 corruption risk factors that the expert should pay attention to when conducting an anti-corruption expertise. This order be a corruption prevention mechanism that offers possible solutions to the problem of detecting corruption at the drafting stage of the bill. Following the text of this order, I would like to dwell on some of the factors that cause corruption risks, which are most common today, these are:

- ambiguous language (double wording);
- conflicts of law;
- legal gaps.

Each of these risks is described in detail in the above order. Understanding these risks and related factors enables experts to identify points that need to be paid special attention when conducting anti-corruption due diligence.

The ambiguous language, as one of the factors causing corruption risks, implies that there are norms contained in the draft regulatory legal act that carry an unclear or ambiguous meaning. The property of linguistic corruption risks is to provide an opportunity to choose a method of interpretation convenient for the law enforcer, which has the following features:

1) when formulating a legal norm, ambiguous and unsettled terms, concepts, categories of an evaluative nature with unclear and indefinite content are used, which allows their arbitrary

interpretation;

2) the designation of the same phenomena by different terms¹⁰. This factor is based on paragraph 3 of Art. 24 Law of the Republic of Kazakhstan “On Regulatory Legal Acts”, according to which the text of a regulatory legal act is set out in compliance with the norms of the literary language, legal terminology and legal technique, its provisions should be extremely brief, contain a clear meaning that is not subject to different interpretations. The text of a regulatory legal act should not contain declarative provisions that do not carry a semantic and legal load¹¹.

In addition, there are two different types of double wording in the process of lawmaking: in the use of words and in the construction of sentences [6, p. 138-151]. Using different languages entails different risks in detail. Slavic, Indo-European, Romance or Turkic languages have different rules and freedoms in the use of articles, adverbs, word order, plurals, and participles. However, the following general rules for good legal writing apply to all languages [7]:

- use short sentences (one thought - one sentence);
- key points are indicated at the beginning;
- only one main clause and no more than one subordinate clause (if possible);
- the main ideas are stated in the main sentence;
- it is necessary to avoid the passive voice and use the active voice.

Where it is difficult to follow these methods, one should think about the definition of the word. One word in a law should have only one meaning, moreover, the terminology should be consistent not only within the framework of one law, but also between different laws. One word should have only one meaning, not only in one law, but in the entire legal system of the country. If this is not possible, then the reason for the decision should be clearly stated.

So, for example, when interpreting the norms of articles 23 and 35 of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan, it is not entirely clear: individuals are recognized as a business entity without registration as an individual entrepreneur or are not business entities. Since paragraph 2 of Article of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan 23 clearly states that an individual who is a

¹⁰ Приказ Председателя Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции № 268 от 19 августа 2020 года / Информационный портал Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Поиск (www.gov.kz) (дата обращения 13.11.2023)

¹¹ The Law of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2016 No. 480-V “On legal acts” / Information and legal system of NPA “Adilet” [Electronic resource]. - Access mode: On legal acts - “Adilet” LIS (zan.kz) (date of the application 17.11.2022)

business entity is registered as an individual entrepreneur in the manner prescribed by the of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan. At the same time, paragraph 1 of Article 23 of the of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan states that citizens are business entities. Moreover, article 35 of the of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan defines that individuals who are business entities can be of two types: those subject to mandatory state registration as an individual entrepreneur and those who have the right, in certain cases, not to register as an individual entrepreneur. Thus, the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan gives the right not to be registered as an individual entrepreneur, but does not exclude the fact that individuals who are not registered as an individual entrepreneur may be business entities [8, p. 126-127]. In this case, the semantic meaning of the meaning is completely incomprehensible if individuals do not carry out the actions provided for in paragraph 3, art. 35 Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan, are they considered business entities? Which already implies a double interpretation and misleads those who apply these rules.

This gap in the normative legal act is a consequence of the insufficient elaboration of legislation, which can be interpreted in two ways and provides excessively broad powers to officials, which allows infringing on the rights of citizens.

Another important factor is the distinction between “and” and “or” is especially relevant for lists of conditions (“and/or” “ambiguity”). Because the Law should not link phrases with “and/or” or “respectively” because they are ambiguous. The law should make it clear whether the conditions are fulfilled alternatively or collectively.

Verbosity is not only a matter of bad style but can also be a source of ambiguity. Given that the law is primarily written to regulate certain social relations and is aimed at regulating the actions of citizens who do not have special legal knowledge, then a complex sentence can lead to a double interpretation and mislead. Also we would pay attention the ambiguity of a normative legal act, which may be the result of an unclear complex or inconsistent legal technique; in both cases, the lack of clarity gives any law enforcer a chance to distort the interpretation of the law in a corrupt

way. For example, a government official may argue that the unclear regulation of the customs procedure allows him/her to delay imports (making informal “fast payments” a necessity). At the same time, this may deprive citizens of the opportunity to obtain legal protection in court: when are there chances to win a lawsuit, when the provisions of the law are not exactly clear [2, p. 206]. Thus, in the end, the double wording can lead to an increase in corruption in the country, as officials can use it for their own purposes.

At the same time, it is worth understanding that the simplicity of a rule of law and the simplification of the procedure for developing a rule of law are not the same thing. Just the same, the simplicity of the norm of the law, its clarity can only be achieved through a deep creative approach and complication of the procedure for developing the norms of the law, and there can be no talk of any pragmatism in this [9].

The next factor of corruption risks can be said to be a conflict of law in a draft regulatory legal act, which complicates the law enforcement process and allows the application of rules that are beneficial to one of the participants in the legal relationship, which significantly increases the likelihood of corruption offenses.

Collisions can be between single-level normative legal acts, between acts of different levels, as well as between acts regulating different spheres of social relations.

When identifying a conflict of law, legislator should pay attention to the following signs:

- 1) the absence of rules established by law for choosing a priority norm;
- 2) the responsibility for choosing a priority norm lies with an official and/or a state body;
- 3) the ability to escape from legal responsibility, which is strictly formalized. When a conflict is detected, the expert needs to establish whether there are statutory rules for choosing a priority norm and how obvious they are¹².

The lack of uniform legislation in the regulation of individual legal relations allows unscrupulous government officials to choose at their own discretion which regulatory requirements should be applied, and which should not, which increases the risk of sanctions for business entities. This gives rise to corruption risks when an economic entity is forced to evade punishment for violations provided for by the regulatory norm used by an official, while this is not a violation under another regulatory legal act [10, p. 22].

¹² Приказ Председателя Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции № 268 от 19 августа 2020 года / Информационный портал Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Поиск (www.gov.kz) (дата обращения 13.11.2023)

Such cases are regulated by Art. 4 of the Law “On Normative Legal Acts”, which defines the hierarchy and weight of the act in the general system of law. For example, if a contradiction arises between by-laws and laws, then the former has less legal force, since by-laws are normative legal acts adopted by the executive bodies of state power, on the basis and (or) for the implementation of laws. It also follows from this that by-laws cannot conflict with laws.

We would like to note that it is time for the state to get rid of the practice of parallel existence of normative acts of different status: a legislative act and Rules (Instructions) approved by the Government or a central state body regulating the same relations. This creates an unhealthy competition between the law and the subordinate normative act, and it must be admitted that in such competition the law does not always prevail. The department that has adopted its "Rules", "Instructions" is more concerned about their strict implementation than for the implementation of the law. Often, the former contain an incorrect interpretation of the norms of the law, although the normative legal act of a lower level should not contradict the normative legal acts of higher levels (Article 4 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On normative legal acts”) [10]. By this, in the minds of those applying the by-laws, the opinion about the supremacy of by-laws before the law is fixed, and in practice this often provokes all sorts of disputes, which also contributes to the development of corruption. Therefore, the elimination of such competition of normative acts is of practical importance and will contribute to the establishment of the rule of law and increase the efficiency of the work of state bodies.

A legal conflict can be resolved because of the coordinated work of all state bodies, as well as in the presence of a conflict in the rules of law, report this to the relevant authorities. Here, of course, we would like to mention a well-known fact: the substantive primacy of codified acts in sectoral regulation does not necessarily necessitate their greater legal force relative to non-codified acts. In the aspect of ensuring the legality and stability of law enforcement in situations where the subjects of regulation of various codes that establish their own priority intersect, one should refer to the content and chronological criteria to resolve possible conflicts, ignoring the hierarchical one. All such acts should be considered as raised one

step higher than others (without priority) and formally legally equal in legal force. Since the next after the hierarchical criterion for resolving conflicts is considered to be substantive, not temporal, this makes it possible to fully take into account the general, special and exclusive in legal regulation, allows you to focus on the generic relationships of conflicting norms and, importantly, connects the law enforcement officer with a single and understandable approach to solving the problem. If the solution of the issue since the principle of priority of a special norm over a general one is not possible, then one should turn to the temporal criterion. Such an approach in practice will help to increase the level of legal certainty and predictability of decisions based on law, thereby eliminating the risk of corruption [11, p. 4-23].

An important factor is the risk of corruption associated with the lack of legal regulation of an issue in the draft regulatory legal act. The regulatory gap has the following characteristics:

1) the absence of norms regulating the competence of an official and / or a state body, which creates the possibility of arbitrary determination of powers in order to extract illegal benefits;

2) vagueness in the regulation of the rights and obligations of officials and / or state bodies, which creates the possibility for an official and / or state body to independently determine the scope of their rights and obligations;

3) provides an official and/or state body with the opportunity to make decisions at their own discretion, intrude into the competence of authorized bodies and their officials, heads of commercial and non-commercial organizations.

The gap in regulation has the following characteristics:

1) insufficient regulation of the competence of an official (state body);

2) incomplete regulation of actions aimed at achieving the goals and objectives of legal regulation;

3) incorrect definition of the main areas of activity to achieve the goals and objectives of legal regulation;

4) non-regulation of the rights and obligations of officials and / or state bodies;

5) the absence of a corresponding connection between the right of an individual and / or legal entity and the obligation of officials and / or state bodies¹³.

¹³ Приказ Председателя Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции № 268 от 19 августа 2020 года / Информационный портал Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Поиск (www.gov.kz) (дата обращения 13.11.2023)

Due to the lack of regulation of several legal aspects of the implementation of control and supervisory activities, it is possible to make excessive or unreasonable demands on citizens, especially on business entities. At the same time, the personal or mercenary interest of unscrupulous officials may influence their adoption of certain decisions affecting the activities of an economic entity. As a result, entrepreneurs are forced to incur high costs for fulfilling unreasonable requirements or face the need to pay for imposed services or make corrupt payments in order to avoid negative consequences for the business of such actions and decisions of an official [10, p. 22].

As an example of a gap in criminal law, the following fact can be cited: a person secretly steals a mobile phone, but at the time of the theft he was noticed. The question arises: according to what article to qualify his actions? here it is impossible not to notice the subtle connection between such articles as 188 “theft” and 191 “robbery” of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The intent of the subject of the criminal offense was to commit theft, but if it was noticed, this act can also be attributed to robbery. The qualification of these norms in such a situation is not precisely spelled out in the criminal legislation of the country, which can already cause corruption on the part of law enforcement agencies.

The next important factor of corruption is acutely felt in the regulation of digital technologies. here, one can feel the inability of state bodies to predict the course of the development of society and simulate situations ahead of time, lead to instability of laws and other regulatory legal acts, which excludes the possibility of their proper study even by practicing lawyers, not to mention the general population, for whom any law is intended.

For example, during warm periods, you can see a huge number of electronic scooters on the roads of the country, but their movement is not regulated by law.

The absence of an appropriate regulatory legal act can also be seen in the regulation of extreme sports. Extreme sports now, there are several dozen. And this list is regularly updated. The scope of providing such extreme services is regulated only as the provision of services and owners who have the right to make tax deductions, however, safety and technical specifics of the sport of this kind of sport are not legally regulated. The

absence of relevant regulatory legal acts can contribute to the development of corruption in an area and bring irreparable losses to the parties. Since in 2021 there were 68 accidents involving scooters, one person died, 71 were injured¹⁴.

Of course, within the framework of one article it is impossible to list all regulatory corruption risks, since they are as diverse and constantly changing as laws. However, they are all variations on the same basic forms of corruption risk. The identification of any factors that cause the risk of corruption in corruption prevention systems is in fact the goal of the overall assessment of corruption risks. The absence, in the regulation of a mechanism that would stimulate the counteraction or containment of corruption, is especially important in civil society. Gaps in the legislation on the part of the state give rise to distrust in the system of law and disbelief in its ability to implement fundamental law-forming principles: equality, freedom, and justice.

Analyzing the above, I would like to note that when drafting a law, the legislator should take into account all the above factors that give rise to corruption, and the expert, in turn, should be able to eliminate all corruption risks existing in the draft regulatory legal act. At the stage of lawmaking, all entities that develop laws, ministries, and other executive authorities, must comply with lawmaking standards to avoid corruption risks. Similarly, parliamentary committees should be involved in the analysis of corruption risks. In addition, the Anti-Corruption Agency of the Republic of Kazakhstan should review drafts and adopted laws and by-laws for the presence of a risk of corruption. Moreover, this body should coordinate with other state bodies to obtain up-to-date information on draft laws and obtain background information on legislation. Obviously, citizens should be able to freely and at their own discretion review drafts or adopted laws; there should be no qualification or registration requirements preventing their free participation.

Conclusion

Thus, in the countries of Eastern Europe and Asia, one of the methods to prevent the occurrence of corruption facts is to conduct anti-corruption expertise. Anti-corruption expertise is carried out based on national regulatory legal acts of each state, while the rules for organizing, conducting and terms of anti-corruption expertise of draft regulatory legal acts have their own

¹⁴ Количество ДТП с участием самокатов растет в Казахстане. / Международно Информационное Агентство: Kazinform. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Количество ДТП с участием самокатов растет в Казахстане: 14 Июня 2022, 13:09 - новости на inform.kz (дата обращения 11.11.2022)

specifics in each country.

In the Republic of Kazakhstan, when conducting an anti-corruption expertise of draft regulatory legal acts, experts are guided by relevant laws, by-laws, and, by order of the Chairman of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Kazakhstan. The exclusion of factors capable of generating corruption, at least, means the prevention of illegal consequences associated with corruption. Of course, ambiguity can make any weak prevention mechanism even weaker. A gap in such prevention is the lack of a regulatory mechanism that would stimulate. It is obvious that rule-making activity, as one of the most important functions of the state, is a complex and multifaceted process that requires a careful and balanced approach in its organization.

At the same time, it is important not only to draw up a high-quality law, but also to exclude all possible adverse risk factors for corruption in its adoption. It is precisely these goals that should be served by improving the normative regulation of anti-corruption expertise of draft regulatory legal acts.

The article was written within the framework of grant funding for research by young scientists under the Zhas Galym project for 2022-2024: AP14972687. Project name: Independent anti-corruption examination of regulatory acts as means of ensuring activities of law enforcement agencies in protecting national security.

REFERENCES

1. Vali G. *Tackling corruption, important step for 'inclusive, sustainable development'*. Official website of the UN [Electronic resource]. – Access mode: *Tackling corruption, important step for 'inclusive, sustainable development'* || IUN News. (date of the application 17.11.2022)
2. Hoppe T. *Anti-Corruption Assessment of Laws ('Corruption Proofing') Comparative Study and Methodology*. European Union Regional Council, 2014. – 206 p.
3. Seidman A., Seidman R., Abeysekere N. *“Assessing Legislation - A manual for Legislators”*. Boston, Massachusetts, 2003. – 186 p.
4. Stepenhurst R., Johnstone N., Pellizo R. *The Role of Parliament in Curbing Corruption*. The World Bank. Washington, DC. 2006. – 280 p.
5. Kotchegura A. *“Preventing Corruption Risk in Legislation: Experience and Lessons from Russia, Moldova and Kazakhstan”*. Moscow 2009. – 13 p. [Electronic resource]. – Access mode: EGPA Annual Conference, Malta, 2-5 September 2009 (kuleuven.be) (date of the application 20.11.2022)
6. Höfler S. *“Legislative Drafting Guidelines: How Different are they from Controlled Language Rules for Technical Writing?”*, in Tobias Kuhn, Norbert E. Fuchs, *“Controlled Natural Language”*, Third International Workshop, Berlin/ Heidelberg, 2012. – p. 138-151.
7. Schade A. *“Bekanntmachung des Handbuchs der Rechtsförmlichkeit”*. – Vol. 22. 2008. – 298 p. [Electronic resource]. – Access mode: *Handbuch der Rechtsförmlichkeit (bmj.de)* (date of the application 20.11.2022)
8. Кысыкова Г.Б., Акимова Н.М. *Некоторые вопросы правового мониторинга предпринимательского кодекса Республики Казахстан // Вестник Института законодательства РК*, 2017. – №4 (49). – С. 126-127
9. Койшибаев Т.С. *Пробелы в нормотворческой деятельности и способы их устранения. / Информационно-правовая система НПА «Закон». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Пробелы в нормотворческой деятельности и способы их устранения (Койшибаев Т.С., юрист) (zakon.kz) (дата обращения 11.11.2022)*
10. *Регуляторные и коррупционные риски в сфере государственного регулирования деятельности субъектов предпринимательства: меры минимизации в условиях кризиса: докл. к XXI Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, 2020. Москва. / Д. В. Крылова, С. В. Таут, С. А. Пархоменко и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Изд. дом Высшей школы экономики. – 168 с.*
11. Петров А.А. *Вопросы преодоления коллизий норм кодексов, устанавливающих собственный приоритет // Вестник Санкт-Петербургского университета* 2019. – Т. 10. Вып. 1. – С. 4-23

REFERENCES

1. Vali G. *Tackling corruption, important step for 'inclusive, sustainable development'*. Official website of the UN [Electronic resource]. – Access mode: *Tackling corruption, important step for 'inclusive, sustainable development'* // IUN News. (date of the application 17.11.2022)
2. Hoppe T. *Anti-Corruption Assessment of Laws ('Corruption Proofing') Comparative Study and Methodology*. European Union Regional Council, 2014. – 206 p.
3. Seidman A., Seidman R., Abeysekere N. *“Assessing Legislation - A manual for Legislators”*. Boston, Massachusetts, 2003. – 186 p.
4. Stepenhurst R., Johnstone N., Pellizo R. *The Role of Parliament in Curbing Corruption*. The World Bank. Washington, DC. 2006. – 280 p.
5. Kotchegura A. *“Preventing Corruption Risk in Legislation: Experience and Lessons from Russia, Moldova and Kazakhstan”*. Moscow 2009. – 13 p. [Electronic resource]. – Access mode: EGPA Annual Conference, Malta, 2-5 September 2009 (kuleuven.be) (date of the application 20.11.2022)
6. Höfler S. *“Legislative Drafting Guidelines: How Different are they from Controlled Language Rules for Technical Writing?”*, in Tobias Kuhn, Norbert E. Fuchs, *“Controlled Natural Language”*, Third International Workshop, Berlin/ Heidelberg, 2012. – p. 138-151.
7. Schade A. *“Bekanntmachung des Handbuchs der Rechtsförmlichkeit”*. – Vol. 22. 2008. – 298 p. [Electronic resource]. – Access mode: *Handbuch der Rechtsförmlichkeit (bmj.de)* (date of the application 20.11.2022)
8. Kysykova G.B., Akimova N.M. *Nekotoryye voprosy pravovogo monitoringa predprinimatel'skogo kodeksa Respubliki Kazakhstan* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK*, 2017. – №4 (49). – S. 126-127
9. Koyshibayev T.S. *Probely v normotvorcheskoy deyatelnosti i sposoby ikh ustraneniya. / Informatsionno-pravovaya sistema NPA «Zakon»*. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: *Probely v normotvorcheskoy deyatelnosti i sposoby ikh ustraneniya (Koyshibayev T.S., yurist) (zakon.kz)* (data obrashcheniya 11.11.2022)
10. *Regulyatornyye i korruptsiyonnyye riski v sfere gosudarstvennogo regulirovaniya deyatelnosti sub"yektov predprinimatel'stva: mery minimizatsii v usloviyakh krizisa: dokl. k XXI Apr. mezhdunar. nauch. konf. po problemam razvitiya ekonomiki i obshchestva, 2020. Moskva. / D.V. Krylova, S. V. Taut, S. A. Parkhomenko i dr.; Nats. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki»*. – M. : Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki. – 168 s.
11. Petrov A.A. *Voprosy preodoleniya kolliziy norm kodeksov, ustanavlivayushchikh sobstvennyy prioritet* // *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta* 2019. – T. 10. Vyp. 1. – S. 4-23.

«УГРОЗА» КАК ПСИХИЧЕСКОЕ НАСИЛИЕ В СИСТЕМЕ СПОСОБОВ СОВЕРШЕНИЯ ДОЛЖНОСТНЫХ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ)

Галаяутдинов Рушан Радикович

Кандидат юридических наук, доцент кафедры криминалистики
Института права Уфимского университета науки и технологий;
Уфа, Россия, e-mail: rushan-94@mail.ru

Аннотация. Статистика должностных насильственных преступлений, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел, с одной стороны, свидетельствует об уменьшении их количества, с другой – о латентности таких деяний и противодействии их расследованию в связи с лояльным отношением к ним самих сотрудников правоохранительных органов. В 2016 г. было зарегистрировано 949 преступлений, предусмотренных п.п. «а, б, в» ч. 3 ст. 286 УК РФ, в 2017 г. – 799, в 2018 г. – 711, в 2019 г. – 626, в 2020 г. – 503, в 2021 г. – 367¹. В связи с этим особую важность при расследовании таких преступлений приобретает правильное установление способов их совершения. Исходя из проведенного автором анализа, были поставлены как уголовно-правовые, так и научные вопросы определения «угрозы» как психического насилия в системе способов совершения рассматриваемых преступлений. Новизна темы публикации заключается в исследовании «угрозы» как психического насилия в системе способов совершения должностных насильственных преступлений через призму научных источников и правоприменительной практики. Целью настоящей публикации является определение термина «угроза», установление правильной оценки психического насилия в системе способов совершения должностных насильственных преступлений, выделение особенных признаков «угрозы» как психического насилия. На основе теории и правоприменительной практики автором раскрывается термин «угроза» с учетом специфики должностных насильственных преступлений, установлены границы психического насилия по данным категориям дел, выделены определенные признаки «угрозы» как психического насилия, предложены законодательные идеи.

Ключевые слова: должностные насильственные преступления, угроза, психическое насилие, правоприменительная практика, законодательные новеллы, пытки, физическое насилие, способ.

«ҚАУІП» ЛАУАЗЫМДЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫН ЖАСАУ ТӘСІЛДЕРІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПСИХИКАЛЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ РЕТІНДЕ (РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫ МЫСАЛЫНДА)

Рушан Радикович Галаяутдинов

Заң ғылымдарының кандидаты, Уфа ғылым және технологиялар университетінің
құқық Институтының криминалистика кафедрасының доценті;
Уфа, Ресей, e-mail: rushan-94@mail.ru

Аннотация. Ішкі істер органдарының қызметкерлері жасаған лауазымдық зорлық-зомбылық қылмыстарының статистикасы, бір жағынан, олардың санының азаюын, екінші жағынан, мұндай әрекеттердің жасырын болуын және құқық қорғау органдары қызметкерлерінің өздеріне деген адал қарым – қатынасына байланысты оларды тергеуге қарсы тұруды көрсетеді. 2016 жылы Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 286 – бабының 3 – бөлігі "а, б, в" тармағында қарастырылған 949 қылмыс тіркелді, 2017 жылы – 799,

¹ Состояние преступности в РФ: официальные статистические данные МВД РФ. URL: <https://мвд.рф/reports>. Дата обращения: 20.11.2023г.

2018 жылы – 711, 2019 жылы – 626, 2020 жылы-503, 2021 жылы-367. Осыған байланысты мұндай қылмыстарды тергеу кезінде оларды жасау тәсілдерін дұрыс анықтау өте маңызды. Автордың талдауына сүйене отырып, қарастырылып отырған қылмыстарды жасау тәсілдері жүйесіндегі психикалық зорлық-зомбылық ретінде "қауіпті" анықтаудың қылмыстық-құқықтық және ғылыми мәселелері қойылды. Жарияланым тақырыбының жаңалығы ғылыми дереккөздер мен құқық қолдану практикасының объективі арқылы лауазымдық зорлық-зомбылық қылмыстарын жасау тәсілдері жүйесіндегі психикалық зорлық-зомбылық ретіндегі "қауіпті" зерттеу болып табылады. Осы жарияланымның мақсаты "қауіп" терминін анықтау, лауазымдық зорлық-зомбылық қылмыстарын жасау тәсілдері жүйесінде психикалық зорлық-зомбылықты дұрыс бағалауды белгілеу, психикалық зорлық-зомбылық ретінде "қауіптің" ерекше белгілерін бөліп көрсету болып табылады. Теория мен құқық қолдану практикасының негізінде автор лауазымдық зорлық-зомбылық қылмыстарының ерекшелігін ескере отырып, "қауіп" терминін ашады, істердің осы санаттары бойынша психикалық зорлық-зомбылықтың шекаралары белгіленеді, психикалық зорлық-зомбылық ретінде "қауіптің" белгілі белгілері анықталады, заңнамалық идеялар ұсынылады.

Түйінді сөздер: лауазымдық зорлық-зомбылық қылмыстары, қауіп-қатер, психикалық зорлық-зомбылық, құқық қолдану практикасы, заңнамалық роман, азаптау, физикалық зорлық-зомбылық, жол.

"THREAT" AS MENTAL VIOLENCE IN THE SYSTEM OF WAYS OF COMMITTING OFFICIAL VIOLENT CRIMES (ON THE EXAMPLE OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE OF THE RUSSIAN FEDERATION)

Galyautdinov Rushan Radikovich

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Criminology of the Institute of Law of the Ufa University of Science and Technology;

Ufa, Russia, e-mail: rushan-94@mail.ru

Abstract. *Statistics of official violent crimes committed by law enforcement officers, on the one hand, indicates a decrease in their number; on the other – the latency of such acts and opposition to their investigation due to the loyal attitude of law enforcement officers themselves. In 2016, 949 crimes were registered under paragraphs "a, b, c" of Part 3 of Article 286 of the Criminal Code of the Russian Federation, in 2017 – 799, in 2018 – 711, in 2019 – 626, in 2020 – 503, in 2021 - 367. In this regard, of particular importance in the investigation of such crimes is the correct establishment of the methods of their commission. Based on the analysis carried out by the author, both criminal-legal and scientific questions of the definition of "threat" as mental violence in the system of ways of committing the crimes under consideration were raised. The novelty of the topic of the publication lies in the study of "threat" as mental violence in the system of ways of committing official violent crimes through the prism of scientific sources and law enforcement practice. The purpose of this publication is to define the term "threat", to establish a correct assessment of mental violence in the system of methods of committing official violent crimes, to highlight special signs of "threat" as mental violence. On the basis of theory and law enforcement practice, the author reveals the term "threat" taking into account the specifics of official violent crimes, the boundaries of mental violence in these categories of cases are established, certain signs of "threat" as mental violence are highlighted, legislative ideas are proposed.*

Keywords: *official violent crimes, threat, mental violence, law enforcement practice, legislative novelties, torture, physical violence, method.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_144

Введение

Проблема изучения физического и психического насилия в уголовно-правовой литературе исследуется давно [1, с. 50-60].

Однако, что касается понятия «психическое насилие», то вопрос о его содержании даже в целом продолжает оставаться проблемным. С.А. Афиногенов считает, что психи-

ческое насилие включает оскорбление, издевательство, травлю и иное [2, с. 3]. А.А. Тер-Акопов включает в содержание психического насилия угрозу, обман, а равно состояния, образующиеся в результате психофизического воздействия [3, с. 93]. Ю. Е. Пудовочкин, исследуя детально психические насилия, подразделяет его на два вида: а) связанное с расстройством здоровья; б) не связанное с расстройством здоровья, но призванное изменить поведение потерпевшего [4, с. 70].

Большинство научных авторов рассматривают физическое и психическое насилие как два самостоятельных способа насильственных преступлений. Автор в своем исследовании описывая эти два способа, отмечает, что физическое насилие по данной категории дел может выражаться в нанесении удара или серии ударов, некоторые приемы из которых получили нарицательные названия, при этом к данным двум добавляется третий способ совершения должностных насильственных преступлений: использование спецсредств и насилие в виде пыток, которые обозначают «профессиональным жаргоном» [5].

При этом, исходя из правоприменительной практики, ответственность предусматривается за насилие, выступающего способом совершения данного преступления. В результате неоднозначного понимания и трактовки исследуемого термина в научной и законодательной доктрине при определении характера и степени опасности психического насилия в ходе совершения должностных насильственных преступлений отсутствует единообразный подход в следственной и судебной практике.

Методы

В статье использованы формально-логические и диалектические, а также специальные методы: анализа нормативно-правового регулирования, формально-юридический, сравнительно-правовой, эмпирический анализ.

Результаты и обсуждение

Исходя из изученных практических примеров судебной практики, автор пришел к выводу о том, что психическое насилие в рамках должностных насильственных преступлений выражалось как в «угрозах не только применить физическую силу, но и огласить неприятную информацию», так и в

специальных пытках, которые обозначались профессиональным жаргоном: 1) «пытки музыкой» – случаи, когда должностные лица включают музыку на полную громкость и подносят динамик непосредственно к уху человека. Для пыток использовали аудиозаписи детского плача и криков, которые постоянно повторяются, иногда использовалась также аудиозапись белого шума; 2) «лишение сна» – насильственное лишение сна вызывается допросами без перерыва или чередуется «пытками музыкой»; 3) «расстрел» – так называемая инсценировка выстрела, когда задержанный слышит, как взводится курок, но выстрел не происходит.

Судебная практика складывается таким образом, что ответственность не наступает только за психическое насилие, она идет всегда лишь вместе с физическим насилием: «...подсудимый, занимающий должность участкового уполномоченного полиции, превышая свои должностные полномочия, под предлогом проведения служебной беседы, незаконно доставил в отделение полиции местного жителя...где сначала угрожал применить насилие, а затем подверг его избиению, нанеся не менее четырнадцати ударов руками и ногами в область головы, конечностей и туловища, а также применил в отношении него специальное средство – электрошокер, от которых мужчина испытал физическую боль и психические страдания»².

К сожалению, такие примеры не единичны и весьма разнообразны: «...сотрудники ФСИН (Федеральная служба исполнения наказания) А. и В. при проведении личного досмотра осужденного Г. завели его в подсобное помещение, где положили лицом вниз на матрац, угрожали убийством, при этом А. сел осужденному на голову и надел противогаз, а В. начал наносить удары по телу Г. наручниками, это продолжалось в течение одного часа, после чего А. и В. сняли с осужденного Г. противогаз, и поставили его лицом к стене, а к затылку приставили пистолеты и произвели инсценировки выстрелов. Свои действия в ходе расследования данного уголовного дела сотрудники ФСИН А. и В. объяснили тем, что осужденный Г. их оскорбил. Как итог, А. и В. были привлечены к уголовной ответственности по п. п. «а», «б» ч. 3 ст. 286 УК РФ³.

Эти примеры приведены нами для того, чтобы продемонстрировать необходимость

² Архив Октябрьского районного суда г. Уфы Республики Башкортостан. Д. №1-141/2014.

³ Архив Красноярского краевого суда г. Красноярск. Д. №1-10/2021.

правильной оценки психического насилия в ходе рассмотрения таких уголовных дел. Мы убеждены, что при расследовании указанных категорий дел нужно уделять повышенное внимание такой оценке, а для этого нужно попытаться раскрыть «угрозу» как способа психического насилия через призму научных источников.

В науке одна группа авторов считают, что угроза – это запугивание, уточняя, что «под угрозой следует понимать противоправное воздействие, направленное на психику другого лица с целью подавления его сопротивления и подчинения его воли воле виновного путем запугивания применением физической силы» [6, с. 31]. Вторая группа авторов представляет «угрозу как возбуждение у человека чувства тревоги» [7, с. 99].

Несмотря на эти отличия в определениях угрозы, по смысловому значению они соприкасаются. В науке считается, что сущность угрозы может представляться в том числе в воздействии на психическую деятельность потерпевшего путем сообщения ему сведений о совершении немедленно либо в будущем нежелательных для него или близких ему лиц действий, в возбуждении в нем чувства страха.

Однако специфика должностных насильственных преступлений состоит в том, что угроза может выступать и как способ совершения в рамках психического насилия, а также как способ противодействия. Продемонстрируем это практическим примером.

Приведем пример противодействия с использованием сети «Интернет» в ходе расследования должностного насильственного преступления: в ходе допроса бывшего сотрудника полиции А., подозреваемого в совершении должностного насильственного преступления - склонении потерпевшего Б. к даче ложных показаний путем применения побоев и связывания, было установлено, что коллега сотрудника полиции А. сотрудник полиции В. в социальных сетях «ВК» и «Instagram» писал родственникам потерпевшего Б. угрозы следующего содержания: «1) Будьте внимательны, пока вы на свободе! 2) А. скоро выйдет, зря вы так с заявлением, а вот вам нужно быть осторожнее на улицах нашего города». По итогам расследования А. и В. были привлечены к уголовной ответственности по п. «а» ч. 3 ст. 286 УК РФ⁴.

Исходя из вышесказанного, под угро-

зой как способом психического насилия по должностным насильственным преступлениям понимается запугивание (словами, жестами, демонстрацией оружия, иным способом) применением физической силы с использованием оружия (в том числе для устрашения) и специальных средств. При этом, исходя из анализа правоприменительной практики получается, что психическое насилие по таким делам, выраженное в причинении душевной травмы, может и не иметь своим последствием реальный физический вред, а значит, виновное должностное лицо избежит ответственности. Считаем, что такой исход по рассматриваемой категории уголовных дел совершенно не логичен!

К психическому насилию в виде угрозы наряду со словами, жестами, демонстрацией оружия или спецсредств, некоторые авторы относят и саму обстановку совершения преступления. Это вполне обоснованно и при расследовании должностных насильственных преступлений.

Приведем яркий пример обстановки должностного насильственного преступления: участковый уполномоченный А. в ночное время, а именно в час ночи, доставил потерпевшего Б. в отдел полиции, закрыл его в подсобном кабинете, ключи от которого он взял ранее, и с целью получения объяснения угрожал Б. убийством, затем надел на потерпевшего Б. наручники и нанес ему удары по телу как руками, с использованием спецсредств. При этом как следует из анализа материалов уголовного дела, документы о доставлении потерпевшего в отдел полиции оформлялись, но на следующее утро после совершения преступления исчезли. После окончания расследования А. был привлечен к уголовной ответственности по п.п. «а», «б» ч. 3 ст. 286 УК РФ⁵. По нашему мнению, в данном примере налицо как психическое, так и физическое насилие, выраженное в том числе в использовании обстановки совершения преступления.

Исследование природы угрозы как психического насилия в контексте расследования должностных насильственных преступлений позволяет выделить ее особенные признаки.

Во-первых, это реальность осуществления такой угрозы сотрудниками правоохранительных органов. Во-вторых, выбор момента осуществления угрозы возможен как

⁴ Архив Ленинского районного суда г. Уфы Республики Башкортостан. Д. № 2-100/2019.

⁵ Архив Калининского районного суда г. Уфы Республики Башкортостан. Д. №1-442/2013

немедленно, так и в будущем. В-третьих, интенсивность угрозы должна быть определена ее содержанием.

По первому признаку с учетом продемонстрированных примеров угроза должна осознаваться потерпевшим как реально осуществляемая и равнозначная физическому насилию. Возможность осуществления угрозы не оставляет свободу выбора потерпевшему.

По второму признаку поясним, что в рамках совершения должностных насильственных преступлений угроза может начать осуществляться незамедлительно, и протекать в ходе всего совершения преступления. Важно установить момент ее перехода уже в способы противодействия раскрытию данных преступлений.

Третий признак характеризуется содержанием самой угрозы. Мы склонны считать, что использование психического насилия даже при отсутствии явно выраженного физического насилия зачастую вызывает пусть и незначительные, но изменения в организме человека. Наш вывод подтверждается данными медицинских исследований, согласно которым установлена прямая взаимосвязь между соматическими и психоневрологическими болезнями. К тому же угроза вызывает у человека определенные изменения психического поведения, а именно страх как реакцию на опасность физического, материального или иного лишения. На фоне этого могут возникнуть психические страдания, которые являются последствиями психического насилия и представляют собой нравственные переживания или психическую напряженность высокой степени. Психи-

ческие страдания по данной категории дел указывают проявление виновным должностным лицом особой жестокости по отношению к потерпевшему. Законодательно психические страдания выступают по большей части как последствия именно физических страданий и боли, а не как самостоятельные последствия воздействия на психику.

Заключение

Исходя из проведенного анализа, на наш взгляд, угроза – это одна из форм психического насилия в иерархии способов совершения должностных насильственных преступлений. Психическое насилие в данном случае представляет собой воздействие на психику лица угрозами причинения вреда, значимого для него, в целях подавления его воли для достижения преступного результата.

Это могут быть угрозы: применение физического насилия, уничтожения или повреждения имущества, распространение позорящих и компрометирующих сведений, в том числе в сети Интернет, которые могут причинить существенный вред правам или законным интересам потерпевшего.

Применительно к должностным насильственным преступлениям, полагаем, что необходимо законодательно разъяснить термины «угроза» и «психическое насилие». Законодательное закрепление данных терминов снимет их разноречивые толкования, позволит лучше уяснить волю законодателя и упорядочит практику полного и объективного раскрытия и расследования должностных насильственных преступлений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сабиров Р.Д. Уголовно-правовая борьба с насильственными посягательствами: монография. - Уфа: Юридическая литература, 1989. – 298 с.
2. Афиногенов С.А. Насилие и угроза в Уголовном кодексе РФ // Юридические исследования. - № 4. - 2009. - С. 16-26.
3. Тер-Акопов А.А. О правовых аспектах психической активности и психологической безопасности человек // Государство и право. - №1. - 2010. - С. 93-105.
4. Пудовочкин Ю.Е. Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификации и профилактики. Монография. – Ставрополь: Юрлит, 2012. – 306 с.
5. Галяутдинов Р.Р. Криминалистические аспекты предварительного расследования и судебного рассмотрения уголовных дел о должностных насильственных преступлениях, совершенных работниками правоохранительных органов: автореф. дис. ... к-та юрид. наук. - Ростов-на-Дону, 2022. – 30 с.
6. Симонов В.И., Щумихин В.Г. Квалификация насильственных посягательств на общественность. Учебное пособие. - М.: Законность, 2017. – 268 с.
7. Сердюк Л.В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следователем. – СПб.: Питер, 2011. – 192 с.

REFERENCES

1. Sabirov R.D. *Ugolovno-pravovaja bor'ba s nasil'stvennymi posjagatel'stvami: monografija.* - Ufa: Juridicheskaja literatura, 1989. – 298 s.
2. Afinogenov S.A. *Nasilie i ugroza v Ugolovnom kodekse RF // Juridicheskie issledovanija.* - № 4. - 2009. - S. 16-26.
3. Ter-Akopov A.A. *O pravovyh aspektah psicheskoj aktivnosti i psihologicheskoj bezopasnosti chelovek // Gosudarstvo i pravo.* - №1. - 2010. - S. 93-105.
4. Pudovochkin Ju.E. *Ugolovno-pravovaja bor'ba s вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификации и профилактики. Monografija.* – Stavropol': Jurlit, 2012. – 306 s.
5. Galjautdinov R.R. *Kriminalisticheskie aspekty predvaritel'nogo rassledovanija i sudebnogo rassmotrenija ugovolnyh del o dolzhnostnyh nasil'stvennyh prestuplenijah, sovershennyh rabotnikami pravoohranitel'nyh organov: avtoref. dis. ... k-ta jurid. nauk.* - Rostov-na-Donu, 2022. – 30 s.
6. Simonov V.I., Shhumihin V.G. *Kvalifikacija nasil'stvennyh posjagatel'stv na sobstvennost'. Uchebnoe posobie.* - M.: Zakonnost', 2017. – 268 s.
7. Serdjuk L.V. *Psicheskoe nasilie kak predmet ugolovno-pravovoj ocenki sledovatelem.* – SPb.: Piter, 2011. – 192 s.



КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН КАЗАХСТАНА

Абдукаримова Зауреш Турганбаевна¹

Кандидат юридических наук, доцент кафедры Гражданского права и процесса Таразского регионального университета им.М.Х.Дулати, г.Тараз, Республика Казахстан; e-mail: zau-2002@mail.ru

Абдраманова Назира Кайыпбекқызы

Магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Уголовного права и процесса Таразского регионального университета им.М.Х.Дулати, г.Тараз, Республика Казахстан; e-mail: nazira_abdramanova@mail.ru

Кайназарова Макпал Бахытжановна

Магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Конституционного и административного права Таразского регионального университета им.М.Х.Дулати, г.Тараз, Республика Казахстан; e-mail: makpal.k.b@mail.ru

Аннотация. Эта статья основана на нормативном и статистическом анализе домашнего насилия в отношении женщин в Казахстане. Особое внимание уделено факторам и препятствиям, с которыми сталкивается государство при решении проблем предотвращения домашнего насилия в отношении женщин. Сегодняшняя реальность такова, что по отношению к женщине применяются различные виды насилия, обусловленные различными факторами. При этом, исследования последних лет показывают отсутствие единого подхода к причинам домашнего насилия в отношении женщин. Уголовно-правовая защита женщин от домашнего насилия связана с властью и строится через решение трех задач: ужесточение наказания за бытовое насилие против женщин; укрепление профильных подразделений полиции; пересмотр подходов к организации работы с потерпевшими. Исследование основано на имеющихся разработках осведомленности о фактах и опыте в области противодействия домашнему насилию в отношении женщин на национальном, региональном и мировом уровнях.

Результаты показывают, что вопросам противодействия семейно-бытовому насилию в Республике Казахстан в последнее десятилетие стало уделяться особое внимание. В стране наблюдается сильное присутствие гражданского общества, НПО и гражданских активистов, вовлеченных в данный процесс, использующие различные подходы в проблеме защиты женщин от домашнего насилия, включая информирование и диалог с общественностью. Однако, анализ существующих методик защиты женщин от проявлений домашнего насилия в Республике Казахстан показал необходимость выработки более совершенных форм, методов и мер по предупреждению домашнего насилия в отношении женщин для применения их правоохранительными, государственными органами, а также институтами гражданского общества, разработке более четких критериев выделения преступлений на семейно-бытовой почве из основной массы преступлений.

Ключевые слова: насильственные преступления, домашнее насилие, факторы домашнего насилия, противодействие домашнему насилию в отношении женщин, гендер.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАРСЫ ТҮРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Зауреш Турганбаевна Абдукаримова

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің «Азаматтық құқық және процесс» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, Тараз қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zau-2002@mail.ru

¹ Автор для корреспонденции

Назира Кайыпбекқызы Абдраманова

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университетінің «Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы, құқықтану ғылымдарының магистрі, Тараз қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nazira_abdramanova@mail.ru

Макпал Бахытжановна Кайназарова

М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университетінің «Конституциялық және әкімшілік құқық» кафедрасының аға оқытушысы, құқықтану ғылымдарының магистрі. Тараз қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: makpal.k.b@mail.ru

Аннотация. Бұл мақала Қазақстандағы әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықты нормативтік және статистикалық талдауына негізделген. Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелерін шешуде мемлекет алдында тұратын факторлар мен кедергілерге ерекше назар аударылады. Бүгінгі шындыққа сүйенсек әйелдерге қатысты әртүрлі факторларға байланысты әртүрлі зорлық-зомбылық түрлері қолданылады. Сонымен қатар, соңғы жылдардағы зерттеулер әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық себептеріне бірыңғай көзқарастың жоқтығын көрсетеді. Әйелдерді тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қылмыстық-құқықтық қорғау билік органдарына байланысты және үш міндетті шешу арқылы құрылады: әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жазаны күшейту; мамандандырылған полиция бөлімшелерін нығайту; жәбірленушілермен жұмысты ұйымдастыру тәсілдерін қайта қарау. Зерттеу ұлттық, аймақтық және жаһандық деңгейдегі әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы қолданыстағы әзірлемелерге, фактілер туралы хабардар болуға және тәжірибеге негізделген.

Соңғы онжылдық нәтижелер Қазақстан Республикасының отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл мәселелеріне ерекше назар аударатындығын көрсетеді. Елімізде әйелдерді тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғау мәселесінде әртүрлі тәсілдерді қолдана отырып, осы процеске қатысатын азаматтық қоғамның, ҮЕҰ мен азаматтық белсенділердің, оның ішінде қоғаммен ақпарат беру мен диалогтың күшті қатысуы байқалады. Алайда, Қазақстан Республикасында әйелдерді тұрмыстық зорлық-зомбылық көріністерінен қорғаудың қолданыстағы әдістемелерін талдау арқылы әйелдерге қатысты құқық қорғау, мемлекеттік органдар, сондай-ақ азаматтық қоғам институттары қолдана алатын тұрмыстық зорлық-зомбылықтың неғұрлым жетілдірілген нысандарын, әдістері мен алдын алу шараларын әзірлеу, қылмыстардың негізгі бөлігінен отбасылық-тұрмыстық негіздегі қылмыстарды бөлудің неғұрлым айқын өлшемдерін әзірлеу қажеттігін көрсетті.

Түйін сөздер: зорлық-зомбылық қылмыстары, тұрмыстық зорлық-зомбылық, тұрмыстық зорлық-зомбылық факторлары, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы тұру, гендер.

CRIMINOLOGICAL DESCRIPTION OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN OF KAZAKHSTAN

Abdukarimova Zauresh Turganbayevna

Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of Civil Law and Process, M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Republic of Kazakhstan; e-mail: zau-2002@mail.ru

Abdramanova Nazira Kaiypbekkyzy

Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law and Procedure, M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Republic of Kazakhstan; e-mail: Nazira_abdramanova@mail.ru

Kainazarova Makpal Bakhytzhonovna

Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Constitutional and Administrative Law, M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Republic of Kazakhstan; e-mail: makpal.k.b@mail.ru

Abstract. *This article is based on a normative and statistical analysis of domestic violence against women in Kazakhstan. Special attention is paid to the factors and obstacles faced by the State in solving the problems of preventing domestic violence against women. Today's reality is that various types of violence are used against women due to various factors. At the same time, recent studies show the lack of a unified approach to the causes of domestic violence against women. The criminal legal protection of women from domestic violence is connected with the authorities and is built through the solution of three tasks: tougher penalties for domestic violence against women; strengthening of specialized police units; revision of approaches to the organization of work with victims. The study is based on existing developments, awareness of facts and experience in the field of countering domestic violence against women at the national, regional and global levels.*

The results show that special attention has been paid to the issues of countering domestic violence in the Republic of Kazakhstan in the last decade. There is a strong presence of civil society, NGOs and civil activists involved in this process in the country, using various approaches to the problem of protecting women from domestic violence, including information and dialogue with the public. However, the analysis of existing methods of protecting women from manifestations of domestic violence in the Republic of Kazakhstan has shown the need to develop more advanced forms, methods and measures to prevent domestic violence against women for their use by law enforcement, government agencies, as well as civil society institutions, to develop clearer criteria for distinguishing crimes on family and domestic grounds from the bulk of crimes.

Key words: *violent crimes, domestic violence, factors of domestic violence, countering domestic violence against women, gender.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_150

Введение

Международные документы связывают насилие в семье с насилием в отношении уязвимых категорий членов семьи. К такому относится насилие в отношении детей, насилие в отношении пожилых людей, насилие в отношении женщин. На это обращает внимание разработанный в 1996 г. ООН Модельный закон, в котором установлено, что «насилие в семье является серьезным преступлением против личности и общества, которое не извинимо и не терпимо»².

Вопросам противодействия семейно-бытовому насилию Республика Казахстан в последнее десятилетие также уделяет особое внимание. Это наблюдается через присоединение Казахстана к международным стандартам защиты прав человека, активных шагов по снижению уровня семейно-бытового насилия, защиты жизни, здоровья и неприкосновенности женщин от проявлений

домашнего насилия. Принята Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года³; специальный закон «О профилактике бытового насилия» 2009 года, в котором «определены правовые, экономические, социальные и организационные основы деятельности государственных органов, органов местного самоуправления, организаций и граждан Республики Казахстан по профилактике бытового насилия»⁴. Осуждается проект Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 гг.⁵. Для понимания современных проблем семьи в структуре НАО «Казахстанский институт общественного развития» создан центр по изучению института семьи, исследования которого помогают оценить положение семьи и места женщин в нем и являются основой для дальнейшего развития. В то же время, анализ преступности в отношении женщин

² Модельное законодательство о насилие в семье [Электронный ресурс]: Рекомендации ООН, принятые Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 1996 г. Режим доступа: свободный. URL: http://gender.cawater-info.net/publications/pdf/mod_in.pdf (Дата обращения: 18.05.2023года)

³ Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 год. [Электронный ресурс]: Утвержден Указом Президента РК от 6 декабря 2016 г. Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384> (Дата обращения: 18.05.2023года)

⁴ Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 г. [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214> (Дата обращения: 18.05.2023года)

⁵ Проект Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 гг. [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/documents/details/433064?lang=r> (Дата обращения: 18.05.2023года)

в период 2018-2022 годов показал рост совершенных в отношении женщин особо тяжких (на 7,6%) и тяжких (в 3,6 раза) преступлений. Наряду с этим, на международном уровне виктимизация женщин в результате преступлений на половой почве и других форм насилия в Казахстане выше среднего. Все сказанное требует своего решения.

Материалы и методология

С целью всестороннего анализа заявленной проблемы в статье использованы общие методы, позволяющие более полно и объективно изучить проблемы предупреждения насилия в отношении женщин. Анализ основных факторов строился на основе данных динамики доходов населения, аналитических материалов Всемирного банка. Статистические данные, используемые в исследовании для анализа криминогенных факторов, были взяты из официальных источников в разрезе регионов Республики Казахстан за 2018-2022 гг., которые позволили рассмотреть развитие домашнего насилия в отношении женщин сквозь призму процессов и явлений, происходящих в обществе. Наряду с этим, был использован метод сравнительно-правового анализа, который позволил изучить криминологическую характеристику семейно-бытового насилия в практике зарубежных стран.

В рамках исследования проведено два интерактивных социологических опроса через платформу Google. В первом опросе участвовало 395 человек, во втором опросе участвовало 29 работников кризисных центров. Полученные результаты позволили сделать определенные выводы о чувствительности населения страны к проблеме домашнего насилия в отношении женщин.

Результаты и обсуждение

При изучении насильственных преступлений как социальной проблемы, важное значение имеет понимание того, что её вызывает. На бытовом уровне и в массовом сознании домашнее насилие в отношении женщин позиционируют с физическим воздействием и причины видят в семейно-бытовой сфере как результат общественных норм, социально одобряющих насилие и доминирование одних членов семьи над другими. Однако, статистика и результаты проведенных опросов говорят о том, что женщина подвергается в семье и другим видам насилия. Поэтому такой узкий подход не совсем верен. Факторы, детерминирующие домашнее насилие в

отношении женщин, исследовались в различных областях знаний. Нами сделан анализ работ Лунеева В.В [1, с. 457]., Антонян Ю.М [2, с. 227]., Рахметова С.М [3, с.130]., Садыкова Р.М., [4, с.87], Иншакова С.М [5, с.40], которые позволили отметить следующие факторы: социально-экономический; архаичные представления о традиционной роли женщины в семье, лежащие в основе дискриминационной практики и предрасположенности в отношении женщин, что женщины должны безоговорочно подчиняться своим мужьям и терпеть определенные трудности (включая насилие); борьба за власть и за доминирующие социальные позиции в семье; насилие как традиционный способ разрешения конфликтов; недостатки системы воспитания (семейного, религиозного, школьного, общественного); социальная дезорганизация, дисгармония; алкогольная зависимость некоторых членов семьи; несвоевременное реагирование специальных органов на семейно-бытовые конфликты; недостатки в сфере профилактики ранее судимых; низкая эффективность позитивного информационного и идеологического воздействия. Кроме указанных, в некоторых исследованиях отмечаются факторы многоженства и ранних браков (так называемые традиционные или религиозные браки).

Анализ мнений ученых о факторах, детерминирующих домашнее насилие в отношении женщин, позволяет утверждать, что объективно невозможно выявить полный их перечень, что нацеливает автора указать лишь наиболее значимые и рассмотреть каждую в отдельности. Считаем такой подход убедительным, и именно такое изложение позволит нам понять основные факторы, детерминирующие насилие в отношении женщин. Разберем их более детально.

Социально-экономический фактор, который неравенство определяет через такие индикаторы как динамика доходов населения, уровень оплаты труда и безработицы, среднедушевые денежные показатели. Среди указанных величин особое место занимает динамика доходов населения. Рассмотрев динамику доходов в течении периода 2018-2022 гг., было обнаружено, что в национальной валюте доход показывает рост. Однако, если эти доходы перевести в доллары США, то мы обнаруживаем, что за пять лет их количество увеличилось всего на 6%. Эмпирический анализ причинно-следственной связи между количеством преступлений и социально-экономическим факторам в Ка-

захстане обнаружил, что «увеличение на 1% уровня расслоения между 20% богатого и бедного населения приводит к увеличению общего числа преступлений на 1.07%; увеличение на 1% реальных доходов населения приводит к снижению количества убийств на 0.20%».[6] Проблема насильственной преступности обостряется с урбанизацией и социальной пропастью между людьми. Каждый «1% роста числа приезжих в город увеличивает общее количество преступлений на 0.66%; каждый 1% роста числа приезжих увеличивает количество преступлений небольшой тяжести на 0.31%». [6,с.34]

Влияние безработицы на насилие в отношении женщин также имеет высокий риск. Об этом говорит множество исследований. Если взять ситуацию в Казахстане, то статистика указывает на то, что этот показатель не меняется в течение последних четырех лет (2018-2021), за исключением 2020 года, когда пандемия изменила все прогнозы, и этот показатель вырос. Анализируя данные безработицы в Казахстане, мы приходим к следующим выводам: уровень безработицы в стране стабильный и варьирует в границах 4.8-5, что является показателем естественной безработицы. В то же время, эмпирический анализ причинно-следственной связи между количеством преступлений и социально-экономическими факторами в Казахстане обнаружил, что «увеличение на 1% уровня безработицы приводит к росту преступлений, связанных с изготовлением наркотиков почти на 3.3%; каждый процент роста коэффициента Джини (рост коэффициента говорит об усилении расслоения) способствует увеличению количества преступлений, связанных с изготовлением наркотиков, на 1.9%» [6,с.34].

Анализ данных о лицах, совершивших преступление, показывает, что чрезмерное употребление алкоголя является одним из факторов совершения преступления в Казахстане. Процент алкоголизации все время растет и влияет на преступность в стране. Если в 2017 году из общего количества преступлений только 5% были совершены в состоянии алкогольного опьянения, то в 2021 году этот показатель уже вырос на 1.5% и составил 6.5%. В состоянии алкогольного опьянения совершается большинство преступлений. Особенно это характерно для преступлений по статьям .99, 106, 107,120,121 УК РК. Таким образом, мы наблюдаем тесную корреляционную зависимость между динамикой бытовых насильственных преступлений

и пьянством. Практически более половины всех раскрываемых бытовых убийств и умышленных причинений тяжкого вреда здоровью совершаются в состоянии алкогольного опьянения.

Ранние браки также являются фактором насилия в отношении женщин. По данным казахстанской статистики 90% ранних браков заканчиваются разводом. Причина здесь в том, что в Казахстане сложный порядок регистрации брака с несовершеннолетней, молодая женщина обычно не имеет жизненного опыта и образования и поэтому сразу становится зависимой от супруга или его родственников.

Наличие второй жены также один из видов брака, который присутствует в Казахстане. Закон РК «О браке (супружестве) и семье» запрещает многоженство. Однако, уголовное законодательство за многоженство не преследует. По нашему мнению, отсутствие государственной регистрации брака лишает женщин имущественных гарантий и компенсаций, что также может стать катализатором насилия в отношении женщин в семье.

Для понимания чувствительности населения к проблеме домашнего насилия в отношении женщин было проведено два интерактивных опроса. Первый опрос был проведен среди граждан страны. Всего в опросе участвовало 395 респондентов. Это физические лица, представленные населением страны в возрасте от 18 до 65 лет. Второй опрос проводился среди работников кризисных центров. Всего было опрошено 29 работников. Каждому респонденту, сотруднику кризисных центров было предложено рекомендовать наиболее эффективные меры по противодействию домашнему насилию. Весь опрос был сосредоточен на анализе трех проблем: анализ существующей политики, барьеры и рекомендации.

Вопрос о том, что респонденты расценивают как насилие, показал, что респонденты данный термин понимают неоднозначно. В целом, большинство респондентов считают насилием психологическое, моральное давление на жертву, которое влияет на траекторию здоровья на протяжении всей жизни. Такой ответ дали 65.7% опрошенных лиц. Любое физическое действие, приведшее к ущербу для здоровья жертвы или к ее смерти отметили 45.2%; любое действие, направленное на подавление воли жертвы указали 36.8%; половые домогательства указали 31.5%; психологические аспекты отметили

27.7%; экономическое насилие указали 7.4% опрошенных лиц.

Представления о том, какие действия в отношении человека можно расценивать как насилие, также существенно различаются. В рамках исследования перед респондентами был поставлен вопрос, кто чаще всего выступает в роли жертвы насилия. Ответы респондентов выглядят следующим образом: 48.7% из числа опрошенных лиц, как основную жертву насилия указали на женщину, следующая категория дети, их отметили 21.8% опрошенных лиц и 4.1% указали на престарелых членов семьи. Полученные данные коррелируют с данными опроса, проведенного в 2019⁶ и в 2020 году⁷. Так же, как и в первом опросе, женщина основной объект насилия, и по уменьшению идут дети и престарелые члены семьи.

Последнее исследование «Казахстанские семьи-2022» также поднимает проблему домашнего насилия в отношении женщин⁸.

Оценка респондентами проблемы насилия в семье подтверждает, нашу гипотезу, что данная проблема актуальная для нашей страны. Наибольшее количество респондентов утвердительно ответили на этот вопрос. 43.1% считают, что насилие в семье существует и вызывает тревогу у общественно-

сти. Однако, почти 30% опрошенных лиц не смогли выразить четкое отношение к проблеме насилия и выбрали вариант «затрудняюсь», «не задумывался над этим», что дает основание полагать, что в Казахстане проблема домашнего насилия в отношении женщин не вошла в публичный дискурс.

В рамках опроса также был поставлен вопрос о причинах насилия в отношении женщин в семье. В качестве значимых детерминант домашнего насилия в отношении женщин респонденты указали на злоупотребление алкоголем 54.6%; плохой семейный опыт в своей семье или результат воспитания 34%; материальные и жилищные проблемы 33.8%; низкий уровень культуры 33,2%; наркомания 32.5%.

Для сравнения мнений граждан и мнений работников кризисных центров, была разработана вторая анкета, при помощи которой опрошены 29 работников кризисных центров и центров оказания помощи жертвам домашнего насилия. В своих ответах на вопросы, работники данных центров по значимости причин насилия в отношении женщин поставили их в следующем порядке: на первое место материальные и жилищные проблемы 86.2%; следующим по значимости идет пьянство 79.3%; плохой семейный

Таблица. Сравнительный анализ оценки респондентами и работниками кризисных центров причин насилия в отношении женщин

Респонденты	%	Работники кризисных центров	%
Пьянство	54.6%	Материальные и жилищные проблемы	86.2%
Плохой семейный опыт в своей семье или результат воспитания	34%	Пьянство	79.3%
Материальные и жилищные проблемы	33.8%	Плохой семейный опыт в своей семье или результат воспитания	69%
Низкий уровень культуры	33.2%	Низкий уровень культуры	44.8
Наркомания	32.5%		
Личная неприязнь	19%	Личная неприязнь	17.2%

⁶ «Казахстанские семьи - 2019». Национальный доклад Алматы 2019. -С 132 [Электронный ресурс]:Режим доступа: свободный. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/fam/documents/details/12691?lang=ru> (Дата обращения: 18.05.2023года).

⁷ «Казахстанские семьи - 2020». Национальный доклад Алматы 2020[Электронный ресурс]:Режим доступа: свободный. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/fam/documents/details/123785?1> (Дата обращения: 18.05.2023года).

⁸ «Казахстанские семьи - 2022». Национальный доклад Алматы 2022[Электронный ресурс]:Режим доступа: свободный. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/fam/documents/details/393813?lang=ru> Дата обращения: 18.05.2023года).

опыт в своей семье или результат воспитания 69%; низкий уровень культуры 44.8%; личная неприязнь 17.2%. Сравнительный анализ двух опросов представлен в таблице.

Заключение

Выявление детерминант влияния разных факторов на разные виды домашнего насилия в отношении женщин оказывается довольно непростой задачей и рассмотренный нами перечень не являются исчерпывающим. Такое положение вещей можно объяснить тем, что макроэкономические детерминанты подвижны и могут оказывать как взаимоослабляющее так и взаимоусиливающее воздействие.

Существование домашнего насилия в отношении женщин обусловлено причинами, характерными как для преступности в целом, так и для домашнего насилия в частности. Обобщенный перечень причин домашнего насилия в отношении женщин повторяет структуру и содержание общих причин насильственной преступности, но, в то же время, имеет свои особенности, поскольку они совершаются между членами семьи.

Изучение детерминантов домашнего насилия показало наличие постоянных величин. К таковым относятся материальные и жилищные проблемы; интенсивная алкоголизация населения и плохой семейный опыт; результат воспитания; виктимное поведение потерпевших, послуживших поводом для домашнего насилия в отношении женщин; несвоевременное выявление общественностью и правоохранительными органами криминогенных ситуаций в семье; оставление потерпевшего в опасной ситуации; отсутствие у граждан активной позиции по пресечению насилия в отношении женщин. Для Казахстана, важное место занимают традиционные представления о роли и месте женщин в семье, существующая экономическая зависимость женщины от мужа.

Домашнее насилие в отношении женщин является высоко латентным преступлением. Для Казахстана характерна естественная латентность, когда органам, регистрирующим преступления, не известно о них. Такая ситуация связана с тем, что потерпевшие не информируют о нарушении своих прав в соответствующие органы. Это подтверждается данными проведенных нами опросов как граждан страны, так и работников кризисных центров и центров оказания помощи жертвам домашнего насилия. Из общего количества опрошенных, 25.3 % респондентов

ответили, что не обратятся в правоохранительные органы в случаях домашнего насилия; 7.2% не верят в эффективность такого обращения; 3% боятся за последствия такого обращения; 6.3% не уверены в необходимости такого обращения.

В структуре бытовых преступлений наибольший удельный вес занимают преступления, связанные с физическим насилием, следующим выступают преступления сексуального и психологического характера и небольшой процент занимают преступления, относящиеся к экономическому насилию (от общего количества бытовых преступлений занимает всего 0.28%). В то же время, анализ составов преступлений показал низкую эффективность декриминализации ответственности за умышленное причинение легкого вреда здоровью и побоев, поскольку не способствовал высокой выявляемости данных составов правонарушений в рамках административной ответственности. Исходя из этого, следует предусмотреть уголовную ответственность за домашнее насилие в отношении женщин.

Таким образом, криминологическая характеристика домашнего насилия в отношении женщин позволяет утверждать, что существующая система нуждается в реформах, которые должны коснуться не только жертвы преступления, но и лиц, совершившего его. В настоящее время система защиты женщин и детей от насилия реализуется в основном в сфере административного права. При этом полиция, в рамках возложенных полномочий, принимает меры реагирования только на последствия противоправных действий. Защитное предписание как мера защиты женщин от семейных дебоширов также не оказала сдерживающего эффекта.

Среди конкретных действий следует создать систему неприятия обществом домашнего насилия. Необходимо принять комплекс мер, направленных на ужесточение ответственности за домашнее насилие предусматривая уголовную ответственность за умышленное причинение легкого вреда здоровью и побоев. Наряду с этим, необходимо перейти от заявительного на выявительный характер регистрации бытовых правонарушений, вести коррекционную работу не только с жертвами преступлений, но и с домашними дебоширами, на что указали и опрошенные лица. Только такой подход может изменить существующее положение вещей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лунеев В.В. Криминология: учебник для академического бакалавриата. - М.: Юрайт, 2019. – 689 с.
2. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции. - М.: Логос, 2004.–447 с.
3. Рахметов С.М. Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан по противодействию семейно-бытовому насилию // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. - №5 (63). - 2020. - С. 127-134.
4. Садыков Н.Л., Большакова Н.Л. Причины насилия над женщинами в семье // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2022, - Vol. 7-2 (70), pp.85-88.
5. Иншаков С.М. Криминология. Учебник.- М.: Юриспруденция, 2002.–351 с.
6. Айгазин Ж.Ж., Кумарбеков Д.Е., Бекишев Р.А., Есетов Е.Б., Шакер М.С. Преступление и наказание: эмпирический анализ по данным Казахстана // Центр исследований прикладной экономики (AERC-WP). Серия «Экономические исследования». – 2019. -№3.- С. 33-34.

REFERENCES

1. Luneev V.V. Kriminologija: uchebnik dlja akademicheskogo bakalavriata. - M.: Jurajt, 2019. – 689 s.
2. Antonjan Ju.M. Kriminologija. Izbrannye lekcii. - M.: Logos, 2004.–447 s.
3. Rahmetov S.M. Problemy sovershenstvovanija zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan po protivodejstviju semejno-bytovomu nasiliju // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. - №5 (63). - 2020. - S. 127-134.
4. Sadykov N.L., Bol'shakova N.L. Prichiny nasilija nad zhenshhinami v sem'e // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2022, - Vol. 7-2 (70), rr.85-88.
5. Inshakov S.M. Kriminologija:Uchebnik.- M.: Jurisprudencija, 2002.–351 s.
6. Ajgazin Zh.Zh., Kumarbekov D.E., Bekishev R.A., Esetov E.B., Shaker M.S. Prestuplenie i nakazanie: jempiricheskij analiz po dannym Kazahstana // Centr issledovanij prikladnoj jekonomiki (AERC-WP). Serija «Jekonomicheskie issledovanija». – 2019. - №3.- S. 33-34.



ҚОҒАМДЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ПЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІПТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІ ІСКЕ АСЫРУ РЕТІНДЕ «ҚАУІПСІЗ ҚАЛА» ЖҮЙЕСІН ЕНГІЗУ

Багдат Глектесовна Ауешова

*Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
«Құқықтану» кафедрасының меңгерушісі заң ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы, Ақтау қ.,
e-mail: baueshova@mail.ru*

Аннотация. Бұл мақаланың өзектілігі «Қауіпсіз қала» жүйесін құру тұжырымдамасына талдау жүргізу арқылы қалада қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған билік органдарының қызметінің тиімді тетіктері мен бағыттарын анықтаудан туындайды.

Қазақстанның қоғамдық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесінің құқықтық және ақпараттық-құқықтық аспектілерін зерттеудің өзектілігі болып табылады.

Мақаланың зерттеу әдістемесі жүйелі талдауға, бағдарламаның артықшылықтары мен кемшіліктерін жан-жақты анықтауға мүмкіндік беретін «Қауіпсіз қала» аппараттық-бағдарламалық кешенінің SWOT-талдауын қолдануға негізделген.

Мақалада қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің теориялық-құқықтық аспектілері айқындалады. «Қоғамдық тәртіп» және «қоғамдық қауіпсіздік» ұғымдарының анықтамасына заңгерлердің көзқарастары талданады. «Қауіпсіз қала» автоматтандырылған-талдамалы жүйесін енгізу тәжірибесіне ерекше көңіл бөлінеді.

Аталған мақалада ірі қалаларда қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді. «Қауіпсіз қала» жүйесін енгізу серпінінің халық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тиімділігін арттыруға әсері талданады.

Мақалада қоғамдық тәртіпті қорғау саласында ішкі істер органдары қызметтерін ұйымдастыру кезінде «Қауіпсіз қала» жүйесін қолданудың жаңа әдістемесі анықталған. Оңтайлы әдістерді пайдалану негізінде Қазақстанның қоғамдық қауіпсіздігінің жаңа тұжырымдамасын жетілдіру үшін ұсыныстар жасалған, сонымен қатар «Қауіпсіз қала» жүйесінің сапасын және қолдану тиімділігін жақсарту бойынша ұсыныстар әзірленген.

«Қауіпсіз қала» автоматтандырылған ақпараттық-талдамалы жүйесінің сапасы мен қолдану тиімділігін зерттеу жүргізілген. Мәселенің оң шешімі үшін «Қауіпсіз қала» автоматтандырылған ақпараттық-талдамалы жүйесін қолдану, енгізу бойынша батыс елдерінің оң тәжірибесі талданады.

«Қауіпсіз қала» автоматтандырылған ақпараттық-талдамалы жүйесін дамыту және енгізу бойынша мақсаттық бағдарламаны қаржыландыруды қамтамасыз етудің жүйесі қарастырылған. Ірі қалаларда қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тиімділігін арттыру мәселесін қазақстандық және шетелдік зерттеушілер тарапынан әр түрлі көзқараста зерттелген.

Түйін сөздер: қауіпсіз қала, қоғамдық қауіпсіздік, басқарушылық тетік, қоғамдық тәртіп, қоғамдық қауіпсіздік, құқықтық мемлекет, құқық қорғау органдары, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, ақпараттық қамтамасыз ету, қауіпсіздік.

ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМЫ «БЕЗОПАСНЫЙ ГОРОД» КАК РЕАЛИЗАЦИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРАВОПОРЯДКА

Ауешова Багдат Тлектесовна

*Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Заведующий кафедрой «Правоведение», кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор, Республика Казахстан, Актау,
e-mail: baueshova@mail.ru*

Аннотация. Актуальность данной статьи обусловлена анализом концепции создания системы «Безопасный город» и выявлением эффективных механизмов и направлений деятельности органов власти, направленных на обеспечение общественного порядка и общественной безопасности в городе.

Исследование правовых и информационно-правовых аспектов вопроса обеспечения общественной безопасности Казахстана является актуальным.

Методология исследования статьи основана на использовании SWOT-анализа программно-аппаратного комплекса «Безопасный город», что позволяет провести системный анализ, всесторонне выявить преимущества и недостатки.

В статье определены теоретико-правовые аспекты обеспечения общественного порядка и общественной безопасности. Анализируются взгляды юристов на определение понятий «общественный порядок» и «общественная безопасность». Особое внимание уделено опыту внедрения автоматизированной аналитической системы «Безопасный город».

В данной статье особое внимание уделено вопросам обеспечения общественного порядка и общественной безопасности в крупных городах. Анализируется влияние импульса внедрения системы «Безопасный город» на повышение эффективности общественной безопасности.

В статье определена методика использования системы «Безопасный город» при организации службы органов внутренних дел в сфере охраны общественного порядка. На основе использования оптимальных методов даны рекомендации по совершенствованию новой концепции общественной безопасности в Казахстане, а также рекомендации по повышению качества и эффективности системы «Безопасный город».

Проведено исследование качества и эффективности использования автоматизированной информационно-аналитической системы «Безопасный город». Для положительного решения проблемы анализируется положительный опыт западных стран по использованию и внедрению автоматизированной информационно-аналитической системы «Безопасный город».

Рассмотрена система обеспечения целевой программы по разработке и внедрению автоматизированной информационно-аналитической системы «Безопасный город». Проблема повышения эффективности общественной безопасности в крупных городах исследовалась казахстанскими и зарубежными исследователями с разных сторон.

Ключевые слова: безопасный город, общественная безопасность, механизм управления, общественный порядок, общественная безопасность, правовое государство, правоохранительные органы, защита прав и свобод человека и гражданина, информационное обеспечение, безопасность.

IMPLEMENTATION OF THE "SAFE CITY" SYSTEM: HOW THE IMPLEMENTATION OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND LAW ORDER

Auyeshova Bagdat Tlektsovna

*Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov, Head
of the Department of Law, Candidate of Law, Associate Professor, Republic of Kazakhstan,
Aktau, e-mail: baueshova@mail.ru*

Abstract. *The relevance of this article is due to the analysis of the concept of creating the "Safe City" system and the identification of effective mechanisms and activities of the authorities aimed at ensuring public order and public safety in the city.*

The study of legal and information-legal aspects of the issue of ensuring public security in Kazakhstan is relevant.

The research methodology of the article is based on the use of a SWOT analysis of the Safe City hardware and software system, which allows for a systematic analysis, comprehensively identifying advantages and disadvantages.

The article defines the theoretical and legal aspects of ensuring public order and public safety. The views of lawyers on the definition of the concepts of "public order" and "public safety" are analyzed. Particular attention is paid to the experience of implementing the automated analytical system "Safe City".

In this article, special attention is paid to the issues of ensuring public order and public safety in large cities. The impact of the impulse to implement the "Safe City" system on improving the efficiency of public safety is analyzed.

The article defines the methodology for using the "Safe City" system in organizing the service of internal affairs bodies in the field of public order protection. Based on the use of best practices, recommendations are given for improving the new concept of public safety in Kazakhstan, as well as recommendations for improving the quality and efficiency of the Safe City system.

A study of the quality and efficiency of the use of the automated information and analytical system "Safe City" was carried out. For a positive solution to the problem, the positive experience of Western countries in the use and implementation of the automated information and analytical system "Safe City" is analyzed.

The system for providing the target program for the development and implementation of the automated information and analytical system "Safe City" is considered. The problem of increasing the efficiency of public security in large cities was studied by Kazakh and foreign researchers from different angles.

Keywords: *safe city, public safety, management mechanism, public order, public safety, rule of law, law enforcement agencies, protection of human and civil rights and freedoms, information support, security.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_158

Кіріспе

Құқықтық тәртіптің әлсіреуімен, өзге теріс әлеуметтік процесстердің туындауымен сипатталатын қазіргі қоғамдық өмірдің тұрақсыздығы жағдайында қоғамдық (әлеуметтік) тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері мемлекеттік билік органдарының, ғалымдардың, сонымен қатар құқық қорғау қызметін жүзеге асыратын тәжірибешіл қызметкерлердің назарындағы басым нысан қатарына кірді.

«Қауіпсіз қала» жүйесін енгізу халық қауіпсіздігінің деңгейін арттыруға, азаматтардың лайықты өмірін және еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдай жасауға, қылмыстық қол сұғушылықтардан материалдық ысыраптарды азайтуға, азаматтарды билік органдарымен, құқық қорғау органдарымен қоғамға қарсы құбылыстарға қарсы іс-қимыл көрсету мәселелерін шешуде құрылымды өзара әрекеттесуге белсендендіруге мүмкіндік беретін технология болып табылады.

Әдістер мен материалдар

Мақаланы зерттеу аясында диалектикалық танымның жалпы ғылыми әдісі пайдаланылады. Қоғамдық қауіпсіздікті жіктеу және электрондық үкіметті пайдалану және қолдану әдістерін салыстыру сонымен қатар халық қауіпсіздігінің деңгейін арттыратын, азаматтардың лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайларды жасайтын аппараттық-бағдарламалық кешенді қолдану жүйесінде салыстырмалы құқықтану әдісі қолданылады. Мақалада барлық зерттеулер мен талдаулар құқық саласындағы зерттеудің қазіргі заманғы әдістерін пайдалана отырып жүзеге асырылған.

Нәтижелер мен талқылаулар

Бүгінгі таңда Қазақстанда қауіпсіздіктің әртүрлі түрлері, соның ішінде қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ерекше өзектілікке ие болады.

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев "Сындралы қоғамдық диалог – Қазақстан-

ның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі" атты Қазақстан халқына Жолдауындағы жолдаудың үшінші міндеті "Азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету" екенін атап өтті [1].

Қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде мемлекет пен қоғамның тек құқықтық қана емес, сонымен қатар ұйымдастырушылық, материалдық, кадрлық және басқа да құралдары мен мүмкіндіктері қолданылады, бұл тұтастай алғанда мәселенің тұжырымдамалық көрінісін анықтайды және қоғамдық қауіпсіздікті құқықтық және ақпараттық қамтамасыз ету механизмін біртұтас теориялық практикалық негіздеуге бағытталған танымның жалпы ғылыми әдістерін қолдану мүмкіндігін көрсетеді.

Қоғамдық қауіпсіздікті, құқықтық тәртіпті және қоғам қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралардың өзектілігі, атап айтқанда, тұтас халық мекендейтін ортада (тұрғын, қоғамдық және әкімшілік ғимараттар, өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы өндірісінің объектілері, көлік, байланыс, радиохабар тарату, теледидар, коммуналдық шаруашылықтың техникалық құрылыстары мен жүйелері (су, газ, жылу, электрмен жабдықтау және т.б.), табиғи ресурстар және т. б.) әртүрлі қауіп-қатерлердің болуына байланысты. Алайда, қоғамдық қауіпсіздікті сауатты қамтамасыз ету әрқашан ғылыми негізделген және іс жүзінде бекітілген болуы керек. Қазіргі заманғы құқықтық реттеу үшін қоғамдық қауіпсіздіктің практикалық негіздерін әзірлеу қажеттігі пісіп-жетілді деуге болады.

Қоғамдық қауіпсіздік деп басқа адамдардың өмірі мен денсаулығын сақтау, ғимараттардың, құрылыстардың бұзылуына немесе зақымдануына, не болмаса лауазымды тұлғалардың немесе азаматтардың айналадағы адамдар үшін жоғары қауіп бар қызмет әрекетінің нәтижесінде туындауы мүмкін салдардың басталуына жол бермеу мақсатында мемлекет тарапынан белгіленген арнайы ұйымдастырушылық-техникалық ережелерді қатаң сақтау және орындауға негізделген қатынастар жүйесі аталады. В.И.Дальдың түсіндірме сөздігінде тәртіп дегеніміз – істің кезекті, ретті орындалуын, заттардың белгілі бір орналасуын сақтау, дұрыс құру [2]. Қауіпсіздік деп қауіптің жоқтығы, сақталғандық, сенімділік аталады [3].

Құқықтық мемлекетте қоғамдық тәртіптің барлық элементтері өзара әрекеттеседі және оның қорғауында болады. Алайда тек құқықтық тәртіп қана арнайы мемлекет-

тік-құқықтық шаралармен қорғалады [4].

Қоғамдық тәртіптің жалпы заңгерлік анықтамасын И. В. Деминің ұсынған: «Қоғамдық тәртіп – бұл азаматтардың құқық нормаларында және заңгерлік сипаттағы емес өзге нормаларда белгіленген тілдесу саласындағы мінез-құлық ережелерін саналы және ерікті түрде сақтауы барысында қалыптасатын, дамыған қоғам жағдайында адамдардың ұйымдасқан және тұрақты біріккен өмірін қамтамасыз ететін ерікті қоғамдық қатынастардың тәртібі» [5, 5-6 б.].

Бұл зерттеулер демократия мен жариялылықтың кеңеюімен, заңдылықты нығайту қажеттілігімен қатар жүретін, елде орын алып жатқан және белгісіз уақытқа созылып кеткен әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жағдайында қалалардың, кенттердің және басқа мекендердің көшелері мен басқа да қоғамдық орындарында қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету ерекше өзектілікке ие.

"Қауіпсіз қала" жобасының тұжырымдамасы мемлекеттік басқарудың стратегиялық бағдарламаларының бірі болып табылады және Қазақстан қалаларының болашағын стратегиялық жоспарлаудың негізі бола алады. Сондықтан болашақ дамуды түзету және модельдеу мақсатында осы бағдарламаны іске асырудың оң және теріс әсерлерін ескеру өте маңызды. Сондықтан, "Қауіпсіз қала" - бұл болашақтың қалаларының бірыңғай ақпараттық-ресурстық кеңістігінің кешенді құрамдас бөлігі ретінде қалаларды тұрақты және орнықты дамытудың негізі болып табылады.

Қауіпсіз қала-бұл төтенше жағдайдың сипатын қысқа мерзім ішінде анықтауға және оның алдын алуға немесе оның салдарын жою бойынша барынша тиімді шешімдер қабылдауға қабілетті аппараттық-бағдарламалық кешен деуге болады. Қазіргі таңда урбанизацияның дамуымен қала қоғам өмірін сақтау үшін әртүрлі функцияларды орындайтын көп деңгейлі сипаты бар күрделі құрылымға айналды. Қала тұрғындарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қаланың ішкі жүйелерін және олардың "әлсіз жерлерін" бақылау, елді мекендегі іс-шаралар туралы барлық қажетті ақпаратпен жұмыс істеу, құқық қорғау органдарына көшелердегі құқықтық тәртіптің жай-күйін тәулік бойы бақылау үшін қажетті жабдықты ұсыну мақсатында жоғарыда аталған функцияларды толық қуатында орындауға қабілетті өз иерархиясымен бірыңғай жүйе құру қажет. Әр түрлі көздерден алынған деректерді біріктіріп, жинақтай алатын, оларды

құрылымның позицияларға дұрыс бөле алатын, сондай-ақ төтенше жағдайда туындайтын міндеттерді тез орындай алатын жүйе құру қажет. Дәл осы "Қауіпсіз қала" кешенін іске асыру дегенді білдіреді.

Қоғамдық қауіпсіздіктің теориялық және құқықтық мәселелерін зерттеудің ерекше өзектілігі "қазіргі ғылымда қоғамдық қауіпсіздіктің жеткілікті дамыған теориясы мен әдіснамасы болмаған жағдайда қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің оңтайлы негізделген моделін қарқынды іздеумен" ерекшеленеді. Қазақстанның қоғамдық қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемасының ғылыми әзірленуінің қазіргі деңгейі теориялық-әдіснамалық және құқықтық ақпаратты ашатын жүйелі тәсіл талаптарына толық көлемде жауап бермейді.

Қазіргі таңда жалпы жүйелік ұғымдардың арасында «қауіпсіздік» және «ұлттық қауіпсіздік» ұғымдары ерекше мәнге ие, бұл геосаяси, әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық құбылыстар мен процесстердің объективті түрде күрделенуімен және өспелі серпініне, қоғамның ақпараттандырылуына, әлемдік шаруашылық байланыстар мен қаржылық қатынастардың жаһандануына байланысты. Аталған процесстердің нәтижесінде қоғам мен мемлекеттің тіршілігіне қауіп төндіретін, бар тәуекелдер мен қауіптердің және олардың жаңа түрлерінің пайда болуы¹.

Қазіргі уақытта әрбір жеке мемлекеттің өзінің ұлттық қоғамдық мүдделерін және аймақтық біртұтастығын қорғауға талпынысы ұлттық егемендік қағидаларын жоққа шығармайтын түрлі ұлттан жоғары құрылымдардың қызмет әрекетін жаһандандыру процесстерінің дамуы жағдайында жүзеге асырылады. Осыған байланысты мемлекетті және оның азаматтарын қорғау, сыртқы ортаның жоғары турбуленттілігі жағдайында қоғамдық өмірдің барлық тұстарының тұрақты әрі қауіпсіз дамуының заманауи мәселелері жаңа маңынаға ие болып, шешілу жолдарының жетілдірілуін талап етеді және «ұлттық қауіпсіздік» категориясының сапалық мазмұнын тек құқықтық бағыт тұрғысынан емес, сонымен қатар экономикалық ғылым тұрғысынан кешенді зерттелуін қажет етеді.

Қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті сақтау саласындағы қатынастар азаматтардың күнделікті өмірімен, еңбек және

қоғамдық-саяси қызметімен, олардың құқықтарымен, бостандықтары мен заңды мүдделерімен неғұрлым тығыз байланысты. Сондықтан қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті сақтау мәселелері ішкі істер органдарының, сонымен қатар соңғы уақытта тізімі елеулі түрде кеңейген қоғамдық тәртіп және қауіпсіздік нысандарын анықтауға назар аударған заңгер-ғалымдардың жоғары қызығушылығын тудырады, бұл азаматтар, қоғам мен мемлекет үшін әлеуетті сыртқы және ішкі қауіптердің артуын білдіреді.

Жақын арадағы жылдарда ірі қалалардың дамуы келешегінде қоғамдық-саяси өмірдегі белсенділіктің артуы, түрлі қалалық, мемлекеттік және халықаралық іс-шараларды жүргізу, шетелдік қонақтар санын арттыру мемлекетіміздің сыртқы аренада белгілі орын алғанының белгісі болады. Осындай жағдайда ірі қалаларда қылмыстық мәні бар қайшылықтардың алуан түрлілігі сол қайшылықтарды анықтаудың және шешудің түрлі құралдарына жүгіну, құқық бұзушылықтардың және төтенше жағдайлардың алдын алу нысандары мен әдістерінің неғұрлым кең жиынтығын пайдалану қажеттілігін көрсетеді. Ірі қалаларда көптеген мәдени құндылықтардың шоғырлануы, бос уақытты өткізу түрлерін таңдаудың кең мүмкіндіктері, қызмет ету таптауындарының өзгеруі сол қалалардың маңайынан және алыс және жақын шетелден қонақтардың тұрақты өспелі ағынын тудырады. Бұл жағдайлар жергілікті өзін-өзі басқару органдарының және құқық қорғау органдарының алдына келушілердің жат мінез-құлқысының мәселесімен, сондай-ақ оларға деген төзімділік көрсету мәселесімен бетпе-бет келуіне себепші болады.

Аталған мән-жайлар халықтың белгілі бір бөлігінің әкімшілік тұру мекен жайының және құқықтық тәртіп бұзушылықтарын жасау орындарының сәйкес келмеуі сияқты қиындықтарды тудырады, бұл олардың уақтылы анықталуын қиындатады, есепке алу және олардың алдын алу, құқық бұзушылардың «көші-қоны», қалаларда қылмыстық байланыстардың пайда болуына әкеп соқтырады. Ірі қалаларда басқа жерлермен салыстырғанда қоғамдық қауіпсіздік пен оперативтік жағдай суретін түбегейлі өзгертетін әлеуметтік сипаттағы жаңа құбылыстар, жаңа экономикалық қатынастар жиірек туындап, қалыптасатындықтан, қоғамдық

¹ «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz> (Жүгіну күні: 20.03.2023.)

тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелеріне баса назар аударылу керек.

«Қауіпсіз қала» мәселесін зерттеу барысында түрлі елдерде шамамен 2000-шы жылдардың басында енгізіле бастады. Оның пайда болуы орынды болды және уақыт талабына сай болды – мегаполистердің дамуы, жаппай және әртекті көші-қон, барған сайын дискретті және қиын бақыланатын қалалық инфрақұрылымның күрделенуінен туындайды. Әлемдік тәжірибесін зерттеу барысында бейне камералар Еуропа мен Американың барлық жерлік ірі қалаларының көшелерінде орнатылған, оларды құқық қорғау органдары тәртіпті сақтау және қылмысты ашу үшін пайдаланады. Бүгінгі таңда Ұлыбритания бұл салада көшбасшы болып табылады, ол әлемде алғашқылардың бірі болып азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін бейнебақылауды қолданды және өзінің құқық қорғау органдарының тиімді жұмысы үшін соңғы техникалық құралдарды енгізген. Бейнебақылау жүйелерін енгізу өзін қауіпсіз сезінгісі келетін қала тұрғындарының кең қолдауына ие болды.

Қорытынды

Көріп отырғанымыздай, жүйені енгізу тұжырымдаманың негізінде қабылданған шексіз шешім болып табылады. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, әдетте «Қауіпсіз қала» тапсырыс берушінің қаржылық мүмкіндіктеріне қарай ішінара енгізілуі мүмкін. Мәселен, егер қалада қорғалуы мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын көлік магистральдары сияқты қалалық маңызы бар нысандар болса, «Қауіпсіз қала» жоғары ықтималдықпен жол қозғалысының қауіпсіздігін бақылау үшін жобаланатын болады.

Егер қала әкімшіліктерінің мүмкіндіктері туралы айтатын болсақ, олардың мүдделерінің саласы жиі жағдайда нысандарды басқарудан тұрады. Бұл дегеніміз вандализмді, кіреберістер есіктері бұзуды ескерту, аула сыпырушылар мен жұмысшылардың жұмыс кестесі мен сапасын, ұй маңындағы аймақтың күйін бақылау.

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қытайдағы жеке деректерді цифрлау әдісін жоғары бағалап, Қазақстан Пекин тәжірибесін қолдануы тиіс деген еді. Тоқаевтың бұл сөзі Қазақстанда қытайлықтарға

қарсы күшейген көңіл-күй жағдайында және АҚШ-ның бейнебақылау және цифрлық технологиялар жүйелерін шығару бойынша қытайлық компанияларға қарсы санкциялары жасалған кезде айтылған еді².

Алайда Қазақстан аймағында құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету және құқық бұзушылықтардың алдын алу сегментін енгізу және дамыту қарқындары (бейнебақылау және төтенше байланыс жүйелері) төмендеуде. Қазіргі таңда «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының аясында қауіпсіздік саласындағы келесі басты жобалар жүзеге асырылуда³:

- Қазақстан Республикасының шағын қалаларын шұғыл басқару орталықтары;
- «Сергек» бейнетіркеуіштер жүйесі.

Бұл жобалар аймақ тұрғындары үшін баяншы қауіпсіздік пен жайлылықтың қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазіргі таңда жабдықтардың сәйкесіздігі, теріс ұйымдастырушылық шешімдер мен жобалаудағы қателіктер сияқты техникалық сипаттағы мәселелер өзекті болып отыр. Камералардың төмен тұнықтылығының салдарынан ахуал элементтерін егжей-тегжейлі қарау, адам бейнесін тану және көлік құралдарының мемлекеттік тіркеу белгілерін сәйкестендіру мүмкіндігі жоққа шығарылады.

Нұр-Сұлтан қаласын дамыту бойынша жиында Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев қаланы цифрлау бойынша жұмысты сынға алды. Тоқаевтың айтуынша, қала көшелерінде орналастырылған «Сергек» камералары тек жүргізушілерден айыппұл жинауға ғана бағытталған.

Сондықтан да «Қауіпсіз қала» және «Қауіпсіз аула», «Қауіпсіз аймақ», «Қауіпсіз туризм» сияқты маңызды әрі қажетті жобалар біздің қоғамға өзекті болып отыр.

Бейнебақылау жүйелерін енгізу өзектілігі туралы айтатын болсақ, жаңалықтарда жиі білім беру және мектепке дейінгі мекемелерінің аймағында оқушылардың және мектеп жасына дейінгі балалардың қауіпсіздігіне байланысты түрлі оқиғалар көрсетілуде. Негізінен мұндай жағдайлар бірнеше себеппен туындайды: нысанда толықтай бейнебақылаудың жоқтығы, не болмаса бейнебақылаудың нашар сапасы, яғни төмен тұнықтылығы немесе «соқыр аймақтардың» болуы; сол бейнекамералардың мәліметтеріне мониторинг жасалмауы. Алайда бейнебақылау нарығы белсенді түрде дамып,

² Нужны ли Казахстану камеры Hikvision? // <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan> (Жүгіну күні: 20.03.2023.)

³ «Ақпаратты Қазақстан – 2020» Мемлекеттік бағдарламасы. // https://egov.kz/cms/kk/articles/gp_inf_kaz (Жүгіну күні: 20.03.2023.)

бүгінгі күні мемлекеттік мекемелердің барлық түрлері үшін экономикалық және техникалық тұрғыда қолжетімді болып отыр.

Сонымен, бүгінгі күні кешенді жобалар өте сирек енгізіледі деп айтуға болады. «Қауіпсіз қаланың» әрбір орнатылымы тапсырыс беруші қалайтын нақты мақсатқа, қорғау мен бақылауды бірінші кезекте қажет ететін қала ортасының белгілі бір саласына, сонымен қатар, жүйе орнатылатын субъектінің мүмкіндіктері мен өлшемдеріне байланысты болады. Бұндай беталыс тек тереңдей бастайды деп ойлаймыз, және бұның өз жақсы тұстары бар: бұндай «тіктік» жүйе-

енің жоғары айқындылығын және тиімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, сонымен қатар түрлі теріс пайдалануларға жол бермейді.

Осылайша, «Қауіпсіз қала» бұл халықтың қауіпсіздік деңгейін арттыруға, азаматтардың лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдай жасауға, қылмыстық қол сұғушылықтардан болатын материалдық шығындарды азайтуға, азаматтарды сындарлы іс-әрекетке белсендіруге мүмкіндік беретін технология.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Президентінің «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстандағы тұрақтылық пен өркендеудің негізі» атты Мемлекет басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі" жолдауы// <https://www.akorda.kz/> (Жүгіну күні: 20.03.2023.)

2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 1. –Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2009. - 573 с.

3. Лазарев В.В., Попов Л.Л., Розин Л.М. Правовые основы обеспечения общественного порядка. Учебное пособие. - М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 2007. – 75с.

4. Колонтаевский Ф.Е. Организация и совершенствование деятельности милиции общественной безопасности: учебное пособие / Акад. МВД России. - М., 1995. - 74 с.

5. Демин И.В. Общественная безопасность: теоретико-методологические аспекты // Юридический мир. - 2007. - № 6. - С.5-7.

REFERENCES

1. Message of the President of the Republic of Kazakhstan "Constructive public dialogue - the basis of stability and prosperity in Kazakhstan" dated September 2, 2019// <https://www.akorda.kz/> (20.03.2023.)

2. Dal V. I. Explanatory dictionary of the living Great Russian language: in 4 volumes. T. 1. - Moscow: OLMA Media Group, 2009. - 573 p.

3. Lazarev V.V., Popov L.L., Rozin L.M. Legal basis for ensuring public order. Tutorial. - M., Publishing house Acad. Ministry of Internal Affairs of the USSR, 2007. – 75 s.

4. Kolontaevsky F.E. Organization and improvement of the activities of the public security police: textbook / Acad. Ministry of Internal Affairs of Russia. - M., 1995. - 74 s.

5. Demin I.V. Public safety: theoretical and methodological aspects // Legal world. - 2007. - No. 6.- P.5-7.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЦЕЛЕВЫХ ГРУПП НА МЕЖДУНАРОДНОМ И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОМ УРОВНЯХ В СФЕРЕ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОСТУПА К ОБРАЗОВАНИЮ

Абайдельдинов Ербол Мусинович

Профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, главный научный сотрудник отдела международного права и сравнительного правоведения Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, доктор юридических наук, профессор, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: erbolabay@mail.ru

Тлепина Шолпан Валерьевна

Заведующая кафедрой международного права юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, доктор юридических наук, профессор, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: sholpanw@yandex.kz

Куликпаева Мира Жумагазыевна¹

Руководитель отдела международного права и сравнительного правоведения Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, доктор PhD, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: mira16_astana@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются различные трактовки понятия «целевая группа», проанализировано казахстанское законодательство и международно-правовые акты в сфере доступа к образованию, изучена деятельность целевых групп в этой сфере на международном уровне и возможности создания аналогичных аналитических, мониторинговых групп в Республике Казахстан.

Проведено исследование состояния доступа к высшему образованию населения в Республике Казахстан, а также взаимодействие целевых групп на международном и внутригосударственном уровнях в сфере правового обеспечения доступа к образованию. Первый уровень целевой группы представляет собой ряд мониторинговых постоянных целевых групп как на международном, так и на внутригосударственном уровнях по изучению состояния, постоянному мониторингу, профессиональному анализу проблем в сфере образования и науки, в том числе доступности определенных целевых групп к образованию на всех его уровнях – от начального до высшего и послевузовского, а также разработке предложений по совершенствованию законодательства, программ в образовательной сфере. Второй уровень целевых групп представляет собой собственно те категории, слои населения, определенные группы, в отношении которых необходим учет их потребностей и возможностей, разработка оптимальных подходов по обеспечению их доступа к образованию, инклюзивному обучению, и дальнейшей реализации их как специалиста и гражданина. Также в статье проанализирован опыт зарубежных стран на примере Великобритании, США, Сингапура, Китая в части внедрения и развития инклюзивного образования.

На основе проведенного анализа сформулирован ряд предложений по внесению изменений и дополнений в ЗРК «Об образовании» от 27 июля 2007 года, «Об общественных советах» от 2 ноября 2015 года. По мнению авторов, это послужит более эффективному взаимодействию государственных органов и гражданского общества по вопросам обеспечения доступа населения к образованию.

Ключевые слова: целевая группа, лицо с инвалидностью, высшее образование, доступ к образованию, безбарьерность, мониторинг, общественный совет, категория.

¹ Автор для корреспонденции

БІЛІМ БЕРУГЕ ҚОЛ ЖЕТІМДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ САЛАСЫНДАҒЫ МАҚСАТТЫ ТОПТАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ДЕҢГЕЙДЕГІ ӨЗАРА ӘРЕКЕТІ

Ербол Мусинұлы Абайділданов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: erbolabay@mail.ru

Шолпан Валерьевна Тлепина

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті заң факультеті халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sholpanw@yandex.kz

Мира Жұмағазықызы Куликпаева

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің жетекшісі, PhD докторы, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: mira16_astana@mail.ru

Аннотация. Мақалада «мақсатты топ» ұғымы әртүрлі түсіндірілетіні қарастырылған, білімнің қолжетімділігі саласындағы қазақстандық заңнама мен халықаралық құқықтық актілер талданған, осы саладағы мақсатты топтардың халықаралық деңгейдегі қызметі мен Қазақстан Республикасында ұқсас аналитикалық, мониторинг топтар құрылу мүмкіндігі зерттелген. Қазақстан Республикасында халықтың жоғары біліміне қол жеткізу жай-күйіне зерттеу, сондай-ақ білім алуға қол жеткізуді құқықтық қамтамасыз ету саласындағы халықаралық және мемлекетішілік деңгейлердегі нысаналы топтардың өзара іс-қимылы жүргізілді.

Мақсатты топтың бірінші деңгейі – жағдайды зерделеу, тұрақты мониторинг, білім және ғылым саласындағы проблемаларды кәсіби талдау, оның ішінде жекелеген нысаналы топтардың барлық деңгейдегі (бастауыштан жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру) білімге қол жеткізуін, сондай-ақ білім беру саласындағы заңнаманы, бағдарламаларды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге қол жеткізуін кәсіби талдау бойынша халықаралық және ішкі мемлекеттік деңгейлердегі мониторингтік тұрақты мақсатты топтар. Мақсатты топтардың екінші деңгейі – бұл қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескеру, олардың білімге, инклюзивті оқуға қол жеткізуін қамтамасыз етудің оңтайлы тәсілдерін әзірлеу және оларды маман және азамат ретінде одан әрі дамыту қажет нақты санаттар, халықтың топтары, белгілі бір топтар. Сондай-ақ, мақалада инклюзивті білім беруді енгізу және дамыту бөлігінде Ұлыбритания, АҚШ, Сингапур, Қытай мысалында шет елдердің тәжірибесі талданды.

Талдау негізінде Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі «Білім туралы», 2015 жылғы 2 қарашадағы «Қоғамдық кеңестер туралы» Заңдарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы бірқатар ұсыныстар тұжырымдалды. Авторлардың пікірінше, бұл мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам арасындағы халықтың білім алуға қол жеткізуін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзара іс-қимылдың тиімдірек болуына қызмет етеді.

Түйін сөздер: мақсатты топ, мүмкіндігі шектеулі адам, жоғары білім, білімнің қолжетімділігі, кедергі болмауы, мониторинг, қоғамдық кеңес, санат.

INTERACTION OF TARGET GROUPS AT THE INTERNATIONAL AND DOMESTIC LEVEL IN THE FIELD OF LEGAL SUPPORT OF ACCESS TO EDUCATION

Abaideldinov Yerbol Musinovich

Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Chief research fellow of the Department of International Law and Comparative Legal Studies of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, doctor of juridical science, professor, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: erbolabay@mail.ru

Tlepina Sholpan Valeryevna

Head of the Department of International Law of Law Faculty at the L.N. Gumilyov Eurasian National University, doctor of juridical science, professor, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: sholpanw@yandex.kz

Kulikpayeva Mira Zhumagazievna

Head of the Department of International Law and Comparative Legal Studies of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, PhD, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: mira16_astana@mail.ru

Abstract. *In the article various interpretations of the concept of “target group” are considered, Kazakhstani legislation and international legal acts in the field of access to education are analyzed, the activities of target groups in this area at the international level and the possibility of creating similar analytical, monitoring groups in the Republic of Kazakhstan are studied.*

The research of the state of access to higher education of the population in the Republic of Kazakhstan, as well as the interaction of target groups at the international and domestic levels in the field of legal access to education is conducted. The first level of the target group is a number of monitoring permanent target groups both at the international and domestic levels to study the state, constant monitoring, professional analysis of problems in the field of education and science, including the accessibility of certain target groups to education at all its levels - from elementary to higher and postgraduate, as well as the development of proposals for improving legislation, programs in the educational field. The second level of target groups represents those categories, segments of the population, certain groups in respect of which it is necessary to take into account their needs and capabilities, develop optimal approaches to ensure their access to education, inclusive education, and their further implementation as a specialist and citizen. The article also analyzes the experience of foreign countries on the example of the UK, USA, Singapore, China in terms of the establishment and development of inclusive education.

Based on the analysis, list of proposals for amendments and additions to the RK Law “On Education” dated July 27, 2007, “On Public Councils” dated November 2, 2015 are formulated. According to the authors, it will serve to more effective interaction of state bodies and civil society on issues of ensuring public access to education.

Key words: *target group, person with disability, higher education, access to education, barrier-free, monitoring, public council, category.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_165

Введение

По данным Организации Объединенных Наций (ООН) около 10 процентов населения в мире, что составляет цифру около 650 миллионов человек, являются инвалидами. Они представляют собой самую многочисленную группу меньшинств. При этом

показатели защищенности лиц с инвалидностью в развивающихся странах во многом уступают развитым странам Организации экономического сотрудничества (ОЭСР). Но даже в странах, входящих в ОЭСР, студенты-инвалиды в высшей школе представлены недостаточно, хотя их число увеличивается².

² Инвалиды - развитие и права для всех. Фактологический бюллетень по вопросам инвалидов // <https://www.un.org/ru>

Конвенция ООН по правам инвалидов признает, что «инвалидность – это эволюционирующее понятие и что инвалидность является результатом взаимодействия, которое происходит между имеющими нарушения здоровья людьми и отношенческими и средовыми барьерами и которое мешает их полному и эффективному участию в жизни общества наравне с другими».³ При этом в Конвенции упоминается формулировка «инклюзивное образование», но его содержание не раскрывается.

По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) эта цифра возрастает в связи с ростом численности населения, достижениями медицинской науки и процессом старения населения. В соответствии с информацией Министерства труда и социальной защиты населения РК, на март 2023 года в нашей стране проживало 711,8 тыс. человек с особыми потребностями. Из них 420 тыс. человек – трудоспособного возраста (58%), 187,5 тыс. человек – пенсионного возраста (26,3%) и 104,3 тыс. человек – дети до 18 лет (14,6%)⁴. Республика Казахстан со времени обретения суверенитета проводит значительный объем работы, направленной на законодательное обеспечение и защиту прав человека, всех уязвимых категорий населения, в том числе – лиц с инвалидностью. Особое внимание уделяется обеспечению прав детей с инвалидностью, или, как все чаще их называют, «особенных детей», для которых важен не только этап вхождения в социум с самого рождения, но и дальнейшее личностное развитие и реализация природных и приобретенных навыков и компетенций. Период детства и молодости у всех людей связан с основным этапом этого периода жизни – получением образования. Начальное, среднее, высшее и послевузовское образование законодательно доступно каждому гражданину нашей страны, в том числе и лицам с инвалидностью. Для них предоставлены различные льготы, квоты, щадящие условия. И, тем не менее, общая ситуация в нашей стране с обеспечением права инвалидов на создание безбарьерной среды, все еще требует своего организационного и законодательного совершенствования. При-

чем понятие «безбарьерности» включает в себя как устранение физических препятствий в целях создания условий для свободного передвижения в масштабах страны, населенного пункта и конкретного здания (посещение поликлиники, школы, вуза, государственных учреждений и т.д.), так и снятие барьеров (в самом широком социальном аспекте) участие в общественной жизни, в производстве, на выборных и государственных должностях и др. Так, в мае 2023 года на встрече представителей Министерства труда и социальной защиты населения РК с активистами из числа лиц с инвалидностью (ЛСИ) были отмечены как положительные аспекты в этой сфере, связанные в основном с принятием Социального кодекса РК, так и подняты до сих пор в должной степени нерешенные проблемы. Среди них: вопросы прав и возможностей индивидуального помощника, функционирования инватакси, возможности сопровождения на период санаторно-курортного лечения, монетизации социальных услуг, работы Портала социальных услуг (ПСУ)⁵.

Все эти проблемы, выделенные активистами ЛСИ, характерны для многих сфер общественной жизни, и особенно наглядно проявляются применительно к вопросам доступа этой целевой группы наших граждан к инклюзивному образованию на всех его уровнях. Вопросы совершенствования отдельных аспектов законодательного обеспечения и решения на практике доступа к обучению указанной целевой группы и стало предметом исследования настоящей статьи.

Материалы и методы

Материалами для исследования стало отечественное законодательство в сфере образования, нормы международного права, деятельность международной Целевой группы, труды экспертов и ученых по исследуемой тематике и аналитика представителей ЛСИ как наиболее полная и достоверная информация о достижениях и проблемах обеспечения жизни этой целевой группы. В качестве методов исследования применены диалектический метод познания, сравнительно-сопоставительный, эвристический и иные методы научного исследования.

(дата обращения: 15 августа 2023 года)

³ Конвенция о правах инвалидов. Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml (дата обращения: 15 августа 2023 года)

⁴ В Казахстане лицам с инвалидностью повысят пособия // <https://www.zakon.kz/sobytiia/6389269-v-kazakhstane-litsam-s-invalidnostyu-povyssyat-posobiya.html#:~:text=C%201%20июля%202023%20года,человек%20с%20особыми%20потребуетсями> (дата обращения: 15 августа 2023 года)

⁵ В МТСЗН обсудили вопросы, поднимаемые лицами с инвалидностью // <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/549307?lang=ru> (дата обращения: 15 августа 2023 года)

Результаты и обсуждение

В современной науке и практике понятие «целевых групп» имеет общее значение «группа (категория)» людей, объединенных по какому-либо общему признаку – возраст, интересы, уровень обучения и т.д.), и, соответственно, в зависимости от сферы общественных отношений (образование, наука, медицина, экономика, социология и др.), наполняемое дополнительным, конкретизирующим содержанием. Так, Министерство здравоохранения РК определяет целевые группы населения, включая детей дошкольного, школьного возрастов, а также учащихся организаций технического и профессионального, послесреднего и высшего образования, для которых установлены порядок, объем и периодичность проведения профилактических медицинских осмотров⁶. В социологии некоторые ученые выделяют «целевые и нецелевые группы», и отмечают, что «Группа может быть создана как нецелевая, а затем может выработать для себя (или получить извне) цель своей деятельности. И наоборот, целевая группа может со временем утратить эту цель, но, тем не менее, сохраниться как группа» [1]. В образовании, а также и в других сферах, в значении, близком к понятию «целевая группа», нередко применяется термин «категория». Так, пункт 4 статьи 8 ЗРК «Об образовании» выделяет 9 категорий граждан Республики Казахстан, которым оказывается социальная помощь: дети-сироты, дети, оставшиеся без попечения родителей; дети из многодетных семей; дети с ограниченными возможностями в развитии, дети с инвалидностью, лица с инвалидностью и лица с инвалидностью с детства и др.⁷.

Кроме того, этим же законом определено, что законами и решениями Правительства Республики Казахстан могут определяться и «иные категории граждан», т.е. список целевых групп или категорий граждан, которым оказывается социальная помощь при получении образования, не ограничивается только перечнем, указанным в ЗРК «Об образовании». Такая политика нашей страны проводится в соответствии с процессом реализации статьи 1 Конституции о том, что «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и соци-

альным государством...».

В мировой практике термин «целевая группа», касающийся образовательной сферы, применяется не только для разграничения категорий обучающихся, но и для обозначения международных и внутригосударственных структур, содействующих развитию образования, повышению его доступности и качества во всех странах и для всех категорий населения, в том числе уязвимых целевых групп. Среди них можно отметить не только наиболее авторитетное специализированное учреждение Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО), но иные международные организации в данной сфере, например, «Целевую группу по показателям обучения», работающую, как отмечено на ее официальном сайте, в 118 странах мира. Данная Целевая группа создана Институтом статистики ЮНЕСКО и Центром всеобщего образования Брукингского института (один из лучших исследовательских центров мира, расположен в Вашингтоне, США), и ставит перед собой цель улучшить условия обучения для детей и молодежи во всем мире. Целевая группа, по ее заявлению, оказывает поддержку программам «Цели развития тысячелетия», «Образование для всех», Глобальной инициативе «Образование в первую очередь». Эта Целевая группа выдвинула ряд рекомендаций по показателям обучения, среди которых:

смещение фокуса международного диалога по вопросам образования от проблемы доступности к проблеме доступности плюс качество обучения;

при измерении качества обучения значительное внимание должно быть обращено к равенству, уделяя особое внимание проблеме неравенства внутри стран. Для обеспечения равенства возможностей в обучении (определяемых такими факторами, как оснащенность школ, квалификация учителей и т.д.), а также для сокращения неравенства в результатах обучения следует, наряду с данными о ребенке, использовать измерители уровня доступности и качества обучения. Для этого необходимо владение информацией о детях и молодежи, не охваченных школой, и о препятствиях, с которыми они сталкиваются. Также необходимо определить эффективные

⁶ Об утверждении правил, объема и периодичности проведения профилактических медицинских осмотров целевых групп населения, включая детей дошкольного, школьного возрастов, а также учащихся организаций технического и профессионального, послесреднего и высшего образования. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 15 декабря 2020 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021820#z99> (дата обращения: 15 августа 2023 года)

⁷ Об образовании. Закон Республики Казахстан // (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.07.2023 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747&pos=2867;-56#pos=2867;-56 (дата обращения: 15 августа 2023 года)

стратегии для выявления наиболее отстающих в успеваемости детей и др.⁸.

Здесь надо подчеркнуть, что предложенные Целевой группой рекомендации по показателям обучения являются по своей сути универсальными, всеохватывающими, и применимыми в каждой стране мира не только для начального и среднего образования, но и для последующих уровней: послесреднего, высшего и послевузовского.

На наш взгляд, в нашей стране уже создана структура, которая имеет полномочия изучать потребности общества, выявлять соответствующие целевые группы, участвовать в законодательном процессе, и в итоге быть тем «слышащим инструментом», который станет эффективным связующим звеном между государственными органами и населением. Это – общественные советы как консультативно-совещательные, наблюдательные органы, образуемые, в соответствии с ЗРК «Об общественных советах», министерствами, иными органами и субъектами квазигосударственного сектора⁹. Их деятельность, как указано в Преамбуле указанного закона, направлена на «реализацию государственной политики по формированию подотчетного перед населением государства, обеспечение широкого участия некоммерческих организаций, граждан в принятии решений государственными органами всех уровней, а также ... субъектами квазигосударственного сектора».

В соответствии с принятым законом «Об общественных советах», в ноябре 2022 года был сформирован Общественный совет при Министерстве просвещения РК. В его состав вошел 21 человек, среди которых представители частных организаций образования, известные общественные деятели и предприниматели, депутаты, представители неправительственных организаций, IT-сферы, педагоги, директора школ¹⁰. В это же время образован соответствующий Общественный совет при Министерстве науки и высшего образования РК, в состав которой вошли из 17 членов: депутаты Парламента, государственные и общественные деятели, ученые, преподаватели, представители гражданского

общества и СМИ¹¹. Безусловно, столь солидный состав Общественных советов в Министерстве просвещения и Министерстве науки и высшего образования нашей страны позволит решать и задачи, возникающие как при создании целевых групп, как аналитических структур, так и вопросы, касающиеся работы с целевыми группами обучающихся, а также населения, стремящегося к поступлению в образовательные учреждения всех уровней – от дошкольного до послевузовского.

Учитывая отмеченный выше значительный потенциал и уровень полномочий Общественных советов ключевых министерств в сфере образования и науки, в целях активизации деятельности соответствующих аналитических целевых групп, и дальнейшей конкретизации этого направления их деятельности, вносим предложение о дополнении прав и обязанностей общественных советов и их членов, указанных в п/п 7) п. 1 статьи 7 закона возможностью создавать и целевые группы, которые могли бы осуществлять соответствующие аналитические исследования по конкретным проблемам и проводить мониторинг, а также взаимодействовать с обществом, в том числе и в целях изучения информации о детях и молодежи, не охваченных обучением, и о препятствиях, с которыми они сталкиваются при поступлении на учебу и в процессе обучения. В результате данная норма будет иметь следующую редакцию: «7) создавать по мере необходимости постоянные и (или) временные рабочие органы: комитеты и экспертные группы, а также постоянные целевые группы в целях осуществления мониторинга запросов общества и эффективности деятельности государственного органа...».

Понятие и задачи общественного мониторинга уже закреплены в следующих статьях ЗРК «Об общественных советах»: Статья 17. Понятие, объект и субъект общественного контроля. Статья 18. Формы общественного контроля. Статья 20. Порядок организации и проведения общественного мониторинга. По нашему мнению, необходимо лишь внести уточнение, что проведение мониторинга осуществляется постоянными целевыми группа-

⁸ Целевая группа по показателям обучения. Рекомендации по реализации всеобщего обучения // <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/learning-metrics-task-force-recommendations-universal-learning-brochure-education-2013-ru.pdf> (дата обращения: 15 августа 2023 года)

⁹ Об общественных советах. Закон Республики Казахстан от 2 ноября 2015 года № 383-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000383> (дата обращения: 15 августа 2023 года)

¹⁰ Сформирован общественный совет министерства просвещения // <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/468708?lang=ru> (дата обращения: 15 августа 2023 года)

¹¹ Создан общественный совет по вопросам науки, высшего образования и языковой политике // <https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/press/news/details/467185?lang=ru> (дата обращения: 15 августа 2023 года)

ми для наблюдения реализации на практике конкретных норм законодательства в сфере образования и науки, а также анализа возникающих препятствий в ходе его осуществления. Формирование постоянных целевых групп востребовано сложностью проведения мониторинга, необходимостью его непрерывного проведения на основе глубокой аналитики, а также умения составлять обоснованные предложения по внесению изменений и дополнений в законодательство.

Введение понятия «целевая группа» хотя бы для Общественных советов при Министерстве просвещения и Министерстве науки и высшего образования, во многом будет способствовать тому, что они станут тем связующим звеном, которое объединит деятельность международной Целевой группы по показателям обучения, образованной ЮНЕСКО и Центром всеобщего образования Брукингского института и казахстанских Общественных советов в сфере образования и науки. В соответствии с этим внимание законодателя и гражданского общества еще раз будет обращено на основные образовательные задачи, стоящие перед современным человечеством: решение проблем доступности к обучению плюс его качество; обеспечение равенства возможностей для обучения и др. Именно эти направления особо актуальны для таких целевых групп обучающихся, указанных в п/п 2) п. 4 статьи 8 ЗРК «Об образовании», как «дети с ограниченными возможностями в развитии, дети с инвалидностью, лица с инвалидностью и лица с инвалидностью с детства». Как видно, в этой категории наравне с «детьми с инвалидностью» указаны и совершеннолетние «лица с инвалидностью с детства». К этим лицам относятся наши граждане от 18 лет и до самого преклонного возраста. И это вполне оправданно, т.к. врожденная или приобретенная инвалидность в большинстве случаев поддается определенной коррективке, улучшающей здоровье лица с инвалидностью (людей с особыми потребностями), но не полному ее излечению. Кроме того, обучение предполагает приобретение новых знаний в самых разных сферах на протяжении всей жизни.

Анализ ЗРК «Об образовании» показывает, что основное условие полноценного

включения ЛСИ в образовательный процесс, и далее в общественную жизнь – создание безбарьерной среды, в анализируемом законе представлено по ряду аспектов, но в значительно сокращенном виде по сравнению с Конвенцией о правах инвалидов от 13 декабря 2006 г. В казахстанском законе «Об образовании» понимание «доступности, безбарьерности» в законе не намного отличается от определения строительных норм Республики Казахстан: «Доступность: (безбарьерность) – свойство здания, помещения, места обслуживания, позволяющее беспрепятственно достичь места и воспользоваться услугой»¹². Законом основные обязанности в этой сфере возложены на местный исполнительный орган, которые, в соответствии со статьей 6 закона «Об образовании» «обеспечивает обучение лиц (детей) с особыми образовательными потребностями, создание им специальных условий для получения образования в организациях образования, доступности зданий, сооружений и помещений организаций образования в соответствии с государственными строительными нормами и стандартами с учетом принципов универсального дизайна и (или) разумного приспособления».

В соответствии с ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования» от 26 июня 2021 года в статью 8 «Государственные гарантии в области образования» анализируемого закона был добавлен пункт 1-1: «Государство создает лицам (детям) с особыми образовательными потребностями условия для их самосовершенствования, продолжения обучения в течение всей жизни на всех уровнях образования, свободного развития их способностей, включая предоставление права выбора формы получения образования в пределах, предоставленных системой образования, с учетом их индивидуальных особенностей развития»¹³. Но и эта новая норма закона носит программный, общий характер, который, по всей видимости, требуется детализировать в подзаконных актах.

Параметры доступности к образованию в Конвенции о правах инвалидов от 13 декабря 2006 г. (ратифицирована Казахстаном 29 февраля 2015 г.), по сравнению с казах-

¹² Об утверждении строительных норм Республики Казахстан // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=1756460> (дата обращения: 15 августа 2023 года)

¹³ Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&pos=1;-16#pos=1;-16 (дата обращения: 15 августа 2023 года)

станским законом значительно расширены. Так, в целях надления инвалидов возможностью вести независимый образ жизни и всесторонне участвовать во всех аспектах жизни, требует от государства-участников Конвенции в статье 9 «Доступность» принимать «надлежащие меры для обеспечения инвалидам доступа наравне с другими к физическому окружению, к транспорту, к информации и связи, включая информационно-коммуникационные технологии и системы, а также к другим объектам и услугам, открытым или предоставляемым для населения, как в городских, так и в сельских районах. Эти меры, которые включают выявление и устранение препятствий и барьеров, мешающих доступности, должны распространяться, в частности: а) на здания, дороги, транспорт и другие внутренние и внешние объекты, включая школы, жилые дома, медицинские учреждения и рабочие места; б) на информационные, коммуникационные и другие службы, включая электронные службы и экстренные службы..., а также иные меры, включая: разработку минимальных стандартов и руководящих ориентиров, предусматривающих доступность объектов и услуг, открытых или предоставляемых для населения, вводить их в действие и следить за их соблюдением; оснащать здания и другие объекты, открытые для населения, знаками, выполненными азбукой Брайля и в легко читаемой и понятной форме; предоставлять различные виды услуг помощников и посредников, в том числе проводников, чтецов и профессиональных сурдопереводчиков, для облегчения доступности зданий и других объектов, открытых для населения¹⁴ и др.

На наш взгляд, данные положения ратифицированного нашей страной международно-правового акта могли бы быть имплементированы и в казахстанское законодательство.

Среди общих требований к приему обучающихся и воспитанников в организации образования (статья 26 ЗРК «Об образовании») есть ряд норм, защищающих права обучающихся из числа уязвимых категорий. Так, при проведении конкурса на получение образовательных грантов, а также на зачисление в состав обучающихся по государственному образовательному заказу на подготовку кадров с высшим образованием в случае равенства баллов преимуществен-

ное право вслед за обладателями знака «Алтын белгі», победителей международных олимпиад и конкурсов научных проектов, а также некоторых других категорий, имеют дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей... лица с инвалидностью первой и второй групп ... лица с инвалидностью с детства, дети с инвалидностью, которым согласно медицинскому заключению не противопоказано обучение в соответствующих организациях образования и лица, имеющие документы об образовании (свидетельства, аттестаты, дипломы) с отличием. Для граждан из числа лиц с инвалидностью первой или второй группы, лиц с инвалидностью с детства, детей с инвалидностью также предусмотрена квота приема при поступлении на учебу в организации образования, реализующие образовательные программы технического и профессионального, послесреднего и высшего образования.

В то же время обращает на себя норма п.7 статьи 47 ЗРК «Об образовании»: «Лица с инвалидностью по зрению и лица с инвалидностью по слуху, дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей и находящиеся под опекой (попечительством), а также студенты и магистранты, имеющие по результатам очередной промежуточной аттестации обучающихся только оценки «отлично», имеют право на получение повышенной государственной стипендии...». Здесь право на получение повышенной государственной стипендии предоставлено как отличникам учебы, заслужившим это право своим стремлением к овладению знаниями, достигнутыми успехами в учебе и первых научных исследованиях, так и лицам с инвалидностью и других уязвимых категорий, по смыслу этой нормы, вне зависимости от достижений в учебе. Такое положение дел, как считает казахстанский правозащитник, эксперт в области прав людей с инвалидностью, сам инвалид П. Юсупджанов, возвращает в них иждивенчество. По его мнению, «Подход давать деньги только за то, что ты инвалид, давно устарел. Людям с инвалидностью надо обеспечить адекватный доступ к образованию и требовать с них так же, как и с других студентов, а не просто платить стипендию» [2].

Именно в целях гармоничного, инклюзивного развития людей с инвалидностью, должны работать различные целевые группы – как международные и внутригосударственные

¹⁴ Конвенция о правах инвалидов. Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml (дата обращения: 15 августа 2023 года)

аналитические, так и те собственно целевые группы населения, к которым требуется особый подход, потому что они люди с особыми возможностями и особыми потребностями. В этом, помимо иных, не менее важных аспектов, выражается отношение власти и социума к каждому человеку, как высшей ценности государства и общества.

Анализируя доступ лиц с инвалидностью к образованию в нашей стране, безусловно, следует обратить внимание и на зарубежный опыт. Великобритания по праву считается одной из стран-лидеров по инфраструктуре в области Special Educational Needs, то есть обучения для детей с особыми образовательными потребностями. Эта система функционирует благодаря двум важным законам – Закону об образовании 1996 года (Education Act 1996)¹⁵ и Закону об особых образовательных потребностях и инвалидности 2001 года (Special Educational Needs and Disability Act 2001).¹⁶

Согласно Закону об образовании 1996 года (Education Act 1996) ребенок имеет «особые образовательные потребности» (Special Educational Needs - SEN), если у него есть трудности в обучении, которые требуют предоставления ему специального образования.

Ребенок подпадает под категорию имеющего «трудности в обучении», если:

(а) у него значительно большие трудности в обучении, чем у большинства детей его возраста,

(b) он имеет инвалидность, которая либо препятствует, либо мешает ему пользоваться учебными заведениями, которые обычно предоставляются детям его возраста в школах на территории, или

(с) он находится или был бы, если бы для него не было предусмотрено специальное образование, которое, вероятно, подпадает под действие пунктов (а) или (b) в этом возрасте.

В Соединенных Штатах Америки существует один из нескольких законодательных актов, известный как Поправки к Закону об образовании лиц с ограниченными возможностями от 1997 года [IDEA].

В соответствии с этим документом «инвалидность является естественной частью человеческого опыта и никоим образом не умаляет права людей участвовать в жизни общества или вносить в него свой вклад».¹⁷

Руководствуясь этим определением, государство должно строить свою национальную политику на принципах равенства возможностей, всестороннего участия, независимого проживания и экономического благополучия инвалидов.

Анализ упомянутого закона показал, что можно выделить следующие ключевые особенности реализации права на образование лицами с инвалидностью:

- 1) Индивидуальная образовательная программа.
- 2) Бесплатное и соответствующее государственное образование.
- 3) Минимум ограничительной среды.
- 4) Соответствующая оценка.
- 5) Участие родителей и учителей.
- 6) Процедурные гарантии.

В Сингапуре нет конституционных обязательств, касающихся лиц с инвалидностью, положение об инвалидах регулируется третьим Генеральным планом предоставления возможностей для лиц с ограниченными возможностями (Руководящий комитет генерального плана предоставления возможностей, 2016 г.), который представляет собой 5-летнюю дорожную карту, определяющую развитие программ и услуг для людей с ограниченными возможностями в Сингапуре, и получил одобрение правительства на финансирование предлагаемых услуг.

Участие в начальном образовании для всех детей предусмотрено Законом об обязательном образовании. Это может принимать форму государственных начальных школ, специальных школ или домашнего обучения. Поддержка оказывается детям с особыми образовательными потребностями во всех общеобразовательных начальных и средних школах. Обычные школы укомплектованы определенной долей учителей (обычно 10-20%), прошедшим более 100 часов обучения для поддержки учащихся с особыми образовательными потребностями (ООП), и оборудованы преподавателями-союзниками (поддержка обучения и поведения) для поддержки обучения, социальных и поведенческой регуляции учащихся с ООП.[3]

Чтобы стать учителем в обычной или специальной школе в Китае, все кандидаты должны сначала сдать экзамены и получить Национальный квалификационный серти-

¹⁵ Education Act 1996 /URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/56/contents> (date of access: 02.04.2022)

¹⁶ Special Educational Needs and Disability Act 2001 URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/10/contents> (date of access: 02.04.2022)

¹⁷ Individuals with Disabilities Education Act Amendments of 1997 / URL: <https://www.congress.gov/105/plaws/pub117/PLAW-105pub117.pdf> (date of access: 02.04.2022)

фикат учителя. Учителя специального образования и некоторые учителя-специалисты в общеобразовательных школах (например, учителя-консультанты) обычно используют два подхода:

1) изучение специальности специально образования в педагогических колледжах или университетах; или

2) обучение по специальности, отличной от специального образования, в колледжах или университетах и получение специального образования.[3]

Анализ опыта зарубежных стран на примере США, Великобритании, Сингапура, Китая показал, что обеспечение инклюзивного образования в этих странах базируется на особом внимании государства к данной сфере. В частности, проводится соответствующая политика по подготовке высококвалифицированных кадров, разработке специальных учебных программ, создания особой инфраструктуры, поддержке родителей детей с особыми образовательными потребностями и др.

Заключение

Следует отметить, что данное исследование осуществлено при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН АР 19680224).

Подводя итог вышеизложенному, на наш взгляд, комплексный подход к изучению содержания и последующего законодательного и организационного обеспечения доступа к высшему образованию населения в нашей стране представляет собой двуединый процесс. Это отвечает задачам, поставленным мировым сообществом на глобальном уровне. Так, в статье 17 Всемирной декларации о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры, отмечена важность партнерских связей и объединений для управления преобразованиями в сфере высшего образования. Особо подчеркнута необходимость партнерства между такими заинтересованными сторонами, как «лицами, ответственными за разработку политики на

национальном и институциональном уровнях, преподавательским составом и другими сотрудниками, исследователями и студентами... Таким образом, партнерство на основе общности интересов, взаимного уважения и доверия должно быть основным методом обновления высшего образования¹⁸.

В нашей стране также одним из путей повышения эффективности изучения содержания доступа к высшему образованию является формирование двух взаимосвязанных аспектов, обеспечивающих взаимодействие, партнерство целевых групп разного уровня:

первый – формирование и активная деятельность аналитических, мониторинговых научно-исследовательских целевых групп по изучению, отслеживанию состояния, проблем и разработке предложений по совершенствованию образовательной сферы в стране, отвечающей стратегическим целям развития государства и общества;

второй – выявление сформировавшихся в обществе целевых групп населения, непосредственно на которые направлена работа государственных органов и общественных организаций, в отношении которых необходимо разрабатывать оптимальные подходы по законодательному и организационному обеспечению их доступа к безбарьерному, инклюзивному образованию, в том числе высшему и послевузовскому.

На теоретическое исследование этих аспектов, в том числе с точки зрения международного и национального права, направлена деятельность отраслевых научно-исследовательских институтов, отдельных ученых и их коллективов, которые формируют (как и в рамках данной статьи), конкретные предложения по практической их реализации в ходе деятельности государственных органов, учреждений образования, непосредственно работающих со всеми целевыми группами, в том числе и с лицами с инвалидностью. В этом проявляется один из аспектов партнерских связей и объединений для управления преобразованиями в сфере высшего образования.

¹⁸ *Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры (Принята в г. Париже 05.10.1998 - 09.10.1998 на Всемирной конференции ЮНЕСКО «Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры») // <https://www.lawmix.ru/abrolaw/9374> (дата обращения: 15 августа 2023 года)*

ЛИТЕРАТУРА

1. Сорвин К.В., Сусоколов А.А. Человек в обществе. Система социологических понятий в кратком изложении // <http://psihdocs.ru/sociologiya-nauka-kotoraya-rassmatrivaet-obshestvo-kak-sistemu.html?page=16> (дата обращения: 15.08.2023.)

2. Байтелова Ж. Почему инвалидам Казахстана недоступно высшее образование // https://forbes.kz/life/observation/pochemu_invalidam_kazahstana_nedostupno_vyisshee_obrazovanie/ (дата обращения: 15.08.2023.)

3. Faragher, R., Chen, M., Miranda, L., Poon, K., Rumiati, , Chang, F.-R. and Chen, H. (2021), *Inclusive Education in Asia: Insights From Some Country Case Studies. Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 18: p.23-35. <https://doi.org/10.1111/jppi.12369>

REFERENCES

1. Sorvin K V Susokolov A A CHelovek v obshchestve Sistema sotsiologicheskikh poniatii v kratkom izlozhenii <http://psihdocs.ru/sociologiya-nauka-kotoraya-rassmatrivaet-obshestvo-kak-sistemu.html?page=16> (data obrashhenija: 15.08.2023.)

2. Baitelova Zh. Pochemu invalidam Kazakhstana nedostupno vysshee obrazovanie https://forbes.kz/life/observation/pochemu_invalidam_kazahstana_nedostupno_vyisshee_obrazovanie/ (data obrashhenija: 15.08.2023.)

3. Faragher, R., Chen, M., Miranda, L., Poon, K., Rumiati, , Chang, F.-R. and Chen, H. (2021), *Inclusive Education in Asia: Insights From Some Country Case Studies. Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 18: p.23-35. <https://doi.org/10.1111/jppi.12369>



LEGAL ASPECTS OF ENERGY COOPERATION OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION MEMBER STATES

Wang Hongwei

Associate Professor of the Department of International Law of Harbin Institute of Technology, PhD in Law, China, Harbin, e-mail: whwkzc@126.com

Zhang Ju¹

PhD student of Department of International Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhangju@hrbipe.edu.cn

Abstract. Energy is the main area of cooperation among the member states of the Shanghai Cooperation Organization (SCO). From project cooperation to "Energy Cooperation Club" agreements, the member states' desire to jointly build energy cooperation has achieved certain results. The existing SCO energy cooperation takes the form of declarations, agreements, statements, meeting minutes and memorandums of understanding, as well as principle provisions that lack clear responsibilities in treaties. It is soft at the level of international law, and it does not fully constitute a comprehensive legal cooperation mechanism. The laws of each member state lack stability and uniformity, and existing treaties do not have corresponding mechanisms to ensure the implementation of dispute settlement solutions. There is also a lack of interest coordination mechanisms accepted by member states, making it difficult to meet the needs of current and future SCO energy cooperation. In the future, only by giving full play to the role of the "Energy Cooperation Club" and establishing a comprehensive and effective legal mechanism for energy cooperation, including energy cooperation information sharing mechanism, energy cooperation environmental protection legal mechanism and energy dispute settlement mechanism can we fundamentally solve the problems in mutual energy cooperation. To strengthen the reciprocity, stability and standardization of cooperation, to create conditions and opportunities for energy cooperation among member states.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, energy cooperation, legal system, Energy club, Energy dispute settlement mechanism.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

Ван Хунвэй

Доцент кафедры международного права Харбинского технологического института, к.ю.н., Китай, Харбин, e-mail: Whwkzc@126.com

Чжан Цзю

PhD докторант кафедры международного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, магистр, Казахстан, Алматы, e-mail: zhangju@hrbipe.edu.cn

Аннотация. Энергетика является основной сферой сотрудничества государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). От проектного сотрудничества до соглашений «Клуба энергетического сотрудничества» стремление государств-членов совместно строить энергетическое сотрудничество достигло определенных результатов. Существующее энергетическое сотрудничество ШОС принимает форму деклараций, соглашений, заявлений, протоколов встреч и меморандумов о взаимопонимании, а также принципиальных положений, в которых отсутствуют четкие обязательства

¹ Author for correspondence

в договорах. Он мягок на уровне международного права и не представляет собой в полной мере всеобъемлющий механизм правового сотрудничества. Законодательствам каждого государства-члена не хватает стабильности и единообразия, а существующие договоры не имеют соответствующих механизмов, обеспечивающих реализацию решений по разрешению споров. Существует также отсутствие механизмов координации интересов, принятых государствами-членами, что затрудняет удовлетворение потребностей текущего и будущего энергетического сотрудничества ШОС. В будущем, только если в полной мере использовать роль «Клуба энергетического сотрудничества» и создать всеобъемлющий и эффективный правовой механизм для энергетического сотрудничества, включая механизм обмена информацией об энергетическом сотрудничестве, правовой механизм энергетического сотрудничества по охране окружающей среды и механизм разрешения энергетических споров, можно мы принципиально решаем проблемы взаимного энергетического сотрудничества. Укрепить взаимность, стабильность и стандартизацию сотрудничества, создать условия и возможности для энергетического сотрудничества между государствами-членами.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, энергетическое сотрудничество, правовая система, энергетический клуб, механизм урегулирования энергетических споров.

ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫНА МҮШЕ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Ван Хунвэй

Харбин Технологялық институтының халықаралық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.к., Қытай, Харбин, e-mail: Whwkzc@126.com

Чжан Цзю

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының PhD докторанты, магистр, Қазақстан, Алматы, e-mail: zhangju@hrbipe.edu.cn

Аннотация. Энергетика Шанхай ынтымақтастық ұйымына (ШЫҰ) мүше-мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың негізгі саласы энергетика болып табылады. Жобалық кооперациядан бастап «Энергетикалық ынтымақтастық клубы» келісімдеріне дейін мүше мемлекеттердің энергетикалық ынтымақтастықты бірлесіп құруға деген ұмтылысы белгілі нәтижелерге қол жеткізді. ШЫҰ энергетикалық ынтымақтастығы декларациялар, келісімдер, мәлімдемелер, отырыс хаттамалары және өзара түсіністік туралы меморандумдар, сондай-ақ шарттарда нақты жауапкершіліктері жоқ принципті ережелер түрінде болады. Ол халықаралық құқық деңгейінде жұмсақ және толық құқықтық ынтымақтастық механизмін құра алмайды. Әрбір мүше мемлекеттің заңдарында тұрақтылық пен біркелкілік жоқ, ал қолданыстағы шарттарда дауларды реттеу шешімдерін жүзеге асыруды қамтамасыз ететін тиісті тетіктер жоқ. Сондай-ақ мүше мемлекеттер қабылдаған мүдделерді үйлестіру тетіктерінің жоқтығы ШЫҰ-ның қазіргі және болашақтағы энергетикалық ынтымақтастығы қажеттіліктерін қанағаттандыруды қиындатады. Болашақта «Энергия ынтымақтастығы клубының» рөлін толық орындау және энергетика саласындағы ынтымақтастықтың ақпарат алмасу механизмін, энергетикалық ынтымақтастықты қоршаған ортаны қорғаудың құқықтық тетігін және энергетикалық дауларды реттеу механизмін қоса алғанда, энергетикалық ынтымақтастықтың кешенді және тиімді құқықтық тетігін құру арқылы ғана мүмкін болады. біз өзара энергетикалық ынтымақтастықтағы мәселелерді түбегейлі шешеміз. Ынтымақтастықтың өзаралығын, тұрақтылығын және стандарттауын нығайту, мүше мемлекеттер арасында энергетикалық ынтымақтастық үшін жағдайлар мен мүмкіндіктер жасау.

Түйінді сөздер: Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы, энергетикалық ынтымақтастық, құқықтық жүйе, энергетикалық клуб, энергетикалық дауларды реттеу тетігі.

Introduction

The SCO is an international intergovernmental regional organization. The region where the SCO is located has abundant energy resources and a rapidly and steadily growing energy consumption market. Strengthening regional energy cooperation is of great importance to the economic development of the Shanghai Cooperation Organization countries and has an important impact on world and regional energy security. On July 4, 2023, Kazakhstan President Kassym-Jomart Tokayev called for strengthening energy cooperation within the Shanghai Cooperation Organization at a meeting of the SCO Heads of State Council and stated that Kazakhstan is ready to host a SCO energy conference, and proposed developing a "joint energy strategy" for the organization next year. Energy cooperation is not only an important connection point for economic cooperation among SCO member states, but also an important way to enhance the vitality and cohesion of the SCO. Therefore, establishing an effectively operating legal mechanism for energy cooperation and an energy dispute settlement mechanism can give full play to the energy complementary advantages of member states, strengthen organizational energy cooperation within the legal framework, and promote the organic formation of common interests in energy cooperation among SCO member states.

Methodology and literature

In the process of writing the article, the methods of historical analysis, literature analysis and comparative legal. The main purpose is to analyze the current difficulties in the legal protection of energy cooperation of the SCO through relevant documents, laws and regulations, so as to find an effective legal mechanism to solve the conflicts and contradictions in the process of energy cooperation and protect the common interests of energy cooperation among the SCO member states.

The article uses a series of important documents of the SCO, including the

declaration, agreements, statements, meeting minutes and memorandum of understanding. Most scholars and professionals have studied the legal mechanism of the SCO energy cooperation from a regional and multilateral perspective, which provides a reference and basis for this study. This paper also studies the laws of the SCO member states, and this comparative analysis is to find more effective legal ways for energy cooperation among the member states under the SCO framework.

Results and Discussion

Fundamentals of Legal Practice. The energy cooperation of the Shanghai Cooperation Organization is in a stage of steady progress, providing a practical basis for establishing an effective legal mechanism for energy cooperation and an energy dispute settlement mechanism.

China-Kazakhstan bilateral cooperation. In September 2001, the governments of China and Kazakhstan signed the Agreement between the Government of the People's Republic of China and the Government of the Republic of Kazakhstan on the Avoidance of Double Taxation and the Prevention of Tax Evasion on Income². In October 2002, the "Memorandum of Understanding on Cooperation in Geology, Minerals and Energy between the Ministry of Land and Resources of the People's Republic of China and the Ministry of Energy and Minerals of the Republic of Kazakhstan" was signed³. In December 2006, the "Agreement between the Government of the People's Republic of China and the Government of the Republic of Kazakhstan on Customs Supervision of Energy Transport through the China-Kazakhstan Border Pipeline" was signed. In the same month, the Cooperation Strategy between the People's Republic of China and the Republic of Kazakhstan was signed⁴. It also mentioned that the two sides will support the economic entities of the two countries in implementing china-Kazakhstan crude oil pipeline and natural gas pipeline construction projects, expand cooperation in oil and gas exploration and development, and carry out cooperation in oil

² *The Agreement between the Government of the People's Republic of China and the Government of the Republic of Kazakhstan on the avoidance of double taxation and the prevention of tax evasion with respect to income, signed in September, 2001.* – URL: http://studysco.euroasia.cssn.cn/shzl/zywj/201309/t20130906_406498.html. (date of acces:10.10.2023)

³ *The "Memorandum of Understanding on Cooperation in Geology, Minerals and Energy between the Ministry of Land and Resources of the People's Republic of China and the Ministry of Energy and Minerals of the Republic of Kazakhstan" signed in October, 2002.* – URL: <http://treaty.mfa.gov.cn/web/detail1.jsp?objid=1531876863623>. (date of acces:10.10.2023)

⁴ *The Cooperation Strategy between the People's Republic of China and the Republic of Kazakhstan in the 21st Century, 2002.* – URL: http://studysco.euroasia.cssn.cn/shzl/zywj/201309/t20130913_415701.html. (date of acces:10.10.2023)

and gas processing, establishment of new power energy facilities and transmission of electricity to third country markets⁵. In April 2009, the "Memorandum of Understanding between the Government of the People's Republic of China and the Government of the Republic of Kazakhstan on Package Cooperation in the Energy and Loan Fields" was signed⁶. These agreements are treaties between countries, have legal effect between the signatory countries, and are regulated by international treaty law [1].

After China proposed the policy of "jointly building the Silk Road Economic Belt with innovative cooperation models" in 2013, energy cooperation between China and Kazakhstan has developed by leaps and bounds, and the legal systems of the two countries in energy cooperation have also been continuously improved. In October 2023, under the witness of Kazakh President Tokayev, China National Petroleum Corporation and Kazakhstan signed a series of cooperation agreements. The two parties agreed to extend the No. 76 oil contract of the Aktobe Project and deepen oil and gas cooperation in Kazakhstan, and signed a memorandum of understanding on the development of renewable energy, deepening exchanges between the two parties in the fields of the entire oil and gas industry chain and new energy, and expanding green and low-carbon, etc. Practical cooperation. The agreements between these enterprises directly stipulate the rights and obligations of both parties, reflect the specific results of energy cooperation among the member states of the Shanghai Cooperation Organization, and are the specific implementation of inter-governmental bilateral treaties.

Cooperation with other member states. Kazakhstan and Russia signed a long-term energy cooperation agreement in 2002. In December 2012, China and Russia signed the "Memorandum of Understanding between the

National Energy Administration of the People's Republic of China and the Ministry of Energy of the Russian Federation on Cooperation in Energy Market Situation Assessment"⁷. These are also the most important practical explorations in building a legal mechanism for energy cooperation under the SCO framework.

Multilateral Energy Cooperation Treaty. On September 14, 2001, the prime ministers of the SCO member states signed the "Memorandum between the governments of the SCO member states on the basic objectives and directions of regional economic cooperation and the launch of the process of trade and investment facilitation"⁸. In June 2002, the SCO signed the "Shanghai Cooperation Organization Charter"⁹. This programmatic legal document promotes regional economic cooperation and global economic cooperation in legal form, and the provisions on energy cooperation have become the legal basis for multilateral energy cooperation. Prime Minister's Summits in 2003 and subsequent years will emphasize the importance of energy cooperation and put it at the top of priority cooperation. In early 2006, a special inter-country working group aimed at promoting energy cooperation among member states was formally established. In August 2007, the SCO Heads of State Summit proposed the concept of "energy mechanism" and established the principle of openness for cooperation. In October 2008, the "Protocol on the Exchange of Customs Energy Supervision Information among Member States of the Shanghai Cooperation Organization" was signed¹⁰. These documents form various "roadmaps" for deepening economic cooperation, especially energy cooperation, and provide a legal and institutional framework for regional energy cooperation.

Energy Cooperative Club. On December 7, 2013, some member states of the Shanghai

⁵ The "Agreement between the Government of the People's Republic of China and the Government of the Republic of Kazakhstan on Customs Supervision of Energy Transport through the China-Kazakhstan Border Pipeline" signed in December, 2006. – URL: <http://treaty.mfa.gov.cn/web/detail1.jsp?objid=1626057426737>. (date of acces:10.10.2023)

⁶ The Memorandum of Understanding between the Government of the People's Republic of China and the Government of the Republic of Kazakhstan on Package Cooperation in the Energy and Loan Fields, signed in April, 2009. – URL: <http://treaty.mfa.gov.cn/web/detail1.jsp?objid=1531876926687>. (date of acces:10.10.2023)

⁷ The Memorandum of Understanding between the National Energy Administration of the People's Republic of China and the Ministry of Energy of the Russian Federation on Cooperation in Energy Market Situation Assessment, signed in December, 2012. – URL: <http://treaty.mfa.gov.cn/web/detail1.jsp?objid=1531877004571>. (date of acces:10.10.2023)

⁸ The Memorandum between the Governments of the SCO Member States on the Basic Objectives and Directions of Regional Economic Cooperation and the Initiation of the Trade and Investment Facilitation Process, Signed in September, 2001. – URL: http://studysco.euroasia.cssn.cn/shzl/zyw/201308/t20130830_398343.html. (date of acces:11.10.2023)

⁹ The Charter of the Shanghai Cooperation Organization, 2002. – URL: http://studysco.euroasia.cssn.cn/shzl/zyw/201309/t20130924_424796.html. (date of acces:12.10.2023)

¹⁰ The "Protocol on the Exchange of Customs Energy Supervision Information among Member States of the Shanghai Cooperation Organization" signed in October, 2008. – URL: <http://treaty.mfa.gov.cn/web/detail1.jsp?objid=1531875999802>. (date of acces:10.10.2023)

Cooperation Organization, as well as the organizations observer states and partner states reached an agreement on the formation of an energy club.¹¹ The memorandum was signed by representatives of Afghanistan, Belarus, Kazakhstan, China, Mongolia, India, Tajikistan, Turkey, Sri Lanka and Russia. The Energy Club helps business representatives and leaders of the above countries discuss issues in the energy field.

Dilemmas of legal enforcement. Existing legal documents are softly binding at the level of international law. Energy cooperation among SCO member states mainly takes the form of declarations, agreements, statements, meeting minutes and memorandums of understanding, as well as principle provisions in treaties that lack clear responsibilities. For example, Article 22 of the Shanghai Cooperation Organization Charter stipulates: "If disputes or differences arise in the interpretation or application of this Charter, the member states will resolve them through consultation and negotiation"¹². The SCO member Energy Club is a non-governmental consultative body, and its decisions are not mandatory for SCO member states, but are only suggestions¹³.

The instability of relevant laws in member states. The progress of energy cooperation among SCO member states is positively correlated with the stability of member states domestic legislation or joint participation in international law. However, the relevant laws have undergone major changes. For example, Kazakhstan revised the Law on Underground Resources and Utilization of Underground Resources three times in 2004, 2005 and 2007. In December 2009, Kazakhstan promoted the implementation of "Kazakhstan Content" through legislative means, and the accompanying "Law on Underground Resources and Utilization of Underground Resources" was revised [2]. Uzbekistan has also revised relevant tax items in its tax law, and Tajikistan has also revised its energy laws. The continuous modification and addition of laws have added variables to previously signed energy cooperation agreements and created obstacles for energy cooperation among member states.

In the SCO energy cooperation, the legal mechanism for multilateral cooperation has

not yet been established. Bilateral cooperation still occupies a dominant position relative to multilateral cooperation. Except for the Central Asian energy pipeline system, which passes through the territories of several countries, there is little active multilateral cooperation. In the long run, this will be detrimental to improving the efficiency of energy cooperation under the SCO framework, and there is an urgent need to establish a more effective legal mechanism for energy cooperation.

There is no complete dispute resolution mechanism. The types of disputes stipulated in the SCO Charter are only disputes arising from the interpretation and application of the Charter. Disputes can only be resolved through consultation or negotiation. There are no provisions on procedural issues such as the validity of consultation or negotiation agreements. This is It is difficult to effectively resolve complex disputes among member states [3].

The energy cooperation ecological and environmental protection mechanism needs to be improved. The development and utilization of energy sources can easily cause significant damage to the ecological environment and endanger regional ecological security. SCO member states are all faced with conflicts and dilemmas between economic development and environmental governance during their development process. The environmental protection legal system is immature and environmental legal standards vary widely. There are currently laws, mainly including the Environmental Protection Law promulgated by China in 1989, the Energy Conservation Law passed in 1997, and revised in 2018. However, they are macro-level guidance regulations and are not very operable in practice. In 1997, Kazakhstan promulgated and implemented the Environmental Protection Law. In 2009, the Environmental Protection Law was revised. Some of the outdated provisions are no longer applicable to the current environmental pollution problems caused by the development and utilization of energy.

Legal development advice. At present, the energy situation is complex, there are such as energy crisis, energy security, environmental pollution, energy disputes and other problems. There is an urgent need to give full play to the

¹¹ The SCO member states have reached an agreement to form an energy club. – URL: http://studysco.euroasia.cssn.cn/shzl/jmhz/201406/t20140623_1222927.html. (date of acces:12.10.2023)

¹² The Charter of the Shanghai Cooperation Organization, 2002. – URL: http://studysco.euroasia.cssn.cn/shzl/zywj/201308/t20130829_397892.html. (date of acces:12.10.2023)

¹³ The Kazakhstan 2050 Strategy. – URL: https://www.akorda.kz/en/official_documents/strategies_and_programs (date of acces:11.10.2023)

role of the SCO in promoting regional economic cooperation and economic globalization, opposing trade protectionism, striving to eliminate trade barriers within the SCO region, and promoting the docking of development strategies, energy trade, and legal services among member states. Framework docking to ensure and promote better and faster regional development. Therefore, the consensus reached by the consensus of the SCO member states to establish a fair, just and reasonable legal mechanism for energy cooperation, not only strengthens the internal cohesion of the SCO, but also provides a strong guarantee for energy cooperation among the member states, so as to achieve equality, mutual benefit and common development.

Establish a legal mechanisms for regional energy and multilateral cooperation. Based on bilateral cooperation, we promote the establishment of a legal mechanism for multilateral cooperation in energy in the SCO region and move towards integrated energy cooperation. We must jointly uphold true multilateralism, firmly safeguard the international order based on international law, and promote the common values of all mankind. Promote fair and effective international cooperation, strengthen energy cooperation among member states, and achieve sustainable regional economic development. Therefore, it is necessary to establish a legal mechanism for energy community cooperation within the SCO framework, including the following recommendations.

Give full play to the role of the SCO club. On the basis of following the relevant basic principles of international energy law, such as energy principles, energy security principles, and energy sustainable development principles, we should build an energy supply and demand emergency mechanism and an energy information sharing mechanism.

Establish an energy cooperation information sharing mechanism. Information sharing is an important condition for SCO energy cooperation, and improving the level of international communications connectivity is the guarantee for smooth SCO information channels. Faced with challenges such as incomplete information, information asymmetry, low-quality information, and fragmentation, the SCO must strengthen information infrastructure and work together to create a cross-regional, all-round, and open interconnected energy information exchange and sharing platform. The energy information database promotes the effective

realization of SCO energy cooperation through an energy information sharing mechanism [4].

Establish a legal mechanism for energy cooperation and environmental protection. Energy production and consumption are always related to environmental issues. Environmental issues have now become a common concern of the international community and will affect the future development trend of the SCO energy cooperation legal mechanism. Therefore, it is necessary to jointly establish an environmental impact assessment system, build a scientific, orderly, and standardized SCO energy ecological and environmental protection mechanism, achieve the common goals of low-carbon economy and green development, and establish a good international image of the SCO.

Improve the legal dispute settlement mechanism for energy cooperation among member states. The dispute settlement mechanism is an important institutional guarantee for deepening cooperation and an important part of the SCO legal framework for energy cooperation. Energy cooperation may lead to more economic disputes between transnational economic entities. Due to the lack of familiarity and distrust between the parties to the dispute with each other's national legal system, legal environment and judicial system, or other reasons, the existing dispute resolution methods are not enough to meet the needs of transnational economic dispute resolution in the region. Therefore, it is especially necessary to establish a more complete dispute settlement mechanism under the SCO framework in accordance with the principles of fairness, rationality and balanced interests. Through the construction and improvement of the dispute settlement mechanism, It will create a stable, safe and predictable transnational energy investment environment for SCO energy cooperation.

Learn from the Energy Charter Treaty and the European Union (EU)'s legal system for energy cooperation. The Energy Charter Treaty includes legal systems in energy investment, energy trade, energy transportation, energy efficiency, energy and environment, as well as dispute settlement mechanisms in various fields, providing a normative environment for energy cooperation for member states. In particular, the trade-related dispute settlement mechanism adopts the legislative method of "World Trade Organization (WTO) reference". When at least one dispute is not a member of the GATT, a dispute resolution mechanism based on the General Agreement on Tariffs

and Trade (GATT) / WTO expert group model is adopted. If the dispute affects the trade affairs, the dispute party should first reach a dispute settlement plan through effective consultation. If the parties to the dispute fail to settle the dispute through consultation, good offices or mediation within the prescribed time, either party may submit to the Secretariat a written application containing the substance and provisions of the dispute, which shall be submitted to the General Assembly of the Charter and the States Parties. The final report adopted by the Charter Assembly is binding on the Parties. In addition, the legal system of EU energy cooperation is also worth learning. Although the EU for international organizations, but is different from the general international organization, the EU has a relatively complete and independent legal system, its effectiveness is higher than the member internal law, domestic law shall not conflict with the EU legislation, its organization system to sharing, legal system, decentralization and checks and balances.

Conclusions

The member states of the SCO are complementary in their energy aspects and have broad prospects for energy cooperation. The signing of bilateral or multilateral cooperation treaties on energy cooperation represented by China, Russia, and Kazakhstan was made under the framework of the SCO to build a legal mechanism for energy cooperation. The

most important practical exploration provides a practical basis for the improvement of the SCO energy cooperation legal mechanism. However, since bilateral cooperation in the SCO energy cooperation still occupies a dominant position relative to multilateral cooperation, the legal mechanism for multilateral cooperation has not yet been established. Existing legal documents are softly binding at the level of international law and do not have a complete dispute settlement mechanism. The instability of relevant laws in member states. The environmental protection legal system is immature. These have brought obstacles to energy cooperation among member states, thus restricting the comprehensive, in-depth and sustainable development of energy cooperation. The construction of legal mechanisms is an important link in future development. The SCO must take effective steps to make effective measures to promote the construction of a legal mechanism for energy cooperation as soon as possible and establish rules and standards for energy cooperation. The SCO should give full play to the role of the SCO club and establish regional energy multilateral cooperation legal mechanisms, legal dispute settlement mechanisms, energy cooperation information sharing mechanisms, and environmental protection legal mechanisms on the basis of bilateral cooperation to promote the effective development of SCO energy cooperation. Jointly build the SCO Energy Cooperation Community.

REFERENCES

1. Zh.T. Iskakova, T.S. Kadyrzhanova. *Analysis of problems and challenges in the legislation of the Republic of Kazakhstan on personal data protection and international legal regulation. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. LAW Series, –2022.- No. 4(141). C.48-60.*
2. Wang Nianping. *The change of Kazakhstan's energy policy from the revision of the Law on Underground and Underground Resources. International Petroleum Economy, 2007. Vol. 11. No.6. – URL: https://chn.oversea.cnki.net/KCMS/detail/detail.aspx?dbcode=CJFD&dbname=CJFD2007&filename=GJJJ200711006&uniplatform=OVERSEA&v=bIGa5tHwMZNtfQpYSVBKHYic_reSDRqWqrbU6IC2wLZCGB6t6DQHPw4iWQo9weo. (date of acces:24.10.202)*
3. Yan Dexue. *Shanghai Cooperation Organization Economic Cooperation: Achievements, Enlightenments and Prospects. International Issues Studies, 2021. -PP.85-106. – URL: <https://chn.oversea.cnki.net/KCMS/detail/detail.aspx?dbcode=CJFD&dbname=CJFDLAST2021&filename=GJWY202103005&uniplatform=OVERSEA&v=Y7PftQWnZ0iaQx-Si1ApNAfFuQi2j65-v0A3ch4ARekcMs4zmsE-u5B-WU-jOGzq> (date of acces:20.09.2023)*
4. Liu Xiaohong, Feng Shuo. *On the Construction of the SCO Community with a Common Future under the perspective of international law. Journal of Shanghai University of Political Science and Law (Journal of rule of law), 2020. Vol. 35. No.3 -PP.1-17. – URL: https://chn.oversea.cnki.net/KCMS/detail/detail.aspx?dbcode=CJFD&dbname=CJFDLAST2020&filename=ZFKL202003001&uniplatform=OVERSEA&v=3Dqcf--y8-xn0CAhh1RosKe8pze-3Oot_s00e1EHh3izYzu7NgaaQj7B0EZTtPz8 (date of acces:18.10.2023)*

СОГЛАШЕНИЯ ПО ТРАНСГРАНИЧНЫМ ВОДНЫМ ОБЪЕКТАМ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Музтауов Жандос Баурланович¹

*Магистр юридических наук, докторант Казахстанско-Американского свободного университета, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан;
e-mail: muztauovzhandos@mail.ru*

Гаврилова Юлия Александровна

*Кандидат юридических наук, проректор по научной работе и развитию послевузовского образования Казахстанско-Американского свободного университета, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан;
e-mail: gavrilyulyiya@yandex.kz*

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы регулирования трансграничных водных объектов на основе многосторонних и двусторонних соглашений Республики Казахстан со странами Центральной Азии, Российской Федерацией и Китайской Народной Республикой.

Основной целью исследования является анализ действующих международных соглашений, регулирующих вопросы совместного использования трансграничных водных объектов и выработка предложений для решения вопросов, связанных с недостаточным объемом поступающей воды.

С распадом Советского Союза и разрушением единой системы регулирования водной отрасли поверхностные воды перестали считаться внутренними водными объектами и приобрели трансграничный характер, требующие всестороннего международно-правового регулирования.

Особое внимание к трансграничным водным объектам обусловлено высокой зависимостью Казахстана от соседних стран, формирующих свыше 40 км³ из 100 км³ суммарного многолетнего стока рек и временных водотоков.

Из существующих 8 водохозяйственных бассейнов страны лишь Нура-Сарысуский бассейн не имеет трансграничных водных объектов.

Уменьшение объема воды может негативным образом сказаться на промышленном производстве, коммунальном и сельском хозяйстве страны.

Принятие превентивных мер и заключение транспарентных соглашений с соседними странами позволит избежать катастрофических последствий для экономики страны и жизнедеятельности человека.

В этой связи, уполномоченным государственным органам в лице Министерства экологии и природных ресурсов, а также Министерства иностранных дел необходимо активнее использовать диалоговые площадки в рамках региональных организаций и подписанных соглашений для наращивания потенциала взаимоотношений между соседними странами для решения вопросов равного вододеления.

В качестве основного метода исследования использован сравнительно-правовой метод, который позволил проанализировать действующие межгосударственные соглашения.

Результаты исследования свидетельствуют о большом объеме проделанной работы между соседними странами, однако, современные глобальные вызовы побуждают страны отстаивать более жесткую позицию отвечающих национальным интересам, что, в свою очередь, не всегда выгодно для стран находящихся ниже по течению.

Ключевые слова: трансграничные водные объекты, межгосударственные соглашения, бассейновое управление, гидротехнические сооружения, конфликты

¹ Автор для корреспонденции

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУ ОБЪЕКТІЛЕРІ БОЙЫНША КЕЛІСІМДЕР: ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Жандос Баурланұлы Мұзтауов

Заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан-Америка еркін университетінің докторанты, Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы;
e-mail: muztauovzhandos@mail.ru

Юлия Александровна Гаврилова

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан-Америка еркін университетінің ғылыми жұмыс және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді дамыту жөніндегі проректоры, Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы;
e-mail: gavrilojuliyua@yandex.kz

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының Орталық Азия елдерімен, Ресей Федерациясымен және Қытай Халық Республикасымен көпжақты және екі жақты келісімдері негізінде трансшекаралық су объектілерін реттеу мәселелері қарастырылады.

Зерттеудің негізгі мақсаты трансшекаралық су объектілерін бірлесіп пайдалану мәселелерін реттейтін қолданыстағы халықаралық келісімдерді талдау және келіп түсетін су көлемінің жеткіліксіздігіне байланысты мәселелерді шешу үшін ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Кеңес Одағының ыдырауымен және су саласын реттеудің бірыңғай жүйесінің бұзылуымен жер үсті сулары ішкі су объектілері болып саналмай, жан-жақты халықаралық-құқықтық реттеуді қажет ететін трансшекаралық сипатқа ие болды.

Трансшекаралық су объектілеріне ерекше назар Қазақстанның 100 км³-тен 40 км³-тен астам өзендер мен уақытша су ағындарын құрайтын көрші елдерге тәуелділігінің жоғары болуына байланысты.

Еліміздегі қолданыстағы 8 Су шаруашылығы бассейнінің ішінде тек Нұра-Сарысу бассейнінде трансшекаралық су объектілері жоқ.

Су көлемінің азаюы елдің өнеркәсіптік өндірісіне, коммуналдық және ауыл шаруашылығына теріс әсер етуі мүмкін.

Алдын алу шараларын қабылдау және көрші елдермен транспарентті келісімдер жасасу ел экономикасы мен адам өмірі үшін апатты салдарларды болдырмауға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты, Экология және табиғи ресурстар министрлігі, сондай-ақ Сыртқы істер министрлігі атынан уәкілетті мемлекеттік органдар тең су бөлу мәселелерін шешу үшін көрші елдер арасындағы өзара қарым-қатынастардың әлеуетін арттыру үшін өңірлік ұйымдар мен қол қойылған келісімдер шеңберінде диалог алаңдарын белсенді пайдалануы қажет.

Зерттеудің негізгі әдісі ретінде қолданыстағы мемлекетаралық келісімдерді талдауға мүмкіндік беретін салыстырмалы-құқықтық әдіс қолданылды.

Зерттеу нәтижелері көрші елдер арасында атқарылған жұмыстардың үлкен көлемін көрсетеді, алайда қазіргі заманғы жаһандық сын-қатерлер елдерді ұлттық мүдделерге сай келетін неғұрлым қатаң ұстанымды қорғауға итермелейді, бұл өз кезегінде төменгі ағыстағы елдер үшін әрқашан тиімді бола бермейді.

Түйінді сөздер: трансшекаралық су объектілері, мемлекетаралық келісімдер, бассейн-дік басқару, гидротехникалық құрылыстар, қақтығыстар.

AGREEMENTS ON TRANSBOUNDARY WATER BODIES: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Muztauov Zhandos Baurlanovich

Master of Law, doctoral student of the Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk city, Republic of Kazakhstan; e-mail: muztauovzhandos@mail.ru

Gavrilova Julia Alexandrovna

Candidate of Law, Vice-Rector for Research and Development of Postgraduate Education of the Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk city, Republic of Kazakhstan; e-mail: gavriloyuliya@yandex.kz

Abstract. *The article deals with the regulation of transboundary water bodies on the basis of multilateral and bilateral agreements of the Republic of Kazakhstan with the countries of Central Asia, the Russian Federation and the People's Republic of China.*

The main purpose of the study is to analyze the existing international agreements regulating the issues of joint use of transboundary water bodies and to develop proposals to address issues related to insufficient volume of incoming water.

With the collapse of the Soviet Union and the destruction of the unified system of regulation of the water industry, surface waters ceased to be considered internal water bodies, and acquired a transboundary character requiring comprehensive international legal regulation.

Particular attention to transboundary water bodies is due to the high dependence of Kazakhstan on neighboring countries forming more than 40 km³ out of 100 km³ of the total long-term flow of rivers and temporary watercourses.

Of the existing 8 water management basins of the country, only the Nura-Sarysu basin does not have transboundary water bodies.

A decrease in the volume of water can have a negative impact on industrial production, utilities and agriculture of the country.

The adoption of preventive measures and the conclusion of transparent agreements with neighboring countries will avoid catastrophic consequences for the country's economy and human life.

In this regard, the authorized state bodies represented by the Ministry of Ecology and Natural Resources, as well as the Ministry of Foreign Affairs, need to actively use dialogue platforms within the framework of regional organizations and signed agreements to build the potential of relations between neighboring countries to address issues of equal water allocation.

The comparative legal method was used as the main research method, which allowed analyzing the existing interstate agreements.

The results of the study indicate a large amount of work done between neighboring countries, however, modern global challenges encourage countries to defend a tougher position that meets national interests, which in turn is not always beneficial for downstream countries.

Keywords: *transboundary water bodies, interstate agreements, basin management, hydraulic structures, conflicts.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_183

Введение

Межгосударственные соглашения по управлению трансграничными водными объектами являются инструментом и нормативной базой для выстраивания долгосрочных взаимоотношений между странами.

Казахстан является «land-lock» страной, не имеющей выхода к Мировому океану с огромной площадью занятой пустыней и полупустыней и находящейся ниже всех соседних стран по течению.

В этой связи, Казахстан крайне заинтере-

сован в честном распределении столь важного ресурса на основе многосторонних и двусторонних соглашений на базе общепризнанных принципов равного деления воды.

Географическое расположение стало причиной высокой зависимости страны от объема поступления воды из соседних стран.

В последние годы наметилась устойчивая тенденция к снижению объема поступающей воды вследствие природно-климатических, естественных и антропогенных воздействий, которая предопределила важ-

ность совершенствования существующей правовой базы на основе принципов международно-правового сотрудничества.

Несмотря на то, что Казахстан заключил соглашения по большому спектру вопросов со всеми соседними странами, остается ряд нерешенных вопросов, требующих дальнейшего межгосударственного регулирования.

Методы

Методы обусловлены поставленной целью исследования: провести анализ действующих межгосударственных соглашений в сфере трансграничных водных объектов и наметить перспективы их развития.

В статье использованы общенаучные методы познания, сравнительно-правовой и методы индукции и дедукции, которые позволили раскрыть основные проблемы и выработать рекомендации для совершенствования межгосударственных соглашений.

Результаты и обсуждение

Вода в новом тысячелетии становится одним из главных ресурсов, способным стать как средством достижения высоких экономических показателей, так и причиной конфликта между странами.

Казахстан в силу своего расположения в Центральной Азии окружен со всех сторон протяженными сухопутными границами с крупными мировыми игроками в лице Российской Федерации и Китайской Народной Республики, а также странами, находящимися в верховьях реки Сырдарья – Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан.

К основным трансграничным рекам относятся: Урал (Россия), Иртыш, Или (Китай), Чу, Талас (Кыргызстан) и Сырдарья (Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан).

Принимая во внимание, что почти половина всего поверхностного речного стока формируется за пределами страны, Казахстан заинтересован в активном продвижении вопросов, связанных с равным делением воды.

Возвращаясь в прошлое необходимо отметить, что в советское время все вопросы вододеления были отрегулированы в 1970-1980 годы Минводхозом СССР, который разработал «Схемы комплексного использования и охраны водных ресурсов» для всех крупнейших речных бассейнов региона [1].

В последующем в 1987 году созданы

бассейновые водохозяйственные объединения «Амударья» (г. Ургенч) и «Сырдарья» (г. Ташкент), которые в настоящее время обеспечивают оперативное управление и распределение водных ресурсов бассейна между государствами, своевременную и бесперебойную подачу воды водопотребителям в пределах установленных лимитов².

Распад СССР и последующий кризис предопределил новый виток отношений между суверенными республиками.

Первым шагом налаживания взаимоотношений по регулированию трансграничных рек стало заключение 18 февраля 1992 года в г. Алма-Ата соглашения между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Республикой Узбекистан, Республикой Таджикистан и Туркменистаном о сотрудничестве в сфере совместного управления и охраны водных ресурсов межгосударственных источников.

Несмотря на положительные решения по регулированию использования и охране трансграничных водных объектов все еще остается ряд нерешенных проблем.

К примеру, если с Россией заключено соглашение о совместном использовании трансграничных водных объектов на основе признанной обоими государствами Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер от 17 марта 1992 года (Казахстан присоединился к Конвенции 23 октября 2000 года, Россия – 13 апреля 1993 года), то вопрос по вододелению рек Иртыш (Восточно-Казахстанская и Павлодарская области и область Абай) и Или (Алматинская область) с Китаем до сих пор остается открытым.

В 2001 году между сторонами заключено Соглашение о сотрудничестве в сфере использования и охраны трансграничных рек.

При заключении Соглашения стороны договорились об осуществлении сотрудничества в сфере использования и охраны водных ресурсов на общепринятых принципах и нормах международного законодательства.

Отличительной особенностью Соглашения является его декларативный характер, не предусматривающий обязательств к сторонам о равном вододелении и совместном управлении трансграничных водных ресурсов.

Область сотрудничества ограничивается согласованием и определением гидропостов; анализом данных гидропостов; прове-

² Ежегодник. Вода в Центральной Азии и мире 2021. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://http://cawater-info.net/yearbook/ (дата обращения: 04.04.2023).

дением совместных исследований и обменом опытом.

Китайская Народная Республика, понимая свое доминирующее положение по отношению к Казахстану, не берет обязательств по равному делению рек Иртыш и Или.

В соответствии со статьей 4 Соглашения ни одна из сторон не ограничивает другую сторону рационально использовать и охранять водные ресурсы трансграничных рек с учетом взаимных интересов.

Между тем, снижение объемов воды в реках Иртыш и Или, свидетельствуют о том, что китайская сторона не в полной мере выполняет принятые на себя обязательства, что не способствуют достижению цели по сотрудничеству в сфере использования и охраны трансграничных рек.

Следует подчеркнуть, что согласно статье 9 Соглашения, предусмотрено ежегодное заседание совместной комиссии, на которых обсуждаются вопросы исполнения соглашения.

При этом, представители сторон могут привлекать к заседанию экспертов для оказания содействия.

В этой связи, полагаем, что Казахстану, как заинтересованной стороне, необходимо использовать возможность привлечения зарубежных специалистов для выработки механизма решения вопросов по вопросам использования и охраны водных ресурсов.

По мнению ряда ученых, основными причинами, почему Китай не заключает соглашения, является то, что Китай не участвует в Конвенции по трансграничным водам, поэтому не имеет жесткого обязательства по заключению трехстороннего соглашения с Россией и Казахстаном о регулировании водопользования в бассейне р. Иртыш [2] и активно развивает западный регион страны (Синьцзян-Уйгурский автономный район).

В марте 2011 года ЦК КНПК и Госсовет КНР приняли «Решение об ускорении развития реформ в сфере водного хозяйства», явившееся первым в истории страны документом по комплексной государственной политике в данной сфере. Согласно документу, до 2021 года в стране ежегодно из госбюджета выделяются по 62 млрд. долларов США инвестиций в водохозяйственные и ирригационные объекты. Помимо этого, инвестиции в развитие ирригации будут идти со стороны местных бюджетов.

В настоящее время осуществляется второй этап «Большого освоения Запада Китая», рассчитанный до 2030 года. Приоритет отдается модернизации промышленности, после того как по окончании первого этапа в 2010 году был достигнут первичный уровень индустриализации и среднегодовой рост ВВП в 10%. Это потребует еще большего дальнейшего увеличения водозабора из трансграничных рек [3].

В соответствии с планом развития западных провинций строительство водоканалов на Иртыше по гидрологическим расчетам приведет к увеличению водозабора на 35-37% от годового стока. В связи с ростом населения, необходимостью выработки электроэнергии и орошения полей водозабор на р. Или на китайской стороне в будущем может увеличиться с 3,5 до 5 км³ [4].

Следует отметить, что созданная в 2013 году совместная казахстанско-китайская комиссия провела большую работу по юридическому закреплению взаимоотношений в образовательной сфере и сфере охраны водных ресурсов.

В 2013 году в ходе официального визита в Казахстан Министр иностранных дел КНР Ван И заявил: «Если говорить о трансграничных водах, то Китай не делает ничего в ущерб интересам Казахстана. Я убежден, что дальнейшими усилиями обеих сторон мы обязательно найдем достойное урегулирование этого вопроса, и трансграничные реки между нашими странами станут узами, которые будут тесно соединять два наших народа»³.

Учитывая нежелание китайской стороны подключать к вопросу о сотрудничестве по р. Иртыш Россию и обсуждать в трехстороннем формате, возможно, вынести обсуждение на площадку Шанхайской Организации Сотрудничества одной из цели которой является содействие эффективному сотрудничеству в политической, торгово-экономической, научно-технической и культурной областях, а также в сфере – образования, энергетики, транспорта, туризма, охраны окружающей среды⁴.

Кроме того, необходимо учесть, что Китай последние несколько лет активно реализует 2 проекта: «Экономический пояс Шелкового пути» и «Морской Шелковый путь 21 века», целью которых является освоение

³ Сотрудничество между РК и КНР в сфере использования и охраны водных ресурсов. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/597?lang=ru> (дата обращения: 04.04.2023).

⁴ Официальный интернет-сайт Шанхайской Организации Сотрудничества. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://http://rus.sectsc.org/about_sco/20151208/16789.html (дата обращения: 04.04.2023).

новых рынков стран ближнего и дальнего зарубежья.

Учитывая, что в 2015 году официально заявлено о сопряжении двух проектов – Евразийского экономического союза и «Экономического пояса Шелкового пути» [5], Казахстану, как участнику экономического союза, следовало бы поднять вопрос об использовании судоходного потенциала р. Иртыш для доставки грузов и товаров.

В случае экономического обоснования и дальнейшей реализации проекта Казахстан выступал бы в качестве транзитной страны, и получил бы не только доступ к широкому ассортименту товаров, производимой китайской стороной, но и обеспечил полноводность реки Иртыш, столь важной для гидроэнергетики и ирригации страны.

Между тем, увеличение доли забора воды на территории Китая привело к уменьшению уровня воды в озере Зайсан и Бухтарминском водохранилище Восточно-Казахстанской области, которые в свою очередь понизили уровень воды в Шульбинском водохранилище области Абай и на всем течение реки Иртыш вплоть до Российской Федерации.

Промедление в вопросе обеспечения приемлемого объема воды неминуемо приведет к снижению ее уровня, и нанесет серьезный удар по экосистеме региона и экономике страны.

Россия, как и Казахстан крайне заинтересована в количестве и качестве поступающей воды по реке Иртыш. На наш взгляд, учитывая огромный потенциал водных ресурсов, сконцентрированных в приграничных регионах России (Алтайский край, Республика Алтай), возможно, проработать механизм переброски рек через Казахстан в Китай для компенсации водозабора на реке Иртыш.

В случае реализации проекта проект имел бы мультипликативный эффект для всех стран и удовлетворял бы потребности в сельском хозяйстве, энергетике, судоходстве и водоснабжении ряда приграничных регионов.

Обеспокоенность также вызывает обмеление на западе страны р. Урал одного из основных источников наполнения Каспийского моря и дефицит поверхностных вод Жайык-Каспийского бассейна.

Сумма всех поверхностных водных ресурсов бассейна в естественных условиях оценивается в 12,8 км³, из которых 8,7 км³ (68 %) формируется в Российской Федерации. Остальные 4,1 км³ (32 %) формируются на территории Республики Казахстан и представлены притоками реки Жайык и бессточными водотоками. Естественный сток, поступающий на территорию Западно-Казахстанской области транзитом из Оренбургской области России по руслу реки Жайык, составляет 9,3 км³. Из этого количества 1,4 км³ приходится на сток, формирующийся в Казахстане (реки Ор, Илек, Большая Хобда), остальные 7,9 км³ формируются в Российской Федерации⁵.

В рамках Соглашения по совместному использованию трансграничных водных объектов от 7 сентября 2010 года создана совместная Казахстанско-Российская Комиссия, целью которой является совместное управление по трансграничным рекам.

В связи со сложившейся ситуацией по бассейну рек бывший аким Атырауской области Н. Ногаев в 2019 году заявлял, что межгосударственная комиссия работает не первый год, но проблемные вопросы не решаются должным образом. Этой комиссии необходимо дать более высокий статус. Например, на уровне заместителя премьер-министра⁶.

Соглашение с Российской Федерацией по совместному использованию и охране трансграничных водных объектов носит рамочный характер, закрепив функции по координации действий и разработки мероприятий по рациональному использованию и охране трансграничных водных объектов.

Соглашение от 2010 года, стало продолжением взаимоотношений по совместному использованию трансграничных рек, взамен Соглашения от 1992 года.

В Соглашении расширены положения, затрагивающие состояние водных объектов, в том числе осуществление мониторинга состояния рек и обмена данными мониторинга.

Учитывая рамочный характер соглашения, соглашение не содержит норм относительно конкретных трансграничных рек, пересекающих границу двух государств.

Понимая важность сохранения экосистемы реки Урал, постановлением Правитель-

⁵ Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года № 200 «Об утверждении Генеральной схемы комплексного использования и охраны водных ресурсов». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://http://10.61.42.188/rus/docs/P1600000200 (дата обращения: 04.04.2023).

⁶ В Казахстане могут появиться проблемы с обеспечением водой. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://https://kz.kursiv.media/2019-10-07/v-kazakhstane-mogut-poyavitsya-problemy-s-obespecheniem-vodoy/amp/ (дата обращения: 04.04.2023).

ства 20 июля 2017 года утверждено Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Российской Федерации по сохранению экосистемы бассейна трансграничной реки Урал.

Основными направлениями сотрудничества является подготовка совместных действий и планов мероприятий по улучшению экосистемы бассейна и предотвращению трансграничного загрязнения реки Урал и содействию применению новых технологий в области сохранения экосистемы бассейна трансграничной реки Урал.

Между тем, в настоящее время, по реке Иртыш, имеющее стратегическое назначение, подобное соглашение отсутствует.

Учитывая высокую зарегулированность верховья р. Урал на территории России, Казахстан крайне заинтересован в широком диалоге на различных площадках: Евразийский экономический союз, межрегиональное и приграничное сотрудничество, экспертные форумы и т.д.

Наличие Соглашений о совместном использовании еще не означает равное и транспарентное вододеление, что, в свою очередь, должно подталкивать высшее руководство страны и экспертное сообщество к поиску компромиссного решения. В конечном итоге промышленность и сельское хозяйство страны недополучают колоссальный объем воды, а Каспийское море может в скором времени потерять свою уникальность.

Аналогичную обеспокоенность вызывает водообеспеченность южных регионов страны.

Казахстан с момента обретения независимости совместно с другими центральноазиатскими странами активно выступал за равное вододеление рек Сырдарья, Чу и Талас, что подтверждается неоднократными совместными заявлениями лидеров стран и юридически подкрепленными соглашениями о совместном использовании трансграничных водных объектов.

Основным рабочим органом по решению вопросов управления, рационального использования водных объектов бассейна Аральского моря является межгосударственная координационная водохозяйственная комиссия Центральной Азии, созданная 18 февраля 1992 года по результатам заключенного соглашения о сотрудничестве в сфере совместного управления и охраны водных ресурсов межгосударственных источников в г. Алма-Ата (далее - МКВК).

В состав МКВК входят БВО «Амударья», БВО «Сырдарья», научно-информационный

центр и координационный метрологический центр. Казахстан представлен вице-министром экологии и природных ресурсов.

Вопросы, связанные с регулированием реки Сырдарья, основываются на Соглашении 1998 года, подписанного лидерами стран Центральной Азии.

Целью соглашения, заключенного между странами Центральной Азии по использованию бассейна реки Сырдарья является удовлетворение нужд энергетики и ирригации.

Соглашение предусматривает механизм компенсации энергоресурсов (бартер) в Кыргызскую Республику для создания необходимых ежегодных и многолетних запасов воды в водохранилищах для ирригационных нужд.

Вода, в первую очередь, рассматривается как инструмент, способствующий достижению экономических показателей. При этом, вопросы сохранения и охраны водных ресурсов отодвинуты на второй план.

Согласно статье 10 Соглашения стороны совместно рассматривают вопросы экономного и рационального использования водных ресурсов, а также уменьшения и прекращения сброса загрязненных вод в водоемы бассейна реки Сырдарья.

Следует отметить, что Соглашение в настоящее время не отвечает интересам стран, находящихся ниже по течению, так как механизмы регулирования, заложенные в Соглашении 1998 года, не способствуют преодолению современных вызовов.

По мнению авторов, Соглашение требует кардинального пересмотра либо заключения нового Соглашения с учетом равного вододеления и управления рекой Сырдарья.

К примеру, понимая важность пересмотра Соглашения между Казахстаном и Россией о совместном использовании и охране водных ресурсов от 1992 года, сторонами 7 сентября 2010 года подписано новое Соглашение о совместном использовании трансграничных рек с учетом дальнейшего совершенствования двусторонних соглашений.

Следует отметить, что Кыргызстан и Таджикистан, расположенные в верховьях рек Сырдарья и Амударья, заинтересованы в энергетическом режиме работы гидротехнических сооружений, в то время как Казахстан, Узбекистан и Туркменистан - в ирригационном.

Увеличение уровня воды в весенний период, крайняя недостаточность водных ресурсов в орошаемый период свидетельствует о недостаточном регулировании вопросов вододеления.

В своем выступлении 21 июля 2022 года на встрече глав государств Центральной Азии (г. Чолпон - Ата) Президент Казахстана К.-Ж.К. Токаев акцентировал внимание на докладе Международной группы экспертов по изменению климата.

Так, из доклада следует, что температура в регионе растет быстрее, чем в среднем на планете, сокращаются площади ледников – главного источника воды региона. Их объем в Центральной Азии за последние 50 лет сократился на 20 – 30 %, что в перспективе в разы уменьшит сток рек Сырдарья и Амударья. Все это влечет за собой серьезные риски для продовольственной, энергетической и экологической безопасности региона, требуя принятия безотлагательных совместных мер⁷.

По итогам саммита, Республика Узбекистан, во главе Президента Ш. Мирзиёева, инициировала принятие Региональной программы «Зеленая повестка» для Центральной Азии, которая направлена на декарбонизации экономики, развитие альтернативной энергетики, прежде всего гидро-, солнечной и ветровой генерации, с организацией взаимных поставок электроэнергии, широкого внедрения водосберегающих и экологически чистых технологий, а также рационального использования водных ресурсов. Исходя из этого можно сказать, что делаются хоть какие-то шаги на пути конструктивного решения водной проблемы Центральной Азии [6].

Для налаживания эффективного взаимодействия в водно-энергетической сфере 15 сентября 2020 года на 75 сессии Генеральной Ассамблеи ООН К.-Ж.К. Токаев предложил создать в Центральной Азии региональный водно-энергетический консорциум, который обеспечил бы баланс между ирригацией и гидроэнергетикой при использовании водных ресурсов трансграничных рек. Деятельность такого консорциума также могла бы упредить или смягчить последствия энергетических кризисов, связанных с сезонным дефицитом энергоресурсов в верховьях рек⁸.

Данное предложение ранее неоднократно

озвучивалось в экспертных кругах, предлагалось заключить Соглашение по созданию консорциума⁹.

Однако, до настоящего времени, центральноазиатские государства не выработали единого подхода к использованию водно-энергетических ресурсов региона. Кыргызская и таджикская стороны рассматривают Международный водно-энергетический Консорциум (далее - МВЭК) как орган по строительству гидроэнергетических объектов с целью производства электроэнергии и последующей ее реализации. Для Казахстана и Узбекистана создание Консорциума – одно из решений по гарантированному водообеспечению орошаемого земледелия.

Поэтому для реализации идеи МВЭК, создание которого рекомендовано комиссией ООН, необходимы сближение законодательств и правовых актов государств Центрально-Азиатского региона, регулирующих внутренние водные отношения, и совместная выработка позиций, учитывающих интересы всех сторон. В этом случае реализация модели будет способствовать экономически эффективному и экологически безопасному использованию водных ресурсов и улучшению политической ситуации в этом регионе [7].

Понимая экономическую важность использования воды для выработки электроэнергии и большую долю в структуре внутреннего валового продукта, Таджикистан и Кыргызстан заинтересованы в энергетическом режиме использования имеющихся гидротехнических сооружений.

Так, в Таджикистане, в 2020 году удельный вес производства и распределения электроэнергии, газа и воды в структуре промышленности составил 23,9 %¹⁰.

За аналогичный период в Кыргызстане обеспечение электроэнергией, газом паром и кондиционированным воздухом составило 3,3 % в структуре внутреннего валового продукта¹¹.

Понимая экономическую выгоду от производства и поставки электроэнергии Кыргызстан объявил о готовности приступить

⁷ Выступление Президента К.К. Токаева на IV Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-na-iv-konsultativnoy-vstreche-glav-gosudarstv-centralnoy-azii-2163148 (дата обращения: 04.04.2023).

⁸ Трансграничное водное сотрудничество в ЦА: прошлое, настоящее, будущее. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://http://sszi.kz/4 (дата обращения: 04.04.2023).

⁹ Угрозы водной безопасности в Республике Казахстан в трансграничном контексте и возможные пути их устранения. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://http://www.icwc-ara.uz/workshop_march08/pdf/ryabtsev_ru.pdf (дата обращения: 04.04.2023).

¹⁰ В Таджикистане за 2020 год произведено промпродукции на сумму свыше 30,8 млрд. сомони. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://https://e-cis.info/news/567/90222/ (дата обращения: 04.04.2023).

¹¹ Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://

к строительству ЛЭП в рамках CASA-1000, который позволит связать энергетические системы Центральной Азии с Южной Азией – Кыргызстан, Таджикистан с Афганистаном и Пакистаном и выработать механизмы для торговли электроэнергией в соответствии с международными стандартами¹².

Следует отметить, что ранее электрические сети Центральной Азии были встроены в Единую энергосистему Центральной Азии, включавшую Туркменистан Таджикистан, Кыргызстан, Узбекистан и юг Казахстана. Со временем Туркменистан (2003 год) и Таджикистан (2009 год) вышли из состава общей энергосистемы.

Следовательно, в случае реализации Кыргызстаном проекта по передаче электроэнергии в Афганистан и Пакистан, Узбекистан и южные регионы Казахстана и, возможно, сам Кыргызстан могут столкнуться с перебоями электроэнергии. Учитывая эти и другие причины (изношенность энергосетей и т.д.) в будущем, регион может столкнуться с серьезными проблемами, на примере аварии, случившейся 25 января 2022 года. Тогда отключение от питания электроэнергией произошло в Туркестанской, Жамбылской, Алматинской областях и г. Алматы (Казахстан); Ташкентской, Сырдарьинской, Самаркандской областях и Ферганской долине (Узбекистан); г. Бишкек, Ошской и Иссык-Кульской области (Кыргызстан).

Результаты исследования свидетельствуют о том, что нормативно-правовая база между странами сохраняет юридически неурегулированные вопросы, требующие дальнейшего обсуждения в рамках имеющихся межгосударственных комиссий для выработки решений, способствующих объективному и равному вододелению.

Основой для дальнейшего совершенствования имеющихся соглашений и технологий водосбережения должна выступать нарабатанная в советский период научная база, которая позволит соблюсти интересы всех стран, находящихся в одном бассейне.

Проблемой, которая действительно может привести к большим экологическим и экономическим потерям, является отсутствие соглашения с Китаем по делению вод рек Иртыш и Или.

Другой немаловажной проблемой остается проблема совершенствования механизма взаимодействия, предполагающего юриди-

ческое закрепление основ мониторинга за состоянием водных ресурсов, обмена информацией, аварийного оповещения.

К примеру, несмотря на отсутствие нормативно-правового акта о совместном использовании трансграничных рек с Китаем, в период с 2005 по 2017 года казахстанско-китайской комиссией проделана огромная работа по налаживанию взаимоотношений об уведомлении о стихийных бедствиях, развитии научно-исследовательского потенциала, обмену гидрологической и гидрохимической информацией, об охране качества вод, об управлении и эксплуатации гидроузла «Достык» и строительстве селезащитной плотины «Чукурбулак».

Заключенные соглашения отражают положительную динамику двусторонних взаимоотношений между странами и свидетельствуют о взаимном признании необходимости взаимодействия по целому ряду вопросов, связанных с управлением трансграничными реками.

Указанные соглашения служат нормативной базой для дальнейшего углубления сотрудничества между странами и решению вопросов, связанных с равным делением воды и совместным управлением, на примере, совместной эксплуатации гидроузла «Достык» на реке Хоргос.

Напротив, подобные соглашения, отвечающих бы высоким дружественным взаимоотношениям между Казахстаном и странами Центральной Азии по рекам Сырдарья, Чу и Талас отсутствуют, тем самым сводя межгосударственное взаимодействие лишь к ежегодному регулированию стока рек.

Недавние события, связанные с прорывом дамбы на Сардобинском водохранилище Сырдарьинской области Узбекистана, и последующее затопление нескольких населенных пунктов на территории Туркестанской области Казахстана подтверждают необходимость систематизации вопросов взаимодействия между странами.

Соглашение между Казахстаном, Кыргызстаном, Узбекистаном и Таджикистаном об использовании водно-энергетических ресурсов бассейна реки Сырдарья, заключенное в 1998 году, не отвечает современным глобальным вызовам и требует пересмотра. Например, соглашение между Казахстаном и Россией о совместном использовании и охране трансграничных водных объектов от

<http://www.stat.kg/ru/opaendata/category/2314/> (дата обращения: 04.04.2023).

¹² Крупнейший энергопроект страны: КР заявила о старте строительства ЛЭП в рамках CASA-1000. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://<https://casa-1000.kg/about-casa-1000> (дата обращения: 04.04.2023).

1992 года, перезаклучено в 2010 году и в последующем стало основой для заключения в 2016 году соглашения по сохранению экосистемы бассейна реки Урал.

Заклучение

Учитывая рост населения региона и объем потребления воды для целей промышленности и сельского хозяйства, возрастает борьба за этот ценнейший ресурс. Наличие приемлемого объема воды способствует росту экономики и благосостояния населения.

Напротив, лишение достаточного объема воды может спровоцировать конфликт между странами.

Известный в мире журнал «Foreign Policy» в 2013 году включил в список конфликтных регионов, привлекающих внимание всего мира, и Центральную Азию. В отчете «Глобальные тенденции до 2030 года: альтернативные миры», подготовленном Центральным Разведывательным Управлением США, указано, что в Центральной Азии до 2030 года возможны конфликты между государствами за водные ресурсы¹³.

Данная оценка подтверждается произошедшим 28 апреля 2021 года конфликтом между жителями пограничных сел Кыргызстана и Таджикистана из-за водораспределительного пункта «Головной».

В связи с имеющимся конфликтным потенциалом вокруг воды, странам региона необходимо завершить процесс урегулирования вопросов вокруг совместного управления водных объектов.

На основе полученных результатов исследования можно сделать вывод о том, что на сегодняшний день наиболее урегулированными остаются взаимоотношения между Казахстаном и Россией.

Соглашение содержит основные принципы совместного управления трансграничными водными объектами и комплекс иных мероприятий, способствующих постоянному мониторингу и оперативному обмену информацией о состоянии трансграничных рек на основе признанной обеими странами Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер.

Оперативность взаимоотношений осуществляется за счет созданной совместной казахстанско-российской комиссией, на которую возложены функции по координации

действий по реализации соглашения.

Другим не менее важным соглашением для стран Центральной Азии является соглашение между Правительствами стран, за исключением Туркменистана, от 1998 года.

На наш взгляд, соглашение требует пересмотра и, в первую очередь, с учетом требований по ее «экологизации».

Нормы, заложенные в действующем соглашении, отвечали требованиям того времени и были нацелены на удовлетворение нужд гидроэнергетики и ирригации стран региона, а также компенсацию энергоресурсов для Кыргызстана и Таджикистана в период накопления воды.

В соглашении вода отмечается как ресурс, вопросы же состояния водных ресурсов, мониторинга и обмена информацией остались на втором плане.

Между тем, соглашение заложило основу для создания международных консорциумов, инициативы, по созданию которых периодически звучат на различных площадках.

Однако, до настоящего времени консорциум так и не создан, что, по нашему мнению, является одним из препятствий для достижения цели по эффективному и рациональному использованию реки Сырдарья.

В заключении необходимо сделать акцент на взаимоотношения с китайской стороной, с которой заключено соглашение о сотрудничестве в сфере использования и охраны трансграничных рек от 2001 года.

Данное соглашение носит декларативный характер и не накладывает на стороны, в первую очередь на Китай, жестких обязательств по равному делению трансграничных водных объектов.

Вместе с тем, отмечаем, что в рамках соглашения создана казахстанско-китайская комиссия, которая осуществляет функции по рассмотрению вопросов использования и охраны водных ресурсов.

Результатами работы данной комиссии стало заключение двусторонних соглашений, в первую очередь направленных на мониторинг и охрану водных ресурсов, а также оперативное взаимодействие между странами.

На основании изложенного, можно сделать вывод о том, что текущее состояние водных ресурсов требует дальнейшего развития через диалог с зарубежными партнерами и отстаиванием позиций, отвечающим национальным интересам страны.

¹³ Водная дипломатия. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL://http://newtimes.az/ru/processstrends/1385 (дата обращения: 04.04.2023).

Заключение транспарентных соглашений способствует устранению противоречий между соседними странами и минимизирует риски, связанные с уменьшением в будущем общего объема речного стока в регионе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисова Е.А. История развития конфликтов по поводу водных ресурсов в Центральной Азии в постсоветский период // *Восток (Oriens)*. Серия «Международные отношения». – 2014. - №2. – С. 80-86.

2. Красноярова Б.А., Антюфеева Т.В., Мырзагалиева А.Б., Самарханов Т.Н. Проблемы международно-правового регулирования сотрудничества государств в трансграничном бассейне реки Иртыш // *География и природопользование Сибири*. – 2019. - №26. – С. 118-129.

3. Зонн И.С., Жильцов С.С., Семенов А.В., Костяной А.Г. Трансграничные реки Казахстана и Китая // *Вестник Московского университета имени С.Ю. Витте*. Серия «Экономика и управление». – 2018. - №4 (27). – С. 82-90.

4. Жунусбекова А.Ж. О некоторых правовых проблемах охраны и использования трансграничных водных ресурсов между Казахстаном и Китаем // *Вестник КазНУ*. Серия юридическая. – 2018. – Т. 88. - №4. – С. 194-203.

5. Бояркина О.А. Российско-казахско-китайские взаимоотношения на трансграничных реках // *Известия Иркутского государственного университета*. Серия «Политология. Религиоведение». – 2017. – Т. 22. – С. 211-216.

6. Кенжаев А.А., Худоберганов Ж.А. Водно-правовая проблема Центральной Азии как один из объектов «парламентской дипломатии» // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. Серия «Международное право и сравнительное правоведение». – 2022. - №4 (71). – С. 183-191.

7. Жумагулов Т.Б. Водная безопасность Республики Казахстан и Центральной Азии: международные правовые проблемы // *Вестник КазНУ*. Серия юридическая. – 2015. - №2 (74). – С. 305-309.

REFERENCES

Borisova E.A. Istorija razvitija konfliktov po povodu vodnyh resursov v Central'noj Azii v postsovetskij period // *Vostok (Oriens)*. Serija «Mezhdunarodnye otnoshenija». – 2014. - №2. – S. 80-86.

2. Krasnojorova B.A., Antjufeeva T.V., Myrzagalieva A.B., Samarhanov T.N. Problemy mezhdunarodno-pravovogo regulirovanija sotrudnichestva gosudarstv v transgranichnom bassejne reki Irtysh // *Geografija i prirodnopol'zovanie Sibiri*. – 2019. - №26. – S. 118-129.

3. Zonn I.S., Zhil'cov S.S., Semenov A.V., Kostjanov A.G. Transgranichnye reki Kazahstana i Kitaja // *Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.Ju. Vitte*. Serija «Jekonomika i upravlenie». – 2018. - №4 (27). – S. 82-90.

4. Zhunusbekova A.Zh. O nekotoryh pravovyh problemah ohrany i ispol'zovanija transgranichnyh vodnyh resursov mezhdu Kazahstanom i Kitaem // *Vestnik KazNU*. Serija juridicheskaja. – 2018. – T. 88. - №4. – S. 194-203.

5. Bojarkina O.A. Rossijsko-kazahsko-kitajskie vzaimootnoshenija na transgranichnyh rekah // *Izvestija Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta*. Serija «Politologija. Religiovedenie». – 2017. – T. 22. – S. 211-216.

6. Kenzhaev A.A., Hudoberganov Zh.A. Vodno-pravovaja problema Central'noj Azii kak odin iz ob#ektov «parlamentskoj diplomatii» // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. Serija «Mezhdunarodnoe pravo i sravnitel'noe pravovedenie». – 2022. - №4 (71). – S. 183-191.

7. Zhumagulov T.B. Vodnaja bezopasnost' Respubliki Kazahstan i Central'noj Azii: mezhdunarodnye pravovye problemy // *Vestnik KazNU*. Serija juridicheskaja. – 2015. - №2 (74). – S. 305-309.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДОВ С УЧАСТИЕМ ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ: НА ПРИМЕРЕ США И КАЗАХСТАНА

Ешназаров Алмаз Алгазович¹

Доцент кафедры специальных юридических дисциплин Института послевузовского образования, кандидат юридических наук, советник юстиции, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан, e-mail: astana.eaa@gmail.com

Амуртаева Динара Талгатовна

Доцент кафедры специальных юридических дисциплин Института послевузовского образования, кандидат юридических наук, советник юстиции, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан, e-mail: amurtaeva-77@mail.ru

Куатова Алемгуль Советовна

Доцент кафедры общеправовых дисциплин Института послевузовского образования, доктор философии (PhD), советник юстиции, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан, e-mail: alema1309@mail.ru

Аннотация. Авторы на основе компаративного анализа уголовно-процессуальных законодательств США и Казахстана изучили вопросы деятельности судов с участием присяжных заседателей. Выбор опыта США по рассмотрению уголовных дел судом с участием присяжных заседателей не был случайным, так как США является государством применяющих суд с участием жюри и имеет уже свою собственную правовую историю отличительную от Великобритании.

В ходе анализа авторы раскрыли три аспекта как отбор присяжных заседателей, количество присяжных заседателей и порядок голосования при вынесении приговора.

Отбор присяжных заседателей по законодательству США имеет свои преимущества в сравнении с законодательством Республики Казахстан в части упрощения отбора и права отказа от участия в качестве присяжного заседателя.

По вопросу количества присяжных заседателей с учетом опыта США полагаем возможным их сокращения с 12 до 9 и в отдельных случаях до 7 присяжных.

По вопросу голосования большинством или единогласного голосования мы на основании опыта США придерживаемся мнения о важности голосования единогласным решением.

На основе положительного опыта США авторами предложены ряд поправок не только в уголовно-процессуальное законодательство Казахстана, но и в Конституцию РК. Так, авторы считают, что необходимо расширить категорию уголовных дел, рассматриваемых судом с участием присяжных заседателей, совершенствовать порядок отбора присяжных заседателей и порядок голосования. А также возможность рассмотрения гражданских дел судом с участием присяжных заседателей. Полагаем все эти поправки будут иметь положительный эффект при защите конституционных прав граждан и построения правового государства.

Ключевые слова: уголовный процесс, судопроизводство, суд, судья, присяжный заседатель, жюри, приговор.

¹ Автор для корреспонденции

АЛҚАБИЛЕРДІҢ ҚАТЫСУЫМЕН СОТТАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ: АҚШ ПЕН ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫНДА

Алмаз Алғазұлы Ешназаров

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, әділет кеңесшісі, ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: astana.eaa@gmail.com

Динара Талғатқызы Амуртаева

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, әділет кеңесшісі, ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: amurtaeva-77@mail.ru

Әлемгүл Советқызы Қуатова

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Жалпы заң пәндері кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), әділет кеңесшісі, ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: alema1309@mail.ru

Аннотация. Авторлар АҚШ пен Қазақстанның қылмыстық іс жүргізу заңнамаларын компаративті талдау негізінде алқабилердің қатысуымен соттар қызметінің мәселелерін зерттеді. Алқабилердің қатысуымен соттың қылмыстық істерді қарауы бойынша АҚШ тәжірибесін таңдау кездейсоқ болған жоқ, өйткені АҚШ қазылар алқасының қатысуымен сотты қолданатын мемлекет болып табылады және қазірдің өзінде Ұлыбританиадан ерекшеленетін өзінің құқықтық тарихы бар.

Талдау барысында авторлар алқабилерді іріктеу, алқабилердің саны және үкім шығару кезінде дауыс беру тәртібі сияқты үш аспектіні ашты.

АҚШ заңнамасы бойынша алқабилерді іріктеудің Қазақстан Республикасының заңнамасымен салыстырғанда алқабилер ретінде іріктеуді және қатысудан бас тарту құқығын оңайлату бөлігінде өзіндік артықшылықтары бар.

АҚШ тәжірибесін ескере отырып, алқабилер саны мәселесі бойынша оларды 12-ден 9-ға дейін және жекелеген жағдайларда 7 алқабилге дейін қысқартуға болады деп есептейміз.

Көпшілік дауыс беру немесе бірауыздан дауыс беру мәселесі бойынша біз АҚШ тәжірибесіне сүйене отырып, бірауыздан дауыс берудің маңыздылығы туралы пікірді ұстанамыз.

АҚШ-тың оң тәжірибесі негізінде авторлар Қазақстанның қылмыстық іс жүргізу заңнамасына ғана емес, ҚР Конституциясына да бірқатар түзетулер ұсынды. Осылайша, авторлар сот алқабилердің қатысуымен қарайтын қылмыстық істер санатын кеңейту, алқабилерді іріктеу тәртібін және дауыс беру тәртібін жетілдіру қажет деп санайды. Сондай-ақ алқабилердің қатысуымен соттың азаматтық істерді қарау мүмкіндігі. Осы түзетулердің барлығы азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғауда және құқықтық мемлекет құруда оң әсер етеді деп санаймыз.

Түйінді сөздер: қылмыстық процесс, сот ісін жүргізу, сот, судья, алқабилер, қазылар алқасы, үкім.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ACTIVITY OF COURTS WITH THE PARTICIPATION OF JURORS: ON THE EXAMPLE OF THE USA AND KAZAKHSTAN

Yeshnazarov Almaz Algazovich

Associate Professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education, Candidate of Legal Sciences, Counselor of Justice, Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, Republic of Kazakhstan, e-mail: astana.eaa@gmail.com

Amurtaeva Dinara Talgatovna

Associate Professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education, Candidate of Legal Sciences, Counselor of Justice, Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, Republic of Kazakhstan, e-mail: amurtaeva-77@mail.ru

Kuatova Alemgul Sovetovna

Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education, Doctor of Philosophy (PhD), Counselor of Justice, Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, Republic of Kazakhstan, e-mail: alema1309@mail.ru

Abstract. *The authors, based on a comparative analysis of the criminal procedure laws of the USA and Kazakhstan, studied the issues of the activity of courts with the participation of jurors. The choice of the US experience in considering criminal cases by a jury was not accidental, since the USA is the state to use a jury trial and already has its own legal history that is different from the UK.*

In the course of the analysis, the authors revealed three aspects such as the selection of jurors, the number of jurors, and the voting procedure during sentencing.

The selection of jurors under US law has its advantages in comparison with the legislation of the Republic of Kazakhstan in terms of simplifying the selection and the right to refuse to participate as a juror.

On the issue of the number of jurors, taking into account the US experience, we believe it is possible to reduce them from 12 to 9 and in some cases to 7 jurors.

On the issue of majority voting or unanimous voting, based on the experience of the United States, we hold the opinion on the importance of voting by unanimous decision.

Based on the positive experience of the USA, the authors proposed several amendments not only to the criminal procedure legislation of Kazakhstan but also to the Constitution of the Republic of Kazakhstan. Thus, the authors believe it is necessary to expand the category of criminal cases considered by a court with the participation of jurors, to improve the selection procedure and voting procedure. As well as the possibility of consideration of civil cases by a court with the participation of jurors. We believe all these amendments will have a positive effect in protecting the constitutional rights of citizens and building a rule-of-law state.

Keywords: *criminal proceedings, judicial proceedings, court, judge, juror, jury, verdict.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_194

Введение

Введение суда с участием присяжных заседателей в уголовный процесс Казахстана ознаменовал с собой торжество верховенства права.

7 октября 1998 года в ст. 75 Конституции РК была внесена поправка о праве граждан на суд с участием присяжных заседателей по уголовному судопроизводству².

Данная поправка изложена в Конституции РК в следующей редакции «... В случаях, предусмотренных законом, уголовное судопроизводство осуществляется с участием присяжных заседателей».

И только через 8 лет она была реализова-

на в Уголовно-процессуальном кодексе РК.

С 1 января 2007 года граждане Республики Казахстан, а точнее их ограниченное количество, смогли использовать свое конституционное право на рассмотрение уголовных дел в судах с участием присяжных заседателей³ (далее – суд присяжных).

Методы и материалы

В ходе работы использовались следующие методы исследования компаративно-правовой, логический и функциональный. В процессе исследования изучены уголовно-процессуальное законодательство США и Республики Казахстан.

² Закон Республики Казахстан от 7 октября 1998 года N 284 «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000284> (дата обращения: 27.08.2023 г.).

³ Закон Республики Казахстан от 16 января 2006 года N 122 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам введения уголовного судопроизводства с участием присяжных заседателей». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000122> (дата обращения: 27.08.2023 г.).

Обсуждение и результаты

В настоящее время суд присяжных рассматривает, только 32 состава особо тяжких преступлений.

Во исполнение послания Президента РК к народу Казахстана от 16 марта 2022 года был разработан законопроект «О внесении изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан по расширению категорий дел, рассматриваемых судом с участием присяжных заседателей». На данный момент он подписан, но с оговоркой, что будет введен в действие с 1 января 2024 года⁴.

Законом предусмотрено увеличить количество категории составов преступлений от 32 до 45, то есть на 13 составов преступлений больше. Суд присяжных сможет рассматривать уголовные дела о принуждении к незаконному изъятию органов и тканей человека, пытки, рейдерство, ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинскими и фармацевтическими работниками, повлекшее смерть двух и более лиц, незаконной добычи рыбных ресурсов, других водных животных и растений, повлекшей тяжкие последствия; незаконной охоты, повлекшей тяжкие последствия, нарушение правил дорожного движения, или эксплуатация транспортных средств, повлекшая смерть двух и более лиц; нарушение правил дорожного движения, или эксплуатация транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами в состоянии опьянения, повлекшая смерть двух и более лиц; управление транспортным средством лицом, лишенным права управления транспортными средствами и находящимся в состоянии опьянения, повлекшим смерть человека.

На данный момент право на суд присяжных имеют только обвиняемые в совершении особо тяжких преступлений и с 2024 года только по некоторым составам тяжких преступлений. Остальная категория тяжких, средней тяжести и небольшой тяжести преступлений не в компетенции суда присяжных.

Поэтому, мы считаем, что это противоречит п. 1 ст. 14 Конституции РК, которая гласит, что: «Все равны перед законом и судом»⁵.

Вывод:

Таким образом, мы пришли к выводу, что право граждан на суд присяжных должна быть исключена из п.2 ст. 75 и изложена в п. 2 ст. 13 Конституции в Разделе II «Человек и гражданин» в следующей редакции: «2. Каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод, в том числе в суде с участием присяжных заседателей».

Соответственно после внесения указанных поправок в Конституцию РК это право должно распространяться и на гражданское судопроизводство.

Отбор присяжных заседателей (Voir Dire) Казахстан

Перечень лиц, не подлежащих включению в список кандидатов в присяжные заседатели в Республике Казахстан.

Согласно ч. 1 ст.10 Закона «О присяжных заседателях» местный исполнительный орган не включают в список кандидатов в присяжные заседатели следующих лиц:

- 1) не достигшие к моменту составления списков присяжных заседателей возраста двадцати пяти лет;
- 2) имеющие непогашенную либо неснятую судимость;
- 3) признанные судом недееспособными или ограниченно дееспособными;
- 4) судьи, прокуроры, следователи, адвокаты, государственные служащие и военнослужащие, а также работники правоохранительных органов;
- 5) состоящие на учете в организациях здравоохранения по поводу психических, поведенческих расстройств (заболеваний), в том числе связанных с употреблением психоактивных веществ⁶.

В соответствии с ч. 2 ст. 640 УПК РК не могут быть присяжными следующие лица:

- подозреваемые или обвиняемые в совершении уголовного правонарушения;
- лица, не владеющие языком, на котором ведется судопроизводство, лица с полной потерей речи, лица с полной потерей слуха и лица с полной потерей зрения;
- лица с инвалидностью при отсутствии организационных либо технических возможностей по обеспечению их полноценно-

⁴ Закон Республики Казахстан от 29 декабря 2022 года № 175-VII ЗРК «О внесении изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан по расширению категорий дел, рассматриваемых судом с участием присяжных заседателей». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000175> (дата обращения: 27.08.2023 г.).

⁵ Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 27.08.2023 г.).

⁶ Закон Республики Казахстан от 16 января 2006 года N 121 «О присяжных заседателях». https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000121_ (дата обращения: 27.08.2023 г.).

го участия в судебном заседании⁷ [6].

При сравнении двух норм мы видим, что согласно Закону «О присяжных заседателях» в список присяжных не допускаются вышеуказанные 5 категорий граждан. Это категория граждан отсеивается местными исполнительными органами при составлении списка кандидатов.

В дальнейшем судья, если обнаружит категорию граждан, указанных в списке присяжных он может их исключить, ссылаясь на ст. 640 УПК.

Таким образом, 5 категорий граждан не могут быть присяжными заседателями, а 3 категорий граждан может исключить судья. И вроде бы мы не видим никаких противоречий.

Однако согласно ст.1 УПК РК «...Положения иных законов, регулирующих порядок уголовного судопроизводства, подлежат включению в настоящий Кодекс». Из этого следует, что норма ст. 10 Закона «О присяжных заседателях» должна быть включена в Главу 67 УПК.

Далее местные исполнительные органы на основании ч.3 ст.10 Закона «О присяжных заседателях» могут исключить следующих кандидатов при их письменном обращении:

1) лица, не владеющие языком, на котором ведется судопроизводство по уголовному делу;

2) лица, не способные в силу своих физических или психических недостатков исполнять обязанности присяжных заседателей;

3) лица старше шестидесяти пяти лет;

4) священнослужители.

Также судья при обращении кандидатов с просьбой об их исключении от исполнения обязанностей присяжных заседателей согласно ч. 3 ст. 640 УПК РК исключает следующих кандидатов:

1) лица старше шестидесяти пяти лет;

2) женщины, имеющие детей в возрасте до трех лет;

3) лица, которые в силу своих религиозных убеждений считают для себя невозможным участие в осуществлении правосудия;

4) лица, отвлечение которых от исполнения служебных обязанностей может повлечь

существенный вред общественным и государственным интересам (врачи, учителя, пилоты авиалиний и другие);

5) иные лица, имеющие уважительные причины для неучастия в судебном заседании.

Таким образом, 8 категорий граждан могут при заявлении об их исключения отказаться от участия в судебном процессе в качестве присяжного.

По нашему мнению, здесь также имеется противоречие между двумя нормами, что не соответствует ст. 1 УПК РК. Например, откуда знает местный исполнительный орган, на каком языке будет вести судья судопроизводство по уголовному делу? В этой связи данное право должно быть у судьи или работников суда.

США

В США есть общий ценз к кандидатам в присяжные заседатели, которые состоят из следующих требований:

- гражданин США;

- резидент Штата;

- возраст 18 лет (Алабама 19 лет⁸, Миссисипи⁹ и Миссури¹⁰ по 21 год);

- не имеющих физических или психических недостатков;

- умеющие писать, читать и говорить на английском;

- ранее судимые не могут быть, если только их судимость снята или погашена¹¹.

Следует отметить, что требования у всех штатов США изложены в различной редакции, но самые основные мы указали выше.

Также граждане США могут быть временно освобождены от обязанности быть присяжным заседателем при подаче заявления. Срок освобождения отличается от штатов, но в основном от 6 месяцев до 12 месяцев. Это категория граждан как:

- люди с ограниченными возможностями в 33 штатах;

- кормящие матери в 18 штатах;

- военные в 16 штатах;

- избранный чиновник в 11 штатах;

- полицейские в 10 штатах;

- студенты в 9 штатах;

- пожарные в 8 штатах;

- медицинские работники в 6 штатах.

⁷ Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗПК «Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000231> (дата обращения: 27.08.2023 г.).

⁸ The Code of Alabama 1975. <http://alisondb.legislature.state.al.us/alison/CodeOfAlabama/1975/Coatoc.htm> (дата обращения: 26.08.2023 г.).

⁹ Mississippi Code Public Access. <https://advance.lexis.com/container?config=00JAAzNzhjOTYxNC0wZjRkLTQzNzAtYjJlYS1jNjExZWYxZGFhMGYKAFBvZENhdGFsb2cMlW40w5iIH7toHnTBIEP0&crld=63ffd3ca-cdf7-4ef9-90b2-e1cd8fd7435e&prid=de9f79d3-dc20-4a2a-b5c7-e24bdc733930> (дата обращения: 26.08.2023 г.).

¹⁰ Missouri Revisor of Statutes. <https://revisor.mo.gov/main/Home.aspx> (дата обращения: 26.08.2023 г.).

¹¹ Jury Duty 101. <https://www.juryduty101.com/> (дата обращения: 26.08.2023 г.).

В 14 штатах (кормящая мать - Колорадо, Делавер, Канзас; лица с инвалидностью - Айова, Массачусетс, Мичиган, Миннесота, Миссиссипи, Нью-Мексико, Северная Дакота, Огайо, Восточная Вирджиния, Округ Колумбия; студенты - Вашингтон) только по одной категории граждан имеют право отказа от участия в суде в качестве присяжного заседателя, и она у указанных штатов различная¹².

К примеру, в Колорадо отсрочка может быть на 6 месяцев, и если эти обстоятельства имеют постоянный характер.

При этом в Арканзасе, Луизиане и Нью-Йорк вообще отсутствует деление граждан на категории, которые могут отказаться от участия в суде в качестве присяжного заседателя. Это не говорит о том, что граждане данных штатов не имеют право отказа, они имеют это право, но причины должны быть весомы и серьезны. И только судья решает этот вопрос.

По нашему мнению, отсутствие категорий граждан, которые обладают правом отказа от участия в качестве присяжного заседателя, соответствует принципу равенству перед законом и судом.

Также имеется возрастная категория граждан, которая может отказаться от участия в суде присяжных. Это не говорит, если вы моложе указанного возраста не сможете отказаться от участия в качестве присяжного заседателя, вы можете обратиться, но это все на усмотрении судьи.

Вывод:

На основе сравнительного анализа мы пришли к выводу, что в Казахстане имеется следующая классификация граждан при отборе в присяжные заседатели:

Первая категория граждан, которые не могут быть присяжными заседателями, согласно ч. 1 ст. 10 Закона РК «О присяжных заседателях».

Вторая категория граждан, которых суд (судья) не допускает в присяжные заседатели, согласно ч. 2 ст. 640 УПК РК.

Третья категория граждан, которые могут по собственному волеизъявлению отказаться от участия в качестве присяжного заседателя, согласно ч. 3 ст. 10 Закона РК «О присяжных заседателях» и ч. 3 ст. 640 УПК РК.

Или иными словами имеется следующая классификация отбора в присяжные:

1) императивный запрет (ценз или ограничение) на участие гражданина в качестве присяжного заседателя

2) дискреционное решение суда, основанное на его усмотрении;

3) решение местных исполнительных органов и суда основано на реализации принципа диспозитивности (субъективное решение участника судопроизводства по объективным причинам).

На данный момент в Казахстане перечень лиц, имеющих право на отказ от участия в качестве присяжных заседателей широк.

Полагаем, что на основе опыта США, возможно:

1) снизить возрастной порог с 25 лет до 21 года.

Мы полагаем, что к 21 году у молодых людей уже формируется зрелая личность. То есть молодой человек к этому возрасту имеет свои ценности и не зависит от чужого мнения и ему не нужно разъяснять, что такое добро и зло.

2) исключить из списка лиц, которые имеют императивный запрет на участие в качестве присяжного заседателя государственных служащих, военнослужащих и работников правоохранительных органов.

Государственные служащие и военнослужащие должны заявлять суду их оправдания об их исключении из списка кандидатов в присяжные заседатели.

По работникам правоохранительных органов также имеются возражения в связи с тем, что в правоохранительных органах имеются различные подразделения, которые напрямую не занимаются выявлением, пресечением и расследованием преступлений. Основные подразделения, которые задерживают преступников и расследуют уголовные дела – это органы дознания (оперуполномоченные: криминальной полиции, по борьбе против экстремизма, по борьбе против организованной преступности, по борьбе против наркопреступности и др.), подразделения дознания (штатные дознаватели) и следствия (следователи). А работники и сотрудники второстепенных служб, которые обеспечивают бесперебойную работу основных служб, полагаем, могут выступать в качестве присяжных заседателей.

В этой связи предлагаем п. 4 ч. 1 ст. 10 Закона «О присяжных заседателях» изложить в следующей редакции «4) судьи, должностные лица уголовного преследования и адвокаты».

В соответствии с п. 23 ст. 7 УПК «органами (должностные лица) уголовного пре-

¹² *Jury Duty 101*. <https://www.juryduty101.com/> (дата обращения: 26.08.2023 г.).

следования являются прокурор (государственный обвинитель), следователь, орган дознания, дознаватель».

3) исключить ч. 3 ст. 10 Закона «О присяжных заседателях» и перенести в ст. 640 УПК РК, то есть судья или работник суда будет решать самостоятельно вопрос об исключении кандидата из списка присяжных заседателей.

Таким образом, внесение поправок в Конституцию РК позволит и обяжет законодателя разработать соответствующие поправки в нижеперечисленные законы РК.

В Уголовно-процессуальный кодекс РК внести дополнения в Главу 67, где необходимо указать три группы граждан:

- первая группа лиц, на которых действует императивный запрет быть присяжным заседателем;

- вторая группа лиц, которых может исключить судья при установлении определенных обстоятельств, указанных в УПК;

- третья группа лиц, которых можно исключить из списка присяжных при обращении к судье или работнику суда только при уважительных обстоятельствах.

Закон РК «О присяжных заседателях» привести в соответствие с УПК РК.

Количество присяжных заседателей Казахстан

В Республике Казахстан участвуют 10 присяжных и 1 профессиональный судья. Кроме того, профессиональный судья вместе с присяжными заседателями удаляется в совещательную комнату для вынесения приговора (10+1).

По нашему мнению, казахстанская модель суда присяжных заседателей имеет черты смешанной формы с германской моделью суда шеффенов. То есть решение принимались на заседании при общем обсуждении народных заседателей и судьей (2+1).

США

Преступления

В 43 штатах и в Округе Колумбия количество присяжных 12 человек.

В 6 штатах: Коннектикут, Флорида, Индиана, Луизиана, Массачусетс и Юта уголовные дела по преступлениям могут рассматривать от 6 до 12 присяжных.

И только в Аризоне от 8 до 12 присяжных¹³.

Мы подумали, что данное сокращение

присяжных от 6 до 12 человек вызвано малым количеством населения в указанных штатах.

Однако мы установили, что Аризона занимает по количеству населения в США за 2022 год 14 место.

Коннектикут - 29,
Флорида - 3,
Индиана - 17,
Луизиана - 25,
Массачусетс - 15,
Юта – 30¹⁴.

Указанные штаты входят в тридцатку по количеству населения в США.

Второе мы подумали, что все эти штаты демократические и они приверженцы либерализма.

Однако оказалось, что только Коннектикут и Массачусетс являются демократическими штатами, а остальные республиканские штаты.

По этому поводу имеется позиция Верховного Суда США. Так, Верховный Суд США в деле Уильямс против Флориды (1970 г.) заявил, что в Шестой поправке не было прямой ссылки на размер присяжных ни в языке, ни в законодательной истории Конституции. Традиционное жюри из 12 членов было «исторической случайностью, не связанной с великими целями, которые в первую очередь породили жюри» Также Верховный суд заявил, что присяжные из 6 человек почти во всех отношениях равен присяжным из 12 членов¹⁵.

С этой позицией не согласны авторы книг Брайан Х. Борнштейн и Эди Гриин, которые считают, что в судах, где 6 присяжных, будут недостаточно представлены национальные меньшинства и этнические группы [1, с.81].

Мы считаем, что проблема США – это расизм и дискриминация. И существование движения как жизни темнокожих имеют значение (Black life matter) тому доказательство. Поэтому я соглашусь с Брайан Х. Борнштейном и Эди Гриином, что для США еще рано сокращать количество присяжных заседателей.

В своей статье «Численное исследование эффективного размера жюри» Takamitsu Watanabe пришел к выводу, что эффективный состав жюри это 11,8+3,0 [2]. Другими словами, состав жюри возможен при количестве 9, 12, 15 человек.

Автор использовал математические фор-

¹³ *Jury Duty 101*. <https://www.juryduty101.com/> (дата обращения: 26.08.2023 г.).

¹⁴ *U.S. State Population by Rank*. <https://www.infoplease.com/us/states/state-population-by-rank> (дата обращения: 26.08.2023 г.).

¹⁵ *Williams v. Florida*, 399 U.S. 78 (1970). <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/399/78/> (дата обращения: 26.08.2023 г.).

мулы, но также им указано, что он не изучал вопросы психологического взаимодействия между присяжными заседателями. Мы полагаем, что вопросы психологического характера не должны быть обязательным требованием к кандидату в присяжные заседатели. Если такие требования внедрить, то в дальнейшем это может усложнить работу по выбору кандидатов. И мы поддерживаем выводы Takamitsu Watanabe в части снижения количества присяжных заседателей до 9 человек.

Проступки

Количество присяжных по проступкам в США имеют различную градацию 4, 6, 7, 8 и 12.

Стоит отметить, что в США гражданские дела также подсудны судам с участием присяжных заседателей.

Вывод:

Мы полагаем, что в Республике Казахстан, возможно, сократить количество присяжных заседателей до 9, а в некоторых областях, где малочисленное население области до 7.

Для казахов цифры 7 и 9 являются сакральными числами.

Так как казахи раздают 7 лепешек, должны знать имена прадедов до 7 колена. Также ранее законы назывались 7 уставов (земельный, семейно-брачный, военный, судебный, уголовный, о выкупе, о вдовах) и имелись 7 сокровищ (мужественность, умная и красивая жена, быстроногий скакун, охотничий беркут, преданный пес, хорошее ружье, всесторонние знания).

С цифрой 9 у казахов связано игра 9 камушек (тоғыз құмалақ), 9 киит (на 9 персон одежда, драгоценные изделия, вещи) и др.

Полагаем, что также необходимо исключить участие профессионального судьи в совещательной комнате и если это вызывает страх, что граждане не в состоянии принять правильное решение, то возможно провести пилотный проект в отдельных областях Казахстана.

Голосование при вынесении вердикта (единогласно или большинство)

Казахстан

Присяжные заседатели должны ответить на три вопроса:

- 1) доказано ли, что деяние имело место;
- 2) доказано ли, что это деяние совершил подсудимый;
- 3) виновен ли подсудимый в совершении

этого деяния.

Обвинительный приговор считается принятым, если проголосовало большинство голосующих присяжных заседателей.

Оправдательный вердикт считается принятым, если за отрицательный ответ на любой из поставленных основных вопросов проголосовало шесть и более голосующих.

Наказание в виде лишения свободы на срок свыше пятнадцати лет может быть назначено, если за такое решение проголосовало восемь и более голосующих.

Пожизненное лишение свободы может быть назначено только при наличии единогласного решения судьи и присяжных заседателей.

США

В 50 штатах вердикт выносится единогласным решением и только в двух штатах до решения Верховного Суда 2020 году штаты Луизиана и Орегон выносили решения большинством голосов¹⁶.

Вывод:

Считаем, что единогласное решение позволит выносить справедливые вердикты, так как, убеждая несогласных с решением (виновен или невиновен) изучаешь более тщательно представленные доказательства, пытаешься объяснить им, все аспекты представленных доказательств. И только после этого можно прийти к правильному решению, и есть вероятность, что «большинство» в ходе обсуждения может поменять свое решение и принять точку зрения «меньшинства». И как говорится, в споре рождается истина, а в нашем случае справедливый приговор виновен или невиновен.

Заключение

Исходя из проведенного анализа, мы пришли к следующему выводу:

- 1) Необходимо внести поправки в Конституцию РК;
- 2) В соответствии с Конституцией РК привести УПК РК и закон РК «О присяжных заседателях»;
- 3) В последующем расширить категорию уголовных дел, рассматриваемых судом с участием присяжных заседателей, где наказание предусмотрено свыше одного года;
- 4) Внести поправки в ГПК РК в части введения суда присяжных по гражданским делам.
- 5) Подготовка профессиональных судей

¹⁶ Ramos v. Louisiana, 590 U.S. ____ (2020) https://www.supremecourt.gov/opinions/19pdf/18-5924_nbio.pdf (дата обращения: 26.08.2023 г.).

на основе компетентностного подхода с ориентиром на суд присяжных заседателей.

Полагаем, внесение указанных поправок реально снизить тюремное население Республики Казахстан, позволит следствен-

но-прокурорским работникам повысить свою квалификацию, снизить коррупцию в правоохранительных органах и судебной системе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brian H. Bornstein and Edie Green. The Jury Under Fire. Myth, Controversy, and Reform. New York, NY: Oxford University Press, 2017, 402 p., ISBN 9780190201340
2. Takamitsu Watanabe. A numerical study on efficient jury size. Humanities & Social Sciences Communications - (2020), 7:62. <https://www.nature.com/articles/s41599-020-00556-1> (дата обращения: 25.04.2023 г.).

REFERENCES

1. Brian H. Bornstein and Edie Green. The Jury Under Fire. Myth, Controversy, and Reform. - New York, NY: Oxford University Press, 2017, 402 p., ISBN 9780190201340.
2. Takamitsu Watanabe. A numerical study on efficient jury size // Humanities & Social Sciences Communications. - (2020), 7:62. <https://www.nature.com/articles/s41599-020-00556-1> (дата обращения: 25.04.2023 г.).



ВОПРОСЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО И ПОДЗАКОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ (некоторые теоретико-правовые аспекты)

Сарпеков Рамазан Кумарбекович

*Директор Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, Заслуженный деятель Казахстана, кандидат
юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: instzak-kz@mail.ru*

***Аннотация.** В настоящей статье автор обращает внимание на некоторые проблемы в законодательном регулировании компетенции государственных органов, подчеркивает актуальность разграничения законодательного и подзаконного регулирования общественных отношений.*

Автором поднимаются вопросы общей юридической природы законодательного и подзаконного регулирования общественных отношений; приводятся мнения видных представителей научной общественности касательно конституционно-правовых основ законодательного и подзаконного регулирования общественных отношений.

В рамках исследования проанализированы такие понятия как «закон», «подзаконные правовые акты», «объекты законодательной регуляции», «критерии разграничения предметов законодательного и подзаконного регулирования» и др.

В статье рассматриваются проблемы соотношения закона и подзаконного акта посредством анализа законодательства о статусе государственных органов. По мнению автора статьи, пределы законодательного регулирования, предусмотренные в подпунктах 1)–11) пункта 3 статьи 61 Конституции РК, являются не исчерпывающими.

В статье предпринята попытка определения особой роли юридической доктрины в механизме государственного регулирования, тем самым обозначая, что теоретико-правовые исследования, имеющие комплексный характер, отличающиеся глубиной и многоаспектностью, получившие официальную общественную поддержку, должны быть положены в основу дальнейшего развития правовой политики и правовых реформ в стране.

Автор обращает внимание на необходимость критического осмысления того, что законодательная регламентация вопросов разграничения предметов регулирования законодательных и подзаконных нормативных актов будет способствовать уменьшению возможностей принятия узковедомственных актов, ограничивающих права и свободы граждан и юридических лиц, а также возложения на них обязанностей, не предусмотренных законодательными актами.

***Ключевые слова:** законы, подзаконные акты, законодательное регулирование, подзаконное регулирование.*

ҚОҒАМДЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ЗАҢНАМАЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢҒА ТӘУЕЛДІ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (кейбір теориялық және құқықтық аспектілер)

Рамазан Құмарбекұлы Сарпеков

*Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының
директоры, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, заң ғылымдарының
кандидаты, Астана қ., Қазақстан, e-mail: instzak-kz@mail.ru*

***Аннотация.** Осы мақалада автор мемлекеттік органдардың құзыретін заңнамалық реттеудегі кейбір мәселелерге назар аударады, қоғамдық қатынастарды заңнамалық және заңға тәуелді реттеудің өзектілігін атап көрсетеді.*

Автор қоғамдық қатынастарды заңнамалық және заңға тәуелді реттеудің жалпы құқықтық табиғаты мәселелерін көтереді; ғылыми қоғамның көрнекті өкілдерінің қоғамдық қатынастарды заңнамалық және заңға тәуелді реттеудің конституциялық-құқықтық

негіздеріне қатысты пікірлері келтіріледі.

Зерттеу аясында «заң», «заңға тәуелді құқықтық актілер», «заңнамалық реттеу объектілері», «заңнамалық және заңға тәуелді реттеу объектілерін ажырату критерийлері» және т. б. ұғымдар талданды.

Мақалада мемлекеттік органдардың мәртебесі туралы заңнаманы талдау арқылы заң мен заңға тәуелді актінің арақатынасы мәселелері қарастырылады. Мақала авторының пікірінше, ҚР Конституциясының 61 - бабы 3-тармағының 1)-11)-тармақшаларында көзделген заңнамалық реттеу шектері толық емес болып табылады.

Мақалада мемлекеттік реттеу механизміндегі құқықтық доктринаның ерекше рөлін анықтауға тырысып, кешенді сипатқа ие, тереңдігі мен көп қырлылығымен ерекшеленетін, ресми қоғамдық қолдау алған теориялық және құқықтық зерттеулер елдегі құқықтық саясат пен құқықтық реформаларды одан әрі дамытуға негізделуі керек.

Автор заңнамалық және заңға тәуелді нормативтік актілерді реттеу мәселелерін заңнамалық реттеу азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын шектейтін тар ведомстволық актілерді қабылдау мүмкіндіктерін азайтуға, сондай-ақ оларға заңнамалық актілерде көзделмеген міндеттерді жүктеуге ықпал ететінін сыни тұрғыдан түсіну қажеттілігіне назар аударады.

Түйінді сөздер: заңдар, заңға тәуелді актілер, заңнамалық реттеу, заңға тәуелді реттеу.

ISSUES OF LEGISLATIVE AND SUBORDINATE REGULATION OF PUBLIC RELATIONS (some theoretical and legal aspects)

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich

Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Honored Worker of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, Astana, Kazakhstan, e-mail: instzak-kz@mail.ru

Abstract. *In this article, the author draws attention to some problems in the legislative regulation of the competence of state bodies, emphasizes the relevance of the distinction between legislative and subordinate regulation of public relations.*

The author raises questions of the general legal nature of legislative and subordinate regulation of public relations; the opinions of prominent representatives of the scientific community regarding the constitutional and legal foundations of legislative and subordinate regulation of public relations are given.

Within the framework of the study, such concepts as "law", "subordinate legal acts", "objects of legislative regulation", "criteria for distinguishing subjects of legislative and subordinate regulation", etc. are analyzed.

The article deals with the problems of the relationship between the law and the by-law through the analysis of legislation on the status of state bodies. According to the author of the article, the limits of legislative regulation provided for in subparagraphs 1)-11) of paragraph 3 of Article 61 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan are not exhaustive.

The article attempts to determine the special role of legal doctrine in the mechanism of state regulation, thereby indicating that theoretical and legal studies that have a complex character, are distinguished by depth and multidimensional, and have received official public support, should be the basis for further development of legal policy and legal reforms in the country.

The author draws attention to the need for a critical understanding of the fact that legislative regulation of the issues of differentiation of the subjects of regulation of legislative and subordinate normative acts will help to reduce the possibility of adopting narrow departmental acts restricting the rights and freedoms of citizens and legal entities, as well as imposing duties on them that are not provided for by legislative acts.

Keywords: laws, by-laws, legislative regulation, by-law regulation.

Введение

В Республике Казахстан регулирование общественных отношений в различных сферах жизнедеятельности страны в настоящее время осуществляется множеством законодательных актов, что, в конечном счете, создает трудности в понимании законодательства населением и его реализации государственными органами¹.

Так, в настоящее время особую важность вопросы разграничения законодательного и подзаконного регулирования приобрели в связи с Указом Президента Республики Казахстан К.К. Токаевым «О мерах по де бюрократизации деятельности государственного аппарата»², (далее - Указ) принятым в целях исключения излишней законодательной регламентации деятельности государственных органов.

В этой связи Правительству Республики Казахстан было поручено провести ревизию законодательных актов на предмет излишней (чрезмерной) законодательной регламентации норм, которые в целях оперативности должны определяться Правительством или государственными органами в подзаконных нормативных правовых актах.

В свою очередь, в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года отмечается, что «В целях обеспечения баланса между уровнями правовой регламентации и гибкостью принятия управленческих решений необходимо провести ревизию законов на предмет выявления детализированных норм, которые необходимо пересмотреть ...»³.

Профессор Айтхожин К.К. справедливо отметил, что «теория права должна отстраиваться от нужд юридической практики, опираться на реальный опыт функционирования правовой системы, питающей развитие теории права» [1].

При этом дальнейшее развитие законодательного процесса в Казахстане невозможно представить без использования научно-теоретических разработок современных ученых-правоведов.

При формировании модели правового регулирования традиционно особое место занимают научные работы в области права. Именно в них проводятся тщательные исследования тех или иных правовых институтов: изучается их природа, история становления, тенденции развития, этимология происхождения терминов, проводится сравнительный анализ со сходными институтами отечественной правовой системы, а также зарубежных государств. Следует согласиться с мнением ученых, которые оценивают роль доктрины в современных условиях как чрезвычайно важную в совершенствовании законодательства, в создании правовых понятий и в методологии толкования законов [2, с. 25].

Так, юридическая доктрина выступает своеобразным итогом развития юридической науки, показателем степени совершенства последней, демонстрацией ее реальных возможностей. Вместе с тем, она служит основой для последующих разработок и предложений по дальнейшему развитию законодательства, является фактором эффективности современного законодательного процесса [2, с.28].

Кроме того, значимость юридической доктрины проявляется в том, что «именно в доктрине содержатся взгляды и положения, в которых можно обнаружить стратегические ориентиры для правового развития, способные минимизировать многочисленные препятствия, стоящие на пути юридического прогресса». В этом проявляется значение юридической доктрины как фундаментальной правовой формы, положенной в основу законотворческого и правоприменительного процессов [3, с.76].

В целом, исходя из вышеизложенного, следует рассмотреть правовую природу законодательного и подзаконного регулирования общественных отношений, а также провести анализ основных научных подходов в сфере законодательного и подзаконного регулирования общественных отношений.

¹ В базе Информационно-правовой системы нормативных правовых актов «Әділет», содержится 376514 нормативных правовых актов (По состоянию на ноябрь 2023 года) [Электронный ресурс] /URL: <https://adilet.zan.kz/rus> (дата обращения: 16.11.2023).

² О мерах по де бюрократизации деятельности государственного аппарата. Указ Президента Республики Казахстан от 13 апреля 2022 года № 872. [Электронный ресурс] /URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000872> (дата обращения: 14.11.2023).

³ Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 [Электронный ресурс] /URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 24.08.2023).

Материалы и методы

Основными материалами, использованными в ходе исследования, являются: положения ряда стратегических и программных документов, научные публикации казахстанских и зарубежных авторов.

В основу анализа были положены нормы Конституции Республики Казахстан, конституционных законов Республики Казахстан, кодексов Республики Казахстан и т.д.

При проведении анализа были использованы как общенаучные, логические методы (анализа, синтеза, дедукции, индукции и т.д.), так и частно-научные методы, том числе сравнительно-правовой метод, технико-юридический метод, формально-правовой.

Основные положения

В юридической литературе под законом понимается «принимаемый в особом порядке и обладающий высшей юридической силой нормативный правовой акт, выражающий государственную волю по ключевым вопросам регулирования общественной и государственной жизни» [4]. «Объектами законодательной регуляции ... являются наиболее важные и существенные общественные отношения, имеющие основополагающее значение для жизни общества и устанавливаемого в нём правопорядка» [5].

К.К. Айтхожин пишет, что «в настоящее время характерно усиление регулирующего воздействия закона, как акта, обладающего особой юридической силой и занимающего ведущее место и в общей, и в отраслевых системах нормативных актов» [1].

В соответствии с пунктом 3 статьи 61 Конституции Республики Казахстан Парламент вправе издавать законы, которые регулируют важнейшие общественные отношения, устанавливают основополагающие принципы и нормы, касающиеся:

1) правосубъектности физических и юридических лиц, гражданских прав и свобод, обязательств и ответственности физических и юридических лиц;

2) режима собственности и иных вещных прав;

3) основ организации и деятельности государственных органов и органов местного самоуправления, государственной и военной службы;

4) налогообложения, установления сборов и других обязательных платежей;

5) республиканского бюджета;

6) вопросов судоустройства и судопроизводства;

7) образования, здравоохранения и социального обеспечения;

8) приватизации предприятий и их имущества;

9) охраны окружающей среды;

10) административно-территориального устройства Республики;

11) обеспечения обороны и безопасности государства.

Все иные отношения регулируются подзаконными актами.

В случае внесения в Парламент законопроектов, предусмотренных частью второй пункта 2 настоящей статьи, Правительство Республики вправе принимать под свою ответственность временные нормативные правовые акты, имеющие силу закона, по вопросам, указанным в части первой настоящего пункта, которые действуют до вступления в силу принятых Парламентом законов или до непринятия Парламентом законов⁴.

Другими словами, из буквального прочтения (толкования) можно утверждать, что Парламент принимает законы, регулирующие важнейшие общественные отношения, устанавливающие основополагающие принципы и нормы в вышеперечисленных сферах общественных отношений. При этом возникает вполне закономерный вопрос – является ли данный перечень исчерпывающим?

В научно-правовом комментарии к Конституции Республики Казахстан видным казахстанским ученым, академиком Г.С. Сапарғалиевым отмечается, что «Парламент издаёт законы, регулирующие важнейшие общественные отношения». При этом ни в самой Конституции, ни в других нормативных правовых актах не разъяснено, что такое «важнейшие общественные отношения» и можно предположить, что это отношения, которые перечислены в указанном выше пункте. Но, по мнению многих исследователей, этот перечень не является исчерпывающим, поскольку, например, отношения в сфере науки, научно-технического прогресса, культуры, физической культуры и спорта, таможни, средств массовой информации, информатизации, безопасности граждан и многие другие, которые не включены в перечень, но имеют важное значение для общества и государства, т.е. их можно отнести к области «важнейших

⁴ Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. [Электронный ресурс] /URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/> (дата обращения: 17.07.2023).

общественных отношений», регламентированы на уровне законов.

По мнению Г.С. Сапаргалиева, «анализ принимаемых Парламентом законов показывает, что в них нередко указываются принципы, имеющие важное значение в регулировании общественных отношений» [6, с.334].

Получается, что эти сферы находятся вне конституционного поля и некоторыми исследователями высказывается мнение о том, что необходимо расширять рамки перечня общественных отношений, подпадающих под сферу законодательного регулирования Парламента, либо вообще не устанавливать такой перечень в Конституции Республики Казахстан [7, с.28].

Несколько иной точки зрения придерживается Е.Б. Абдрасулов, по его мнению, «пункт 3 статьи 61 Конституции, в первой части пункта уполномочивает парламент на издание законов, которые регулируют важнейшие общественные отношения, во второй части императивно выделяет определенный круг общественных отношений, нуждающихся в законодательной регламентации. При этом круг объектов законодательного регулирования не определен исчерпывающе, исходя из первой части нормы п. 3 ст. 61 Конституции, поскольку это связало бы парламент при выборе вопросов общественно-политического развития, требующих издания закона» [8, с.1025-1026].

Кроме того, в Конституции регламентированы и другие сферы важнейших общественных отношений – имеются статьи, в которых прямо указывается на регламентирование тех или иных отношений и/или объектов на уровне конституционных законов или законов. Так, в статье 6 Конституции РК установлено, что субъекты и объекты собственности, объем и пределы осуществления собственниками своих прав, гарантии их защиты определяются законом; в статье 9 – Республика Казахстан имеет государственные символы – Флаг, Герб и Гимн, их описание и порядок официального использования устанавливаются конституционным законом; статья 20 – Каждый имеет право свободно получать и распространять информацию любым, не запрещенным законом способом. Перечень сведений, составляющих государственные секреты Республики Казахстан, определяется законом; статья 33 - Граждане Республики име-

ют равное право на доступ к государственной службе. Требования, предъявляемые к кандидату на должность государственного служащего, обуславливаются только характером должностных обязанностей и устанавливаются законом; статья 39 – Права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законами и лишь в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения и др.⁵.

Следовательно, перечень групп вопросов, перечисленных в подпунктах 1)–11) пункта 3 статьи 61 Конституции РК, является не исчерпывающим, и как отмечается учеными, одной из основных проблем, с которыми субъекты законотворческого процесса в Республике Казахстан сталкиваются в повседневной деятельности, является отсутствие четкого и единого для всех субъектов законодательной деятельности понимания отдельных конституционных положений и как следствие возникновение вопроса о предмете и об общественных отношениях, которые должны регулироваться только законами, принимаемыми Парламентом, учитывая статью 61 Конституции РК [8, с.1023].

Вместе с тем существует и другая позиция, суть которой заключается в том, что законодательная деятельность Парламента, строго ограничена пунктом 3 статьи 61 Конституции Республики Казахстан, а указанный в нём перечень является исчерпывающим и не подлежит расширительному толкованию. Такой подход отмечен в нормативном постановлении Конституционного Совета «Об официальном толковании статей 53-57 Конституции Республики Казахстан, устанавливающих полномочия Парламента и его Палат» от 15 октября 1997 № 17/2 [7, с. 27].

По вопросу о возможности или невозможности расширения полномочий Парламента и наделения Парламента функцией по толкованию законов Республики, в том числе – конституционных, в своём решении Конституционный Совет установил, что «Конституция Республики Казахстан устанавливает исчерпывающий перечень полномочий Парламента и не предусматривает изменение объема полномочий Парламента путём принятия обычного или конституционного закона. Процедура расширения или сужения полномочий Парламента возможна только

⁵ Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 22.08.2023).

путём внесения изменений, дополнений или поправок в Основной Закон Республики в порядке, предусмотренном пунктом 1 статьи 91 Конституции Республики Казахстан»⁶.

Лишь позднее, в другом нормативном постановлении Конституционного Совета «Об официальном толковании пунктов 1 и 2 статьи 14, пункта 2 статьи 24, подпункта 5) пункта 3 статьи 77 Конституции Республики Казахстан» от 10 марта 1999 года № 2/2, разъяснено, что в соответствии с пунктом 3 статьи 61 Конституции, Парламент обладает правом устанавливать новые юридические нормы исходя из сложившихся обстоятельств и целесообразности, в том числе устранять недостатки правового регулирования постоянно изменяющихся и динамичных общественных отношений⁷.

Таким образом, принимая во внимание вышеизложенное, не вызывает сомнений вывод о том, что перечень, предусмотренный в подпунктах 1)–11) пункта 3 статьи 61 Конституции РК, является не исчерпывающим.

Результаты и обсуждение

Помимо этого, остается открытым вопрос разграничения предметов законодательного и подзаконного регулирования нормативных правовых актов, так как нет четких критериев их определения. И здесь, как отмечается некоторыми исследователями, имеется риск того, что любой субъект, обладающий правом законодательной инициативы (по своему субъективному праву), может отнести тот или вопрос к важнейшим общественным отношениям и в целях урегулирования инициировать разработку законопроекта, поскольку в действующем законодательстве нет конкретного определения либо перечня важнейших общественных отношений. И в связи с этим необходимо установить критерии определения важности общественных отношений [9], поскольку, по мнению некоторых ученых, «законодательное регулирование важнейших общественных отношений является составной частью принципа разделения власти и конституционной гарантией от административно-управленческого произвола исполнительной власти, стремящейся к расширению своей компетенции» [7, с. 28].

В данном контексте уместно привести мнение Р.Х. Измайловой о том, что «Важно помнить, что необоснованные попытки урегулировать законом практически все общественные отношения, даже те, которые в этом не нуждаются, могут привести к таким негативным последствиям, как необоснованный контроль со стороны государства и его органов за всей социальной жизнедеятельностью общества и отдельно взятой личностью. Это, как следствие, может привести к произволу со стороны государства в отношении различных социумов и индивидов, что в целом противоречит идеям построения в Кыргызстане демократической и правовой государственности.» [10, с. 51-52].

Кроме того, следует обратить внимание на тщательное регламентирование, создание эффективного заслона узковедомственной подготовке законопроектов, аппаратному лоббированию законов, «с целью недопущения нарушения и ущемления прав, свобод граждан, обеспечения законности, пресечения ведомственного произвола, бесконтрольности в осуществлении госорганами нормотворческих функций.» [11].

К потенциальным угрозам возможно отнести сохранение практики внесения несистемных поправок, неполное разграничение полномочий государственных органов по разработке и утверждению правовых актов. Следовательно, существует необходимость дальнейшего разграничения компетенций государственных органов в целях исключения коллизий норм права [12, с.55-56].

К. Б. Сафинов подчеркивает, что «с одной стороны, существует опасность излишней законодательной «заурегулированности», чрезмерной нормативной избыточности, замедления нормотворческого процесса, с другой стороны, - опасность административного произвола, преобладания ведомственных интересов при принятии подзаконных актов, увеличения коррупционных рисков.» [13].

По этому поводу Э.Э. Дуйсенов отмечает, что «критериями разграничения предметов законодательного и подзаконного регулирования в контексте положений пункта 3 статьи 61 являются: во-первых, определение предмета закона, где исходным является положение о регулировании им наиболее

⁶ Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 15 октября 1997 года № 17/2 «Об официальном толковании статей 53-57 Конституции Республики Казахстан, устанавливающих полномочия Парламента и его Палат» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет»

⁷ Постановление Конституционного Совета от 10 марта 1999 года № 22 «Об официальном толковании пунктов 1 и 2 статьи 14, пункта 2 статьи 24, подпункта 5) пункта 3 статьи 77 Конституции Республики Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет»

важных для развития государства, общества и личности общественных отношений; во-вторых, предмет закона выражает нормативную тему акта, отражающую объективно существующие процессы, явления и отношения.» [14].

Вместе с тем, как отмечают зарубежные ученые, такое абстрагирование в конституционном регулировании, позволяет охватить как можно большее количество субъектов общественных отношений, объектов, обстоятельств и др. Другим словами, закон в его идеальном виде направлен на неопределенный круг людей, абстрагируется от конкретных обстоятельств времени и места и ссылается только на такие условия, которые вероятны в любом месте и в любое время. Учитывая эти моменты, законодатель намеренно закладывает в основу конституций практически всех стран рамочную модель правового регулирования, чем и объясняется их долголетие в силу их гибкости и возможностью толкования их положений [8].

Предмет регулирования законов и подзаконных актов, как правило, определяются Конституцией или специальным законом [15]. Как указано выше, пункт 3 статьи 61 Конституции Республики Казахстан содержит перечень вопросов, которые регламентируются законами. Изложение данного пункта заканчивается следующей формулировкой: «Все иные отношения регулируются подзаконными актами». Необходимо отметить, что предметная сфера подзаконного нормативного правового акта, издающегося на основании и во исполнение закона, определяется главным образом предметной сферой закона, тесно с ней связана [16].

В законодательной практике наблюдается увеличение отсылочных норм, рост числа подзаконных нормативных правовых актов, а также расширение компетенции различных государственных органов.

К.Б. Сафинов полагает, что закрепление в Конституции, законе или ином нормативном акте полномочия за определенным органом издавать нормативные правовые акты, основанные на законе, а также имеющая компетенция в рамках ведомственного нормотворчества и правотворческой компетенции издавать иные виды правовых актов, служит причиной частых нарушений законности в правотворческой сфере различными уполномоченными органами при издании подзаконных нормативных актов.

В целях недопущения регулирования подзаконными правовыми актами обще-

ственных отношений, которые могут регулироваться только законами, необходимо установить четкий правовой смысл конституционных норм, посвященных определению предмета регулирования законов, в связи с чем имеется настоятельная необходимость в официальном толковании пункта 3 статьи 61 Конституции Республики Казахстан. Подзаконный акт должен приниматься на основе закона, не должен выходить за предмет регулирования самого закона и создавать какие-либо новые условия [17].

Еще в 80-е годы видный советский и российский ученый Ю.А. Тихомиров предложил рассматривать проблему соотношения закона и подзаконного акта посредством анализа законодательства о статусе государственных органов, их текущей нормотворческой деятельности, «который бы включал анализ не только подзаконных нормативных актов, но и подзаконных актов ненормативного характера». Позднее Ю.А. Тихомиров и ряд других авторов предложили «рассматривать соотношение конституции, закона и подзаконного акта в контексте взаимодействия государственных органов, предприятий и иных организаций» [15].

В законах устанавливаются функции и полномочия государственных органов, которые составляют основу их организации и деятельности, а также функции, реализация которых затрагивает важнейшие общественные отношения, указанные в том числе в пункте 3 статьи 61 Конституции Республики Казахстан [7, с.27-28] (См.: НПКС РК от 15 октября 2008 года №8 «Об официальном толковании статьи 54, подпунктов 1) и 3) пункта 3 статьи 61, а также ряда других норм Конституции Республики Казахстан по вопросам организации государственного управления»).

То есть на уровне закона устанавливаются только общие компетенции государственного органа в рамках возложенных задач и функций, а в подзаконных нормативных правовых актах – его конкретных полномочий, направленных на реализацию этих общих компетенций.

В свою очередь «результатом интенсивной реализации первого этапа административной реформы в России, обращенной на формирование прозрачной системы органов исполнительной власти с четким разделением их компетенции, стало ... перераспределение функций государственного управления между федеральными органами исполнительной власти, упразднение части

дублирующих и избыточных функций этих органов власти.» [18].

Видные российские ученые Т.Я. Хабриева, А.Ф. Ноздрачев, Ю.А. Тихомиров следующим образом определяют оптимизацию функций федеральных органов исполнительной власти:

— упразднение функций избыточного государственного регулирования;

— исключение дублирования функций и полномочий федеральных органов исполнительной власти;

— передачу функций федеральных органов исполнительной власти саморегулируемым организациям в области экономики;

— организационное разделение функций, касающихся регулирования экономической деятельности, надзора и контроля, управления государственным имуществом;

— завершение процесса разграничения функций между федеральными органами исполнительной власти и органами исполнительной власти субъектов Российской Федерации [19].

В данном контексте, весьма важным является одно из положений Концепции правовой политике Республике Казахстан до 2030 года, в котором отмечается, что необходимо «... предоставить отдельным государственным органам дискреционные полномочия для принятия подзаконных нормативных правовых актов с единовременным установлением целей принятия, принципов и механизмов контроля за законностью таких актов, а также предусмотреть упрощенный порядок принятия нормативного правового акта.»⁸

Как отмечает Ж.У. Тлембаева, в силу взаимосвязи законов и подзаконных нормативных правовых актов возникает иерархическая (вертикальная) связь. Иерархическая связь выражается в том, что акты, обладающие более высокой юридической силой, являются основой для актов с меньшей юридической силой, а нижестоящие нормативные правовые акты занимают подчиненное положение по отношению к вышестоящим и не могут им противоречить [15].

При этом, как отмечается исследователями, если предположить, что законы регулируют одни отношения, а подзаконные акты регламентируют совершенно другие общественные отношения, то теряется органическая взаимосвязь системы «конституция

– закон – подзаконный акт», т. е. рушится единство всей системы законодательства, всего механизма правового регулирования. Тогда необходимо говорить о легальном дуализме, наличии двух самостоятельных систем права Казахстана, что не соответствует действительности [8, с. 2026].

М.В. Пресняков пишет, что подзаконный нормативно-правовой акт обладает меньшей юридической силой, подзаконные правовые акты принимаются на основании законов, которые конкретизируют и расширяют нормы, закрепленные в законах.

В этом понимании подзаконные правовые акты представляют собой нормативные акты, издаваемые в соответствии с законами, на основе законов, для конкретизации законодательных предписаний и их трактовки или установления первичных норм и характеризуются тем, что принимаются конкретными органами государственной власти и от имени этих органов. При этом закон в отличие от любых других нормативных правовых актов принимается не от имени органа государственной власти или должностного лица, а от имени политико-территориального образования (Российской Федерации или ее субъектов) [20, с.4].

В этой связи справедливо отмечается, что «определение круга важнейших общественных отношений из общей системы всех общественных отношений, нуждающихся в правовом регулировании законом, является функцией президента, высших органов законодательной и исполнительной власти, выступающих главными субъектами установления и реализации правовой политики государства» [8, с. 1027].

В теории права понятие «подзаконный нормативный правовой акт» рассматривается как «акт, изданный в соответствии с законом и ему не противоречащий», обеспечивающий «конкретизированное нормативное регулирование» [21].

С.Н. Волкова выделяет «бесспорные» признаки подзаконных актов: во-первых, подзаконные акты являются нормативными правовыми актами; во-вторых, они всегда принимаются в соответствии с законом; в-третьих, имеют подзаконный характер, т.е. подзаконные нормативные акты могут только развивать и детализировать закон и не должны ему противоречить». И здесь неоспорим тот факт, что всем подзаконным

⁸ Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 [Электронный ресурс] /URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 22.08.2023).

актам присуща общая черта – «они издаются в пределах компетенции соответствующего государственного органа, не должны противоречить закону, но могут их развивать и конкретизировать» [7, с. 31].

Как отмечает М.В. Залоило, подзаконные нормативные правовые акты не должны подменять собой законодательное регулирование, но приниматься только во исполнение закона. В своих статьях он приходит к выводу, что для конкретизирующих актов министерств и ведомств необходимо соблюдение следующих правил – нормы, конкретизирующие закон или подзаконный акт, вырабатываемые министерствами и ведомствами, могут и должны издаваться лишь в рамках закона или постановления правительства. Эти правовые положения должны развивать норму закона или подзаконного акта и не противоречить им. Кроме того, конкретизирующие юридические нормы должны касаться только регулируемых конкретизируемой (первоначальной) нормой общественных отношений [22, с.38].

Еще более углубился в своих исследованиях А.В. Злобин, который пришел к выводу, что подзаконный нормативный правовой акт – это «вид нормативного правового акта, обладающий особой, специфической юридической силой производной от силы закона, принимаемый (или издаваемый) субъектом подзаконного регулирования в рамках своей компетенции, направленный на конкретизацию, детализацию и развитие закона или содержащий первичные нормативные предписания, впервые устанавливаемые им самостоятельно» [23, с.10]. При этом под первичными нормативно-правовыми предписаниями он понимает те нормы, которые впервые устанавливают режим правового регулирования в определенной сфере общественных отношений. Вторичные же нормы производны от первичных и призваны конкретизировать и детализировать первичные правовые установления.

Указанные выводы нашли свою поддержку в исследованиях М.В. Преснякова, который отмечает, что, во-первых, подзаконный акт никогда целиком не «вытекает» из положений закона, в том смысле, что между положениями закона и конкретизирующими их нормами подзаконного акта всегда существует своего рода «дискреционный зазор». Во-вторых, следует учитывать, что различные органы государственной власти наделены сферой собственной компетенции, в рамках которой они не только конкретизируют положения закона

(вторичное нормотворчество), но и создают первичные нормы [20, с.7].

Между тем, как отмечает А.В. Мадьярова, грань между первичным и вторичным правовым регулированием весьма условна. «Одна и та же норма является первичной по отношению к вытекающим из нее правилам и вторичной по отношению к более общему предписанию. В конечном счете вторичны все отраслевые предписания, так как их положения, даже самые принципиальные, восходят к нормам Основного закона страны, источников международного права» [24].

Подзаконные акты содержат новые нормы права и создают новые права и обязанности для субъектов правовых отношений, поскольку не имеет смысла в точности воспроизводить содержание норм, изложенных в законе, в подзаконном акте. Даже в результатах толкования правовых норм, не говоря о подзаконных нормативных правовых актах, всегда есть «элементы нового понимания действующего закона или же понимания его в связи и применительно к конкретному факту либо к группе фактов, ибо любое логическое развитие ранее сформулированного положения предполагает привлечение новых понятий, определений, методов сравнения, противопоставления и т. д., т. е. такие мыслительные операции, которые вносят новизну в понимание рассматриваемого вопроса» [8].

Вышеизложенное свидетельствует о том, что в юридической науке высказываются мнения в пользу признания не только вторичного, но и первичного характера правовых норм, содержащихся в принимаемых государственными органами подзаконных правовых актах. При этом, как справедливо отмечается, «в этих случаях главным должен быть принцип непротиворечия в целом законодательному регулированию. И здесь необходимо четко понимать, что такие подзаконные акты не могут устанавливать кардинально новые предписания, не предусмотренные в комплексной системе правовой регламентации» [8, с. 1030-1031].

Вместе с тем, помимо требований, предъявляемых к подзаконным нормативным правовым актам, необходимо соблюдать также определенные пределы при разработке конкретизирующих законов. Так, Н.А. Власенко констатирует «тенденцию тиражирования закона», что «девальвирует его значение и роль». С точки зрения ученого, «неприемлема и ситуация, когда закон заменяет подзаконные или даже ведомственные

акты, особенно в случае содержания в нем чрезмерно детализированного регулирования общественных отношений. При этом известно, что закон по своей юридической природе должен регламентировать принципиально важные и устойчивые отношения в обществе и государстве. Аксиомой является и то, что закон представляет собой документ высшей юридической силы и имеет прямое действие» [25, с.47], а «все виды подзаконных актов как подсистемы законодательного регулирования должны прямо или косвенно произрастать из одного корня – соответствующего закона и такое подзаконное регулирование не должно противоречить основным принципам и нормам законодательного отраслевого регулирования» [15, с. 1028].

Как справедливо отмечает Залоило М.В., соответственно, правотворческая конкретизация юридических норм не должна в итоге сводиться к формулированию казуистических правил и созданию чрезмерного правового регулирования. Дальнейшая конкретизация юридических норм в целях учета особенностей конкретного общественного отношения должна осуществляться в рамках реализации права либо самими субъектами общественного отношения в ходе использо-

вания, исполнения, соблюдения права, либо уполномоченными органами в ходе правоприменения [22, с.40].

Заключение

Юридическая доктрина о соотношении законодательного и подзаконного регулирования общественных отношений позволит научно-обоснованно провести дальнейшее разграничение компетенций государственных органов.

В целом представляется недопустимым принятие законодательных актов, представляющих политические, экономические, интересы отдельных властных групп населения, удовлетворяющие корыстные цели отдельных лиц, корпоративных потребностей, обеспечивающие ведомственный интерес, либо направленные на необоснованное усиление позиций публичной власти.

Таким образом, на основании вышеизложенного полагаем возможным комплексно пересмотреть закрепленные в законах компетенции, полномочия и функции государственных органов в целях исключения некоторых функций, переноса их на уровень подзаконных актов, а также выявления избыточных функций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айтхожин К.К. Вопросы развития правовой системы Республики Казахстан в контексте реализации концепции правовой политики. — [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38767165 (дата обращения: 22.08.2023).
2. Пузиков Р.В. Юридическая доктрина как особое правовое явление и регулятор общественных отношений / Правовое регулирование: справедливость в пределах закона: международная коллективная монография. Отв. ред. и состав. Попов В.С. – Костанай: КФ ЧелГУ, 2020. – 218 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://csukz.ru/nir/nii/2020/Коллективная%20монография%20под%20ред.%20Попова%20В.С..pdf> (дата обращения: 10.10.2023).
3. Пузиков Р.В. Доктрина права: понятие, этапы становления и перспективы развития. С.70-107. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://core.ac.uk/reader/185615926> (дата обращения: 15.10.2023).
4. Лазарев В.В. Общая теория права и государства: Учебник / 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2001. — 520 с.
5. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. — М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. — 552 с.
6. Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / Под ред. Сапаргалиева Г.С.- Изд.2, испр. и доп. - Алматы: Жеті жарғы, 2004. - 584с.
7. Жанузакова Л.Т., Нургазинов Б.К., Караев А.А. Некоторые вопросы разграничения законодательного и подзаконного регулирования // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. — 2021.-№ 1 (64)- С.22-34. — [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/21> (дата обращения: 11.09.2023).
8. Абдрасулов Е.Б. Конституционные основы законодательного и подзаконного регулирования в Республике Казахстан: практические вопросы и доктринальное толкование // Вестник СПбГУ. – Сер. Право. - 2022. - Т. 13. Вып. 4.- С.2022-2040 — [Электронный ресурс] —

Режим доступа: <file:///C:/Users/USER/Downloads/konstitutsionnye-osnovy-zakonodatelnogo-i-podzakonnogo-regulirovaniya-v-respublike-kazahstan-prakticheskie-voprosyi-doktrinalnoe-tolkovanie.pdf> (дата обращения: 21.08.2023).

9. Кабылбаева М.А. Конституционные основы разграничения предметов регулирования нормативных правовых актов // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. — 2009. — № 4 (16) - С.52-54 — [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnye-osnovy-razgranicheniya-predmetov-regulirovaniya-normativnyh-pravovyh-aktov> (дата обращения: 29.08.2023).

10. Измайлова Р.Х. К вопросу соотношения законов и подзаконных правовых актов в Кыргызской Республике (конституционно-правовой аспект) // International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol. 3-3 (66), 2022. - С. 47-56 [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://intjournal.ru/wp-content/uploads/2022/04/Izmajlova.pdf> (дата обращения: 13.08.2023).

11. Таутаев Е. Ответственность в сфере регионального нормотворчества. — [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://online.zakon.kz//Document/?doc_id=30067707&pos=0;0 (дата обращения: 10.09.2023).

12. Садвокасов А. Нормотворчество в Республике Казахстан: текущая ситуация и потенциальные возможности // Государственное управление и государственная служба. Международный научно-аналитический журнал. - №4 (79) 2021.- С.51-59 — [Электронный ресурс] — Режим доступа: <file:///C:/Users/USER/Downloads/497-текст%20статьи-2895-1-10-20220211.pdf> (дата обращения: 20.09.2023).

13. Сафинов К.Б. Что должно регулироваться законами, а что – подзаконными актами? — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38672671&pos=32;-4#pos=32;-4 (дата обращения: 22.08.2023).

14. Дуйсенов Э.Э. К вопросу о соотношении законов и подзаконных правовых актов в Республике Казахстан (конституционно-правовой аспект) // Вестник Министерства юстиции Республики Казахстан. – 2020. – № 2. – С. 34-41.

15. Тлембаева Ж.У. Некоторые вопросы соотношения закона и подзаконного нормативного правового акта. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30965880&pos=17;-52#pos=17;-52 (дата обращения: 25.08.2023).

16. Иванов С.А. Основные аспекты соотношения закона и подзаконного нормативного правового акта // Государство и право. — 2004. — № 8. — С. 23-29.

17. Сафинов К.Б. Подзаконный акт не может выходить за рамки закона на основе которого он был принят — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://dknews.kz/ru/politika/81954-safinov-podzakonnyu-akt-ne-mozhet-vyhodit-za-ramki> (дата обращения: 15.09.2023).

18. Нарышкин С.Е. Хабриева Т.Я. Административная реформа в России: некоторые итоги и задачи юридической науки — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.hse.ru/data/2013/01/12/1303119686/AdmReforma.doc> (дата обращения: 22.08.2023).

19. Хабриева Т.Я., Ноздрачев А.Ф., Тихомиров Ю.А. Административная реформа: решения и проблемы — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnaya-reforma-resheniya-i-problemy> (дата обращения: 22.08.2023).

20. Пресняков М.В. Акты органов государственной власти и их подзаконный характер // Журнал «Гражданин и право». – 2017. – N 8.-С.3-18 — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://perlaw.ru/podzakonnye-akty-federalnyh-organov-vlasti/file:///C:/Users/USER/Downloads/Grazhdanin_i_pravo_2017_08.Fragment.pdf (дата обращения: 23.08.2023).

21. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юристъ, 1999. – 582 с.

22. Залоило М.В. Пределы и техника конкретизации юридических норм в правотворчестве // Журнал российского права. – 2014. – N 11 – С. 34-41 — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <file:///C:/Users/USER/Downloads/predely-i-tehnika-konkretizatsii-yuridicheskikh-norm-v-pravotvorchestve.pdf> (дата обращения: 29.08.2023).

23. Злобин А.В. Подзаконные нормативные правовые акты как форма современного российского законодательства (вопросы теории): Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Саратов, 2013. – 33с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://test.ssla.ru/dissertation/referats/26-04-2013-4.pdf> (дата обращения: 30.08.2023).

24. Мадьярова А.В. Разъяснения Верховного Суда Российской Федерации в механизме

уголовно-правового регулирования. С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 405с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://djvu.online/file/ydFL0aQpljpsu> (дата обращения: 13.09.2023).

25. Власенко Н.А. Кризис права: проблемы и подходы к решению // Журнал российского права. – 2013. – №8 – С. 43-54 — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/krizis-prava-problemy-i-podhody-k-resheniyu> (дата обращения: 18.09.2023).

REFERENCES

1. Ajthozhin K.K. *Voprosy razvitija pravovoj sistemy Respubliki Kazahstan v kontekste realizacii koncepcii pravovoj politiki.* — [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38767165 (data obrashhenija: 22.08.2023).

2. Puzikov R. V. *Juridicheskaja doktrina kak osoboe pravovoe javlenie i reguljator obshhestvennyh otnoshenij / Pravovoe regulirovanie: spravedlivost' v predelah zakona: mezhdunarodnaja kollektivnaja monografija. Otv. red. i sostav. Popov V.S. – Kostanaj: KF ChelGU, 2020. – 218 s. [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: <https://csukz.ru/nir/nui/2020/Kollektivnaja%20monografija%20pod%20red.%20Popova%20V.S..pdf> (data obrashhenija: 10.10.2023).*

3. Puzikov R.V. *Doktrina prava: ponjatie, jetapy stanovlenija i perspektivy razvitija. S.70-107. [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: <https://core.ac.uk/reader/185615926> (data obrashhenija: 15.10.2023).*

4. Lazarev V.V. *Obshhaja teorija prava i gosudarstva: Uchebnik / 3-e izd., pererab. i dop. — M.: Jurist#, 2001. — 520 s.*

5. Nersesjanc V.S. *Obshhaja teorija prava i gosudarstva. Uchebnik dlja juridicheskikh vuzov i fakul'tetov. — M.: NORMA-INFRA, 1999. — 552 s.*

6. *Konstitucija Respubliki Kazahstan. Nauchno-pravovoj kommentarij / Pod red. Sapargaliev G.S.- Izd.2, ispr. i dop. - Almaty: Zheti zharay, 2004. - 584s.*

7. Zhanuzakova L.T., Nurgazinov B.K., Karaev A.A. *Nekotorye voprosy razgranichenija zakonodatel'nogo i podzakonnogo regulirovanija // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. — 2021.-№ 1 (64)- S.22-34. — [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/21> (data obrashhenija: 11.09.2023).*

8. Abdrasulov E.B. *Konstitucionnye osnovy zakonodatel'nogo i podzakonnogo regulirovanija v Respublike Kazahstan: prakticheskie voprosy i doktrinal'noe tolkovanie // Vestnik SPbGU. – Ser. Pravo. - 2022. - T. 13. Vyp. 4.- S.2022-2040 — [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: <file:///C:/Users/USER/Downloads/konstitucionnye-osnovy-zakonodatelnogo-i-podzakonnogo-regulirovaniya-v-respublike-kazahstan-prakticheskie-voprosyi-doktrinalnoe-tolkovanie.pdf> (data obrashhenija: 21.08.2023).*

9. Kabyldaeva M.A. *Konstitucionnye osnovy razgranichenija predmetov regulirovanija normativnyh pravovyh aktov // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. — 2009. — № 4 (16) - S.52-54 — [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitucionnye-osnovy-razgranicheniya-predmetov-regulirovaniya-normativnyh-pravovyh-aktov> (data obrashhenija: 29.08.2023).*

10. Izmajlova R.H. *K voprosu sootnoshenija zakonov i podzakonnyh pravovyh aktov v Kyrgyzskoj Respublike (konstitucionno-pravovoj aspekt) // International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol. 3-3 (66), 2022. - S. 47-56 [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: <http://intjournal.ru/wp-content/uploads/2022/04/Izmajlova.pdf> (data obrashhenija: 13.08.2023).*

11. Tautaev E. *Otvetstvennost' v sfere regional'nogo normotvorchestva. — [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30067707&pos=0;0 (data obrashhenija: 10.09.2023).*

12. Sadvokasov A. *Normotvorchestvo v Respublike Kazahstan: tekushhaja situacija i potencial'nye vozmozhnosti // Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba. Mezhdunarodnyj nauchno-analiticheskij zhurnal. - №4 (79) 2021.- S.51-59 — [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa: <file:///C:/Users/USER/Downloads/497-tekst%20stat'i-2895-1-10-20220211.pdf> (data obrashhenija: 20.09.2023).*

13. Safinov K.B. *Chto dolzhno regulirovat'sja zakonami, a chto – podzakonnymi aktami? — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_*

id=38672671&pos=32;-4#pos=32;-4 (data obrashhenija: 22.08.2023).

14. *Dujsenov Je.Je. K voprosu o sootnoshenii zakonov i podzakonnyh pravovyh aktov v Respublike Kazahstan (konstitucionno-pravovoj aspekt) // Vestnik Ministerstva justicii Respubliki Kazahstan. – 2020. – № 2. – S. 34-41.*

15. *Tlembaeva Zh.U. Nekotorye voprosy sootnoshenija zakona i podzakonnogo normativnogo pravovogo akta. — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30965880&pos=17;-52#pos=17;-52 (data obrashhenija: 25.08.2023).*

16. *Ivanov S.A. Osnovnye aspekty sootnoshenija zakona i podzakonnogo normativnogo pravovogo akta // Gosudarstvo i pravo. — 2004. — № 8. — S. 23-29.*

17. *Safinov K.B. Podzakonnyj akt ne mozhet vyhodit' za ramki zakona na osnove kotorogo on byl prinjat — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://dknews.kz/ru/politika/81954-safinov-podzakonnyy-akt-ne-mozhet-vygodit-za-ramki> (data obrashhenija: 15.09.2023).*

18. *Naryshkin S.E. Habrieva T.Ja. Administrativnaja reforma v Rossii: nekotorye itogi i zadachi juridicheskoi nauki — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.hse.ru/data/2013/01/12/1303119686/AdmReforma.doc> (data obrashhenija: 22.08.2023).*

19. *Habrieva T.Ja., Nozdrachev A.F., Tihomirov Ju.A. Administrativnaja reforma: reshenija i problemy — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnaya-reforma-resheniya-i-problemy> (data obrashhenija: 22.08.2023).*

20. *Presnjakov M.V. Akty organov gosudarstvennoj vlasti i ih podzakonnyj harakter // Zhurnal «Grazhdanin i pravo». – 2017. – N 8.-S.3-18 — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://perlaw.ru/podzakonnye-akty-federalnyh-organov-vlasti/file:///C:/Users/USER/Downloads/Grazhdanin_i_pravo_2017_08.Fragment.pdf (data obrashhenija: 23.08.2023).*

21. *Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik / Pod red. V.K. Babaeva. – M.: Jurist#, 1999. – 582 s.*

22. *Zaloilo M.V. Predely i tehnika konkretizacii juridicheskikh norm v pravotvorchestve // Zhurnal rossijskogo prava. – 2014. – N 11 – S. 34-41 — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <file:///C:/Users/USER/Downloads/predely-i-tehnika-konkretizatsii-yuridicheskikh-norm-v-pravotvorchestve.pdf> (data obrashhenija: 29.08.2023).*

23. *Zlobin A.V. Podzakonnye normativnye pravovye akty kak forma sovremennogo rossijskogo zakonodatel'stva (voprosy teorii): Avtoref. diss. kand. jurid. nauk. – Saratov, 2013. – 33s. — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <http://test.ssla.ru/dissertation/referats/26-04-2013-4.pdf> (data obrashhenija: 30.08.2023).*

24. *Mad'jarova A.V. Razjasnenija Verhovnogo Suda Rossijskoj Federacii v mehanizme ugovorno-pravovogo regulirovanija. S.-Pb.: Jurid. centr Press, 2002. – 405s. — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://djvu.online/file/ydFL0aQpljpsu> (data obrashhenija: 13.09.2023).*

25. *Vlasenko N.A. Krizis prava: problemy i podhody k resheniju // Zhurnal rossijskogo prava. – 2013. – №8–S. 43-54 — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/krizis-prava-problemy-i-podhody-k-resheniju> (data obrashhenija: 18.09.2023).*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ МЕДИАЦИЯ ЖАНЖАЛДАРДЫ РЕТТЕУДІҢ ЕРЕКШЕ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ

Марианна Ивановна Дячук¹

Заң ғылымдарының кандидаты, С. Аманжолов атындағы
Шығыс Қазақстан университеті «Құқықтану» кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы
Өскемен қаласы, e-mail: marianna_turani@mail.ru

Айнұр Серікханқызы Рамазанова

Заң ғылымдарының кандидаты, С. Аманжолов атындағы
Шығыс Қазақстан университеті «Құқықтану» кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы
Өскемен қаласы, e-mail: aynura_9999@mail.ru

Аннотация. Қазіргі Қазақстанда азаматтық және қылмыстық істер бойынша сот талқылауы конституциялық құқықтар мен бостандықтарды қорғаудың негізгі тәсілі болып табылады. Қақтығысушы тараптар өзара тиімді негізде туындайтын қарама-қайшылықтарды өздері пайдаланатын рәсім мен оның нәтижесін бақылауды жүзеге асыру кезінде дербес реттеуге көбірек қызығушылық танытуда.

Бүгінгі таңда татуластыру рәсімдерінің проблемаларына көп көңіл бөлінуде. Бірнеше жыл бойы құқықтық дауларды соттан тыс шешудің маңыздылығы Қазақстанның жоғары мемлекеттік билік органдарының басшыларының сөйлеген сөздерінде атап өтіледі. Сондай-ақ мемлекеттердің құқықтық жүйелеріне делдалдың (медиатордың) көмегімен татуласу рәсімдерін еңгізудің белгілі бір оң тәжірибесі бар. Көптеген дамыған елдерде медиация дауларды сот талқылауымен өзара байланыста реттеудің ерекше нысаны ретінде қолданылады. Алайда, қазақстандық заң тәжірибесінде жанжалдарды реттеудің озық тәсілдерін енгізу аз зерттелген.

Қазіргі уақытта медиация дау-жанжалды шешуде кеңінен қолданылуда. Азаматтық, қылмыстық істер мен материалдар бойынша тараптардың арасындағы дауды медиативтік рәсімдер жүргізу арқылы шешу де жиі қолданылуда. Медиацияның негізгі мақсаттарының бірі қоғамдағы қақтығыстарды азайту, авторлардың пікірінше, бұған татуластыру рәсімдері арқылы қолжеткізуге болады. Медиация рәсімі негізінен қылмыстық процестің бәсекелестік және тараптардың теңдігі принципінен байқалады. Күдікті, айыпталушы, сотталушы өзінің кінәлі еместігін немесе кінәлі екендігін еркін айта алады, жәбірленушімен татуласа алады, процестік келісім жасасып, медиация тәртібімен татуласа алады.

Түйін сөздер: медиация, татуласу процедуралары, қылмыстық процесс, азаматтық процесс, келісім шарттары, жанжал, медиаторларды ұйымдастыру.

МЕДИАЦИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ КАК ОСОБЫЙ МЕХАНИЗМ УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТОВ

Дячук Марианна Ивановна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры
«Юриспруденция» Восточно-Казахстанского университета им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: marianna_turani@mail.ru

Рамазанова Айнұр Серікхановна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры
«Юриспруденция» Восточно-Казахстанского университета им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: aynura_9999@mail.ru

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Аннотация. В современном Казахстане судебное разбирательство по гражданским, так и уголовным делам является основным способом защиты конституционных прав и свобод. Конфликтующие стороны все больше заинтересованы в самостоятельном урегулировании возникающих противоречий на взаимовыгодной основе при осуществлении ими контроля над используемой процедурой и ее результатом.

Сегодня проблемам примирительных процедур уделяется значительное внимание. Важность внесудебного разрешения правовых споров на протяжении нескольких лет подчеркивается в выступлениях руководителей высших органов государственной власти Казахстана. Также имеет место определенный, положительный опыт внедрения процедур примирения при помощи посредника (медиатора) в правовые системы государств. Во многих развитых странах медиация существует и применяется как особая форма урегулирования споров во взаимосвязи с судебным разбирательством. Однако в казахстанской юридической практике внедрение передовых способов урегулирования конфликтов остается малоизученной.

В настоящее время медиация становится все более широко известным и распространенным методом посредничества в конфликтах. Как по гражданским, так и по уголовным делам и материалам разрешение конфликта между сторонами путем проведения медиативных процедур, все больше находит свое применение. Одна из основных целей медиации - снижение конфликтности в обществе, по мнению авторов, может быть достигнута через проведение примирительных процедур. Процедура медиации нашла свое отражение в основном принципе уголовного процесса – состязательности и равноправия сторон. Подозреваемый, обвиняемый, подсудимый могут свободно отрицать свою виновность или признавать себя виновными, примириться с потерпевшим, заключить процессуальное соглашение, соглашение о достижении примирения в порядке медиации.

Ключевые слова: медиация, примирительные процедуры, уголовный процесс, гражданский процесс, условия соглашения, конфликт, организация медиаторов.

MEDIATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS AS A SPECIAL MECHANISM FOR CONFLICT RESOLUTION

Marianna Ivanovna Diachuk

Candidate of Legal Sciences, Associate professor of the Department of Jurisprudence Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: marianna_turani@mail.ru

Ramazanovna Ainur Serikhanovna

Candidate of Legal Sciences, Associate professor of the Department of Jurisprudence Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: aynura_9999@mail.ru

Abstract. In modern Kazakhstan judicial proceedings of civil and criminal cases is the primary mode of protecting constitutional rights and freedom. These days conflicting parties are becoming increasingly interested in settling disputes on a mutually advantageous basis on their own, while exercising control over the procedure and its result.

Today, considerable attention has been paid to the problems of conciliation. The importance of the out-of-court settlement of legal disputes has been emphasized for several years by the leaders of the highest organs of State power in Kazakhstan. Also, there is some positive experience in introducing conciliation procedures through a mediator in the legal system of countries. In many developed countries, mediation exists and is used as a specific form of dispute settlement in conjunction with judicial proceedings. However, introducing the best practices of conflict settlement remains little studied in Kazakh jurisprudence.

Currently, mediation is becoming an increasing well-know and widespread method of mediation in conflicts. In both civil and criminal cases and material, the resolution of the conflict between the parties through mediation procedures is increasingly finding its application. One of the main goals of mediation is to reduce conflict in society, be achieved through consolation procedures. The mediation procedure is reflected in the basic principle of the criminal process – the adversarial nature and equality of the parties. The suspect, the accused, the defendant can freely deny their guilt

or plead guilty, reconcile with the victim, conclude a procedural agreement, an agreement to achieve reconciliation through mediation...

Keywords: mediation, conciliation procedure, criminal process, civil process, terms of the agreement, conflict, organization of mediators.

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_216

Кіріспе

Өз құқықтарын басқа адамдар бұзды деп есептейтін Қазақстан азаматтарының көпшілігі, әдетте, қорғау үшін құқық қорғау органдары мен соттарға жүгінеді. Алайда, соңғы жылдары жанжалды басқа жолмен шешу үрдісі байқалуда: олар озбырлық жасайды, борышкерлерді қорқыту үшін үшінші тұлғаларды тартады, физикалық және психикалық күш қолданады және т.б. Өзінің нақты немесе болжамды құқықтарын қорғаудың мұндай әдістері көбінесе заң бұзушылықтармен шектеседі және нәтижесінде олар заңда белгіленген жауапкершілікке әкеп соғады.

Медиация – дауды (жанжалды) құқық қорғау органдарына немесе сотқа жүгінбей шешудің балама әдістеріне жататын дауларды заңнамалық реттеу әдісі. Қазақстан Республикасындағы медиация саласындағы негізгі нормативтік құқықтық акт ол Қазақстан Республикасында медиацияны ұйымдастыру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін «Медиация туралы» 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV ҚР Заңы болып табылады, сондай-ақ оның қағидаттары мен тәртібін айқындайды, медиатордың құқықтық мәртебесін белгілейді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға арналған Құқықтық саясатының тұжырымдамасына сәйкес,² іс жүргізу заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы және қалпына келтіретін сот төрелігі элементтерінің құқық қолдану тәжірибесі – медиация, құқық бұзушылықтарды соттан тыс реттеу өзекті болып қала береді. Бұл қажеттілік ең алдымен еліміздің қылмыстық саясатын ізгілендірумен, сондай-ақ бітімгершілік рәсімдерін оңтайландыру қажеттілігінен туындап отыр.

Қазіргі уақытта медиация жанжалдардағы

делдалдықтың барған сайын танымал және кең таралған әдісіне айналууда. Азаматтық та, қылмыстық істерде де, материалдарда да тараптар арасындағы жанжалды медиация тәртібімен шешу жиі қолданылууда.

Медиацияның негізгі мақсаттарының бірі – қоғамдағы жанжалдарды азайту, авторлардың пікірінше, татуластыру рәсімдері арқылы қол жеткізуге болады.

Материалдар мен тәсілдер

Ғылыми мақаланың әдістемелік негізін жалпы ғылыми (диалектикалық, сипаттау, салыстыру, талдау және синтез, жалпылау, жіктеу) және жеке ғылыми (тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, формальды-құқықтық, құқықтық модельдеу әдісі, құжаттық талдау) әдістері құрайды. Сонымен қатар, мақалада эмпирикалық талдау, ғылыми танымның сандық, сапалық және арнайы әдістері қолданылды, оның көмегімен қылмыстық процестегі медиация ерекшеліктерін анықтау үшін, қылмыстық істер бойынша медиация келісімін жасау механизміне талдау жасалды. Жоғарыда аталған ғылыми зерттеу әдістерінің негізінде қылмыстық процестегі медиация саласындағы қолданыстағы заңнаманы одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар мен ұсынымдарды енгізе отырып, қорытындылар беріледі.

Негізгі ережелер

Медиация рәсімі Қазақстанның көптеген заңнамалық актілерінде, соның ішінде қылмыстық заңнамада көрсетілген. Сонымен, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде³ татуласуға байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатуды көздейтін 68-бабы бар. Иә, шынында да қылмыстық заңда татуласуға байланысты татуласу және қылмыстық жауаптылықтан босату қарастырылған. Бірақ бұл жерде, әрине, сұрақ туын-

² Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года: Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 // URL <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>, 20.01.2022 года (дата обращения 15.08.2023)

³ Уголовный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения 20.08.2023 года)

дайды - бұл жерде медиацияның қажеттілігі бар ма?

Жауап қарапайым, заң шығарушы заңдарда негіздер мен субъектілерге кеңірек түсінік берді, немесе басқаша айтқанда, қашан, кім және қандай негізде қылмыстық жауаптылықтан босатуға сене алады деген сұраққа. Сонымен қатар, осыған байланысты Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 68-бабын қолдану бойынша сот тәжірибесіне нормативтік түсіндірме берді⁴.

Яғни, бұл қылмыстық процесте медиация рәсіміне кімдер тартылуы мүмкін екенін нақтылайды. Бұлар жәбірленушімен, арыз берушімен татуласқан жағдайда ғана, оның ішінде медиация тәртібімен татуласқан және келтірілген зиянды өтеген жағдайда ғана өлімге әкеп соғумен байланысты емес қылмыстық құқық бұзушылықты немесе шағын немесе орташа ауырлықтағы қылмысты жасаған адамдар. Заң шығарушы ауыр қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықтан босатуды да қарастырады, бірақ тек белгілі бір санаттағы тұлғаларға қатысты. Бұл кәмелетке толмағандар, жүкті әйелдер, жас балалары бар әйелдер, жас балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған ерлер, елу сегіз жастан асқан әйелдер, алпыс үш жастан асқан және өлімге әкеп соғумен байланысты емес, адам денсаулығына ауыр зиян келтірмеген бірінші рет ауыр қылмыс жасаған ерлер. Мұндай босату, егер олар жәбірленушімен, арыз берушімен, оның ішінде медиация тәртібімен татуласса және келтірілген зиянды өтесе мүмкін болады. Қылмыстық жауаптылықтан босату кезінде кәмелетке толмаған адамға тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шаралары қолданылады, ол медиациялық келісімге де енгізілуі мүмкін.

Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық процестік кодексінің қабылдануымен⁵ қылмыстық процесте жаңа тұлға – медиатор, қылмыстық процеске қатысушы басқа тұлға ретінде пайда болды. Бұл қылмыстық процестің прогрессивті аспектісі деп есептейміз. Медиация тәртібі қылмыстық процестің негізгі қағидаты – тараптардың бәсекеге қабілеттілігі мен теңдігінен де көрініс табады. Күдікті, айыпталушы, сотталушы өз кінәсін мойындамауы мүмкін немесе кінәсін мойындай тұра, жәбір-

ленушімен татуласа алады, бұл жерде процессуалдық келісім, медиация тәртібімен татуласуға қол жеткізу туралы келісім арқылы жүзеге асыруға болады...

Қылмыстық процестің орбитасына түскен адамның күдікті, айыпталушы немесе жәбірленуші болып табылатынына қарамастан, оның негізгі құқықтары мен міндеттерінің қатарына медиация тәртібімен қол жеткізуге болатын татуласу құқығы да енгізілген. Заң шығарушы жәбірленушіге, азаматтық талапкерге және жауапкерге де осындай құқықтарды қамтамасыз етті. Сондай-ақ қылмыстық процесте өз өкілеттіктері шегінде медиация жүргізген медиаторлардың құқықтары да қорғалады. Бұл Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің [2] 78-бабында көрсетілген, онда медиатордан өз қызметіне байланысты белгілі болған мән-жайлар бойынша куә ретінде жауап алуға болмайды деп көрсетілген. Қылмыстық процесте медиатордың қылмыстық процеске қатыса алатын басқа тұлға сияқты қылмыстық процестегі құқықтары мен міндеттеріне ерекше назар аударылады.

Медиация сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында да, сотта да болуы мүмкін. Сондықтан қылмыстық іс бойынша медиацияны жүргізуге негіз болған жағдайда, сот тараптарға дауды бейбіт жолмен – медиация тәртібімен шешу мүмкіндігін де бере алады. Сонымен бірге, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің соңғы 3 жылдағы есептерін қарап, медиатордың қатысуымен дауларды (жанжалдарды) шешу бойынша статистикалық деректердің жоқтығы анықталды. Бұл ретте бір ғана бағанды қарастыратын статистикалық есеп беру – тараптардың татуласуы туралы іс бойынша іс жүргізуді тоқтату (ҚР Қылмыстық процестік кодексінің 36-бабының 1-бөлігі бойынша), төмен көрсеткіштерді көрсетеді. Осыған сүйене отырып, тергеуші (анықтаушы) егер мұндай статистикалық деректер жоқ болса және басшылыққа істің қалай қысқартылғаны қызықтырмаса, сотқа дейінгі іс жүргізуге медиаторды тартудың қажеті жоқ деп санауы мүмкін. Осы уақытта, соттар шағын және орташа ауырлықтағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды қарау және шешумен айналысуда [1; с. 182-187].

⁴ О судебной практике по применению статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан: Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 21 июня 2001 года N 4 // URL: (дата обращения 20.08.2023 года)

⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗПК // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>, (дата обращения 21.08.2023 года)

Айта кету керек, заңнама апелляциялық сатыда да татуласу туралы келісімге келуге мүмкіндік береді. Заң шығарушы мұндай құқықты Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің 429-бабында қамтамасыз еткен [2]. Осылайша, өзі жасаған қылмыстық құқық бұзушылық салдарынан қылмыстық процестің орбитасына түскен адам, сотқа дейінгі және сот іс жүргізудің кез келген сатысында делдал – медиатордың көмегімен жәбірленушімен татуласа алады деген қорытынды жасауға болады.

Сол сияқты медиация рәсімін қолданудың мұндай құқығы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 68-бабында көзделген⁶, өлімге әкеп соғумен байланысты емес, қылмыстық құқық бұзушылық немесе ауырлығы орташа немесе ауыр емес қылмыс жасаған адамдарға қатысты орын алады. Дауды немесе жанжалды реттеу туралы келісімге келгеннен кейін кінәлі адам қылмыстық жауаптылықтан босатылуға жатады. Бұл жерде бұл мәселе сұрақ тудырмайды және Шығыс Қазақстан облысының соттарымен қолданылады.

Барлығына мәлім, қылмыстан зардап шеккендердің бұзылған құқықтарын қалпына келтіру, әлеуметтік әділеттілік пен келтірілген зиянды өтеу азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау мақсаттарының бірі болып табылады [3]. Мысалы, сотта шартты түрде мерзімінен бұрын босату немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыру мәселесін қараған кезде осы мақсатты жүзеге асыру қызығушылық тудырады. Көп жағдайда даудың мәні жәбірленушінің сотталғанның мерзімінен бұрын босату туралы өтінішімен келіспеуінде, себебі сотталушыға талап қою арызы өтелмеген, моральдық жағы және т.б.

Нәтижелер мен пікірталас

2018 жылы Шығыс Қазақстан облысының соттары Қазақстан Республикасында бірінші рет үкімді орындауға байланысты мәселелер бойынша медиация механизмін қолданды, немесе сотталғандардың шартты түрде мерзімінен бұрын босату немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны жа-

заның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыру туралы өтініштерін қарау кезінде.

Заңда сотталушының заңда көзделген жаза мерзімінің бір бөлігін іс жүзінде өтеуі шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға немесе жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыруға сөзсіз негіз бола алмайды деп көрсетілген. Бұл мәселені шешу кезінде соттар жеке көзқарасты қамтамасыз етіп, сотталған адамның мінез-құлқындағы оң өзгерістерді бағалауы керек⁷. Бұл мәселені шешуде медиация механизмін қолдану сотталған адамның да, жәбірленуші тараптың да конституциялық құқықтарын қорғаудың бір жолы болып табылады⁸. Көбінесе жәбірленушінің келіспеушілігі, әсіресе өмірге және денсаулыққа қарсы қылмыс жасаған кезде, моральдық жағымен де байланысты, оны сотталушы жәбірленушіден кешірім сұрай алады, қолдан келген көмекті көрсетуге міндеттенеді, және ол жұмысқа орналасқан кезде мүліктік шағымды төлеуге міндеттенеді. Өйткені, түзеу мекемелеріндегі сотталғандар іс жүзінде жұмысқа орналаспайды, не аз болса да табыс табатыны жасырын емес. Талап арызды өтеу, жәбірленуші тарапты толғандыратын өзге де мәселелерді шешу мерзімдерін белгілей отырып, медиация келісімін жасасу кезінде сотталған адам мерзімінен бұрын босатылуы немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жаза неғұрлым жеңіл түріне ауыстырылуы мүмкін. Мәселен, медиация келісімін жасасқанда және талап арызды болашақта өтеу шартымен жазаны бас бостандығын шектеумен ауыстыру кезінде, медиатор мен сот шешімде шарттар орындалмаған жағдайда медиация келісімі бойынша пробация қызметі, жәбірленушінің өтініші бойынша бас бостандығын шектеуді бас бостандығынан айырумен ауыстыру және сотталғанды өзі шыққан түзеу мекемесіне жіберу ұсынымымен сотқа жүгінуге міндетті. Бұл шарт, біздің ойымызша, сотталушы медиация келісімінің шарттарынан жалтарса, колонияға қайта оралу «қауіпі» бойынша талап қоюды реттеу үшін барлық шараларды қолдануға мүмкіндік беретін негізгі тетіктердің бірі болып табылады. Авторлардың пікірінше, егер талап қою арызымен қоса өтелмеген материалдық немесе моральдық зиян болса, сот-

⁶ Сборник Нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан с 2012-2021 годы // URL: <https://sud.gov.kz/rus/kategoriya/normativnye-postanovleniya-po-godam> (дата обращения 15.08.2023 года)

⁷ О судебной практике условно-досрочного освобождения от отбывания наказания, замены неотбытой части наказания более мягким видом наказания и сокращения срока назначенного наказания: Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 2 октября 2015 года № 6 // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000006S> (дата обращения 10.08.2023 года)

⁸ О медиации: Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000401>, 18.08.2023 года

талушының өтініші жазаны бас бостандығын шектеумен ауыстыру туралы ғана берілуі мүмкін. Өйткені айыппұл салынса, онда уәкілетті органның сотталушының талап қою арызын төлеуі үшін ықпал ету мүмкіндігі болмайды. Бұл жерде сот пен медиатор сотталған адамның жағдайын ғана ескеріп қоймай, жәбірленушінің құқығын қорғауды да ұмытпауы керек. Медиациялық келісімнің талаптары жәбірленушінің құқықтарына нұқсан келтіре алмайды, оның қылмыспен келтірілген зиянды өтеу құқығын шектей алмайды.

Жазаны орындау кезінде материалдарды қарау арқылы медиация рәсімін қолдану - жәбірленуші мен сотталған арасындағы жанжалды азайтудың, сот төрелігін қалпына келтіру қағидатын іске асырудың, сондай-ақ түрмедегілер санын азайтудың тиімді тетіктерінің бірі болып табылады, сондай-ақ нәтижесінде түрме контингентін ұстауға мемлекет шығындарын қысқарту мәселесін шешеді⁹.

Бүгінгі күні мәселені шешуде медиация келісімін жасасуға, әдетте, сот үкімі бойынша талап қою арызының болуы себеп болып табылады. Ал бұл жағдайларда медиатордың жұмысы осы жанжалды шешуге, залалды өтеу тәртібі мен әдісін, оны өтеу мерзімін шешуге келіп тіреледі, ал егер мәселенің моральдық жағы болса, тараптардың татуласуына көмектесу немесе, кем дегенде, қылмыс пен оның зардаптарына байланысты сұрақтарды жою. Өйткені, сотталушының тезірек шығуы үшін қолдан келгеннің бәрін жасайтыны жасырын емес. Алайда, бұл ретте медиатор сотталғанға медиация келісімінің талаптарын орындамаудың, медиация келісімін орындаудан жалтарудың салдарын түсіндіреді. Сондай-ақ, медиатор жәбірленуші тараппен медиация келісімін жасау туралы келіссөздер жүргізген кезде медиация келісімін жасасқан жәбірленуші медиация келісімінің негізінде шығарылған сот актісімен «сақтандырылған» екендігін де түсіндіреді. Сотталған медиация келісімін орындаудан жалтарса, жәбірленуші жазаны бас бостандығынан айыру жазасына ауыстыру туралы пробация қызметі арқылы сотқа жүгінуге құқылы. Бұл жерде сотталған адам да, жәбірленуші де медиациялық келісім жасалып, дауды немесе жанжалды медиатор арқылы реттегеннен кейін олар үшін туындайтын құқықтары мен

міндеттерін білетін болады.

Мәселен, Шығыс Қазақстан облысының аудандық соты сотталған М.-ның бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны жазаның неғұрлым жеңіл түрімен, яғни бас бостандығын шектеумен ауыстыру туралы өтінішін қарады¹⁰.

Сот, үкім бойынша өндіріп алынған өтелмеген талап қою арызының бар екендігін ескере отырып, оның арызын қанағаттандырудан бас тартты. Аталған материалды апелляциялық сатыдағы сотта қарау кезінде сотталушы мен жәбірленуші дауды шешу үшін олардың арасында медиациялық келісім жасасу туралы өтініш білдірді. Келісім шарттарына сәйкес, сотталған адам босатылып, жұмысқа орналасқаннан кейін бір айдан кейін сот үкімі бойынша талап арызды жәбірленуші тараппен келісілген мөлшерде төлеуге міндеттенді, ал жәбірленуші тарап өтеудің бұл әдісіне қарсылық білдірмеді. Сот алқасы тараптардың уәждерімен келісіп, жасалған медиациялық келісімді ескере отырып, бірінші сатыдағы сот шешімінің күшін жойып, сотталған М.-ның арызын қанағаттандырған жаңа шешім қабылдады. Бұл медиациялық келісімнің негізгі шарттарының бірі ай сайынғы төлемді төлемеген немесе оны төлеуден жалтарған жағдайда жәбірленуші пробация қызметі арқылы сотқа осы шешімнің күшін жою және сотталған адамды бас бостандығынан айыру орындарына қайтару туралы өтінішпен жүгінуге құқылы болатыны болып табылады.

Басқа мысал, бірақ керісінше. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы материалды қарау кезінде сотталғанмен Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабының 3-бөлігінің 1-тармағында көзделген алаяқтық қылмыстық іс бойынша бірнеше жәбірленушілермен жасалған медиациялық келісім ұсынылды. Осы медиациялық келісімнің шарттарына сәйкес, сотталушы тараптардың әрқайсысына ай сайын 50 000 теңгеден төлеуге, сонымен қатар тұрақсыздық айыбын (!) төлеуге міндеттенді, сонымен қатар шарттардың бірі орындалмаған жағдайда, жәбірленушілерге моральдық зиянды өтеу төлеуге міндеттенді, ал жәбірленушілер тиісті соманы өндіру туралы талаппен сотқа жүгінуге құқылы болатыны ескерілген.

Бірінші сатыдағы сот, сондай-ақ апел-

⁹ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-IV ЗПК // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234>, 22.08.2023 года

¹⁰ Судебная практика судов Восточно-Казахстанской области База данных «Төрелік» за 2018-2022 годы // Официальный сайт <https://vko.sud.kz/>

ляциялық сатыдағы сот бұл келісімге сыни көзқараспен қарап, оны жәбірленушілердің құқықтарын бұзу деп таныды, өйткені іс бойынша 10 жәбірленуші болса, ай сайын сотталушы 50 000 теңге төлесе, табысы кемінде 500 000 теңге болуы керек. Оның мұндай жалақысы жоқ. Оның үстіне заңмен келтірілген залалды өндіру туралы сотқа қайта жүгінуге жол берілмейді. Тағы бір ескеретін жайт – мүліктік талаптар бойынша моральдық шығын өндірілмейді. Осылайша, соттар сотталушының шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы өтінішін қанағаттандырудан бас тартып, жәбірленушілердің құқықтарын бұзуға жол бермеді.

Қорытынды және ұсыныстар

Жалпы, медиация рәсімін қылмыстық, қылмыстық процестік және қылмыстық-атқару заңдарына енгізу мемлекеттің қоғамдағы жанжалдарды азайтуға бағытталған прогресивті қадамы болып табылады.

Қылмыстық процесте медиация институтының оң әлеуетін толық пайдалану мақсатында кейбір заңнамалық актілерге толықтырулар енгізуді ұсынамыз:

1. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 58, 60, 63-баптарына тергеушінің, анықтаушының күдіктіге (айыпталушыға) жәбірленуші тараппен медиация келісімін жасасу құқығын түсіндіру міндеті туралы өзгерістер енгізу қажет,

сондай-ақ прокурордың қадағалау органы ретіндегі міндеттеріне сәйкес, осы сұрақтарды бақылау туралы. Жасыратыны жоқ, тараптардың сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында татуласуы мүмкін болса да, қылмыстық қудалауды тоқтатуға болатын істер сотқа жіберіледі, содан кейін ғана бұл істер сотта тоқтатылады.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексіне, медиаторды келесі сұрақтарды шешуге байланысты кірістіруге, атап айтқанда, жазаны одан әрі өтеуге, келтірілген зиянды өтеуге байланысты мәселелерді шешуге, себебі ол сұрақ анықталмаса, сот Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 72, 73-баптарына сәйкес сотталғандардың өтінішхатын қанағаттандыруға құқығы жоқ. Сондықтан, медиация келісімін жасасу Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінде мүлдем көзделмегендіктен, дауларды баламалы шешудің бір түрі ретіндегі тетігін осы аталған кодекске қажет ететін баптарына енгізе.

Біздің ойымызша, жоғарыда аталған кодекстерде сотқа дейінгі тергеп-тексеру органы мен түзеу мекемесінің жәбірленушімен татуласу мүмкіндігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралары, міндеттері, медиацияны қақтығысты шешу механизмі ретінде қылмыстық процеске енгізу үрдісінде қажетті жағдай жасайды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Саду Д.Г. *Некоторые проблемы медиации в уголовном процессе / Уголовная политика Казахстана до 2030 года: новый взгляд и перспективы: Материалы международного круглого стола, г. Нур-Султан, 11 марта 2022 года / Университет КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева. – Нур-Султан, 2022. – 192 с.*
2. Когамов М.Ч. *Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан (постатейный, к нормам УПК в редакции Законов РК от 31 октября и 24 ноября 2015 года). - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. - 220 с.*
3. Дячук М.И. *Развитие института медиации в Республике Казахстан / журнал «Вестник института законодательства и правовой информации» - 2021 год, №1 (64), стр. 219, <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-instituta-mediatsii-v-respublike-kazahstan>, 17.11. 2120.*

REFERENCES

1. Sadu D.G. *Nekotoryye problemy mediatsii v ugovolnom protsesse / Ugolovnaya politika Kazakhstana do 2030 goda: novyy vzglyad i perspektivy: Materialy mezhdunarodnogo kruglogo stola, g. Nur-Sultan, 11 marta 2022 goda / Universitet KAZGYUU imeni M.S. Narikbayeva. – Nur-Sultan, 2022. – 192 s.*
2. Kogamov M.CH. *Kommentariy k Ugolovno-protsessual'nomu kodeksu Respubliki Kazakhstan (postateynyy, k normam UPK v redaktsii Zakonov RK ot 31 oktyabrya i 24 noyabrya 2015 goda) / Almaty: Zhetı Zhargy, 2015. - 220 s*
3. Djachuk M.I., *Razvitie instituta mediatsii v Respublike Kazahstan/ zhurnal «Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii» - 2021 god, №1 (64), str. 219, <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-instituta-mediatsii-v-respublike-kazahstan>, 17.11. 2120.*

ЗАҢ ТЕХНИКАСЫНЫҢ КЕЙБІР ТӘСІЛДЕРІ

Айгүл Көбейсінқызы Махамбетова

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты
Лингвистика орталығының жетекші ғылыми қызметкері, құқық магистрі;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: mak271079@mail.ru

Аннотация. Мақалада қазақ тіліндегі сөздердің орын тәртібіне қысқаша сипаттама беріліп, заң техникасының қалыптасқан практикадағы ықтимал әсері қаралады. Сөздер сөйлемде өзара байланысуы үшін қалыпты орындарын сақтауға тиіс. Зерттеушілердің көпшілігі өз еңбектерін осы саладағы мәселелерді зерттеуге арнады. Автор қазақ тілтанушысы, көрнекті ғалым, филология ғылымдарының докторы М. Балақаевтың пікіріне тоқталып, оның сөздердің қалыпты орналасу тәртібіне, соның ішінде тұрлаулы сөйлем мүшелері орын тәртібіне қатысты тұжырымын келтіреді. Мақалада сол орын тәртібінің анықтамасы беріліп, талап сақталмаған жағдайда қандай өзгеріс болатыны мысалдармен көрсетіледі. Сонымен қатар қолданыстағы заңнамалық актілерде осы әдеби тіл нормасы талабының сақталуы тұрғысынан талдау жүргізіледі. Әр кезеңде қабылданған заңнама мәтіндерін салыстырып талдау арқылы оның нәтижесі кестеде көрсетіледі. Мәселен, онда бір ғана «болып табылады» сөзінің орын тәртібін түрліше берілген. Зерттеу тұжырымы құқықтық актілерді әзірлеу барысында қажет болатын нақты тәсіл түрінде ұсынылады.

Сонымен бірге кодекстерге түзету енгізу көзделген ілеспе заң жобаларын әзірлеу кезінде орын алған олқылықтар қолданыстағы заңнама мәтіндерінен көрсетіледі. Ілеспе заңда жазылған кодекс атауын, қабылданған жылын көрсету тәсілдері кестелерде беріліп, нәтижесінде әзірлеушілерге көмекші құрал болатын нақты кесте ұсынылады. Бұл нәтижені әзірлемелер үшін негізге алынатын құжаттарға жатқызуға болады.

Тақырыптың көкейкестілігін ашу мақсатында мәселені практикалық тұрғыдан зерделеуге де назар аударылады. Осы тұрғыдан көршілес елдің заң техникасы практикасына қысқаша шолу жасалады. Олқылықтарға жол бермеу амалдарының бірі ретінде құқықтық акт мәтінін әзірлеуде қолдану қажет болатын тәсілдер ұсынылады. Атап айтқанда, қорытынды тұжырымдарды заң шығару практикасында қолданған орынды. Автор заң құжаттарын сауатты әрі дұрыс ресімдеу жолымен ғана ондағы олқылықтардың алдын алуға болатынын ұсынатын ғалымдардың тұжырымдарына да тоқталады.

Түйін сөздер: заң техникасы; кодекс; ілеспе заң; кодекстің жазылу тәртібі; заңнамалық акт; сөздердің орын тәртібі.

НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ

Махамбетова Айгүль Кобейсиновна

Ведущий научный сотрудник Центра лингвистики Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр права; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: mak271079@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается краткое описание порядка слов на казахском языке и потенциальная интерференция, сложившаяся на практике применения юридической техники. Предложения на казахском языке имеют некоторые особенности, обусловленные специфичным порядком слов. Немало исследователей посвятили свои труды изучению вопросов этой области. Автор обращается к мнению казахского языковеда, выдающегося ученого, доктора филологических наук М. Балакаева и приводит его выводы об устойчивом порядке расположения слов, в том числе о порядке главных членов предложения. В статье дается определение данного порядка и иллюстрируется на примерах, к каким изменениям может привести несоблюдение требований. Также проводится анализ действующих законодательных актов на предмет соблюдения требований указанной

литературной нормы. Результаты сопоставительного анализа текстов законодательства, принятые в разных периодах, отражаются в таблицах. Например, лишь одно слово «болып табылады» (является) имеет разный порядок расположения. Вывод исследования представляется в виде конкретного подхода, являющегося необходимым при разработке правовых актов.

Вместе с этим, имеющиеся пробелы при разработке сопутствующих законопроектов, по которым предусмотрено внесение поправок в кодексы, отражаются на примерах из действующего законодательства. Подходы к изложению заголовка и даты принятия кодекса, предусмотренные в сопутствующем законе, представлены в таблицах, разработчикам представляется его конкретный результат-таблица, который является вспомогательным инструментом. Этот результат можно отнести к основополагающим документам для разработок.

В целях раскрытия актуальности темы внимание уделяется изучению проблемы в практическом разрезе. В этом отношении представлен краткий обзор из практики юридической техники соседней страны. Как один из способов недопущения пробелов предлагаются подходы, необходимые для использования при разработке текста правового акта. В частности, заключительные выводы могут быть использованы в законотворческой практике. В статье автор останавливается на выводах ученых, предлагающих методы исключения пробелов в юридических документах путем их грамотного и правильного оформления.

Ключевые слова: юридическая техника; кодекс; сопутствующий закон; порядок изложения кодекса; законодательный акт; порядок слов.

CERTAIN APPROACHES OF LEGAL TECHNIQUE

Makhambetova Aigul Kobeyzinovna

Leading Researcher of the Center for Linguistics of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Law; Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: mak271079@mail.ru

Abstract. The article discusses a brief description of word order in Kazakh and the potential interference that has developed in the practice of legal technique. Kazakh sentences have some peculiarities due to the specific word order. Numerous researchers have devoted their works to the study of issues in this field. The author refers to the opinion of the Kazakh linguist, outstanding scientist, doctor of philological sciences M. Balakaev and cites his conclusions on the stable order of words, including the order of the main members of the sentence. The article defines this order and illustrates with examples what changes may result from non-compliance. It also analyses the current legislative acts for compliance with the requirements of this literary norm. The results of comparative analysis of the texts of legislation adopted in different periods are reflected in the tables. For example, only one word "болып табылады" (is) has different ordering. The conclusion of the study is presented in the form of a specific approach, which is necessary in the development of legal acts.

At the same time, existing gaps in the drafting of companion bills, for which amendments to codes are envisaged, are reflected on examples from existing legislation. The approaches to the presentation of the title and date of adoption of the code provided for in the companion legislation are tabulated, the developers are presented with its specific result-table, which is an auxiliary tool. This result can be referred to as a foundational document for developments.

In order to reveal the relevance of the topic, attention is paid to the study of the problem in the practical context. In this respect, a brief overview from the practice of legal technique of a neighbouring country is presented. As one of the ways to avoid gaps, approaches are suggested for use in the development of the text of a legal act. In particular, the final conclusions can be used in law-making practice. In the article the author dwells on the conclusions of scientists who propose methods of excluding gaps in legal documents by means of their competent and correct design.

Keywords: legal technique; code; collateral law; order of code; legislative act; order of words.

Кіріспе

Сөйлемнің белгілі бір құрылысын таңдауда сөйлемнің мағыналық жағы үлкен рөл атқарады. Белгілі бір ойды білдіру үшін оған сәйкес сөздермен қатар, олардың орын тәртібі де таңдалып алынады. Сөйлемнің мағыналық жағы мен құрылымдық жағы өзара тығыз байланысты болады. Сөздердің орын тәртібі олардың сөйлем ішінде белгілі ретпен орналасу тәртібі дегенді білдіреді. Сөз болып отырған осы орын тәртібін сақтау заңнамалық актілерге де тән. Бұған қоса заңнама техникасының көрсетілген тәртіпке ұқсас кейбір талаптарын сақтау да міндетті болып келеді. Заңнамалық актілерді құрылымдау, жетілдіріп, түсінікті етуге арналған заң техникасының құқық құжаттарының сапалы болуына ықпал ететіні сөзсіз. Ол заңнаманы жетілдіруде үлкен мәнге ие. Сондықтан зерттеу тақырыбы өзекті болып табылады әрі ол көп зерттелмеген тың тақырыптар қатарына жатады.

Әдістер

Талдау, оның ішінде заң техникасының тәсілдерін талдаудың ғылыми әдістері, жалпы шолу және салыстыру негізге алынды.

Негізгі бөлім (талқылаулар мен нәтижелер)

Сөйлемдегі сөздер өзара байланыста болу үшін олардың белгілі бір қалыптағы орындары болуы шарт. Сөздердің қалыпты орналасу тәртібі арқылы, біріншіден, олардың син-

таксистік байланысы жүзеге асса, екіншіден, синтаксистік қатынасы айқындалады (мыс.: биік ағаш, темір қасық, жалт қарады, т.с.с.). Бұған қоса М. Балақаев: «жалғаусыз, тұрған орнына қарай байланысқан сөздердің байланысы берік болады», – дейді. Сондықтан олардың орнын өзгертуге болмайды: өзгертсе, не байланыс үзіледі, не синтаксистік қызметі өзгереді (білімді студент, студент білімді). Сөйлемдегі сөздердің орналасу тәртібі деп сөйлем мүшелерінің бір-бірімен белгілі синтаксистік қарым-қатынасқа түсіп құрылуын айтады.

М. Балақаев көрсеткен сөздердің орын тәртібіне байланысты тәсілдердің бірі: бастауыш пен баяндауышты ажыратады. Сонымен қатар жалпы ереже бойынша сөйлем мүшелерінің орын тәртібі: баяндауыш сөйлемнің ең соңында, бастауыш одан бұрын, анықтауыш анықталатын сөзден бұрын, толықтауыш пен пысықтауыш өздері қатысатын сөздерден бұрын тұрады [1, 79-81-б.].

Құқықтық актілер туралы заңның 24-бабының 3-тармағына сәйкес заң мәтіні әдеби тіл нормалары да сақтала отырып жазылуға тиіс¹. Осы талап бойынша жоғарыда анықтама берілген ереже де сақталуы қажет. Аталған ереженің және заң техникасының кейбір талаптарының сақталатыны-сақталмайтынына жүргізілген зерттеуге тоқталған жөн.

Заңнамалық акт – ҚР Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізетін заң, конституциялық заң, кодекс, шоғыр-

№	Түзету енгізілген ілеспе заң	Заңнамалық актінің ілеспе заңда берілген редакциясы
1.	2022 жылғы 3 қаңтардағы № 101-VII ҚРЗ	«Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» 2020 жылғы 7 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі ²
2.	2022 жылғы 3 мамырдағы № 118-VII ҚРЗ	«Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» 2020 жылғы 7 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі ³
3.	2022 жылғы 21 мамырдағы № 123-VII ҚРЗ	2020 жылғы 7 шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі ⁴

¹ «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480>. Қаралған күні: 14.06.2023 ж.

² «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне биологиялық қауіпсіздік мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2022 жылғы 21 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000123>. Қаралған күні: 14.06.2023 ж.

³ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне баланың құқықтарын қорғау, білім беру, ақпарат және ақпараттандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2022 жылғы 3 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000118>. Қаралған күні: 14.06.2023 ж.

⁴ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне биологиялық қауіпсіздік мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2022 жылғы 21 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000123>. Қаралған күні: 14.06.2023 ж.

ландырылған заң, заң, ҚР Үкіметінің заң күші бар уақытша қаулысы, ҚР Парламенті Сенатының және Мәжілісінің қаулылары. Осындай актілерге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу туралы заңнамалық акт

көрсетіледі:

Осы кестенің соңғы жолындағы мысалда кодекс дұрыс жазылған. Яғни заң техникасына сәйкес ҚР денсаулық саласындағы кодексінің алдымен қабылданған жылы,

№	Түзету енгізілген ілеспе заң	Заңнамалық актінің ілеспе заңда берілген редакциясы
1	2023 жылғы 6 ақпандағы № 194-VII ҚРЗ	«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Кодексі
2	2023 жылғы 27 наурыздағы № 216-VII ҚРЗ	2011 жылғы 26 желтоқсандағы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі

жобасының мәтінінде сол актілердің тақырыбы, қабылданған күні көрсетілуге тиіс. Алайда осы деректерді көрсетуде бірізділіктің сақталмайтыны құжат жобаларында ғана емес, кейбір заңнамалық актілерде де байқалады. Атап айтқанда, Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодекс деректемелерінің 2022 жылы түзетулер енгізу барысында жазылған нұсқалары төменде

тырнақша ішінде атауы, соңында актінің негізгі түрі жазылады. Осы жазылу реті неке-отбасы саласындағы кодексте да сақталады. Алайда осындай олқылықтың бұл кодексте де орын алғаны мына кестеден анық көрінеді:

Осындай болмашы қателерді болғызбау мақсатында қолданыстағы кодекстерге қатысты мынадай кесте ұсынылады: Бұл үлгі-кестенің

№	Реттелетін қоғамдық қатынастар	Заң техникасына сәйкес кодекстің жазылу тәртібі
1.	бюджеттік	2008 жылғы 4 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі ⁵
2.	азаматтық	1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) ⁵
3.		1999 жылғы 1 шілдедегі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) ⁵
4.	азаматтық процестік	2015 жылғы 31 қазандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі ⁶
5.	неке-отбасы	2011 жылғы 26 желтоқсандағы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі ⁵
6.	экологиялық	2021 жылғы 2 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Экология кодексі ⁷
7.	су	2003 жылғы 9 шілдедегі Қазақстан Республикасының Су кодексі ⁷
8.	жер	2003 жылғы 20 маусымдағы Қазақстан Республикасының Жер кодексі ⁵
9.	орман	2003 жылғы 8 шілдедегі Қазақстан Республикасының Орман кодексі ⁷

⁵ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 20 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000226>. Қаралған күні: 14.06.2023 ж.

⁶ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне цифрлық активтер және ақпараттандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 6 ақпандағы Қазақстан Республикасының Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000194>. Қаралған күні: 14.09.2023;

⁷ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасындағы әкімшілік реформа мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 19 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000223/compare>. Қаралған күні: 14.09.2023;

10.	салық	2017 жылғы 25 желтоқсандағы «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі (Салық кодексі) ⁸
11.	кеден	2017 жылғы 26 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі ⁵
12.	еңбек	2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі ⁵
13.	қылмыстық жазаларды орындауға байланысты	2014 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі ⁵
14.	әкімшілік жауаптылыққа тартуға байланысты	2014 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі ⁹
15.	қылмыстық жауаптылыққа тартуға байланысты	2014 жылғы 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі ¹⁰
16.	қылмыстық-процестік	2020 жылғы 7 шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі ⁵
17.	денсаулық сақтау саласындағы	2015 жылғы 29 қазандағы Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі ⁵
18.	кәсіпкерлік саласындағы	2017 жылғы 27 желтоқсандағы «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі ⁵
19.	жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану саласындағы	2020 жылғы 29 маусымдағы Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі ⁵
20.	әкімшілік рәсімдерді және әкімшілік сот ісін жүргізуді жүзеге асыруға байланысты	2020 жылғы 29 маусымдағы Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі ⁷

кез келген саладағы кодекс жобасын әзірлеу барысында септігін тигізери анық. Осындай кесте, яғни ҚР кодекстері жобаларын ресімдеу тәртібі әдістемелік ұсынымдардың IV тарауында қамтылған [2, 40-41-б.].

Көршілес елдер тәжірибесі ретінде Ресейдің заңнама саласындағы актілерді ресімдеудің әдіс-тәсілдеріне тоқталуға болады. Бұл елде заң жобаларын заң-техникалық тұрғыдан ресімдеу жөніндегі әдістемелік

ұсынымдар 2021 жылы жаңа редакцияда бекітілген. Заңнамалық актілерге өзгерістер енгізу туралы заң жобаларын ресімдеу тәртібі 4-тарауда анық жазылған. Онда өзгерістер енгізудің нақты мысалдары берілген. Мысалы:

Бұл кестеден актінің «актінің түрі, жылы, нөмірі, «атауы» түріндегі жазылу ретін нақты көруге болады [3, С. 36].

№	Түзетудің түпнұсқасы
1.	<p>О внесении изменений в статью 5 Федерального закона «О» и Федеральный закон «О»</p> <p>Статья 1</p> <p>Внести в статью 5 Закона Российской Федерации от № ... «О» (Собрание законодательства Российской Федерации, 2000, № ..., ст. ...) следующие изменения:</p> <p>1) часть 1 дополнить словами «.....»;</p>

⁸ «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының Кодексіне (Салық кодексі) толықтыру енгізу туралы» 2023 жылғы 12 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z230000025/compare>. Қаралған күні: 14.09.2023;

⁹ «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 20 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000227/compare>. Қаралған күні: 14.09.2023;

Р.б №	Заңның атауы	Қабылданған жылы
1.	«Агломерацияларды дамыту туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2023 жылғы 1 қаңтар
2.	«Өсімдіктер дүниесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2023 жылғы 2 қаңтар
3.	«Қазақстан Республикасындағы цифрлық активтер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2023 жылғы 6 ақпан
4.	«Әскери полиция органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2023 жылғы 14 наурыз
5.	«Кәсіптік біліктілік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2023 жылғы 4 шілде
6.	«Семей ядролық қауіпсіздік аймағы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2023 жылғы 5 шілде
7.	«Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2023 жылғы 10 шілде
8.	«Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2023 жылғы 12 шілде

Айтып өткен жалпы ереженің, атап айтқанда, сөйлем мүшелерінің орын тәртібі бойынша баяндауыштың сөйлем соңында тұру талабының сақталуын анықтау

берілген кестеде көрсетілді:

1) 2023 жылы қабылданған заңдар мәтінінде:

2) 1995 – 2001 жылдар аралығында қа-

Р.б №	Заңның атауы	Қабылданған жылы
1.	«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы»	1995 жылғы 30 наурыз
2.	«Тұтыну кооперативі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2001 жылғы 8 мамыр
3.	«Өлшем бірлігін қамтамасыз ету туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2000 жылғы 7 маусым
4.	«Өндірістік кооператив туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	1995 жылғы 5 қазан
5.	«Күзет қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2000 жылғы 19 қазан

мақсатында ағымдағы жылы қабылданған және 1995 – 2001 жылдар аралығында қабылданған заңдар зерделенді. 2023 жылы 1 қаңтар мен 12 шілде аралығындағы негізгі құқықтық актілердің тізімі:

Ал іргелі және қолданбалы зерттеу бойынша мониторинг жүргізілген кейбір заңдар төмендегі кестеде келтірілді:

Екі кезеңде таңдалған заңдар мәтінінде кездесетін «болып табылады» (являет(-ют) ся) баяндауышының орын тәртібі төменде

былданған заңдар мәтінінде:

Бұдан екі кезеңнің төмендегідей салыстырма кестесі шығады:

Бұл жерде «болып табылады» етістігінің «мыналар» деген сөзбен тіркесіп не жеке өзі тұрып жасалған орын тәртібінің 5 түрлі тәсілі байқалады. Заңнамадағы қолданылу жиілігін, құрылымдық бөлікті толықтыру бөлігінде заң техникасы мен жалпы ережені негізге алып, мынадай тұжырым жасалады:

¹⁰ «Қазақстан Республикасының Қылмыстық және Қылмыстық-процестік кодекстеріне экологиялық құқық бұзушылықтар және вандализм көріністері үшін жауаптылықты күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 3 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000186/compare>. Қаралған күні: 14.09.2023;

№	Заңның құрылымдық бөлігі	Орыс тілінде	Қазақ тілінде
1.	Агломерацияларды дамыту туралы заңның 4-бабының 1-тармағы	1. Критериями отнесения населенных пунктов к агломерации являются: 1) наличие ...; 2) тенденция	1. Елді мекендерді агломерацияға жатқызу өлшемшарттары мыналар болып табылады: 1) ... болуы; 2) ... үрдісі.
2.	Өсімдіктер дүниесі туралы заңның 3-бабының 2-тармағы	2. Задачами законодательства Республики Казахстан ... являются: 1) обеспечение ...; 2) ... обеспечение ...; 3) обеспечение; 4) развитие	2. Мыналар: 1) ... қамтамасыз ету; 2) ... ғылыми қамтамасыз ету; 3) ... қамтамасыз ету; 4) ... дамыту Қазақстан Республикасының ... заңнамасының міндеттері болып табылады.
3.	Кәсіптік біліктілік туралы заңның 4-тармағы	Участниками Национальной системы квалификаций являются: 1) ...; 2) ...; 11) центры признания.	Мыналар: 1) ...; 2) ...; ... 11) тану орталықтары Ұлттық біліктілік жүйесіне қатысушылар болып табылады.
4.	Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы заңның 9-бабының 1-тармағы; 32-тармағы 3-тармағы	1. Основными функциями комиссии являются: 1) ...; 2) ...; 3) ...; 4) формирование	1. Комиссияның негізгі функциялары: 1) ...; 2) ...; 3) ...; 4) ... қалыптастыру болып табылады.
		3. Поступлениями Специального государственного фонда являются: 1) ...; 2) деньги	3. Арнаулы мемлекеттік қордың түсімдері мыналар болып табылады: 1) ... ақша; 2) ... ақша;
5.	Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы заңның 3-бабының 2-тармағы	2. Задачами настоящего Закона являются: 1) ...; 2) ...; ... 5) обеспечение	2. Осы Заңның міндеттері мыналар болып табылады: 1) ...; 2) ...; ... 5) ... қамтамасыз ету.
6.	Семей ядролық қауіпсіздік аймағы туралы заңның 3-бабының 2-тармағы	2. Задачами создания Семипалатинской зоны ядерной безопасности являются: 1) ...; 2) ...; ... 5) развитие	2. Мыналар Семей ядролық қауіпсіздік аймағын құру міндеттері болып табылады: 1) ...; 2) ...; ... 5) ... дамыту.

Қорытынды

Осы зерттеу нәтижесінде ұсынылған үлгі – заң техникасы әдістемесінің толықтырылып өңделген нұсқасы. Ілеспе заң жобаларындағы түзетулер енгізілетін кодекстің жазылу тәртібін құқықтық жүйелерден іздеуге уақыт жоғалтпай, осы дайын үлгіні қолдану ұсынылады. Бұған қоса кестеде мысалдар

келтіріліп көрсетілген тәсіл қолданылған жағдайда негізгі заң мәтінінде бірізділік сақталады әрі ілеспе заң мәтінінде құқықтық актілерге толықтыру енгізу тәсілі жеңілдейді. Өзірлеуші органдар тұжырымдалып, ұсынылып отырған екі тәсілді заң техникасы бойынша әдістемелік көмекші құрал ретінде пайдалануға болады.

№	Заңның құрылымдық бөлігі	Орыс тілінде	Қазақ тілінде
1.	ҚР Ұлттық Банкі туралы заңның 3-тармағы	3. Принципами особого режима регулирования являются: 1) ...; 2) соблюдение	3. Ерекше реттеу режимінің қағидаттары: 1) ...; 2) ... сақтауы болып табылады.
2.	Тұтыну кооперативі туралы заңның 17-бабының 1-тармағы	1. Органами управления потребительского кооператива являются: 1) ...; 2) ...; 3) ...	1. Тұтыну кооперативінің органдары мыналар болып табылады: 1) ...; 2) ...; 3) ...
3.	Өлшем бірлігін қамтамасыз ету туралы заңның 7-бабы; 22-бабының 1-тармағы	Объектами государственной системы обеспечения единства измерений являются: 1) ...; ... 9) 1. Объектами государственного метрологического контроля являются: 1) ...; ... 7)	Өлшем бірлігін қамтамасыз ету мемлекеттік жүйесінің объекті-лері мыналар болып табылады: 1) ...; ... 9) 1. Мыналар мемлекеттік метрологиялық бақылау объекті-лері болып табылады: 1) ...; ... 7)
4.	Өндірістік кооператив туралы заңның 20-бабының 1-тармағы	1. Источниками формирования имущества производственного кооператива являются: 1) ...; 2) ...; 3) иные источники	1. Өндірістік кооператив мүлкін құрайтын көздер мыналар: 1) ...; 2) ...; 3) ... өзге де көздер болып табылады.
5.	Күзет қызметі туралы заңның 3-бабы	Основными задачами охранной деятельности являются: 1) ...; 2) защита	Күзет қызметінің негізгі міндеттері: 1) ...; 2) ... қорғау болып табылады.

Сонымен қатар заң техникасы саласындағы мына тұжырымға тоқталып өткен орынды. Көптеген заңгерлер өз қызметінде заң техникасын негізгі құрал ретінде танымағандықтан, қиындықтарға тап болады. Оның алдын алу үшін құқықтану саласын-

дағы заң құжаттарының сауатты әрі дұрыс ресімделуін, нормативтік құжаттарды құрастыруда заң хатының техникасы қағидаларын негізге алу қажет [4, 11-б.]. Құқықтық акт мәтінінің қисынды болмауы заң шығармашылығына қайшы келеді. Қайшылықты

№	Заң мәтініндегі нұсқа	2023 жылы қабылданған заңдар мәтінінде	1995 – 2001 жылдар аралығында қабылданған заңдар мәтінінде
1.	1. Есім сөз мыналар болып табылады: 1) ... ; 2)	кездеседі	кездеседі
2.	1. Мыналар: 1) ...; ... 4) есім сөз болып табылады.	кездеседі	кездеседі

3.	1. Есім сөз: 1) ...; ... 4) ... қалыптастыру болып табылады.	кездеседі	кездеседі
4.	1. Мыналар есім сөз болып табылады: 1) ...; ... 5)	кездеседі	кездеседі
5.	1. Есім сөз мыналар: 1) ...; ... 3) ... болып табылады.	---	кездеседі

болғызбаудың жолы – заң нормаларын де қосқан дұрыс, өйткені оның негізгі мақ- қысқа, нақты әрі түсінікті етіп жазу. Олардың саты заң қызметін оңтайландыру болып та- қатарына заң техникасының ережелерін- былады.

№	Заң мәтінінде жиі кездесетін дұрыс нұсқа	Қолданылатын орны
1.	1. Мыналар: 1) ...; 2) есім сөз болып табылады.	тармақшалар кемінде 2 рет санама- ланған жағдайда осы тәсіл қолданы- лады
2.	1. Есім сөз мыналар болып табылады: 1) ...; ... 4)	тармақшалар 3 реттен артық санама- ланған жағдайда осы тәсіл қолданы- лады

ӘДЕБИЕТ

1. Шалабай Бердібай. Қазіргі қазақ тілі. Синтаксис: оқу құралы. – Стер. бас. – Алма- ты: Қазақ университеті, 2020. – 185 б.

2. Нормативтік құқықтық актілерді ресімдеу жөніндегі әдістемелік ұсынымдар (заң техникасы): Әдістемелік құрал / Авт. ұжым басш. мен ред. Р.Қ. Сәрпеков – Астана: «Қазақстан Республикасының Заңнама институты» ММ, 2019. – 160 б.

3. Методические рекомендации по юридико-техническому оформлению законопроектов (редакция 2021 года). Утв. И.Н. Дивейкиным, исполняющим обязанности Руководителя Аппарата Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации. Госу- дарственно-правовое Управление Президента Российской Федерации, Правовое управ- ление Аппарата Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации. 30.03.2021. – 58 с.

4. Қалмырзина З.Ж., Есімсейтов Б.Р. Заң хаты техникасының кейбір мәселелері. «Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы» журналы. 2017. <https://academy-rep.kz/item.php?id=622> Қаралған күні: 14.09.2023

REFERENCES

1. Shalabaj Berdibaj. Qazirgi qazaq tili. Sintaksis: oqu quraly. – Ster. bas. – Almaty: Qazaq universiteti, 2020. – 185 b.

2. Normativtik qyqyqtqy aktilderdi resimdeu zhonindegi adistemelik usynymdar (zañ tehnikasy): Adistemelik qural / Avt. uzhyum bassh. men red. R.Q. Sarpekov – Astana: «Qazaqstan Respublikasynuñ Zañnama instituty» MM, 2019. – 160 b.

3. Metodicheskie rekomendacii po juridiko-tehnicheskomu oformleniju zakonproektov (redakcija 2021 goda). Utv. I.N. Divejkinym, ispolnjajushhim objazannosti Rukovoditelja Apparata Gosudarstvennoj Dumy Federal'nogo Sobranija Rossijskoj Federacii. Gosudarstvenno-pravovoe Upravlenie Prezidenta Rossijskoj Federacii, Pravovoe upravlenie Apparata Gosudarstvennoj Dumy Federal'nogo Sobranija Rossijskoj Federacii. 30.03.2021. – 58 s.

4. Qalmyrzina Z.Zh., Esimsejtov B.R. Zañ haty tehnikasynuñ kejbir мәseleleri. «Qyqyq qorǵau organdary akademiasynuñ Zharshysy» zhurnaly. 2017. <https://academy-rep.kz/item.php?id=622> Qaralan kyni: 14.09.2023

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАС МЕМЛЕКЕТТІК САНИТАРИЯЛЫҚ ДӘРІГЕРІНІҢ ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙ КЕЗІНДЕ ШЫҒАРАТЫН ҚАУЛЫЛАРЫН ҚАБЫЛДАУ ЖӘНЕ КҮШІН ЖОЮДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Зарина Нұрбекқызы Аманжолова

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының бас консультанты;
«М.С.Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ университеті» АҚ-ның докторанты;
Қазақстан Республикасы, Астана қ.; e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

Аннотация. COVID-19 коронавирустық инфекциясымен халық жаппай ауруына байланысты енгізілген төтенше жағдай кезінде Қазақстан Республикасының Бас мемлекеттік санитариялық дәрігермен шығарылған қаулылардың негізінде Қазақстан территориясында жеке және заңды тұлғалардың бірқатар азаматтық құқықтары шектелді. Мақала аясында бұл шектеуге негіз болған қаулылардың құқықтық табиғаты COVID-19 пандемиясына дейінгі және кейінгі тәжірибені негізге ала отырып зерттелді.

Автормен ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігердің құзыретінің шегін белгілеу барысында оның төтенше жағдайдың енгізілуіне дейінгі құзыреті анықталды. Нақтырақ айтылса, шектеу іс-шаралары, оның ішінде карантиннің енгізілуіне себеп болатын инфекциялық аурулардың тізбесінде коронавирустық инфекциясының болмауы, алайда Бас мемлекеттік санитариялық дәрігермен қабылданған қаулыларының заңдылығы оның құзыретіне сәйкестігі айқындалды.

Сонымен қатар, мақала аясында Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған қаулылардың құқықтық табиғаты оның қолданыс ұзақтығы мен қабылдану процесіне қарай зерттелді. Осы орайда, заңға тәуелді нормативтік құқықтық акт ретінде қабылданған қаулылардың жиі күшін жою үрдісіне байланысты оның заң техникасының талаптарына сәйкестігі анықталды.

Зерттеу барысында ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен COVID-19 пандемиясының таралуын тежеуіне байланысты және коронавирустық инфекцияға дейін қабылданған қаулылардың әділет органдарында міндетті мемлекеттік тіркеуден өтуіне қатысты бірізділік мәселесі көтерілді. ҚР «Құқықтық актілер туралы» заңында көрініс тапқан нормаларға сәйкес міндетті мемлекеттік тіркеуді қажет ететін құқықтық нормативтік актілері тізбесінің арасында ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданатын жеке және заңды тұлғалардың азаматтық құқықтары мен бостандықтарын шектеуге алып келетін қаулылардың болмауы, санитариялық дәрігердің құқықтық мәртебесін анықтауды қажет етті.

Түйін сөздер. COVID-19 коронавирустық инфекциясы, төтенше жағдай, Бас мемлекеттік санитариялық дәрігер, қаулы.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРИНЯТИЯ И ОТМЕНЫ ПОСТАНОВЛЕНИЙ ГЛАВНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО САНИТАРНОГО ВРАЧА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, ИЗДАВАЕМЫХ ПРИ ЧРЕЗВЫЧАЙНОМ ПОЛОЖЕНИИ

Аманжолова Зарина Нурбековна

Главный консультант Верховного Суда Республики Казахстан; докторант
АО «Университет КАЗГЮУ имени М. С. Нарикбаева»; г.Астана, Республика
Казахстан; e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

Аннотация. В период чрезвычайного положения, введенного в связи с массовой заболеваемостью населения коронавирусной инфекцией COVID-19, на основании постановлений, изданных Главным государственным санитарным врачом Республики Казахстан, на территории Казахстана был ограничен ряд гражданских прав физических и юридических лиц. В рамках статьи была исследована правовая природа постановлений, положивших начало

этому ограничению, исходя из опыта до и после пандемии COVID-19.

В ходе установления автором пределов компетенции Главного государственного санитарного врача РК была определена его компетенция до введения чрезвычайного положения. В частности, выявлено отсутствие коронавирусной инфекции в перечне инфекционных заболеваний, при которых вводятся ограничительные мероприятия, в том числе карантин, однако законность постановлений, принятых Главным государственным санитарным врачом, соответствует его компетенции.

Кроме того, в рамках статьи изучена правовая природа постановлений, принятых главным государственным санитарным врачом РК, исходя из продолжительности их действия и процесса принятия. В связи с тенденцией к частой отмене постановлений, принятых в качестве подзаконного нормативного правового акта, установлено его соответствие требованиям юридической техники.

В ходе исследования был поднят вопрос последовательности в отношении обязательной государственной регистрации в органах юстиции постановлений, принятых главным государственным санитарным врачом РК в связи с сдерживанием распространения пандемии COVID-19 и до коронавирусной инфекции. Отсутствие среди перечня правовых нормативных актов, требующих обязательной государственной регистрации в соответствии с Законом РК «О правовых актах» постановлений, принимаемых главным государственным санитарным врачом РК, повлекших ограничение гражданских прав и свобод физических и юридических лиц, потребовало определения правового статуса санитарного врача.

Ключевые слова. Коронавирусная инфекция COVID-19, чрезвычайное положение, Главный государственный санитарный врач, постановление.

SOME PROBLEMS OF ADOPTION AND CANCELLATION OF RESOLUTIONS OF THE CHIEF STATE SANITARY DOCTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSUED IN CASE OF EMERGENCY

Amanzholova Zarina Nurbekovna

Chief Consultant of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan; doctoral student of JSC "M. S. Narikbayev KAZGUU University", Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

Abstract. During the state of emergency imposed in connection with the mass morbidity of the population with coronavirus infection COVID-19, on the basis of resolutions issued by the Chief State Sanitary Doctor of the Republic of Kazakhstan, a number of civil rights of individuals and legal entities were restricted on the territory of Kazakhstan. The article investigated the legal nature of the regulations that initiated this restriction, based on the experience before and after the COVID-19 pandemic.

When the author established the limits of competence of the Chief State Sanitary Doctor of the Republic of Kazakhstan, his competence was determined before the introduction of the state of emergency. In particular, the absence of coronavirus infection in the list of infectious diseases for which restrictive measures are introduced, including quarantine, was revealed, but the legality of the decisions adopted by the Chief State Sanitary Doctor corresponds to his competence.

In addition, the article analyzes the legal nature of the resolutions adopted by the Chief State Sanitary Doctor of the Republic of Kazakhstan, based on the duration of their validity and the adoption process. Due to the tendency to frequent cancellation of resolutions adopted as a subordinate regulatory legal act, its compliance with the requirements of legal technology has been established.

In the process of the research, the question of coherency in relation to the mandatory state registration in the judicial authorities of the resolutions adopted by the Chief State Sanitary Doctor of the Republic of Kazakhstan in connection with curbing the spread of the COVID-19 pandemic and before coronavirus infection was raised. The absence among the list of legal regulations requiring mandatory state registration in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On Legal Acts" of resolutions adopted by the Chief State Sanitary Doctor of the Republic of Kazakhstan, which entailed the restriction of civil rights and freedoms of individuals and legal entities, required the determination of the legal status of a sanitary doctor.

Key words. Coronavirus infection COVID-19, state of emergency, Chief State Sanitary Doctor, resolution.

Кіріспе

Бүгінгі күнге дейін адамзат тарихында адамдардың жаппай ауруларына байланысты қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге қатысты қиындықтар туындаған емес. Бүкіл әлемде адамдардың жаппай COVID-19 коронавирустық инфекциясына шалдығуына байланысты Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы бұл індетті қоғамдық денсаулық сақтау саласында орын алған төтенше ахуал¹ ретінде жариялаған болатын.

Бұл хабарландырудан кейін әлем мемлекеттері халықтың қалыпты өмір салтын шектеу бойынша шаралар қолдана бастады. Алайда бірқатар мемлекеттердің, оның ішінде Қазақстан да бар, қолданыстағы төтенше ахуал режимін құқықтық реттеуге бағытталған нормативтік актілері жаппай жұқпалы ауруға байланысты туындаған қоғамдық қатынастарды реттеуге бейімделмегендігі байқалды. ҚР «Төтенше жағдай туралы» және «Азаматтық қорғау туралы» заңдары халықтың жаппай жұқпалы ауруға шалдығуына байланысты төтенше ахуалды құқықтық реттеуге бағытталған нормаларды мүлдем қамтымайды.

Әдістер мен материалдар

Мақала аясында жүргізілген зерттеу жұмысының барысында келесідей бірнеше жалпы ғылыми және арнайы әдістер кеңінен қолданылды: анализ, синтез, жүйелілік, хронологиялық, салыстырмалы-құқықтық және формальды құқықтық әдістер. Зерттеудің материалдары отандық нормативтік құқықтық актілері мен зерттеуші ғалымдардың еңбектеріне негізделді.

Негізгі бөлім

Нәтижелер мен талқылау

2019 жылдың желтоқсан айында Қытайдың Ухань қаласында алғаш рет анықталған COVID-19 коронавирустық эпидемиясының пандемия деңгейіне жеткенін хабарлаған Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы осы арқылы мемлекеттерді пандемияның таралуын тежеу үшін тез арада қажетті шараларды жүзеге асыру керектігін ескертті. Бұл орайда, жаппай инфекцияның адам денсаулығы үшін төндіретін қаупі құқықтық тәртіп

үшін қиындық туғызды.

Бұл құқық саласындағы институттарда бұрын-соңды болмаған мәселелерге алып келді. Осылайша, қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы төтенше ахуал жарияланғанымен әлем мемлекеттері заңнамалық актілеріне сай шұғыл шаралар қолдана бастады. Мемлекеттердің бір бөлігі құқықтық жүйелеріне сай Конституцияға жүгініп жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды бостандықтарын жан-жақты шектеуге негіз болатын «төтенше жағдай» режиміне жүгінсе, келесілері бұл мәселені шешу аясында өзге шараларға жүгінді.

«Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы» ҚР Президентінің 2020 жылғы 15 наурыздағы № 285 Жарлығына сәйкес COVID-19 коронавирустық пандемиясына байланысты азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғау мақсатында Республиканың барлық аумағында төтенше жағдай режимі жарияланған еді². Отандық тәжірибе көрсеткендей, төтенше жағдай кезінде және ол енгізілгенге дейін ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған қаулылардың негізінде Республика аумағында жеке және заңды тұлғалардың конституциялық құқықтары шектелуге жатты. Алайда, ҚР Конституциясының 39-бабының 1-тармағына сай адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін. Сондықтан да ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігермен қабылданатын қаулылардың құқықтық табиғатына қызығушылықты туындатады.

ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігердің құзыреті

ҚР 2020 жылғы 7 шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» № 360-VI кодексінің (бұдан әрі - Кодекс) 37-бабына сәйкес халықтың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттығы саласындағы мемлекеттік бақылау мен қадағалауды жүзеге асыратын лауазымды адамдардың қатарында ҚР Бас мемлекеттік санитариялық

¹ «Чрезвычайная ситуация» ұғымының қазақ тіліне аудармасы; ҚР «Төтенше жағдай туралы» Заңына сәйкес «чрезвычайная ситуация» және «чрезвычайное положение» ұғымдары бірдей «төтенше жағдай» деп аударылғандықтан, мақала аясында түсініспеушілік туындамауы үшін бұл ұғымдар бөлек көрсетілді.

² «Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы» ҚР Президентінің 2020 жылғы 15 наурыздағы №285 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000285> [Дата обращения: 19.01.2023]

дәрігері және оның орынбасарлары бар. Сонымен қатар, Кодекстің 104-бабының 3-тармағына сәйкес ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданатын қаулылардың негізінде шектеу іс-шаралары енгізіледі және күші жойылады, оның ішінде карантинді де айтып өтуге болады³.

Қазақстан Республикасының территориясында COVID-19 коронавирустық инфекциясының таралуын тежеуге байланысты енгізілген төтенше жағдай режимінің уақыты аясында келесідей үш нормативтік құқықтық акті қолданыста болғанымен, бүгінгі күні бұл актілердің күші жойылып, бекітілген ережелер жаңадан қабылданған бұйрықта көрініс тапты⁴:

1. 2015 жылғы 25 ақпандағы ҚР Ұлттық экономика министрінің «Пайда болу және таралу қаупі төнген кезде шектеу іс-шаралары, оның ішінде карантин енгізілетін инфекциялық аурулар тізбесін бекіту туралы» №130 бұйрығы (бұдан әрі – Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы №130 бұйрығы)⁵;

2. 2015 жылғы 20 наурыздағы ҚР Ұлттық экономика министрінің «Қазақстан Республикасының аумағында шектеу іс-шараларын, оның ішінде карантинді жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» №239 бұйрығы (бұдан әрі – Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы № 239 бұйрығы)⁶;

3. 2020 жылғы 6 мамырдағы ҚР Денсаулық сақтау министрінің «Денсаулық сақтаудың кейбір мәселелері туралы» № ҚР ДСМ-45/2020 бұйрығы (бұдан әрі – Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы № ҚР ДСМ-45/2020 бұйрығы)⁷.

ҚР Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы № 239 бұйрығының 6-тармағына

сай жұқпалы аурулардың таралуын тежеуге бағытталған іс-шаралар ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігері немесе оның орынбасарының тиісті шешімінен кейін жүзеге асырылады. Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы № ҚР ДСМ-45/2020 бұйрығына сай енгізілген өзгерістерге дейін шектеу шараларын қолдануға негіз болатын жұқпалы аурулардың тізімі келесідей болды: 1) оба; 2) тырысқақ; 3) сары қызба; 4) вирусты геморагиялық қызбалар; 5) ауыр қатты респираторлық синдром (АҚРС); 6) вирустың жаңа кіші түрінен пайда болған адам тұмауы; 7) халықаралық медициналық-санитариялық ережелерінің (2005) № 2 қосымшасына сәйкес халықаралық маңызы бар қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы төтенше жағдайлардың пайда болатын басқа да инфекциялық аурулар⁸.

Сәйкесінше, Денсаулық сақтау министрімен 2020 жылғы 6 мамырда қабылданған № ҚР ДСМ-45/2020 бұйрығына дейінгі заңнама аясында ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің пандемия кезінде жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарына әсер еткен қаулыларды қабылдауға қатысты оның құзыретіне байланысты бірқатар сұрақтар туындайды. Осындай қаулылардың бірі ретінде ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 12 наурыздағы № 20-ПГВр қаулысын⁹ айтуға болады. Аталған қаулының негізінде көпшілік іс-шараларды өткізуге тыйым салынды, оның ішінде мерекелік, концерттік, мәдени, спорттық іс-шаралар және басқалары; жоғары және орта білім беру ұйымдары қашықтықтан оқытуға көшірілді.

ҚР Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 25 ақпандағы № 130 бұйрығын-

³ «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР 2020 жылғы 7 шілдедегі №360-VI кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360#z934> [Дата обращения: 15.01.2023]

⁴ «Шектеу іс-шараларын, оның ішінде карантинді жүзеге асыру қағидаларын және пайда болу және таралу қаупі төнген кезде шектеу іс-шаралары, оның ішінде карантин енгізілетін инфекциялық аурулардың тізбесін бекіту туралы» ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 21 желтоқсандағы №ҚР ДСМ-293\2020 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021853> [Дата обращения: 20.01.2023]

⁵ «Пайда болу және таралу қаупі төнген кезде шектеу іс-шаралары, оның ішінде карантин енгізілетін инфекциялық аурулар тізбесін бекіту туралы» 2015 жылғы 25 ақпандағы ҚР Ұлттық экономика министрінің № 130 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500010527#z1> [Дата обращения: 20.01.2023]

⁶ «Қазақстан Республикасының аумағында шектеу іс-шараларын, оның ішінде карантинді жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» 2015 жылғы 20 наурыздағы ҚР Ұлттық экономика министрінің № 239 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500010826#z1> [Дата обращения: 20.01.2023]

⁷ «Денсаулық сақтаудың кейбір мәселелері туралы» 2020 жылғы 6 мамырдағы ҚР Денсаулық сақтау министрінің №ҚР ДСМ-45/2020 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020596#z1> [Дата обращения: 20.01.2023]

⁸ «Пайда болу және таралу қаупі төнген кезде шектеу іс-шаралары, оның ішінде карантин енгізілетін инфекциялық аурулар тізбесін бекіту туралы» 2015 жылғы 25 ақпандағы ҚР Ұлттық экономика министрінің № 130 бұйрығы. Мұрағаттық версия // <https://adilet.zan.kz/kaz/archive/docs/V1500010527/25.02.2015> [Дата обращения: 22.01.2023]

⁹ «Қазақстан Республикасында пандемия кезеңінде коронавирустық инфекцияның әкелінуі мен таралуына жол бермеу жөніндегі шараларды күшейту туралы» Қазақстан Республикасы Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 12 наурыздағы № 20-ПГВр қаулы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39485622&pos=5;-106#pos=5;-106 [Дата обращения: 23.01.2023]

да бекітілген тізімде және одан бұрын да ешқашан «коронавирустық инфекциясының» болмағаны анық, дегенмен бұйрықтың мұрағаттағы нұсқасында оның орнында «Халықаралық медициналық-санитариялық ережелерінің (2005) № 2 қосымшасына сәйкес халықаралық маңызы бар қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы төтенше жағдайлардың (орыс тілінде «чрезвычайная ситуация») пайда болатын басқа да инфекциялық аурулар» деп көрсетілген.

Өз кезегінде, 2020 жылы 30 қаңтарда Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы COVID-19 індетін халықаралық маңызы бар денсаулық сақтау саласындағы төтенше ахуал деп жариялаған болатын¹⁰. Демек, инфекциялық аурулардың ішінде «коронавирустық инфекция» жазылмаса да, ҚР Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 25 ақпандағы № 130 бұйрығы бойынша халықаралық деңгейде қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы төтенше жағдайдың жариялануына итермелеген инфекциялық аурудың Республика территориясында орын алуы Бас мемлекеттік санитариялық дәрігеріне өз құзыреті шегінде әрекет етуге негіз болды. Сәйкесінше, бұл ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігеріне COVID-19 коронавирустық пандемиясының белең алуын тежеу үшін енгізілген төтенше жағдай кезінде шешімдер қабылдауға мүмкіндік берді.

ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы № ҚР ДСМ-45/2020 бұйрығының негізінде пайда болу және қаупі төнген кезде шектеу іс-шаралары, оның ішінде карантин енгізілетін инфекциялық аурулардың тізіміне «Вирустың жаңа кіші типі тудырған коронавирустық инфекциясы» енгізілген еді. Бұл Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының коронавирустық инфекцияға қатысты қоғамның денсаулығын сақтауға бағытталған салада төтенше ахуалды жариялағаннан кейін 3 айдан астам уақыт өтісімен, Қазақстанда төтенше жағдайдың жариялануынан 52 күн өткеннен кейін ғана өзгерістер орын алды.

ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданатын қаулылар

Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодекстің 38-бабының 2-тармағына сәйкес Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерлердің 7 сипаттағы қаулыларды шығаруға құқылы, алайда отандық заңнама қаулыдан басқа ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігеріне нормативтік актілер шығаруға рұқсат берілмейді.

Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігінің Санитариялық-эпидемиологиялық бақылау комитетінің ресми сайтында 2020 жылдың 01 қаңтарынан бастап 2023 жылдың 01 ақпанына дейінгі аралықта ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған 102 қаулы шығады¹¹. ҚР Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодекстің 104-бабына сәйкес қаулылар бұқаралық ақпарат құралдарында жариялануы және орындалуы тиіс. Қаулыларды зерттеу барысында олардың құқықтық табиғатын анықтауға байланысты келесідей сұрақтарды бөліп шығаруға болады.

Біріншіден, ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған қаулылардың өзінің тұрақтылығымен ерекшеленбеуі, яғни жаңа қаулының қабылдануы оған дейін қолданыста болған қаулылардың күшін жоюға алып келіп отырды. Осындай қаулылардың ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2022 жылғы 25 наурыздағы «Қазақстан Республикасындағы коронавирустық инфекциясының профилактика шаралары туралы» № 16 қаулысының¹² қабылдануының хронологиялық тарихын қарайтын болсақ, осы қаулыдан бастап ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 16 наурыздағы «ҚР төтенше жағдайды енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасы халқының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы» № 25-ПГВр қаулысы¹³ аралығында 45 қаулының күші жойылды. Бұл келесідей көрініске ие:

¹⁰ Заявление по итогам второго совещания Комитета по чрезвычайной ситуации в соответствии с Международными медико-санитарными правилами, в связи со вспышкой заболевания, вызванного новым коронавирусом 2019 г. (nCoV) // [https://www.who.int/ru/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/ru/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov)) [Дата обращения: 23.01.2023]

¹¹ Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігінің Санитариялық-эпидемиологиялық бақылау комитетінің ресми сайты // https://www.gov.kz/memleket/entities/kkkbtu/documents/10?created_date=2020-01-01%20-%202023-02-08&lang=kk&type=_55 [Дата обращения: 25.01.2023]

¹² «Қазақстан Республикасындағы коронавирустық инфекциясының профилактика шаралары туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2022 жылғы 25 наурыздағы №16 қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33480547#activate_doc=2 [Дата обращения: 27.01.2023]

¹³ «ҚР төтенше жағдайды енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасы халқының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 16 наурыздағы № 25-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33742464&pos=4;

1. 2020 жылғы 16 наурызындағы № 25-ПГВр қаулысы 06.01.2022-14.03.2020 жыл аралығында қабылданған 10 қаулының күшін жойды.

2. 2020 жылдың 22 наурызындағы №26-ПГВр қаулысы № 25-ПГВр қаулының күшін жойды¹⁴.

3. 2020 жылдың 1 сәуіріндегі № 30-ПГВр қаулысы № 26, 27, 28, 29-ПГВр қаулылардың күшін жойды¹⁵.

4. 2020 жылдың 9 сәуіріндегі № 32-ПГВр қаулысы № 30-ПГВр қаулының күшін жойды¹⁶.

5. 2020 жылдың 1 мамырындағы № 35-ПГВр қаулысы № 32,33,34-ПГВр қаулылардың күшін жойды¹⁷.

6. 2020 жылдың 22 мамырындағы № 37-ПГВр қаулысы № 35-ПГВр қаулының күшін жойды¹⁸.

7. 2020 жылдың 26 маусымындағы № 43-ПГВр қаулысы 22.05.2020-15.06.2020 аралығында қабылданған 5 қаулының күшін жойды¹⁹.

8. 2020 жылдың 23 қазанындағы № 57-ПГВр қаулысы № 43-ПГВр қаулының күшін жойды²⁰.

9. 2020 жылдың 25 желтоқсанындағы № 67-ПГВр қаулысы № 57-ПГВр қаулының

күшін жойды²¹.

10. 2021 жылдың 2 қыркүйегіндегі № 38-ПГВр қаулысы № 67-ПГВр қаулының күшін жойды²².

11. 2022 жылдың 14 наурызындағы № 12-ПГВр қаулысы 27.10.2020-22.01.2022 жыл аралығындағы 17 қаулының күшін жойды²³.

ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған қаулылардың бірінің күші жойылып, екіншісін қабылдау процесі, олардың тым жиі ауыстырылып, алдыңғыларының күші қысқа мерзім арасында жойылып отыруы заңшығармашылық техникасының сапасы бойынша және оның талаптарының міндетті қолданылуына байланысты сұрақтар туғызады, өйткені нормативтік құқықтық актілердің сапасы заң техникасының талаптарын ұстануға тікелей байланысты болады. Өйткені, заң техникасы деңгейінің жоғары деңгейде болмауы қабылданған актілердің сапасы мен тиімділігіне теріс әсерін тигізеді [1, 5 б.].

Десе де, заң техникасының талаптарының сақталуы тек нормативтік құқықтық актілердің құрылымына емес, оның мазмұнына да қатысты қолданылуы тиіс, яғни құқықтық актілердің құрылымы логикалық, стилисти-

106#pos=4;-106 [Дата обращения: 27.01.2023]

¹⁴ «ҚР төтенше жағдайды енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасы халқының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 22 наурызындағы №26-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37404546&pos=4;-106#pos=4;-106 [Дата обращения: 27.01.2023]

¹⁵ «ҚР төтенше жағдайды енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасы халқының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 1 сәуіріндегі №30-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36396371&pos=2577;-46#pos=2577;-46 [Дата обращения: 27.01.2023]

¹⁶ «ҚР төтенше жағдайды енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасы халқының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 9 сәуіріндегі №32-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39662644&pos=4;-106#pos=4;-106 [Дата обращения: 27.01.2023]

¹⁷ «ҚР төтенше жағдайды енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасы халқының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 1 мамырындағы №35-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39556118&pos=4;-106#pos=4;-106 [Дата обращения: 27.01.2023]

¹⁸ «Қазақстан Республикасының халқы арасында коронавирустық инфекция ауруының алдын алу жөніндегі шараларды одан әрі күшейту туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 22 мамырдағы №37 қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36229297&pos=5;-106#pos=5;-106 [Дата обращения: 27.01.2023]

¹⁹ «Қазақстан Республикасының халқы арасында коронавирустық инфекция ауруының алдын алу жөніндегі шараларды одан әрі күшейту туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 26 маусымындағы №43-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37566604&pos=6;-44#pos=6;-44 [Дата обращения: 27.01.2023]

²⁰ «Қазақстан Республикасының халқы арасында коронавирустық инфекция ауруының алдын алу жөніндегі шараларды одан әрі күшейту туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 23 қазанындағы №57-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39324428&pos=5;-106#pos=5;-106 [Дата обращения: 27.01.2023]

²¹ «Қазақстан Республикасының халқы арасында коронавирустық инфекция ауруының алдын алу жөніндегі шараларды одан әрі күшейту туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2020 жылғы 25 желтоқсанындағы №67-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34095298&pos=4;-106#pos=4;-106 [Дата обращения: 27.01.2023]

²² «Қазақстан Республикасының халқы арасында коронавирустық инфекция ауруының алдын алу жөніндегі шараларды одан әрі күшейту туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2021 жылдың 2 қыркүйегіндегі №38-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36843002&pos=5;-106#pos=5;-106 [Дата обращения: 27.01.2023]

²³ «Қазақстан Республикасының халқы арасында коронавирустық инфекция ауруының алдын алу жөніндегі шараларды одан әрі күшейту туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2022 жылдың 14 наурызындағы №12-ПГВр қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39771845&pos=5;-106#pos=5;-106 [Дата обращения: 27.01.2023]

калық және грамматикалық талаптарға сай болуы жеткіліксіз, құқықтық актілердің мазмұны өмірлік шындыққа сәйкес, әлеуметтік қажеттіліктердің көрінісін бекітуі тиіс [2, 25 б.].

Екіншіден, COVID-19 коронавирустық пандемиясының таралуын тежеуге байланысты ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігермен қабылданған қаулылардың ешқайсысы Әділет министрлігінде тіркеуден өтпеген. «Бұл үрдіс тек COVID-19 пандемиясының аясында қабылданған қаулыларға ғана қатысты ма әлде пандемияға дейін Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерлермен қабылданған қаулылар Әділет министрлігіне тіркеуден өтпеді ме?» - деген сұрақ еріксіз туындайды.

Жумагулов М.И. және Жумагулов Д.М. «Пандемия коронавирусной инфекции COVID-19 в Казахстане: административно-правовые аспекты» атты мақалаларында COVID-19 коронавирустық инфекциясына қатысты ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған қаулылардың әділет органдарында тіркеуден өткізу қажеттігін алға тартады, тіркеу негізі ретінде бұл қаулыларда қамтылған ережелердің жеке және заңды тұлғалардың заңды мүдделерін шектеуге тікелей қатыстылығын көрсетеді [3, 46 б.].

ҚР Әділет министрлігінің ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет» базасында жарияланған ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің қаулыларын қарайтын болсақ, COVID-19 пандемиясы аясында қабылданған қаулылардың тіркеуден өткендігі туралы ақпарат қамтылмаған. Алайда, келесі қаулыларға көз жүгіртетін болсақ, қайшылықтардың бар екендігін аңғарамыз.

ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2003 жылдың 6 қарашадағы «Физикалық факторлардың халық денсаулығына теріс әсер етуін төмендету жөніндегі шаралар туралы» № 12 қаулысы ҚР Әділет министрлігінде 2003 жылдың 6 желтоқсанында № 2595 тіркелді²⁴.

ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрі-

герінің 2004 жылғы 15 сәуірдегі «Сауда, қоғамдық тамақтану, тамақ өнеркәсібі объектілерінің, базарлардың көктемдегі-жазғы кезеңдегі жұмысқа дайындығын байқауды өткізу туралы» № 6 қаулысы ҚР Әділет министрлігінде 2004 жылдың 13 мамырында № 2849 тіркеуден өтті²⁵.

Демек, Бас мемлекеттік санитариялық дәрігермен қабылданған қаулылардың Әділет министрлігінде тіркеуден өткізу бойынша бірізділік қалыптаспағандығын түсінеміз.

ҚР 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V «Құқықтық актілер туралы» заңының нормаларын талдай келе, «ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған қаулылар мемлекеттік тіркелуге жатады ма?» - деген сұраққа жауап іздей келе, біріншіден, ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің құқықтық мәртебесін, екіншіден, қаулылардың табиғатын анықтау қажеттігі туындайды.

«Құқықтық актілер туралы» заңмен «заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерге» берілген анықтамаға сәйкес заңнамалық және сатысы бойынша өзге де жоғары тұрған нормативтік құқықтық актілердің негізінде және (немесе) оларды орындау үшін және (немесе) одан әрі іске асыру үшін шығарылатын, заңнамалық актілер²⁶ болып табылмайтын өзге де нормативтік құқықтық актілер²⁷. Бұл анықтамаға ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің қаулысын сәйкестендіріп көрсек, біріншіден, дәрігердің қаулылары ҚР Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі кодексінің 38-бабының 2-тармағына сай санитариялық-эпидемияға қарсы және санитариялық-профилактикалық іс-шараларды жүргізу туралы қаулылар шығару құқығына, ҚР Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы № 130 және № 239 бұйрықтарына, ҚР Президентінің жарлығына негізделі шығарылғаны анық; екіншіден, ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған қаулылар заңнамалық актілердің қатарына кірмейді. Демек, заңмен берілген анықтаманы талдай келе ҚР Бас мемлекеттік санитариялық

²⁴ «Физикалық факторлардың халық денсаулығына теріс әсер етуін төмендету жөніндегі шаралар туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2003 жылдың 6 қарашадағы №12 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V030002595> [Дата обращения: 03.02.2023]

²⁵ «Сауда, қоғамдық тамақтану, тамақ өнеркәсібі объектілерінің, базарлардың көктемдегі-жазғы кезеңдегі жұмысқа дайындығын байқауды өткізу туралы» ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2004 жылғы 15 сәуірдегі №6 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V040002849> [Дата обращения: 04.02.2023]

²⁶ Құқықтық актілер туралы заңның 1-бабының 7)-тармақшасына сәйкес «заңнамалық акт – Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізетін заң, конституциялық заң, кодекс, шоғырландырылған заң, заң, Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң күші бар уақытша қаулысы, Қазақстан Республикасы Парламентінің қаулысы, Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының және Мәжілісінің қаулылары» [Дата обращения: 15.03.2023]

²⁷ «Құқықтық актілер туралы» ҚР 2016 жылғы 6 сәуірдегі №480-V заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> [Дата обращения: 04.03.2023]

дәрігерінің қаулыларын заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің қатарына жатқыза аламыз. Бұдан бөлек, отандық заңнамамен заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің тізімінде келесідей актілер бар:

1) ҚР Президентінің нормативтік құқықтық жарлықтары;

2) ҚР Үкіметінің нормативтік құқықтық қаулылары;

3) ҚР Орталық сайлау комиссиясының, ҚР Жоғары аудиторлық палатасының, ҚР Ұлттық Банкінің және өзге де орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық қаулылары, ҚР министрлерінің және өзге де орталық мемлекеттік органдар басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары, орталық мемлекеттік органдардың ведомстволары басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары;

4) мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары, әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері және тексеру комиссияларының нормативтік құқықтық қаулылары заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің жобалары болып табылады²⁸.

Бұл тізімнің 3 және 4 тармақтарында көрініс тапқан нормативтік актілердің заңның 35-1 бабының 1-тармағына және ҚР Үкіметінің 2016 жылғы 6 қазандағы № 568 қаулысына²⁹ сәйкес міндетті түрде әділет органдарына тіркелуге жататындығын байқаймыз. ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігер – халықтың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттығы саласындағы мемлекеттік бақылау мен қадағалауды жүзеге асыратын лауазымды адам. Сәйкесінше, нормативтік актілері мемлекеттік тіркеуге жататын органдардың және олардың басшыларының қатарына ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің құқықтық мәртебесіне сай жатқызылмайтындығы анықталды. Демек, отандық заңнама бойынша ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданатын қаулыларға қатысты міндетті мемлекеттік тіркеуді қажет етпейді.

Құқықтық актілер туралы заңның 42-бабына сүйенетін болсақ, міндетті мемлекеттік тіркеуді қажет етпейтін актілерге қол қойылғаннан кейін олар күшіне енеді. Сондай-ақ, азаматтардың құқықтарына,

бостандықтары мен міндеттеріне қатысты құқықтық актілерді ресми жариялау оларды қолданысқа енгізудің міндетті шарты болып табылады. Осы тектес норма ҚР Халық денсаулығы туралы кодексінің 104-бабында бекітілгендігі жоғарыда айтып өтілген болатын. Демек, ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданатын қаулылар оған қол қойылғаннан кейін өз күшіне енеді.

Осы логикаға сүйенетін болсақ, басты мәселе ретінде Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің құқықтық мәртебесін және онымен шығарылатын қаулының құқықтық табиғатын жан-жақты әрі толық зерттелгендігін айту қажет.

Қорытынды

COVID-19 коронавирустық инфекциясын тежеуге байланысты төтенше жағдай енгізілгенге дейін ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің қаулыларды қабылдау құқығына қатысты құзыреті, коронавирустық инфекцияның шектеу іс-шаралары, оның ішінде карантин енгізуге алып келетін инфекциялық аурулардың қатарында болмағандығына қарамастан, анықталды.

ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған қаулылардың қолданыс мерзімінің ұзақтығы заң техникасының сапасына күмән тудыртқан еді. Зерттеу барысында заң техникасы құқықтық актінің құрылымдық сипатына ғана емес, мәтін мазмұнының әлеуметтік қажеттіліктерге сай болу керектігін көрсетті.

COVID-19 коронавирустық инфекциясына дейінгі және кейінгі ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерімен қабылданған қаулыларды Әділет министрлігінде тіркеуден өту бойынша бірізділіктің жоқтығы анықталды, яғни COVID-19 инфекциясына дейін қабылданған қаулылардың ішінде Әділет министрлігінде тіркеуден өткендігін көрсететін тәжірибе бар, ал COVID-19 инфекциясынан кейінгі қабылданған қаулылардың Әділет министрлігінен тіркеуден өтпеген үрдісі байқалды. Мақала аясында отандық заңнамаға жүргізілген зерттеу бойынша ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің құқықтық мәртебесіне сәйкес онымен қабылданатын қаулылардың міндетті мемлекеттік тіркеуді қажет етпейтіндігі туралы қорытынды шықты.

²⁸ «Заңға тәуелі нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеу, келісу қағидаларын бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 2016 жылғы 6 қазандағы №569 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000569> [Дата обращения: 24.03.2023]

²⁹ «Нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу, келісу және мемлекеттік тіркеу қағидаларын бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 2016 жылғы 6 қазандағы №568 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000568#z5> [Дата обращения: 27.03.2023]

ӘДЕБИЕТ

1. *Методические рекомендации по оформлению нормативных правовых актов (юридическая техника): Методическое пособие / Рук. авт. колл. и ред. Р.К. Сарпеков. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2019. – 163 с // https://zqai.kz/sites/default/files/met.rek_.po.yur.tehnike_russk.pdf [Дата обращения: 16.02.2023]*
2. *Давыдова М.Л. Теоретические проблемы определения понятия юридической техники в отечественной теории права // Вестник ВолГУ. Серия 5. Вып. 9. 2007. – С. 23-30 // <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-problemy-opredeleniya-ponyatiya-yuridicheskoy-tehniki-v-otechestvennoy-teorii-prava/viewer> [Дата обращения: 13.02.2023]*
3. *Жумагулов М.И., Жумагулов Д.М. Пандемия коронавирусной инфекции COVID-19 в Казахстане: административно-правовые аспекты // Право и государство 2021. № 2 (91). С. 40-60. // <https://km.kazguu.kz/articles/articles/view/id/513> [Дата обращения: 20.02.2023]*

REFERENCES

1. *Metodicheskie rekomendacii po oformleniju normativnyh pravovyh aktov (juridicheskaja tehnika): Metodicheskoe posobie / Ruk. avt. koll. i red. R.K. Sarpekov. – Astana: GU «Institut zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan», 2019. – 163 s // https://zqai.kz/sites/default/files/met.rek_.po.yur.tehnike_russk.pdf [Data obrashhenija: 16.02.2023]*
2. *Davydova M.L. Teoreticheskie problemy opredelenija ponjatija juridicheskoy tehniki v otechestvennoj teorii prava // Vestnik VolGU. Serija 5. Vyp. 9. 2007. – S. 23-30 // <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-problemy-opredeleniya-ponyatiya-yuridicheskoy-tehniki-v-otechestvennoy-teorii-prava/viewer> [Data obrashhenija: 13.02.2023]*
3. *Zhumagulov M.I., Zhumagulov D.M. Pandemija koronavirusnoj infekcii COVID-19 v Kazahstane: administrativno-pravovye aspekty // Pravo i gosudarstvo 2021. № 2 (91). S. 40-60. // <https://km.kazguu.kz/articles/articles/view/id/513> [Data obrashhenija: 20.02.2023]*



LEGAL REGULATION OF THE ISLAMIC FINANCES: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGAL FRAMEWORK OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN, «ASTANA» INTERNATIONAL FINANCIAL CENTRE AND UNITED KINGDOM

Kenzhaliev Madi Zailagiuly

*Senior Lecturer at Narxoz University, Master of Laws, PhD student at Turan University,
Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: madi.kenzhaliyev@gmail.com.*

Abstract. *Islamic financing currently became one of the most rapidly developing industry representing moral alternative for the Muslim population in comparison with the contemporary financial sector of the west. The main difference of Islamic financing stems from the fact that it assumes more balanced distribution of the risks between all of the parties and prohibition of the usury or interest on behalf of the financial organizations. Despite the fact that Muslim population being the largest religious group in the Republic of Kazakhstan, the share of Islamic financing, including Islamic banking is insignificant in within the financial market of the state. The author comes to the conclusion that the Republic of Kazakhstan has prepared a sufficient regulatory framework for the development of the Islamic financing in the country. Moreover, the analysis suggests that with the emergence and development of the Astana International Financial Centre (AIFC) there is even more comprehensive and elaborate framework within a new common law legal system of the financial centre. However, through the analysis of the legislative system of the Republic of Kazakhstan and after conducting a comparative study with the acting law of the AIFC as well as with the legal regulation in the United Kingdom, the author concludes that there is still one apparent legal obstacle that hinders the development of the Islamic financing in the Republic of Kazakhstan.*

Keywords: *Islamic financing, Islamic banking, Astana International Financial Centre, AIFC.*

ИСЛАМ ҚАРЖЫСЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ, «АСТАНА» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЖЫ ОРТАЛЫҒЫ ЖӘНЕ ҰЛЫБРИТАНИЯНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ БАЗАСЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ

Мәди Зайлағиұлы Кенжалиев

*«Нархоз» Университетінің аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистранты,
«Тұран» университетінің докторанты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
e-mail: madi.kenzhaliyev@gmail.com.*

Аннотация. *Әлемдегі екінші ең үлкен діни топ болғанымен, қазіргі таңда көптеген мұсылмандар исламдық қаржылық қызметтерге және қаржылық институттарға қол жеткізе алмауда. Ал исламдық қаржыландыру батыстың заманауи қаржы секторымен салыстырғанда мұсылман халқы үшін моральдық балама болып табылады. Сондағы исламдық қаржыландырудың қазіргі заманауи қаржы секторымен салыстырғандағы негізгі ерекшелігі бұл тәуекелдерді барлық тараптар арасында теңгерімді бөлуі және де қаржы институттар тарапынан өсімқорлыққа тыйым салуды көздейді. Ал егер біздің елге назар аударсақ, Қазақстан Республикасының халқының басым бөлігі мұсылмандар болып табылғанымен, көптеген отандастарымыз исламдық қаржы инструменттермен пайдалана алмауда. Қаржы мамандардың талдауына сәйкес, қазіргі уақытта исламдық қаржыландырудың, оның ішінде исламдық банкінгтің үлесі еліміздің қаржы нарығындағы үлесі шамалы болып табылады. Осы орайда автор елімізде исламдық қаржыландыру секторын дамыту үшін Қазақстан Республикасында жеткілікті нормативтік-құқықтық база дайындалған деген қорытындыға келеді. Оның үстіне, талдау «Астана» Халықаралық Қаржы Орталығының (АХҚО) пайда болуымен жаңа және де заманауи құқықтық жүйе қалып-*

тасты деген тұжырымға келеді. АХҚО заңнамасы негізінен Англия мен Уэльс құқығының заңнамасына, прецеденттеріне және жетекші әлемдік қаржы орталықтарының стандарттарына сәйкестендірілген болып табылады. Осылайша, еліміздің заңнамалық жүйесін талдай отырып және АХҚО қолданыстағы заңнамасымен ескеріп, автор бұл екі жүйені Ұлыбританиядағы исламдық қаржыландырудың құқықтық реттеумен салыстырмалы зерттеу жүргізді. Осы талдаудың негізінде автор Қазақстан Республикасында исламдық қаржыландырудың дамуына бөгет жасап тұрған бір анық заңдық кедергі бар деп қорытындылайды.

Түйін сөздер: «Астана» Халықаралық Қаржы Орталығы, АХҚО, Исламдық қаржыландыру, исламдық банкинг.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ БАЗЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, МЕЖДУНАРОДНОГО ФИНАНСОВОГО ЦЕНТРА «АСТАНА» И ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Кенжалиев Мадит Заилагулы

Старший преподаватель Университета «Нархоз», магистр юридических наук, докторант Университета «Туран». Алматы, Республика Казахстан, e-mail: madi.kenzhaliev@gmail.com.

Аннотация. Несмотря на то, что ислам является второй по величине религиозной группой в мире, многие мусульмане сегодня не имеют доступа к финансовым услугам, которые отвечают требованиям шариата. В то же время, исламское финансирование в настоящее время стало одной из наиболее динамично развивающихся отраслей, представляющих моральную альтернативу для мусульманского населения. Главной особенностью исламского финансирования заключается в более сбалансированном распределении рисков между всеми сторонами и самое главное, запрете на ростовщичество или взимание процентов со стороны банковских и других финансовых институтов. Республика Казахстан является классическим примером того, что большинство населения страны являются мусульманами, однако доля исламского финансирования, включая исламский банкинг, на финансовом рынке страны незначительна. В связи с этим автор приходит к выводу о том, что в Республике Казахстан подготовлена достаточная нормативно-правовая база для развития сектора исламского финансирования. Более того, на данный момент в стране существует две правовые системы, регулирующие исламское финансирование, так как в 2018 году начал функционировать Международный Финансовый Центр «Астана» (МФЦА), территория, с особым правовым режимом, основанной на системе английского общего права. Тем не менее, путем анализа законодательной системы Республики Казахстан и действующего права МФЦА, а также после проведения сравнительного анализа с правовым регулированием исламского финансирования в Соединенном Королевстве, автор приходит к выводу о наличии правовой преграды, которая препятствует развитию исламского финансирования в стране.

Ключевые слова: Исламское финансирование, исламский банкинг, Международный Финансовый Центр «Астана», МФЦА.

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_241

Introduction

The Republic of Kazakhstan is a secular and democratic state; however, overwhelming majority of the population, more than 70%, describe themselves as Muslims¹. Nevertheless, despite Islam being a substantial part of the life of

the people in Kazakhstan, the Islamic financing has an insignificant share in the financial and banking sector of the state. Therefore, most of the people in our country do not have an access to financial and banking services that comply with the Islamic religious standards. Therefore,

¹ Множество ограничений. Доклад о ситуации с религиозной свободой в Казахстане [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://rus.azattyq.org/a/31217287.html> (Дата обращения: 09.02.2023г.)

this article reviews the regulatory framework of the national legal system as well the acting law of the AIFC to analyze the impediments that exist in the legislation of the country that affects the development of the Islamic financing. Additionally, the author reviews the experience of the United Kingdom with an aim of conducting comparative analysis of the local Kazakhstani legislation and AIFC jurisdiction with another common law state which regards as one of the leading centres of the Islamic finances in the world.

Literature review and methods

The main literature used during the writing of the given scientific article is the researches on the topic conducted by local and foreign scholars, as well as the analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan and the acting law of the Astana International Financial Centre. For the purposes of this research several different research methods have been used, including historical method, formal-logical, formal-juridical, dialectical, comparative-legal and others.

Discussion

The rise of Islamic financing became one of the most perceptible trends in the financial industry throughout the globe by steadily increasing from 10 to 12% annually for the past decade². One of the main reasons for such rapid development is the Muslim population that is the fastest growing religious group³. However, the Islamic financing, being a global trend, has reached only a number of 1% of the total assets of the global financial sphere⁴ whereas Islamic banking accounts for only 6% of the global market share⁵.

Generally, Islamic finances traditionally has many specific features that is intrinsic to the Islamic culture. Nevertheless, one of main features that differs it from the modern financial industry is that it shall be in adherence with the religious law called “Shari’ah” [1, p. 120]. Hence, the basic pillar of the Shari’ah law is

prohibition of “riba” which is the interest or usury [2]. The religion of Islam denies the concept of usury on the premise that money has no value in itself. Rather, money shall be treated as a good or a product, therefore, it is prohibited to receive interest just for lending money to other people⁶. Hence, the traditional financial instruments such as loans could not specify the guaranteed amount of returns⁷ but instead the Islamic financing is a type of “project investment” where both parties shall bear risks that result in the “equity participation” [3].

Now if we look at the development of the Islamic financing and its legal regulation in the Republic of Kazakhstan, then our state was the first among post-soviet countries to implement legislation in order to open the Islamic banks [4, p. 62]. The Kazakh International Commercial Bank Al-Baraka was established by the Decree No. 5 of the first president in 1992. Nevertheless, at that point of time there was no clear framework for the operation of the Islamic banking and the legal regulation was implemented only in 2009 by the adoption of the law “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Organization and Activities of Islamic Banks and the Organization of Islamic Finance” (Law on Islamic Financing)⁸. Hence, the Law on Islamic Financing created necessary regulatory framework for the development of Islamic financing by supplementing several laws, including General and Special Parts of the Civil Code, Tax Code, Law “On banks and banking activities in the Republic of Kazakhstan” (Banking Law), Law “On the Securities Market”, Law “On Investment Funds”, Law “On Limited and Additional Liability Partnerships” and several other legislative acts.

Generally, the review of the Law on Islamic Financing shows that this act created a regulatory framework for the emergence of Islamic financing and especially Islamic banking. So, for the first time the concept of Islamic bank was introduced to the law

² Global Islamic Finance Development Center [Electronic resource] – Access mode: <https://www.worldbank.org/en/programs/global-islamic-finance-development-centre#2> (Access data: 15.01.2023).

³ Islam: The world's fastest growing religion [Electronic resource] – Access mode: <https://www.bbc.com/news/av/world-39279631> (Access date: 5.01.2023)

⁴ Исламское финансирование [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://aifc.kz/ru/islamic-finance/>;

⁵ Ismail A. The Islamic Financial Services Industry Statistics // <https://www.qardus.com/news/the-islamic-financial-services-industry-statistics>. Access date: 15.03.2023.

⁶ What is Islamic finance? [Electronic resource] – Access mode: <https://www.bankofengland.co.uk/knowledgebank/what-is-islamic-finance> (Access date: 15.03.2023).

⁷ Там же.

⁸ Исламские финансы в Казахстане. Развитие под эгидой МФЦА [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://plusworld.ru/journal/2021/plus-10-2021/islamskie-finansy-v-kazahstane-razvitiye-pod-egidoj-mftsa/> (Дата обращения: 23.01.2023).

where it stated that it is a second-tier bank, carrying out banking activities on the basis of a license from the authorized body⁹. Another provision of the Banking Law specified that Islamic Bank is not entitled to receive interest from lending money, to provide money for financing the trade of alcohol, tobacco products and weaponry. The Islamic banks also cannot finance gambling services and other activities that Islamic Council may prohibit¹⁰. Hence, the Islamic Council is the permanent body that shall supervise the activities of the Islamic Bank. The Banking Law also provided procedures for the local conventional banks to be reorganized into the Islamic banks.

The Law on Islamic Financing also introduced amendments to the Law on Securities Market and Tax Code of the Republic of Kazakhstan and identified the Islamic securities as a separate financial instrument which are Islamic lease certificates and Islamic participation certificates¹¹. Hence, the Tax Code regulated the issues with the taxation of the profits from the use of different Islamic financial products.

Nevertheless, current legislative framework did not contribute to the perceptible development of the Islamic finances in the country. According to the research, in 2018 the Islamic banking comprised only 0,17% of the banking sector of the Republic of Kazakhstan¹². In addition to that, only two banks are operating in Kazakhstan – Al Hilal Bank and Zaman-Bank¹³.

Hence, the creation of the Astana International Financial Centre in 2018 was seen by many experts as the next step in the process of the development of the Islamic financing¹⁴. The AIFC was created as the territory with a special legal regime within a capital city Astana based on the English common law system, mainly by the example of Dubai International Financial Centre [5, p. 29]. Although, many scholars were against the initiative to create a

legal enclave within the territory of the state [6] and also claimed that there is incompatibility of the common law and civil law systems [7, p. 51]. However, there are researchers who believe that common law is very close to the traditional Kazakh customary law and hence, more closer and even inherent to the legal consciousness of the Kazakh people [8, p. 87]. So, the Republic of Kazakhstan made an unprecedented step becoming the first country among post-Soviet states that created a territory with common law system [9, p. 140].

The AIFC has its own acting law that is distinct from the national legislation and it provides many exemptions and benefits for the potential international investors, including favorable tax policies and currency regulations.

The AIFC was created in accordance with the Constitutional Statute of the Republic of Kazakhstan dated December 7, 2015 No. 438-V ZRK “On Astana International Financial Centre” (The AIFC Constitutional Statute). The AIFC Constitutional Statute specified the main and sole purpose of the AIFC in the second article as “establishing a leading international centre for financial services”. Now, in order to achieve this goal, additional five objectives were identified, including the development of the Islamic finances within the AIFC (sub-paragraph 3, paragraph 2, article 2 of the The AIFC Constitutional Statute). Hence, with an aim of implementing the legislative purpose of the AIFC the special road map was prepared – “Islamic Finance Master Plan for the Republic of Kazakhstan 2020-2025” (Master Plan). Given Master Plan also specified another measurable goal, which is to increase Islamic financial assets in the Republic of Kazakhstan at least by up to 3-5% of total financial assets by 2025¹⁵. The Master Plan also identified additional nine goals that shall be developed in order to achieve the financial indicators¹⁶.

⁹ Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан». // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003931. (дата обращения 27.02.2023)

¹⁰ Там же.

¹¹ Закон Республики Казахстан от 2 июля 2003 года № 461-II «О рынке ценных бумаг». // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1041258. (дата обращения 21.02.2023).

¹² Глобальный рынок исламских финансов в стадии роста и достиг уже 2,2 триллиона долларов США, расширившись за год на 7% [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://finprom.kz/ru/article/globalnyj-rynok-islamskih-finansov-v-stadii-rostia-i-dostig-uzhe-22-trilliona-dollarov-ssha-rasshirivshis-za-god-na-7> (Дата обращения: 07.01.2023).

¹³ Почему сектор исламских финансов недостаточно развит в Казахстане [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://kz.kursiv.media/2021-09-24/pochemu-sektor-islamskikh-finansov-vedostatochno-razvit-v-kazakhstane/> (Дата обращения: 07.02.2023).

¹⁴ Эксперт по исламским финансам ответил на заявления Акишева [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://ism.kz/islamskie-banki-nahodyatsya-v-neravnyh-usloviyah-s-drugimi-fininstitutam-i-mnenie>. (Дата обращения: 17.03.2023).

¹⁵ Мастер План по Исламскому Финансированию для Республики Казахстан 2020-2025 [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://aifc.kz/files/pages/721/documents/1/islamic-finance-master-plan-for-the-republic-of-kazakhstan-2020-2025.pdf> (Дата обращения: 27.03.2023).

¹⁶ Там же.

So, currently six internal AIFC regulations, called the AIFC Acts, were adopted to develop Sharia'h based financing, including the AIFC Islamic Banking Business Prudential Rules No. FR0014 of 2017 (AIFC Islamic Banking Rules), the AIFC Islamic Finance Rules No. FR0013 of 2017, and finally the AIFC Takaful and Retakaful Prudential Rules No. FR0031 of 2018. In addition to three mentioned rules, one manual for the preparation of returns and two consultation papers to further enhance the legal regulation of the Islamic financing were prepared¹⁷.

In general, the analysis suggests that acting law of the AIFC provides more comprehensive regulatory framework for the development of Islamic financing in comparison to the legislation of the Republic of Kazakhstan. For instance, the acting law of the AIFC provides a greater variety of activities to be conducted within the AIFC. However, it is important to mention that regardless of the type of the activities, any company within the AIFC shall be authorized to do business. In addition to that, Authorised Firms also must receive a license for the specific types of activities to be carried out within the AIFC. Thereby, Authorized Firms, also called as the AIFC participants, can carry out Islamic financial businesses or Islamic banking businesses.

Now, general framework of the AIFC provides a favorable conditions for its participants. For instance, they are exempt from corporate income tax on income received from providing Islamic banking services until 1 January 2066¹⁸. Also, same organizations are exempt from property tax and land tax for facilities located in the territory of the AIFC, whereas, the employees of the mentioned participants are exempt from personal income tax to the same period of time¹⁹.

Moreover, the AIFC also provides favorable currency regulations. For instance, the monetary obligations within the territory of the state shall

be denominated in the national currency, except for the cases specified by the laws. Whereas, the AIFC participants may denominate and execute their monetary obligations in any currency agreed in their contracts²⁰.

Additionally, the AIFC Islamic Banking Rules establishes that if an Authorised Firm is interested in the Islamic banking businesses, then it could operate as an Islamic bank, Islamic broker dealer and Islamic financing company²¹. These Authorized Firms shall follow the principles for the management of different types of risks, such as capital adequacy, credit risk and problem assets, concentration risks and others.

Apart from the Islamic banking businesses, an Authorised Firm can operate either as an Islamic Financial Institution, Islamic Investment Fund or as an Islamic Window²². So, the activities of the Islamic Financial Institutions as well as their constituent documents shall fully comply with the Shari'ah laws²³. Hence, the provision of Islamic financing is described as providing financing in a Shari'ah-compliant manner by entering into any Islamic Financial Contract²⁴. So, the types of Islamic Financial Contracts include such contracts as murabahah, salam, tawarruq, istisna and their variations and any other Islamic Financial Contract approved by the relevant Authorised Firm's Shari'ah Supervisory Board (SSB)²⁵. The AIFC acting law also provides an extensive description of the responsibilities of the Shari'ah Supervisory Board, including the procedures for the appointing members of the SSB, policy in relation to SSB, its independence from the Islamic Financial Institution and its obligation to assist SSB, the information about SSB to be given to one of the bodies of the AIFC – Astana Financial Services Authority (AFSA) and etc²⁶.

Additionally, the AIFC Act called AIFC Takaful and Retakaful Prudential Rules regulates the Islamic insurance business that is called "takaful". The AIFC Takaful and Retakaful

¹⁷ AIFC Legal Framework [Electronic resource] – Access mode: <https://aifc.kz/en/legal-framework> (Access date: 05.03.2023).

¹⁸ Конституционный Закон Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года № 438-V «О Международном финансовом центре «Астана» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390 (дата обращения - 03.03.2023).

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же.

²¹ AIFC Islamic Banking Business Prudential Rules No. FR0014 of 2017 // https://aifc.kz/files/legals/130/file/ibb_v2_fr00014_11.05.2020.pdf. (Access date: 18.01.2023)

²² AIFC Islamic Finance Rules No. FR0013 of 2017 // https://aifc.kz/files/legals/132/file/ifr_v1_fr0013_10.12.2017.pdf. (Access date: 18.01.2023)

²³ Там же

²⁴ AIFC General Rules No. FR0001 of 2017 // https://aifc.kz/files/legals/430/file/gen-v11_fr0001_12.12.2021.pdf. (Access date: 17.02.2023)

²⁵ AIFC Islamic Finance Rules No. FR0013 of 2017 // https://aifc.kz/files/legals/132/file/ifr_v1_fr0013_10.12.2017.pdf. (Access date: 18.01.2023)

²⁶ AIFC Islamic Finance Rules No. FR0013 of 2017 // https://aifc.kz/files/legals/132/file/ifr_v1_fr0013_10.12.2017.pdf. (Access date: 18.01.2023)

Prudential Rules set the main principles for takaful businesses. These AIFC Acts provides general regulatory framework for the Islamic insurance businesses by identifying the takaful contracts, the obligations of the Takaful operators, the risks associated as well as the restrictions imposed by the regulations.

Finally, the Islamic Window is also an Authorised Firm that is other than Islamic Financial Institutions and which conducts Islamic Financial Business as a part of its business operations²⁷. Basically, Islamic windows are proven to be as an extremely effective tool in the enhancement of the Shari'ah based finances. Nevertheless, despite the fact that acting law of the AIFC permits the opening of the Islamic windows, the national legislation of the Republic of Kazakhstan does not enable traditional banks to open such windows in the country. Although, some scholars asserts that substantive law of the AIFC is applicable not only within the territory of the financial centre but throughout the territory of the Republic of Kazakhstan [10, p. 45], nevertheless, the Kazakhstani banks cannot use the regulatory framework of the AIFC to open Islamic windows, since the AIFC participants can create Islamic windows only if the local jurisdiction of the bank allows to open such windows²⁸. However, as we have established, the Banking Law of the Republic of Kazakhstan does not permit the opening of any kind of Islamic windows, thus, creating a barrier for the development of Islamic finances in Kazakhstan.

Now, if we look at the international experience for the development of the Islamic financing, then it seems appropriate to consider the United Kingdom as a prime example, since London become the largest Islamic financial centre not only within Europe but also currently ranking 9th largest in the world in terms of the valuation of the financial assets²⁹. The main reason for not taking into consideration similar financial centres that exist in Gulf states, such as Dubai International Financial Centre or Qatar Financial Centre is

that these hubs exist within the Islamic states and within Shari'ah legal systems, therefore they did not have to develop and implement a special regulation for the Islamic financing within their territories.

Generally, we can observe that most of the regulatory policies that were introduced in the United Kingdom were similar to the AIFC. For instance, one of the first measures applied in the UK was to transfer the supervising of the financial market, including the Islamic financing, from the central bank – Bank of England to the Financial Services Authority (FSA)³⁰. Similarly, the regulation of the financial market within the AIFC is conducted by one of the AIFC body – Astana Financial Services Authority; however, National Bank of the Republic of Kazakhstan still retain certain authorities to develop the internal rules that regulate the issues regarding the currency regulation³¹.

In addition to that, UK authorities also introduced tax incentives, although, not as comprehensive as in AIFC. So, the tax legislation was amended to remove certain barriers, particularly in 2003, the double land tax was abolished which was previously imposed in the form of levy on Islamic mortgages [11, p. 38].

Nevertheless, the main difference between Republic of Kazakhstan is that United Kingdom legislatively allowed traditional banks to open Islamic windows for their Muslim clients. [12, p. 7]. Since the Muslim community steadily increases throughout the Europe and especially in the UK³², the given step was proven to be crucial for the development of the Islamic finances [13, p. 183] and significantly contributed to its enhancement in the United Kingdom [14].

Results

Despite creating favorable conditions within the AIFC, it is worth to mention that only two Islamic financing organizations were established in AIFC since 2018; one is a Qatari company – Al Rayan Investment LLC, whilst the second is a local company – Al Saqr Finance³³. Moreover,

²⁷ AIFC Islamic Finance Rules No. FR0013 of 2017 // https://aifc.kz/files/legals/132/file/ifr_v1_fr0013_10.12.2017.pdf. (Access date: 18.01.2023)

²⁸ Islamic Finance Master Plan for the Republic of Kazakhstan 2020-2025. [Electronic resource] – Access mode: <https://aifc.kz/files/pages/721/documents/1/islamic-finance-master-plan-for-the-republic-of-kazakhstan-2020-2025.pdf> (Access date: 15.03.2023).

²⁹ Исламские финансы в Великобритании, интернет ресурс 2025 [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://tarb.ru/upload/iblock/91c/исламские%20финансы%20в%20Великобритании.pdf> (Дата обращения: 21.01.2023).

³⁰ Там же.

³¹ Конституционный Закон Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года № 438-V «О Международном финансовом центре «Астана» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390 (дата обращения - 03.03.2023).

³² Europe's Growing Muslim Population [Electronic resource] – Access mode: <https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (Access date: 19.01.2023).

³³ Почему сектор исламских финансов недостаточно развит в Казахстане 2025 [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://kz.kursiv.media/2021-09-24/pochemu-sektor-islamskikh-finansov-nedostatochno-razvit-v-kazakhstane/> (Дата об-

the research shows that the overall assets of the Islamic banks have reached only 87 billion tenge, or 0,25% of the total assets of the banking sector in 2021³⁴. This is a 0,09% increase in comparison to the year 2017³⁵, prior to the establishment of the AIFC.

Hence, we can see that the goal established in the AIFC Master Plan to reach at least 3-5% of total financial assets of the Republic of Kazakhstan by 2025 seems very unlikely. Although, a comparative analysis that has been conducted with the United Kingdom suggests that the legal regulation of the Islamic financing within the AIFC correspond to the leading international practices. The given conclusion is also supported by the practicing lawyers³⁶ as well as the academic community that asserts that Shari'ah based financing has indeed a very favorable regulatory framework for the future enhancement [15, p. 71]. Nevertheless, it is apparent that in order to give a strong boost for the development of Islamic financing, the national legislation shall allow the conventional banks to open Islamic windows. The analysis suggests that Islamic banks cannot fulfill the demand of the overall population, however the customers of the existing traditional banks can highly benefit from a less expensive banking and other financial services that could be provided by Islamic windows [16]. Moreover, the studies conducted by the researchers suggested that countries such as Malaysia, Algeria and United Kingdom experienced a rapid development of the Islamic financial industry as soon as the conventional banks were legislatively allowed to open Islamic windows [13, p. 183].

Therefore, we can draw the conclusion that development of the Islamic financing could be further enhanced by the amending the legislation on banking activities and by permitting conventional banks to open Islamic windows for the general population as an alternative to the traditional banking services. Since the overwhelming majority of the population are clients of the traditional banks, the opening of the Islamic windows by the conventional

banks potentially could have an instant effect. For instance, it is estimated that 1,6 million of the population of the Republic of Kazakhstan are practicing Muslims who pray five times a day³⁷. Taking into consideration mentioned figures, local financial analysts are convinced that at the moment at least 1,5 million citizens of the country could become the users of Islamic financial products³⁸.

Conclusion

To sum up, we can conclude that there are two separate regulatory legal frameworks that exist for the Islamic financing in the Republic of Kazakhstan. One is the general national legislative system and the second is the new English common law system of the AIFC that provides even more comprehensive framework and more privileges for the Islamic financial institutions through tax, currency and other incentives. Moreover, the comparative analysis with the United Kingdom suggests that jurisdiction of the AIFC clearly meets the international standards for the regulation of the Islamic finances. Nevertheless, despite having two separate legal systems that regulate Sharia'h based finances, its current state of development is far behind the projected growth rates. So, one of the main obstacles that has been identified is the prohibition for the local banks to open Islamic windows which are one of the main factors that can have an immediate impact and instantaneously attract over a million of citizens to use Islamic financial products. Hence, the state shall reevaluate its approach towards prohibition of Islamic windows and shall consider the legislative permission for the conventional banks to open Islamic windows if it plans to give an actual boost for the development of Islamic finances in the Republic of Kazakhstan and to create the leading international financial centre in the Central Asian region.

ращения: 11.03.2023).

³⁴ Там же.

³⁵ Глобальный рынок исламских финансов в стадии роста и достиг уже 2,2 триллиона долларов США, расширившись за год на 7% [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://finprom.kz/ru/article/globalnyj-rynok-islamskih-finansov-v-stadii-rosta-i-dostig-uzhe-22-trilliona-dollarov-ssha-rasshirivshis-za-god-na-7> (Дата обращения: 11.01.2023).

³⁶ Исламское финансирование в Республике Казахстан [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://gratanet.com/laravel-filemanager/files/3/1_Rus_islamic%20finance.pdf (Дата обращения: 19.02.2023).

³⁷ Как развивается исламский банкинг в Казахстане и что ему мешает [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/razvivaetsya-islamskiy-banking-kazahstane-cto-meshaet-494239/ (Дата обращения: 17.01.2023).

³⁸ Более 1,5 млн казахстанцев могли бы стать клиентами исламских банков – Jusan Analytics [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://ism.kz/bole-1-5-mln-kazahstancsev-mogli-by-stat-klientami-islamskih-bankov--jusan-analytics> (Дата обращения: 27.03.2023).

REFERENCES

1. Зарипов И.А. Малайзия – Флагман исламских финансов // *Финансы: теория и практика* // 2016. – №20 (4). – С.118-129.
2. Айтхожин К.К. Исламское финансирование в Республике Казахстан – [Электронный ресурс] – Режим доступа: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30980874&pos=6;-145#pos=6;-145. (дата обращения: 18.03.2023).
3. Бейбит С. Почему власти Казахстана наращивают исламский банкинг – [Электронный ресурс] – Режим доступа: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31283120&pos=15;719#pos=15;719. (дата обращения: 23.03.2023).
4. Nagayev R., Stambakiyev N. *Islamic Finance Industry in Kazakhstan: Then and Now* // *Eurasian Journal of Religious Studies*. – 2022. – Vol.29. – №1. – С. 61-71.
5. Сатаева А.Б. О некоторых аспектах правового регулирования предоставления документов в суде Международного Финансового Центра «Астана» // *Вестник КазНУ. Юридическая серия* – 2023. – Том. 105, № 1, С. 28-37.
6. Карагусов Ф.С. Снова о Международном финансовом центре «Астана» – [Электронный ресурс] – Режим доступа: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39068058&pos=6;-106#pos=6;-106. (дата обращения: 29.08.2023).
7. Сулейменов М.К. Перспективы внедрения судебного прецедента в правовую систему Казахстана // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2019. – №1. С. 49-55.
8. Еш尼亚зов Н.С. Туман в степи: о праве, применимом к частнопроводным отношениям в Международном финансовом центре «Астана» // *Право и государство*. – 2016. – №3 (72). – С. 87-93.
9. Kenzhaliyev M.Z. *Legal Regulation of the International Financial Centers – Comparative Analysis of International and Kazakhstani Experience* // *Bulletin of KazNU. Legal Series* – 2022. – Vol. 102. – № 2. – P. 130-142.
10. Укин С.К., Батырбекова Д.С. Действие актов Центра Международного финансового центра «Астана» и особенности их исполнения во времени, пространстве и по кругу лиц // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2018. – №4 (53). – С. 41-49.
11. Belouafi A., Chachi A. *Islamic Finance in the United Kingdom: Factors Behind its Development and Growth* // *ISLAMIC ECONOMIC STUDIES*. – 2014. – 22(1). – С. 37-78.
12. Oralbaeva Z., Dzhakisheva O., Kurbanova K., Naukanova A. *Development opportunities of islamic finance in Kazakhstan: world experience and perspectives* // *Web Conferences 159 / E3S*, 2020, С. 1-8.
13. Kurash N., Makysh S., Kantoroeva G. *Prospects and opportunities for the development of Islamic finance in Kazakhstan: opening Islamic windows* // *Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU* – 2023. – №4. – С.181-192.
14. Ainley M., Mashayekhi A., Hicks R., Rahman A., Ravalia A. *Islamic Finance in the UK: Regulation and Challenges* – [Электронный ресурс] – Режим доступа: // https://www.isfin.net/sites/isfin.com/files/islamic_finance_in_the_uk.pdf. (дата обращения: 03.03.2023).
15. Заболотникова В.Д., Фурсова Т.В. Исламские финансовые продукты как элемент исламской экономической модели // *Вестник Московского финансово-юридического университета*. – 2022. – №1. – С. 67-72.
16. Boone C., Özcan S. *Oppositional Logics and the Antecedents of Hybridization: A Country-Level Study of the Diffusion of Islamic Banking Windows, 1975–2017* // *Organization Science*. – 2020. – Т. 31. – №4. – С. 990-1011.

REFERENCES

1. Zaripov I.A. *Malayziya – Flagman islamskikh finansov* // *Finansy: teoriya i praktika* // 2016. – №20 (4). – P.118-129.
2. Aytkhozhin K.K. *Islamskoye finansirovaniye v Respublike Kazakhstan* – [Electronic resource] – access mode: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30980874&pos=6;-145#pos=6;-145. (access date: 18.03.2023).
3. Beybit C. *Pochemu vlasti Kazakhstana narashchivayut islamskiy banking* – [Electronic

- resource] – access mode: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31283120&pos=15;719#pos=15;719. (access date: 23.03.2023).
4. Nagayev R., Stambakiyev N. *Islamic Finance Industry in Kazakhstan: Then and Now* // *Eurasian Journal of Religious Studies*. – 2022. – Vol.29. – №.1. – P.61-71.
 5. Satayeva A.B. *On Some Aspects of the Legal Regulation of the Production of Documents to the Court of the «Astana» International Financial Center* // *Bulletin of KazNU. Legal Series* – 2023. – Vol. 105, № 1, P. 28-37.
 6. Karagusov F.S. *Snova o Mezhdunarodnom finansovom tsentre «Astana»* – [Electronic resource] - Access mode: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39068058&pos=6;-106#pos=6;-106. (date of access: 29.08.2023).
 7. Suleimenov M.K. *Prospects for the introduction of judicial precedent into the legal system of Kazakhstan* // *Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan*. - 2019. - No. 1. pp. 49-55.
 8. Yeshniyazov N.S. *Tuman v stepi: o prave, primenimom k chastnopravovym otnosheniyam v Mezhdunarodnom finansovom tsentre «Astana»* // *Law and State*. - 2016. - No. 3 (72). – P. 87-93.
 9. Kenzhaliyev M.Z. *Legal Regulation of the International Financial Centers – Comparative Analysis of International and Kazakhstani Experience* // *Bulletin of KazNU. Series Legal* – 2022. – Tom 102 № 2. – P. 130-142.
 10. Укин С.К., Батырбекова Д.С. *Действие актов Центра Международного финансового центра «Астана» и особенности их исполнения во времени, пространстве и по кругу лиц* // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2018. – №4 (53). – С. 41-49.
 11. Belouafi A., Chachi A. *Islamic Finance in the United Kingdom: Factors Behind its Development and Growth* // *ISLAMIC ECONOMIC STUDIES*. – 2014. – 22(1). – P. 37-78.
 12. Oralbaeva Z., Dzhakisheva O., Kurbanova K., Naukanova A. *Development opportunities of islamic finance in Kazakhstan: world experience and perspectives* // *Web Conferences 159 // E3S*, 2020, P. 1-8.
 13. Kurash N., Makysh S., Kantoroeva G. *Prospects and opportunities for the development of Islamic finance in Kazakhstan: opening Islamic windows* // *Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU* – 2023. – №4. – P.181-192.
 14. Ainley M., Mashayekhi A., Hicks R., Rahman A., Ravalia A. *Islamic Finance in the UK: Regulation and Challenges* – [Электронный ресурс] – Режим доступа: // https://www.isfin.net/sites/isfin.com/files/islamic_finance_in_the_uk.pdf. (дата обращения: 03.03.2023).
 15. Zabolotnikova V.D. & Fursova T.V. *Islamskiye finansovyye produkty kak element realizatsii ekonomicheskoy modeli* // *Vestnik Moskovskogo finansovo-yuridicheskogo universiteta*. – 2022. – (1). – P. 67-72.
 16. Boone C., Özcan S. *Oppositional Logics and the Antecedents of Hybridization: A Country-Level Study of the Diffusion of Islamic Banking Windows* // *Organization Science*. – 2020. – T. 31. – No 4. – P. 990-1011.

УДК 342.41

**ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАУЧНОЙ ПУБЛИКАЦИИ
Д.Ю.Н. Л.Т. ЖАНУЗАКОВОЙ И К.Ю.Н. Б.К. НУРГАЗИНОВА
«РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТАБИЛЬНОСТИ И РАЗВИТИИ
КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА»**

Мурзашев Кайрат Темирович

Руководитель Отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: murzashev.k@zqai.kz

Аннотация. В статье рассматривается роль Конституции Республики Казахстан, принятой 30 августа 1995 г. на республиканском референдуме. С учётом современных тенденций и задач указывается на необходимость дальнейшего развития и укрепления институтов гражданского общества в стране, усиления взаимного контроля со стороны государства и общества за процессами, проходящими в стране.

Конституция Республики Казахстан¹ является фундаментальной основой для развития страны, устанавливающей принципы верховенства права и укрепляющей конституционную и национальную безопасность. Она определила новые векторы развития государственности, обеспечивая стабильность и гарантируя права и свободы каждого гражданина.

Конституцией четко закреплено, что Республика Казахстан является суверенным и независимым государством. Это означает, что оно обладает полной властью и контролем над своими делами, свободно принимает решения, ведет внешнюю политику и самостоятельно развивается. Казахстан также признается демократическим, что подразумевает участие граждан в принятии решений, защиту и соблюдение прав и свобод каждого индивидуума.

Важным принципом, заложенным в Конституции, является социальное государство. Это означает, что Казахстан стремится обеспечить равенство возможностей, справедливое распределение ресурсов и социальную защиту для всех своих граждан. Забота о благополучии и благосостоянии каждого индивидуума становится приоритетной задачей государственной политики.

Государственная политика Казахстана нацелена на обеспечение стабильности и процветания общества. Через законодательство, социальные программы и регулирование, страна стремится создать благоприятную среду для развития своих граждан, поддерживая их достоинство и улучшая их качество жизни.

Ключевые слова: Конституция; конституционный строй; гражданское общество; демократическое, правовое государство; права человека.

**З.Ғ.Д. Л.Т. ЖАНУЗАҚОВА МЕН З.Ғ.К. Б.Қ. НҰРҒАЗИНОВТЫҢ
«ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ МЕН ДАМУЫН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ РӨЛІ» АТТЫ
ҒЫЛЫМИ ЖАРИЯЛАНЫМЫНА ОРАЛҒАНДА**

Қайрат Темирұлы Мурзашев

Заңнама институтының конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің басшысы, заң ғылымдарының магистрі, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: murzashev.k@zqai.kz

¹ Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

Аннотация. Мақалада 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясының рөлі қарастырылады. Қазіргі тенденциялар мен міндеттерді ескере отырып, елдегі азаматтық қоғам институттарын одан әрі дамыту және нығайту, мемлекет пен қоғам тарапынан елде болып жатқан процестерге өзара бақылауды күшейту қажеттілігі көрсетіледі.

Қазақстан Республикасының Конституциясы Құқық үстемдігі қағидаттарын белгілейтін және конституциялық және ұлттық қауіпсіздікті нығайтатын елді дамыту үшін іргелі негіз болып табылады. Ол тұрақтылықты қамтамасыз ету және әрбір азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру арқылы мемлекеттілікті дамытудың жаңа векторларын анықтады.

Конституцияда Қазақстан Республикасының егеменді және тәуелсіз мемлекет болып табылатыны нақты бекітілген. Бұл оның өз істеріне толық күші мен бақылауы бар екенін, еркін шешім қабылдайтынын, сыртқы саясатты жүргізетінін және өзін-өзі дамытатынын білдіреді. Қазақстан да демократиялық деп танылады, бұл азаматтардың шешім қабылдауға қатысуын, әрбір жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды және сақтауды білдіреді.

Конституцияда белгіленген маңызды қағида-әлеуметтік мемлекет. Бұл Қазақстан барлық азаматтар үшін мүмкіндіктердің теңдігін, ресурстарды әділ бөлуді және әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуге ұмтылатынын білдіреді. Әр адамның әл-ауқаты мен әл-ауқатына қамқорлық жасау мемлекеттік саясаттың басым міндетіне айналады.

Қазақстанның мемлекеттік саясаты қоғамның тұрақтылығы мен өркендеуін қамтамасыз етуге бағытталған. Заңнама, әлеуметтік бағдарламалар және реттеу арқылы ел өз азаматтарының қадір-қасиетін қолдау және олардың өмір сүру сапасын жақсарту арқылы олардың дамуына қолайлы жағдай жасауға тырысады.

Түйінді сөздер: Конституция; конституциялық жүйе; азаматтық қоғам; демократиялық, құқықтық мемлекет; адам құқықтары.

RETURNING TO THE SCIENTIFIC PUBLICATION OF DOCTOR OF LAW L.T. ZHANUZAKOV AND CANDIDATE OF LAW B.K. NURGAZINOV «THE ROLE OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN ENSURING STABILITY AND DEVELOPMENT OF KAZAKHSTANI SOCIETY»

Murzashev Kairat Temirovich

*Head of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, Astana, Republic of Kazakhstan,
e-mail: murzashev.k@zqai.kz*

Abstract. The article examines the role of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted on August 30, 1995 at the republican referendum. Taking into account current trends and challenges, it is pointed out the need for further development and strengthening of civil society institutions in the country, strengthening mutual control by the state and society over the processes taking place in the country.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan is the fundamental basis for the development of the country, establishing the principles of the rule of law and strengthening constitutional and national security. It has defined new vectors for the development of statehood, ensuring stability and guaranteeing the rights and freedoms of every citizen.

The Constitution clearly stipulates that the Republic of Kazakhstan is a sovereign and independent State. This means that it has full power and control over its affairs, makes decisions freely, conducts foreign policy and develops independently. Kazakhstan is also recognized as democratic, which implies the participation of citizens in decision-making, protection and observance of the rights and freedoms of each individual.

An important principle laid down in the Constitution is the welfare State. This means that Kazakhstan strives to ensure equality of opportunity, equitable distribution of resources and social protection for all its citizens. Taking care of the well-being and well-being of each individual

becomes a priority task of public policy.

The state policy of Kazakhstan is aimed at ensuring the stability and prosperity of society. Through legislation, social programs and regulation, the country strives to create a favorable environment for the development of its citizens, maintaining their dignity and improving their quality of life.

Keywords: *Constitution; constitutional system; civil society; democratic, rule of law; human rights.*

DOI: 10.52026/27885291_2023_75_4_250

Введение

Во втором номере журнала Вестника Института законодательства Республики Казахстан 2020 года была опубликована статья доктора юридических наук Л.Т. Жанузаковой и кандидата юридических наук Б.К. Нургазинова «Роль Конституции Республики Казахстан в обеспечении стабильности и развитии казахстанского общества», посвященная вопросам развития конституционности в Республике Казахстан. С тех пор минуло несколько лет и в данной сфере произошли определенные реформы и преобразования.

Вопросы, рассматриваемые в настоящем исследовании, являются важными в конституционной науке. Они касаются способов и механизмов, которыми гарантии и права, закрепленные в конституции или других законодательных актах, могут быть эффективно применены и защищены в практике.

Правоприменение включает различные процессы и действия. В контексте конституционного правоприменения, оно обычно связано с деятельностью судов, органов государственной власти и других юридических инстанций, которые принимают решения и применяют правила и нормы конституционного права.

Основные положения

Основные тенденции конституционного развития в современных условиях связаны, прежде всего, с возрастанием социальной, политической роли государства и расширением масштабов конституционного процесса в модернизирующемся мировом сообществе.

Особую значимость приобретает конституционное регулирование, которое ориентирует государство и общество на демократическое развитие постпереходных процессов, эффективное воздействие Конституции и конституционного законодательства на важнейшие сферы жизнедеятельности страны.

Одной из самых основных функций любой конституции является регулирование

деятельности государственной власти, обеспечение справедливости принимаемых ими решений во благо населения страны и международного авторитета государства.

Вышеизложенное является атрибутом универсальности понимания о конституции, которое относится ко всем странам, основным законом которых является конституция.

Методы и материалы

При подготовке материала были использованы общие и частно-научные методы правового исследования. Из общих методов задействованы метод анализа и синтеза, функциональный и количественный методы. Из частно-научных методов отработаны исторический, социологический и статистические методы.

При проведении исследования были изучены труды казахстанских и зарубежных ученых по вопросам конституционной реформы, а также действующее законодательство Республики Казахстан.

Результаты. Обсуждение

Важнейшей реальностью конституционного развития и политико-правовой жизни государства стало функционирование нового демократического конституционного права, которое коренным образом отличается от предшествующих, ранее функционировавших конституционных прав и постоянно претерпевающих изменения в сторону совершенствования и укрепления конституционных гарантий.

Т.Я. Хабриева отмечает, что в рамках формирования опыта конституционного строительства, только на протяжении последних 200-летнего развития конституционного права, было сформировано более 1000 разнообразных вариантов конституции [1].

Данное обстоятельство свидетельствует о том, что конституционное право никогда не стоит на месте и постоянно подвергается совершенствованию.

Процесс осмысления современного кон-

ституционно-правового развития сталкивается с целым рядом теоретико-методологических проблем, которые возникают в результате анализа в контексте мирового конституционного опыта.

Проблемы, а также их место в социальных изменениях с учетом значения конституции, как ключевого инструмента этих изменений, на протяжении многих десятилетий являются предметом широкого анализа и обсуждения в философской, политологической и социологической литературе дальнего зарубежья. В этой связи западные конституционалисты при разработке проблем обращают особое внимание на методологию сравнительного конституционного права, и такие ее направления, как современный юснатурализм и юридический позитивизм в сочетании с американским реализмом, представленным, в частности, в структурнолингвистических подходах.

Немаловажное значение имеет то, что конституционные права имеют различные формы, такие как коллективные и индивидуальные.

Н.И. Матузов отражает точку зрения о том, что разграничение между коллективными и индивидуальными правами в рамках конституционных прав является искусственным. Он считает, что все конституционные права существуют в контексте правоотношений, которые возникают из норм Конституции и имеют первичный, базовый характер [2].

Эта точка зрения подчеркивает, что все права, включая конституционные, являются взаимосвязанными и взаимозависимыми. Важно понимать, что разграничение между коллективными и индивидуальными правами может быть полезным для аналитических и классификационных целей, но на практике многие права взаимосвязаны и могут взаимодействовать друг с другом.

Таким образом, точка зрения Н.И. Матузова говорит о том, что различие между коллективными и индивидуальными правами в рамках конституционных прав может быть несущественным, поскольку все эти права существуют в рамках правоотношений и являются взаимосвязанными [2].

На протяжении годов государственной независимости Республики Казахстан был заложен фундамент для развития современного демократического государства, основанного на принципах правового государства, политической стабильности и экономического прогресса. В этом процессе особое значение имеет Конституция Респуб-

лики Казахстан, которая была принята на республиканском референдуме в 1995 году.

Конституция стала фундаментальной основой для развития страны, устанавливающей принципы верховенства права и укрепляющей конституционную и национальную безопасность. Она определила новые векторы развития государственности, обеспечивая стабильность и гарантируя права и свободы каждого гражданина.

Одним из ключевых аспектов Конституции является формирование институтов гражданского общества. Важность участия граждан в политической жизни страны и принятии решений была признана и закреплена в конституционных нормах. Гражданское общество стало активным участником развития страны, способствуя укреплению демократических ценностей и контролю за властью.

Политическая стабильность, обеспеченная Конституцией, создала благоприятную основу для экономического прогресса. В конституционных нормах были закреплены принципы свободной предпринимательской деятельности, защиты собственности и стимулирования инвестиций. Это способствовало привлечению иностранных инвестиций, развитию бизнеса и созданию благоприятного инвестиционного климата.

В настоящее время изучение Конституции и вопросы конституционного реформирования приобретают особую важность и актуальность. Теоретические и научно-практические исследования позволяют нам получить глубокие познания и сделать определенные выводы о роли и значимости Основного закона Республики Казахстан.

Конституция, принятая на референдуме и отражающая волю народа, является главным юридическим документом, который определяет государственность и заложил основы существования государства. Она выступает в качестве фундамента, на котором строится политическая и правовая система Казахстана.

Взгляды выдающихся ученых, таких как академик О.Ш. Жалаири и профессор К.К. Айтхожин, подчеркивают важность Конституции как инструмента, который не только устанавливает новую форму государственности на основе демократических принципов, но в первую очередь закрепляет правовой статус каждого человека и гражданина [3].

Знаковым событием для Казахстана в 2022 году стал общенациональный референдум по поправкам в Основной закон страны – Конституцию Республики Казахстан. По итогам проведенного референдума, в Конституцию

Казахстана внесли 56 поправок в 33 статьи.

Существенным скачком в развитии политической системы республики стала инициатива Президента, направленная на переход от «суперпрезидентской» формы правления к президентской республике с сильным, многопартийным и влиятельным Парламентом. Важным аспектом реформы было возвращение к статусу беспартийности главы государства, что способствовало достижению более объективного и независимого политического руководства.

Одним из ключевых изменений в рамках реформы было восстановление Конституционного Суда как важнейшего судебного органа, ответственного за защиту Конституции. Этот шаг гарантировал более эффективную систему конституционного контроля и укрепил принципы верховенства права и защиты гражданских прав.

Реформа также затронула избирательную систему, направленную на улучшение политического представительства. Она сократила президентскую квоту для депутатов с 15 до 10, что способствовало большей разнообразности политической сферы и вовлечению различных групп населения в политический процесс. Кроме того, были совершенствованы механизмы взаимодействия между Президентом и местными исполнительными органами власти, что способствовало более эффективному управлению и координации деятельности на местном уровне.

Еще одним значимым шагом реформы было снижение порога регистрации политических партий с 20 тысяч до 5 тысяч членов. Это способствовало более широкому участию граждан в политической жизни страны, укреплению плюрализма и разнообразия политических взглядов.

Однако среди всех новелл особый интерес вызывает вопрос о совершенствовании модели конституционного контроля. Введение в действие Конституционного Суда с 1 января 2023 года открывает новые возможности для каждого гражданина непосредственно защищать свои конституционные права и свободы в этом органе. Такая инициатива укрепляет веру в справедливость системы и повышает уровень правовой гарантии для каждого гражданина.

Институт конституционной жалобы является важнейшим средством защиты прав и свобод человека и гражданина, реализация которого, по мнению ученых «составляет основу современного демократического государства» [4]. Так, профессор Н.С. Бондарь

право на конституционную жалобу считает «проявлением комплекса конституционных прав, включающих в себя не только право на судебную защиту, но и на участие в управлении делами государства» [5].

Также одной из новелл является новая редакция статьи 6 Конституции, изложенный следующим образом: «Земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы принадлежат народу. От имени народа право собственности осуществляет государство».

Этот принцип является ключевым историческим шагом в будущем развитии Казахстана. Он лежит в основе нашей экономической модели, которая позволяет обновить экономическое законодательство с целью повышения уровня жизни и благополучия наших граждан.

Нельзя не отметить еще одну новацию в Конституции Республики Казахстан. Статья 43 дополнена пунктами 3 и 4 «3. На период осуществления своих полномочий Президент Республики Казахстан не должен состоять в политической партии. 4. Близкие родственники Президента Республики Казахстан не вправе занимать должности политических государственных служащих, руководителей субъектов квазигосударственного сектора».

Изучение опыта Украины показало, что Президент сохраняет партийность на срок своих полномочий. Так, в Законе «О политических партиях в Украине», в статье 6 четко закреплено, кто не может быть членами политических партий, это: судьи, работники прокуратуры, работники органов внутренних дел, работники службы безопасности Украины, а также военнослужащие.

Необходимо отметить, что в 2022 году Конституция Казахстана претерпела два раунда поправок, в результате всенародного референдума и парламентского голосования, состоявшихся 5 июня и 16 сентября.

1 сентября 2022 Касым-Жомарт Токаев выступил с Посланием народу Казахстана, в котором объявил о начале электорального цикла: досрочные выборы Президента Казахстана с новой однократной семилетней каденцией.

Инициатива об однократном президентском сроке является логичным продолжением уже реализованных шагов по окончательному отходу от суперпрезидентской модели.

Норма об однократном президентстве практикуется в мире уже более 100 лет. В Израиле (7 лет), а в Армении (7 лет), в Мексике (6 лет), в Южной Корее (5 лет). Та-

кая инициатива обсуждается во Франции. То есть эта практика не только распространена, но и имеет тенденцию к расширению.

Введение однократного срока президентских полномочий без права переизбрания – это проявление настоящего Справедливого Казахстана, хороший символ демократического обновления страны.

Новая политическая реформа дает старт перезагрузки всей политической системы по новым правилам и определяет дальнейшие контуры демократического развития страны.

Кроме того, изменился и сам формат выборов в законодательные органы власти. Теперь 70% депутатов Мажилиса Парламента будут избираться по партийным спискам, а остальные 30% – по одномандатным округам. В соотношении 50 на 50 пройдут выборы в маслихаты областей и городов республиканского значения, то есть в стране внедрена смешанная пропорционально-мажоритарная система выборов. В городах и районах страны выборы прошли по одномандатным округам.

Заключение

В результате проводимых политических

и конституционных реформ Казахстан продвигается вперед, стремясь к укреплению правового государства, гарантирующего соблюдение закона, защиту прав и интересов каждого гражданина. Эти реформы не только формируют основы правового общества, но и способствуют экономическому прогрессу, социальной стабильности и улучшению качества жизни населения. Это гарантирует согласованность и соответствие отраслевых законов конституционным нормам и принципам.

Таким образом, конституционные реформы и развитие правовой доктрины играют важную роль в формировании и совершенствовании законодательства в Казахстане, обеспечивая его соответствие конституционным принципам и ценностям.

Полагаем, что реализация указанных мер станет неотъемлемым условием дальнейшего утверждения идей верховенства права и конституционализма в Казахстане, минимизирует конституционные риски и угрозы и обеспечит конституционную безопасность в государстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. *Теория современной конституции*. – М.: Норма, 2005. – 320 с.
2. Матузов Н.И. *Теория государства и права: учебник*. – Юрист, 2004, URL: https://pravo-olymp.ru/wp-content/uploads/2013/04/TGP_Matuzov_Malko.pdf
3. Конабаев О.К., Айтхожин К.К. *О предмете конституционного права Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2008. №4 (12)*. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-predmete-konstitutsionnogo-prava-respubliki-kazahstan>
4. Кубеев Е.К., Амандыкова С.К. *Конституция Республики Казахстан: теоретико-правовой анализ*. – Алматы: Білім, 2008. – 301 с.
5. Рогов И.И. *Конституционные реформы в Казахстане и России: сравнительный анализ // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2021. №1*. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnye-reformy-v-kazahstane-i-rossii-sravnitelnyy-analiz>

REFERENCES

1. Habrieva T.Ja., Chirkin V.E. *Teorija sovremennoj konstitucii*. – М.: Norma, 2005. – 320 s.
2. Matuzov N.I. *Teorija gosudarstva i prava: uchebnik*. – Jurist, 2004, URL: https://pravo-olymp.ru/wp-content/uploads/2013/04/TGP_Matuzov_Malko.pdf
3. Konabaev O.K., Ajthozhin K.K. *O predmete konstitucionnogo prava Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. 2008. №4 (12)*. – [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: URL: <https://cyberleninka.ru/>

article/n/o-predmete-konstitutsionnogo-prava-respubliki-kazahstan

4. Kubeev E.K., Amandykova S.K. *Konstitucija Respubliki Kazahstan: teoretiko-pravovoj analiz.* – Almaty: Bilim, 2008. - 301 s.

5. Rogov I.I. *Konstitucionnye reformy v Kazahstane i Rossii: sravnitel'nyj analiz // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija.* 2021. №1. - [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitucionnye-reformy-v-kazahstane-i-rossii-sravnitelnyy-analiz>



ЗҚАИ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Ағымдағы жылдың соңғы тоқсаны Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты үшін кем емес қанық болды, өйткені тұтастай алғанда бұл 2023 жылдың қорытындысын шығару.

Ең алдымен, институттың Ғылыми кеңесінің 2023 жылғы 29 маусымдағы шешімімен заң ғылымдарының докторларына, профессорлар А.Н. Ахпановқа, Ж.Д. Бусурмановқа (қайтыс болғаннан кейін), Институт директорының кеңесшісіне, заң ғылымдарының кандидаты, профессор Ж.О. Құлжабаеваға, Институттың Лингвистика орталығының жетекшісіне, заң ғылымдарының кандидаты, доцент Н.М. Примашевке, заң ғылымдарының докторы, профессор И.И. Роговқа, Институт директоры, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, заң ғылымдарының кандидаты Р.Қ. Сәрпековке және де Республикалық құқықтық ақпарат орталығының бірінші басшысы В.А. Степановаға ҚР ЗҚАИ құрметті профессоры атағы берілгенін атап өткен жөн.

2023 жылғы 6 қазанда Ғылыми кеңестің отырысында Институттың дамуына және заң жобалау қызметін ғылыми қамтамасыз етуге қосқан елеулі үлесі үшін көрнекті ғалымдарға, мемлекет қайраткерлеріне Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының құрметті профессорының аттестаттары салтанатты түрде табыс етілді.



Құрметті профессорларды құттықтаймыз және шын жүректен шығармашылық табыс, зор денсаулық, институтпен жақсы байланыстарды жалғастыру және нығайту тілейміз!

Ғылыми кеңестің отырысында ҚР ЗҚАИ Ғылыми құқықтық сараптаманы үйлестіру бөлімінің басшысы Л.Е. Нұрлымбаеваның философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін «Қылмыстық процестегі бұйрық өндірісі институты» диссертациялық зерттеуін қорғау нәтижелері туралы айтылды. Жария қорғау қорытындысы бойынша Ляззат Ерланқызына философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесі берілді. Еуразия ұлттық университетінің докторантурасында оқу «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК-ның нысаналы гранты шеңберінде өтті.

Ағымдағы жылдың 24 қарашасында Институт Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-да өткізілген «Қоғамдық процестерді жаңғырту контекстіндегі Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңнамасы: диалог және үдемелі даму» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның тең ұйымдастырушысы болды. Конференция профессор, заң ғылымдарының докторы Е.Б. Абдрасуловтың 60 жылдық мерейтойына орайластырылған. Конференцияға қатысушылар конституциялық, әкімшілік, қылмыстық заңнаманы жетілдіру мәселелерін талқылады. Сондай-ақ сөз сөйлеушілер құттықтап, өз баяндамаларында мерейтой иесінің конституциялық заңнаманы дамытуға қосқан зор үлесін атап өтті.



2023 жылғы 4 желтоқсанда ЗҚАИ директоры, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, з.ғ.к. Р.Қ. Сәрпеков, директордың кеңесшісі, з.ғ.к. Ж.О. Құлжабаева және халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің басшысы Д.Ө. Салықова Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 75 жылдығына арналған «Салауатты планетадағы бейбіт өмір, қадір-қасиет пен теңдік. Сот төрелігінің рөлі және адам құқықтарын алға оздыру» атты брифингіне қатысты.

Брифинг Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының қолдауымен ұйымдастырылды. Брифинг аясында Қазақстанда қызметін жүзеге асыратын бірқатар халықаралық ұйымдардың басшылары сөз сөйледі: БҰҰ Даму бағдарламасы, ЕҚЫҰ, ЮНИСЕФ, ХКҰ және т.б.

Брифингті қорытындылай келе ҚР Конституциялық Сотының Төрағасы Э.Ә. Әзімова 2024 жылы құқықтық түсіндіру жұмыстары Конституциялық Соттың, Әділет министрлігінің және ҚР Заңнама және құқықтық ақпарат институтының өзара іс-қимылы арқылы күшейтілуге тиіс екенін атап өтті.



Ағымдағы жылдың 12 желтоқсанында «Заңнамалық процесті жетілдіру» тақырыбында халықаралық дөңгелек үстел өтті, оның ұйымдастырушылары Парламентаризм институты, ҚР Әділет министрлігі және ЗҚАИ болды. Заңнамалық процесті жетілдіру мәселелері талқыланды, заң жобаларын әзірлеудің, заңдар сапасының проблемалық мәселелері, халықаралық тәжірибені ескере отырып, норма шығаруды жетілдіру жолдары қарастырылды.



2023 жылдың соңында Ғылыми кеңестің 21 желтоқсандағы отырысында Институттың 2023 жылға арналған іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулер бағдарламаларының орындалу қорытындылары шығарылды, келесі жылға арналған зерттеу тақырыптары мен бағдарламалары айқындалды. Мәселелердің бірі 2023 жылға арналған ҚР ЗҚАИ Ғылыми-зерттеу және заң жобалары бойынша жұмыс жоспарын орындау және келесі жылға арналған жоспарды бекіту болды.



«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» ғылыми-құқықтық журналының құрметті рецензенттерінің адал жұмысын атап өту қажет. Журналдың сыртқы рецензенті ретіндегі белсенді ынтымақтастығы мен үлесі үшін ғалымдар тобына Институт басшысы Р.Қ. Сәрпековтің атынан алғыс жарияланды.

Бұл бөлімде біз 2023 жылдың соңғы тоқсанындағы Институттың ғылыми өмірінде болған оқиғаларды ұсындық. Сондай-ақ біз журналдың алдағы басылымдарында жаңа оқиғалар мен қызықты шаралар туралы ақпаратпен бөлісуді жоспарлап отырмыз.

ИНФОРМАЦИЯ О НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЗПИ

Завершающий квартал текущего года для Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан был не менее насыщенным, так как в целом это подведение итогов 2023 года.

Прежде всего стоит отметить, что решением Ученого совета Института от 29 июня 2023 года присвоено звание Почетного профессора ИЗПИ РК докторам юридических наук, профессорам Ахпанову А.Н., Бусурманову Ж.Д. (посмертно), советнику директора Института, кандидату юридических наук, профессору Кулжабаевой Ж.О., руководителю Центра лингвистики Института, кандидату юридических наук, доценту Примашеву Н.М., доктору юридических наук, профессору Рогову И.И., директору Института, Заслуженному деятелю Казахстана, кандидату юридических наук Сарпекову Р.К. и первому руководителю Республиканского центра правовой информации Степановой В.А.

6 октября 2023 года на заседании Ученого совета торжественно вручены аттестаты Почетного профессора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан видным ученым, государственным деятелям за существенный вклад в развитие Института и научного обеспечения законопроектной деятельности.



Поздравляем уважаемых профессоров и искренне желаем творческих успехов, крепкого здоровья, продолжения и укрепления добрых связей с Институтом!

Отрадно отметить, что на заседании ученого совета озвучены результаты защиты диссертационного исследования руководителя отдела координации научной правовой экспертизы ИЗПИ РК Нурлумбаевой Л.Е. «Институт приказного производства в уголовном процессе» на соискание ученой степени доктора философии (PhD). По итогам публичной защиты Ляззат Ерлановне присуждена ученая степень доктора философии (PhD). Обучение в докторантуре Евразийского национального университета прошло в рамках целевого гранта РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан».

24 ноября т.г. Институт выступил соорганизатором международной научно-практической конференции «Конституция и законодательство Республики Казахстан в контексте модернизации общественных процессов: диалог и поступательное развитие», проведенной в ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. Конференция приурочена к 60-летию профессора, доктора юридических наук Абдрасулова Е.Б. Участники конференции обсуждали вопросы совершенствования конституционного, административного, уголовного законодательства. Также выступающие поздравили и в своих докладах отметили большой вклад юбиляра в развитие конституционного законодательства.



4 декабря 2023 года директор ИЗПИ, заслуженный деятель Казахстана, к.ю.н. Сарпеков Р.К., советник директора, к.ю.н. Кулжабаева Ж.О. и руководитель отдела международного права и сравнительного правоведения Салыкова Д.О. приняли участие в брифинге «Мир, достоинство и равенство на здоровой планете. Роль правосудия и поощрение прав человека», приуроченном к 75-летию Всеобщей Декларации прав человека.

Мероприятие организовано под эгидой Конституционного Суда Республики Казахстан. В рамках брифинга выступили руководители ряда международных организаций, осуществляющих деятельность в Казахстане: Программа развития ООН, ОБСЕ, ЮНИСЕФ, МОМ и др.

Подводя итоги работы, Председатель Конституционного суда РК Азимова Э.А. подчеркнула, что в 2024 году праворазъяснительная работа должна быть усилена посредством взаимодействия Конституционного суда с Министерством юстиции и Институтом законодательства и правовой информации РК.



12 декабря т.г. состоялся международный круглый стол на тему «Совершенствование законодательного процесса», организаторами которого выступили Институт парламентаризма, Министерство юстиции РК и ИЗПИ. Обсуждались вопросы совершенствования законодательного процесса, рассматривались проблемные вопросы разработки проектов законов, качества законов, пути совершенствования нормотворчества с учетом международного опыта.



В завершение 2023 года на заседании Ученого совета 21 декабря подведены итоги исполнения программ фундаментальных и прикладных научных исследований Института на 2023 год, определены темы и программы исследований на следующий год. Одним из вопросов было исполнение Плана научно-исследовательской и законопроектной работы ИЗПИ РК на 2023 год и утверждение этого плана на будущий год.



Необходимо отметить добросовестную работу уважаемых рецензентов научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». Группе ученых за активное сотрудничество и вклад в качестве внешнего рецензента журнала объявлена благодарность от лица руководителя Института Сарпекова Р.К.

В данном разделе мы вкратце рассказали о событиях научной жизни Института в завершающем квартале 2023 года. Мы планируем делиться информацией о новых событиях и интересных мероприятиях в следующих выпусках журнала.

**Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар
министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген**

Журналдың шығу мерзімділігі - үш айда бір рет
Мақалаларды журналға орналастыру бойынша
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтына хабарласуға болады
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен
мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

**Журнал зарегистрирован в Комитете информации
Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан**

Периодичность выпуска журнала - не реже одного раза в три месяца
По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

**Journal is registered in the Committee of Information
of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan**

Journal issue periodicity - at least once in three months
For publication of articles in the journal contact
to the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
Tel .: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Published materials may not reflect the views of the editorial board.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in publications,
Editors don't return the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with permission of the editorial board.
Link to the journal is compulsory.

Вестник Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, №4 (75)-2023 г.

Научно-правовой журнал

Издается в авторской редакции

Подписано в печать 15.12.2023 Дата выхода тиража 28.12.2023
Формат А4 Бумага офсетная Печать цифровая
Объем усл. печ. л. 45,5 Заказ № 8

Сверстано и отпечатано в Институте законодательства
и правовой информации Республики Казахстан
г. Астана, пр. Жеңіс, 15А
8 7172 26 61 29, www.zqai.kz/ru